

مؤريس بوکاي

قورئانف پيرؤز و

ترويرات و ئينجيل و زانست

وه رگيراف
قاسم عمالي

مئتي اقرأ الثقافي

www.iqra.ahlamontada.com

بۆدابهزاندنی جوورهها کتیب: سردانی: (مُنْتَدَى إِقْرَأِ الثَّقَافِي)

لتحميل انواع الكتب راجع: (مُنْتَدَى إِقْرَأِ الثَّقَافِي)

پدای داتلود کتایههائی مختلف مراجعه: (منتدی اقرا الثقافی)

www.iqra.ahlamontada.com

www.iqra.ahlamontada.com

للكتب (کوردی ، عربی ، فارسی)

قورئانی پیروز و تهورات و ئینجیل و زانست

تویژینه وهی کتیبه پیروزه کان له بهر روشنایی زانیارییه نوییه کان

دانانی

مۆریس بوکای

وهرگیڕانی

قاسم عه لی

ناوی کتیب: قورئانی پیروز و تهورات و ئینجیل و زانست
دانی: مۆریس بۆکای
وهرگیرانی: قاسم علی
نه خشه سازی ناوه وه: کۆمپیوتەر کامران رفیق
نوره و سالی چاپ: چاپی به کهم، سالی ۲۰۱۶
ژماره ی سپاردن: (۲۸۰) ی سالی (۲۰۱۶) ی پیدراوه.

مهولتیر/ بازارپی زانست بۆ کتیب و چاپه مهنی

مۆریس بۆکای کییه؟

(مۆریس بۆکای (Maurice Bucaille) پزیشکیکی فەرهنساییه، وه کو مه سیحیه کی کاسۆلیکی فرچی گرتووه، له ۱۹۲۰/۷/۱۹ له فەرهنسا له دایک بووه، له باره ی سهره تای گۆرانی فیکرییه وه پهوداویک ده گیتته وه: ((له سالی ۱۹۳۵ له تهمه نی ۱۵ سالیدا بووم، هیشتا قوتایی قوتابخانه یه کی مه سیحی بووم، له و ماوه یه دا باوک (پیرۆنییه) که به کتیک بوو له زاناکانی بواری هه لکۆلینی به به ردبووه جیۆلۆجیه کان رایگه یاند: له ئەشکه و تیکی باشوری ئیسپانیا چهند وینه یه کی مرۆیی دۆزیوه ته وه که میژوووه که یان ده گه رپته وه بۆ ۱۵ هه زار سال. ئەمه له کاتی کدا ئیتمه له کتیبی ئایین له قوتابخانه ده مانخویند که گوايه ده رکه وتنی به که م مرۆف له سه ر زه وی ده گه رپته وه بۆ چوار هه زار سال به ر له مه سیح... تووشی سه رسوپمان بووم و له مامۆستای ئایینم پرسی: کام میژوو پاستره؟ وه لامي دامه وه: تکایه دوو شتی جیاواز تیکه ل مه که: زانست له لایه ک و ئایین له لایه کی تر، کاتیکیش ناکۆکی ده که ویتته نیوانیان ئه وه ی ئایین ده یلێت حه قیقه ته! پیم گوت: ناکرێ! ئەمه ئەسته مه، ئەمه پاستیه کی زانستی به لگه داره، چون ده کرێ بۆ میژووی ده رکه وتنی مرۆف له سه ر زه وی پشت به کتیبی ئایین به سترێ؟!))

بۆکای له سالی ۱۹۴۵ کۆلیژی پزیشکی ته و اوکرد و له تۆرپنگه ی زانکو له بواری نه خۆشیه کانیه ناو ده سته کاربوو.

بۆکای وێرایی کاری پزیشکی و شاره زایی زۆری له کتیبه پیرۆزه کانیه به هودی و مه سیحی، بایه خه زۆریشی به میژووی کۆنی میسر به تاییهت فیرعه ونه کان ده دا.

له سالانی شهسته کانی سه دهی رابردوو بۆکای بوویه پزشکیکی به ناوبانگ. خۆی ده گێریتتهوه: هر کاتی نه خوشیکی موسلمان سهردانی ده کردم له باره ی قورئانه وه پرسیارم لیان ده کرد: له باره ی قورئانه وه چی ده لئی، ئایا له لایه ن خواوه یه یان موحه ممه د دایناوه؟ موسلمانه کانیش وه ها وه لامیان ده دامه وه: له لایه ن خواوه یه... منیش ده مگوت: من پیم وایه له لایه ن خواوه نییه و موحه ممه دیش راستگو نییه... من له م پرسیاره و نه وانیش له وه لامه به رده وام بوون تا ئه وه بوو پوژتیکیان (شا فه یسه ل کوی عه بدولعه زین) ی پاشای سعودیه هاته لام و منیش چاره سهرم پێدا، هه مان پرسیارم لئی کرد، وه لامی دامه وه: قورئان راسته و موحه ممه دیش راستگو یه. پیم گوت: من باوه ر به راستگو یی ئه و ناکه م. شا فه یسه ل پتی گوتم: قورئانت خویندۆته وه؟ گوتم: به لئی چه ندان جارم خویندۆته وه و لئی وردبوومه ته وه... گوتی: به زمانی خۆیت خویندۆته وه یان به زمانیکی تر؟ گوتم: ته نها به وه رگێران خویندووومه ته وه. پتی گوتم: که واته تو لاسایی وه رگێر ده که یته وه، لاساییکه ره وه ش زانستی پی نییه، چونکه ده رکی حه قیقه تی نه کردوو به لام شتیکی پی گوتراوه و نه ویش برۆای پی کردوو، وه رگێریش له هه له و ده سکاریکردنی به نه نقه ست پارێزراو نییه، به لئیم پی بده زمانی عه ره بی فیریبیت و پتی بخوینیتته وه، هیوادارم ئه م باوه ره هه له یه ت بگوێ... بۆکای ده لئی: به وه لامه که ی سه رسام بووم و پیم گوت: پێش تو له زۆر موسلمان ی ترم پرسیه وه، وه لام ته نی لای تو چنگ که وت... ده ستم خسته ناو ده سستی و به لئیم پێدا له باره ی قورئان و موحه ممه د وه هیچ قسه یه ک نه که م مه گه ر فیری زمانی عه ره بی بووم و قورئانم به زمانی خۆی خوینده وه و به وردی تیی پامام تا وه کو ده گه مه ناکامیک به باوه ر پیکردن یان به درۆخسته نه وه...

له پاییزی ۱۹۶۹ بوکای له زانکۆی سۆربۆن دهستی کرد به خویندنی زمانی عهره‌بی و دواى چوار سال له ۱۹۷۲ بووه شاره‌زا له زمانی عهره‌بی.

دواى فیزیوونى زمانی عهره‌بی له سالى ۱۹۷۴ چووه میسر و دهستی کرد به لیکۆلینه‌وه له تهرمی مؤمیاکراوی هه‌ردوو فیرعه‌ون (په‌مسیسی دووه‌م) و (منبتاح) ی کورپی.

له سالى ۱۹۷۶ کتیبی (ته‌ورات و ئینجیل و قورئان و زانستی نوئ) ی بلۆکرده‌وه... له سالى ۱۹۸۲ تۆرینگه پزیشکییه‌که‌ی داخست و هه‌موو کاتی خۆی بۆ توێژینه‌وه‌ی زانستی و لیکۆلینه‌وه‌ی به‌راوردکاری ته‌رخان کرد. لیکۆلینه‌وه‌کانی سه‌بارهت به‌ ئایینه‌کان و میژووی کۆنی میسر له فه‌ره‌نسا و هه‌موو جیهان مشتومری زۆر نایه‌وه.

ئهم کتیبه‌ی به‌رده‌ستیشت به‌کینکه له کتیبه‌ گرینگه‌کانی و بۆ حه‌فده‌ زمان وه‌رگێرداوه... بوکای دواى لیکۆلینه‌وه‌کانی له قورئان و ده‌رکه‌وتنی راستیتى قورئان موسلمانبوونی خۆی راگه‌یاند.

د. مۆریس بۆکای له پاریس له ۱۹۹۸/۲/۱۸ کۆچی دواى کرد.

له به‌ناوبانگترین ته‌کانی: ((قورئان له سه‌رووی ئاستی زانستی عهره‌ب و جیهان و زانایانی داها‌تووشه، ناکرێ ئهم کتیبه له لایه‌ن که‌سیکی نه‌خوینده‌واره‌وه ده‌رچووپی، ئه‌مه‌ش به‌لگه‌ی راستیتى پیغه‌مبه‌رایه‌تی موحه‌مه‌ده (درودی خواى لى بیئت...)).

پیشهکی

هر یه کیک له سی ئایینه یه کتاپه رسته که کتیبی تایبته به خویان هیه. ئه و به لگه نامانه بناغهی ئیمانی هموو باوه پداریکی جوله که یان مه سیحی یان موسلمانیکه، هموو باوه پداریک کتیبه که ی به توماریکی به رجه سته ی سروشی خوایی داده نیت، جا له وانه یه ئه و کتیبه به شیوه یه کی راسته وخو هاتیبته خواری هروه کو ئه و پاسپارده و ناموژگاریبانه ی ئیبراهیم و موسا راسته وخو له خودایان وهرگرت. یان له وانه یه ناراسته وخو بیت هروه کو حالی په یوه ست به مه سیح یان موحه ممد (درودی خوی لئ بیت)، مه سیح رایگه یان دبوو که ئه و به ناوی باوکه وه ده دویت، موحه ممدیش (درودی خوی لئ بیت) ئه و په یامه ی گه یاند که جیبریل بو ی گواستبووه.

به ره چاوکردنی پیدراوه بابه تیبه کانی میژوی ئاینه کان وا پتویست ده کات تهورات و ئینجیله کان و قورئان له و پوهی سه رجه میان سروشی نوسراون، له یه ک ناست دابنیتین. به لام ئه م هه لویسته ی موسلمانان ده یلین هه مان ئه و هه لویسته نییه که باوه پدارانی ولاتانی خورئاوا په سندی بکه ن ئه وه ش به هوی بلو بوونه وه ی کاریگه ریه یه هودی و مه سیحیه کان تیاندا که وا په تی ده که نه وه سیفته ی کتیبی دابه زینراو بده نه قورئان.

ئه و په وشانه ش به گه پانه وه بو هه لویستی هر گروپیکی ئاینی له به رامبه ر دوو گروپه که ی تر سه باره ت به کتیبه پیروژه کان، ده زانریت.

کتیبی پیروزی یه هودییه ت، تهوراته. تهورات له (په یمانی کونی مه سیحی) جیاوازه، چونکه ئه مه ی دواپی هندی به شی زیاتره له عیبرییه که ی، به لام ئه م

جیاوازییہ پہ یوہست نییہ بہ عہ قیدہ وہ، بہ لام بہ ہودیہت دان نانیت بہ ہیچ سروشیکی دوی خوی ہاتبیت.

ہرودہا دانی ناوہ بہ تہوراتی عیبری و پشتی پی بہستوہ بہ لام ہندی زیادہی خستوتہ سر، بہ لام مہسیحیہت ہموو نووسراویکی کہ سہ بارہت بہ ناساندنی پہیامی عیسا بہ خہلک بلاویوتہ وہ پەسند نہ کردوہ، بویہ کہ نیسہ ژمارہیہ کی زوری نہو بہ شانہی سپروہ تہ وہ کہ بق ناساندنی ژیان و پرتنمایہ کانی مہسیح بہ خہلک نووسراون، بہ م جوہ کہ نیسہ ژمارہیہ کی دیاریکراوی (پہیمانی نوی) ی پاراستوہ، لہ گرینگترینیان نہو چوار ئینجیلہیہ کہ بہ پەسمی لہ لایہن کہ نیسہ وہ دانیان پیدا نہاوه. بہ لام مہسیحیہت لہ لایہن خویہ وہ دان بہ ہیچ سروشیک نانی کہ لہ دوی مہسیح و ہاوه لہ کانیہ وہ ہاتبیت، بویہ قورئان لہ سروش دور دہ خاتہ وہ.

بہ لام قورئان، کہ شہس سہدہ دوی مہسیح ہاتوہ، باس لہ چہندان بابہت دہکات کہ لہ تہوراتی عیبری و ئینجیلہ کاندہا تہوہ، بویہ زور باسی تہورات و ئینجیل دہکات. قورئان ناموزگاری ہموو موسلمانیک دہکات نیمان بہ کتیبہ کانی پیش خوی بہینیت: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا آمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي نَزَّلَ عَلَيَّ رَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي أَنْزَلَ مِنْ قَبْلُ وَمَنْ يَكْفُرْ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا﴾ (النساء/۱۳۶).

بہ م شیوہیہ قورئان چہخت دہکاتہ وہ لہو پلہ و پایہی پیغہ مہران لہ میژووی سروش (وحی) دا ہہیانہ و ہکو نوح و نیبراہیم و موسا و پیغہ مہران بہ تاییہتی مہسیح کہ لہ نیویاندہ شوینیکی دیاری گرتوہ، قورئان و ہکو ئینجیلہ کان،

له دایکبونی مه سیح وه کو کاریکی ده رناسا و سه روی سروشت (خارق) ده خاته پوو، ههروهه به تاییهت باسی مه ریه م ده کات و سوپه تی نۆزده ی به ناوی نه وه وه کردوو (سوپه تی مه ریه م).

له واقیعدا ئیحه پئویسته تیبینی نه وه بکهین که نه و پیدراوه تاییه تیانه ی ئیسلام که باسمان کرد به گشتی له ولاتانی خۆرئاوا نه زانراون، نه وه ش سه رساممان ناکات نه گهر نه و رینگایه مان بیرکه وته وه که له پۆشنبیرکردنی نه وه یه کی زۆر سه بارهت به پرسه ئاینیه کانی مروژ په پیره و کراوه. چون له هه ر بابه تیک په یوه ست بیت به ئیسلام نه زانیان به سه ردا سه پینراوه، به م جوړه به کارهینانی باوی ناوه کانی (ئاینی موحه ممه دی) و (موحه ممه دیه کان) تا نه مروژ به لگه ی نه وه یه هیشتا ئاره زوو ده کریت که سه کان هه ر قه ناعهت به و رایه هه له یه بکهن که ده لیت: نه و بیروباوه رانه به هۆی جیهادی پیاویکه وه بلا بوته وه و خودا هیچ شوینیکی له و بیروباوه رانه دا نییه، (خودا به و واتایه ی مه سیحیه کان تیی ده گن)..؟ ههروهه زۆریک له پۆشنبیره هاوچه رکه کانمان بایه خ به لایه نه فه لسه فی و کۆمه لایه تی و سیاسیه کان له ئیسلام ده دن بیته وه ی به شیوه یه کی تاییهت له سروشی ئیسلامی بپرسن که ده بوو وایان کردبووایه. وای ده بینن که له به لگه نه ویسته کانه که وا موحه ممه د (درودی خوای لی بیت) پشتی به وانیه ی پیش خۆی به ستووه، نه وه ش به مه به ستی دوورخستنه وه ی مه سه له ی سروش هه ر له سه ره تاوه ...

زیده باری نه وه ش، هه ندی ناوه ندی مه سیحی هه ن سووک سه رنجی موسلمانان ده دن، نه و کاته نه وه م زانی که هه ولّم دا دیالۆگیک دامه زرینم له پیناو تووژینه وه یه کی به راوردکاری له باره ی ژماره یه ک له و باسوخواسانه ی له قورئان و

تهوړات سه بارهت به يهك بابته هاتوون. تېبينيم كرد ئو بابته ته نانهت بؤ
تېرامانېش په تده كړي ته وه وه كو ئه وه ي گه پانه وه بؤ قورئان له و بابته دا وه كو
پشته ستن به نه هر يمه ن (شه يتان) بيت.

له گه ل ئه وه شدا بؤ مان دهرده كه وي گه وا ئيستا گورپانكار ييه كي پيشه يي له سر
به رز ترين ئاست له جيهاني مه سيحي هاتو ته دي. ئو به لگه نامه يه ي سكرتاريه تي
فاتيكان بؤ كاروباري نامه سيحيه كان دواي كورپي فاتيكاني دووم به ناو نيشاني
(رېنمايي گه ليك بؤ دامه زان دني گفتو گو ي نيوان مه سيحيه كان و
موسلمانانان) چاپي كردووه و بؤ جاري سييه م له سالي ۱۹۷۰ چاپ كراوه ته وه،
گه واهي گورپانكار يي قول له هه لويسته فهرمييه كان ده دات. به لگه نامه كه ي فاتيكان
داواي دوور خستنه وه ئو وينه يه ده كات كه مه سيحيه كان له باره ي
موسلمانانانان وه هه يانه ((ئو وينه داپزيو و كونه ي پابردو بؤ ي به جيه پيشتووين
يان بوختان و برياري پيشوه خت شيواندوويه تي)). پاشان به لگه نامه كه بايه خي
داوه به ((داننان به و سته مانه ي خورئاواي خاوه ن په روه رده ي مه سيحي دهره ق
موسلمانانانان كردووه)). هه روه ها به لگه نامه كه په خنه ده گريت له تيگه يشتنه
چه و ته كان ي مه سيحيه كان له باره ي حه تميه تي ئيسلامي و حه رفييه ت و
ده مارگيري ئيسلام و بابته تر. به لگه نامه كه جه خت له يه كيتي باوه پ به خودا
له لاي هه ر دوو كومه له كه ده كاته وه و باسي ئه وه ده كات كه چؤن كاردينال
(كؤنيگ) سه رسامي گو يگره كان ي له مزگه وتي گه و رده ي زانكو ي نه زه ري قاهره
وروزاند كاتي له ميانه ي وتاري كيدا له سالي ۱۹۶۹ ئو بابته ي راگه ياند.
به لگه نامه كه باسي ئه وه ش ده كات كه سكرتاريه تي فاتيكان له وه ته ي سالي
(۱۹۶۷) وه داواي له مه سيحيه كان كردووه به بؤنه ي جه ژني په مه زانه وه

پىرۆزبايى لە موسلمانان بكن چونكە ئەو جەژنە (بەھايەكى پەسەنى ئاينى) دەنوئىتت..

ئەو دەسپىشخەرىيانە بۆ نىزىكبونەو، دىدارو كۆبونەو، نىوان دەستەى پاپەوى و ئىسلامى بەدوا داھات و لەيەكترنيزىكبونەو، دىفاكتۆ (ئەمرى واقع). لەگەل ئەو، وىپراى نۆزىى ھۆكارەكانى پەخش و پراگەياندن لە پۆزنامە و رادىوۆ تەلەفون، كەمىكى كەمى خەلك ئەو پووداوە گرینگانەيان زانى كە لە جىھانى خۆرئاوا پوويان دا.

ھەرھەما پۆزنامەكان بايەخىكى نۆريان بەو سەردانە پەسەمىيە نەدا كە كاردينال (پنىۆدۆلى) سەرۆكى سكرتارىيەتى فاتيكان بۆ كاروبارى نامەسىجىيەكان لە پۆزى ۱۹۷۴/۴/۲۴ بۆ لای شا فەيسەلى شاى سەئۇدىيە ئەنجامى دا، وىپراى گرینگى ھەوالەكە كەچى پۆزنامەى لۆمۆند تەنھا بە چەند دىپىكى كەم لە ژمارەى پۆزى ۱۹۷۴/۴/۲۵ باسى سەردانەكەى كرد، بەتايبەتى كاتى دەزانين كاردينال نامەيەكى لەلاين پاپا پۆلسى شەشەمەو، گەياندە شاى سەئۇدىيە ئەو، ش بە پالەرى باو، پوونى بە يەگىتىيى ھەردو جىھانى ئىسلامى و مەسىحى كەوا ھەردووكيان يەك خودا دەپەرستن، لەو نامەيەدا پاپا رىزى بۆ شا فەيسەل بەو پىيەى كەسايەتتەكى بالاي جىھانى ئىسلامىيە دەربەرى بوو.

دواى ئەو بە شەش مانگ، واتە لە مانگى تشرىنى يەكەمى ۱۹۷۴ ، پاپاى فاتيكان بە شىو، يەكى فەرمى پىشوازى لە گەرە زانايانى سەئۇدىيە كردو ئەو دىدارەش بوو، بۆنەيەك بۆ گفوتوگۆ لەبارەى مەسىحى و موسلمانەكان لەبارەى مافە كولتورىيەكانى مۆزۇ لە ئىسلامدا، پۆزنامەى (ئۆسەرقاتورى پۆماتوق) فاتيكان لە ژمارەى پۆزى ۲۶ تشرىنى يەكەمى ۱۹۷۴ باسى لەو پووداوە

میژووویه کرد و له لاپه‌ره‌ی به‌که‌میدا شویننیک‌ی گه‌وره‌تری له هه‌والی کۆبوونه‌وه‌ی کۆتا پۆژی کۆپی ئوسقوفه‌کانی له پۆما پێدابوو.

پاشان ئه‌نجومه‌نی مه‌سکونی با‌لای که‌نیه‌کان له جنیٲ و ئیلچینگه‌ر ئوسقوفی ستراسبورگ پیشوازی له گه‌وره زانایانی سعودیه کرد و ئوسقوف داوای له زاناکان کرد له به‌رده‌می ئه‌و و کاتدرائیه‌که‌ی خۆیدا نوێژی نیوه‌پۆ بکه‌ن، ئه‌گه‌ر پۆژنامه‌کان باسی هه‌واله‌که‌یان کردبیت ئه‌وا زیاتر بۆ خستنه‌پوو بووه نه‌ک بۆ ئه‌و ئاماژه ئاینیه‌ی هه‌یه‌تی. له‌وانه‌ی پرسیارم ئی کردوون له‌باره‌ی هه‌والی ئه‌و کۆپو کۆبوونه‌وانه بۆم پوون بۆته‌وه که ئه‌وانه‌ی پێیان زانیوه که‌میک‌ی زۆر که‌م بوون.

بێگومان میژوووی په‌یوه‌ندییه‌کانی نیوان دوو ئاینه‌که‌، بۆ له‌مه‌ودوا گیانی کرانه‌وه به‌ره‌و ئیسلام تۆمار ده‌کات که پاپا له لیدوانه‌کانیدا گوزارشتی ئی کردووه ((ئیمانی قولی به‌یه‌کیتیی هه‌ردوو جیهانی ئیسلامی و مه‌سیحی که‌یه‌ک خودا ده‌په‌رستن)). به‌لامه‌وه گرینگ بوو هه‌ستوسۆزی سه‌رۆکی که‌نیه‌ی کاسۆلیکی له هه‌مبه‌ر موسلمانان بیره‌خه‌مه‌وه، زۆریک له‌و مه‌سیحییانه‌ی له سایه‌ی گیانی دوژمنایه‌تییه‌کی ئاشکرا په‌روه‌رده‌بوون له پووی مه‌به‌ئه‌نییه‌وه دژی هه‌موو تیراماننیکن له ئیسلام، بۆیه ئه‌وان له به‌رامبه‌ر حه‌قیقه‌تی ئیسلام له نه‌زانیه‌کی به‌رده‌وام دان، دواچار تیگه‌یشتنه‌کانیان له‌باره‌ی ئیسلام، بێگومان ده‌بیتته تیگه‌یشتنیک‌ی هه‌له‌.

مه‌سه‌له‌که هه‌رچۆنیک بیت و ده‌رده‌که‌وێت که پێویسته له‌سه‌رمان له کاتی لیکۆلینه‌وه‌ی هه‌ر لایه‌نیک له لایه‌نه‌کانی سه‌روش له ئاینی به‌کته‌په‌رستی، به‌هه‌راوردکاری له‌گه‌ڵ تیروانینی دوو ئاینه‌که‌ی تر له‌باره‌ی هه‌مان بابته چاره‌سه‌ری

بکهین، لیکۆلینهوهی هه‌مه‌لایه‌نه‌ی گرفتیک به دانیاییه‌وه زۆر گرینگتره له لیکۆلینهوهی یه‌ک لایه‌ن به جیا، روه‌پوبوونه‌وهی نێوان راستیه‌کانی زانست له سه‌ده‌ی بیست و هه‌ندئێ بابته‌ی کتێبه‌ پیرۆزه‌کان به‌لای هه‌ر سێ ئاینه‌که‌وه گرینگه نه‌ک ته‌نها یه‌ک ئاین. له‌به‌ر ئه‌و سه‌رکه‌شیه‌یه‌ ماددیه‌ی نه‌مڕۆ هه‌ر په‌شه له هه‌ر سێ ئاینه‌که‌ ده‌کات، به‌و پێیه‌ ئایا هه‌ر سێ ئاینه‌که‌ ناکه‌ونه یه‌ک به‌ره‌و سه‌نگه‌ره‌وه؟ به‌لکو وا پێویست ناکات له‌ به‌رامبه‌ر ئه‌و سه‌رکه‌شیه‌یه‌ له‌ یه‌کتر نزیک بینه‌وه و بارسته‌یه‌کی یه‌کگرتوو پێک به‌ینن؟ له‌ ولاتانی ئیسلامی هه‌روه‌کو ولاتانی خاوه‌ن کاریگری یه‌هودی و مه‌سیحی — به‌تایبه‌تی له‌ ناوه‌نده‌ زانستیه‌کان — ده‌وترئێ: ئاین و زانست رێکناکه‌ون. له‌ واقیعه‌دا بۆ ئه‌وه‌ی گرفته‌که‌ به‌ هه‌مه‌لایه‌نی چاره‌سه‌ر بکری‌ت چه‌ند په‌ره‌پێدانیه‌کی گرینگ ده‌خوازی‌ت، به‌لام لێره‌دا ته‌نها یه‌ک لایه‌نی بابته‌که‌ باس ده‌که‌م ئه‌ویش لیکۆلینه‌وه‌ی خودی کتێبه‌ پیرۆزه‌کانه له‌به‌ر پۆشنایی زانیارییه‌ زانستیه‌ نوێیه‌کاندا..

به‌لام مه‌به‌ستی ئه‌و لیکۆلینه‌وه‌یه‌ په‌رسیاریکی سه‌ره‌تایی به‌لام بنجینه‌یی په‌ت ده‌کاته‌وه: به‌های راستدروستی ئه‌و ده‌قانه‌ چیه‌یه‌ که‌ نه‌مڕۆ له‌به‌رده‌سه‌تماندا‌ن؟ ئه‌وه‌ش ئه‌وه‌ ده‌گه‌یه‌نیت که‌ له‌و بارودۆخه‌ بکۆلینه‌وه‌ که‌ ئه‌و ده‌قانه‌ی تێدا نووسراونه‌ته‌وه‌ و گه‌یشته‌ته‌ ئێمه‌.

تویژینه‌وه‌ی کتێبه‌ پیرۆزه‌کان له‌ میانه‌ی زانستی لیکۆلینه‌وه‌ی په‌خنه‌یی ده‌قه‌کان شتیکی تازه‌یه‌ له‌ ولاته‌که‌مان، سه‌باره‌ت به‌ په‌یمانی کۆن و په‌یمانی نوێ‌خه‌ک بۆ ماوه‌ی چه‌ندان سه‌ده‌ هه‌روه‌کو خۆیان ده‌یانخویندنه‌وه‌و، خویندنه‌وه‌یان هه‌ر ستایشی به‌دواوه‌ بوو، ته‌نها گوزارشتکردن له‌ هه‌ر گیانیکی په‌خنه‌یی به‌رامبه‌ر کتێبی پیرۆز تاوانیکی نه‌بوو. قه‌شه‌کان ئه‌و هه‌ل‌بژارده‌یه‌

بوون که بپهنج ده یانتوانی زانیارییه کی ته اوویان له باره ی تهورات و ئینجیله کان هه بیته، به لام سه رجه م عه لمانییه کان ته نها چهنده قه قه کی هه لبریز در اوویان له میانه ی سروه ئاینییه کان یان ئاموزگارییه کان وه رده گرت..

دوای ئه وه ی په خنه ی ده قه کان بووه زانست، چاکه ی ئه وه ی هه بوو وای ئی کردین زۆر کات گرفتگی گرینگ ئاشکرا بکهین، به لام هه ندی جار تووشی بیه یوایی ده بین کاتی کتییه گه لیکه زۆر که بانگه شه ی په خنه یی ده که ن ده خوینینه وه به لام له به رامبه ر زۆر که له گرفته راسته قینه کانی لیکدانه وه دا ته نها چهنده رافه یه کی ستایشکارانه ده خاته پوو که ئامانج لئی داپۆشینی په شوکاو ی و شه ژانی دانه ره.. له سایه ی ئه و بارودوخه دا، ناسازی و ئه و شتانه ی دوورن له باوه پپیکردن به لای ئه وانه ی ده یانه وی ساغی توانای بیرکردنه وه و هه سته باب به تیبوونیان پپارین، بی چاره سه ر ده مینه وه. به راستی ئیمه له به رامبه ر ئه و هه لویسته به داخه وه بین که ئامانجی پاساودانی ده سگرتن به و ده قانه ی تهورات و ئینجیله که پپچه وانه ی هه موو لۆزیکیکه، ئه و هه لویسته له لای هه ندی عه قلی پۆشنبیر زیان به باوه پ به خودا ده گه یه نیت. له گه ل ئه وه شدا، ئه زموون سه لماندوو یه تی که ئه گه ر هه ندیکیان توانای ئاشکرا کردنی هه ندی شوینی لاوازی له م جۆره یان هه بی ئه و زۆرینه ی مه سیحیه کان تا ئیستا ده رکی ئه و لاوازییه یان نه کردوه و، هیشتا له مه سه له ی ئه و ناسازییه له گه ل زانیارییه دونیاییه به ناویانگه کان که به زانیاری زۆر بنچینه یی داده نرین، له نه زانییه کی ته واودان..

به لام ئیسلام، فه رمووده ی پپه مبه ری هه یه که به ئینجیله کان ده چیت له و پوه وه ی که کۆمه لیک قسه و هه وائی کرده وه کانی موچه ممه ده (درودی خوای ئی بیت)، ئینجیله کانیش سه باره ت به عیسا له وه زیاتر نین. فه رمووده کان ده یان

سال دواى كوچى موحه ممد(درودى خواى لى بىت) نووسراون ههروهكو ئىنجيله كانىش ده يان سال دواى پويشتنى مەسيح نووسراون. له مه ودوا ده بينين كه چون دانهرانى چوار ئىنجيله كه كه له لايەن كه نيسه وه دانيان پيدانراوه نه و پووداوانه يان نه بينيووه كه باسيان كردووه، هه مان شتيش به سهر دانراوه كانى فرموده كان نه وانهى به راستودروست به ناووده نكن، ده چه سپى.

ليزه دا پتويسته به راودكارى بوه ستى، له بهر نه وهى نه گهر مشتومر له بارهى راستودروستى نه م فرموده به يان نه ويتر له رابردودا كرابيت يان ئىستا بكرت نه وا كه نيسه له سه ده كانى سه ره تا به شيوه به كى كوتايى له نىوان ژماره به ك ئىنجيلدا مه سه له كهى به كلا كرده وه و ره سمبىونى ته نها چواريانى راگه ياند نه وه ش ويپراى نه وه موو ناسازيبهى له زوريك له و خالانهى له نىوان نه و ئىنجيلانه دا هه بوو، كه نيسه فرمانى به و نكردى ئىنجيله كانى تريش ده ركرد، ليزه وه ش ناوى (ئىنجيله ساخته كان) هاته گوپى..

ليزه دا جياوازيه كى ديكهى جه وه رى له نىوان مه سيحيهت و نيسلام سه بارهت به كتيبە پيروژه كان هه به، مه به ستمان له وه ونبوونى ده كه كانى سروش(وه حى) چه سپاوه له لاي مه سيحيهت له كاتيكدا نيسلام قورئانى هه به كه سروشيكى خوايبه و چه سپاوو نه گزردراويشه..

قورئان نه و سروش(وه حى) به به كه له پتى جيبريله وه بو موحه ممد(درودى خواى لى بىت) هاتوته خوارى و له ده مى هاتنه خواريدا نووسراوه ته وه و نه ويش له به رى كردووه له كاتى نويزيشدا به تايبه تى له مانگى ره مه زاندا موسلمانان له به ريان كردووه به فرمانى خودى موحه ممد يش(درودى خواى لى بىت) له چند سوپه تيكدا ريكخراوه و ، نه و سوپه تانه ش ده موده ست دواى كوچى دوايى

پینغه مبه ر(دردی خوی لی بیت) و له سهرده می خه لافه تی عوسماندا کۆکراونه ته وه تاوه کو بۆته نه و ده قه ی نه مرۆ ده یزانین.

به لام کتیبی پیروزی مه سیحی، سه باره ت به وه ی بۆ ئیسلام پووی داوه به شیوه یه کی پوون له و جیاوازه. ئینجیل پشت ده به ستی به شایه تی مرۆی جوراوجۆر و ناراسته خو، بۆ نمونه ئیمه ش شایه تی هیچ شایه ته یانێکی ژیا نی عیسا نین، نه وه ش پینچه وانه ی بۆچوونی زۆریک له مه سیحیه کانه، که واته به م شیوه یه گرفت ی راستو دروستی ده قه کانی کتیبه پیروژه کانی مه سیحیه ت و ده قه کانی سروشی ئیسلامی خرایه پوو.

به رامبه ر یه کپراگرتنی ده قه کانی کتیبه پیروژه کان له گه ل راستیه کانی زانست له هه موو سه رده مه کان بابته ی بیرکردنه وه ی مرۆف بووه. له سه ره تا گو ترا: رینکه وتنی زانست و کتیبه پیروژه کان شتیکی پتویسته بۆ دروستی ده قی پیروژ. قه دیس ئۆگه ستین له وتاری هه شتاو دوویدا نه و بنه مایه ی به شیوه یه کی یه کلاکه ره وه دیاری کرد، به لام په ره سه ندنی زانست چه ند خالیکی ناکۆکی له نیوان هه ردووک (زانست و ده قی پیروژ) بۆ بیراران ناشکرا کرد. به و رینگایه نه و په وشه ترسناکه هاته ئاراوه که نه مرۆ وای له په شه که رانی ته ورات و ئینجیل کردووه دوژمنایه تی زانا یان بکه ن، له راستیدا ناکرێ قه بوول بکه ین په یامیکی خوایی باس له واقیعیکی ناراست بکات. بینا له سه ر نه وه ته نها یه ک رینگا بۆ سازاندنیکی ماقولێ نیوان هه ردوولا هیه ئه ویش نه وه یه که دروستی نه و برپه یه ی ته ورات قه بوول نه کریت که شتیکی ناماقولێ زانستی ده لیت. نه و چاره سه ره ش ئاره زوومه ندانه نه بوو به لکو به پینچه وانه وه هه ندیک به توندی بۆ ده سگرتن به ته وای ده قه که ده مارگیربوون، ناکامی نه وه ش نه وه بوو که

رافہ کاران ناچار بون له به رامبر راستی کتیبہ پیروژہ کان ه لوتستگه لیک
وه ریگرن که له لایه ن پیای زانسته وه ناکری قه بول بکری.

ئیسلام به رده وام ای داناوه که ریکه وتنیک له نیوان بابته کانی کتیبی پیروژو
واقعی کرده پیدا هیه و، لیکولینه وهی دهقی قورئان له سرده می نویدا هیچ
پیوستیه کی بۆ چاوگیترانه وه به وه دا دهرنه خستوه. دواتر ده بینین که قورئان
چند پووداویکی خاوه ن سیفتهی زانستی ده وروژینی که پووداوه گی لی زورن به
پیچه وانهی تہورات که نه و پووداوانهی تیدا که مه، هیچ بابته تیک له بابته
زانستیه کانی قورئان له گه ل تیروانینی زانستی ناکوک نییه، نه وه ش نه نجامی
بنه رتهی لیکولینه وه که مانه... له کوتایی نه م کتیبه دا ده بینین چون بابته که تہ و او
جیاوازه سه باره ت به هندی فرموده ی (غیر قطعی) که له چوارچیوهی سروشی
قورئان دهرده چیت، هندی فرموده ی (ظنیة الثبوت) هیه له پوی زانستیه وه
ناکری قه بول بکری، به لام نه وه یان به پی بنه ماکانی قورئان که هه میشه
فرمان ده کات به گه پانه وه بۆ زانست و عه قل لیکولینه وهی زوری له باره وه
کراوه...

نه و تیروانانه سه باره ت به سیفتهی قه بولکراوو قه بولنه کراوی زانستیانه ی
وته یه کی کتیبی پیروژ، پوونکرده وه یه کی وردمان لی ده خوازی. پیوسته
له سرمان جهخت بکه ینه وه له وهی کاتی له باره ی راستیه کانی زانست ده دوین
مه به ستمان له وانیه که به شیوه یه کی کوتایی سه لماون، نه و دانانه ش وا
ده خوازی هه موو تیوره کانی رافه و پاساودان دووربخه ینه وه که له سرده می کدا بۆ
رافه ی دیارده یه ک سوودی هه بووه به لام دواتر هه لوه شاوه تہ وه و تیوری تر که
له گه ل په ره سه ندنی زانستی گونجاوتر بووه جیی گرتوته وه، نه وه ی لیتره دا

مه به ستمه ئه و مه سه لانه یه که ناکرئ لئی په شیمان ببینه وه به شیوه یه کی ته و او سه لماوه به جوریک ده کرئ به بیترسی که وتنه نیو مه ترسیی هه له وه به کار به یترئ ..

بۆ نمونه ئیمه میژووی ده رکه وتنی مرۆف له سه ر زه وی به نزیکه یی نازانین به لام هه ندئ شوینه وار دوزراوه ته وه که بی هیچ گومانیک ده توانین میژووه که ی بۆ ۱۰ هه زار سال پیش میژووی مه سیحی دابنئین. به و پتیه ئیمه ناتوانین له پووی زانستییه وه پاستودروستییه ده قی به شی (التکوین) ی ته ورات قه بوول بکه ین که هه ندئ په چه له ک و میژوو بۆ دیاریکردنی بنه چه ی مرۆف (هینانه دی ئاده م) به نزیکه ی ۲۷ سه ده پیش مه سیح به ده سه ته وه ده دات، له وانه یه بۆ ئه وه له داها تودا زانست بتوانی له سه رووی خه ملاندنه کانی ئیمه میژوو دیاری بکات به لام ئیستا ده توانین دلنیا بین له وه ی که هه رگیز ئه وه سه له میترئ که مرۆف ۵۷۲۶ ساله له سه ر زه وی ده رکه وتوو .. بینا له سه ر ئه وه پیدراوه کانی ته ورات تایبه ت به کۆنیه مرۆف ناپاسته .

ئه و پویه پویه وه یه له گه ل زانست به واتای راسته قینه ی وشه باس له هیچ پرسیکی ئاینی ناکات. بۆ نمونه زانست بۆی نییه هیچ رافه یه ک بۆ چۆنییه تی ده رکه وتنی خودا بۆ موسا بکات، یان مه ته ئی ها تنه دونیای مه سیح به بی باوکیکی جه سه ته یی (بایۆلۆجی) شیکار بکات، له به رنه وه ی کتیبه پیروژه کان هیچ لیکنانه وه یه کی ماددی بۆ ئه و جوره کارانه ناخه نه پوو، ئه و لیکنۆلینه وه ی ئیستا ده یخه یه پوو تایبه ته به و هه والانه ی کتیبه پیروژه کان له باره ی دیارده سروشتیه جورا و جوره کان پیمان ده لئین که و ئه و کتیبانه که م یان زۆر رافه و لیدوانی له باره وه داوین. پیویسته ئه وه ش تیبینی بکرئ که سروشی قورئانی له فره یی ئه و

بابه تانه دا زۆر دهوله مهنده نه وهش پێچه وانهی دهگمهنی نه و بابه تانه له تهورات و ئینجیلدا.

سه ره تا به بی هیچ بیریکی پیشوه خته و به بابه تی بوونیکی ته واوه وه لیکۆلینه وه م له قورئانی پیرۆز کردوه و به دواى هاویریکی دهقی قورئان و پیدراوه کانی زانستی نوێ گه راوم. بهر له و لیکۆلینه وه یه و له پرسی وه رگێردراوه کانه وه، ده مزانی که قورئان جورگه لیکى فره له دیارده سروشتیه کان باس ده کات به لام زانیاریم کورت و کم بوو، به هوی لیکۆلینه وه یه کی ناگایانه ی دهقی عه ره بی توانیم لیستیک بهیتمه وه ناراه که دواى ته واو بوون لیتی ده رکى نه وه بکه م که: قورئان وته یه کی تیدا نییه که له روانگه ی زانست له سه رده می نوێ شیاوی ره خنه بیته ..

به هه مان بابه تی بوونه وه هه مان پشکنینم بۆ تهورات و ئینجیله کان نه نجام داوه. سه باره ت به تهورات هیچ پێویستی نه کرد له به شی یه که میه وه (به شی ته کوین) زیاتر برۆم، وته گه لیکم دۆزیه وه که ناکرێ سازان له نیوان نه وان و زۆربه ی پیدراوه زانستییه کانی سه رده م بکریت.

هه روه ها سه باره ت به ئینجیله کانه وه هه ر له لاپه ره ی یه که مه وه پوبه پووی گرفتیکى گه وره ده بیته وه نه ویش دره ختی ره چه له کی مه سیحه. ئینجیلی مه تا به شیوه یه کی پۆشن هاوێزی ئینجیلی لوقایه، نه وه ی دواى به ناشکرا بابه تی کمان بۆ ده خاته پوو که له گه ل زانیارییه نوێیه کانی تایبه ت به کوئیتی مرۆڤ له سه ر زه وی یه کنایه ته وه ..

به لام بوونی ئه و بابه ته هاودژانه و ئه وانه شی که شیایوی باوه پپیکردن نین و،
 ئه وانه ی تر که له گه ل زانست پیکناکه وی، پیموانییه بتوانیت باوه پ به خودا لاواز
 بکات، بهرپرسیاریتیش تییدا ته نها ده که ویته سه ر مروژ و، که س ناتوانیت بلیت:
 ده قه ئه سلاییه کان چون بوون و به شی خه یال و ئاره زوو له پرؤسه ی
 نووسینه وه یاندا چند بووه؟ یان پشکی ده سکاریکردنی مه به سئدارانه له لایه ن
 بنووسانی ئه و ده قانه وه چند بووه؟ یان به شی ئه و ده سکاریکردنه نا ئاگایانه ی
 خراوته نیو کتیبه پیروژه کانه وه چندن؟ ئه وه ی له م پوژگاره دا به راستی
 تووشی شوکمان ده کات ئه وه یه ده بینین پسپوړانی لیکۆلینه وه ی ده قه کان ئه و
 ناسازی و ناکوکیه له گه ل راستیه زانستییه چه سپاوه کان پشتگوئ ده خه ن، یان
 هندی خالی لاواز ئاشکرا ده که ن بو ئه وه ی دواتر به هوی هندی پاله وانیتی
 جه ده لی هه ولی په رده پۆشکردنی بدن، له م کتیبه دا هندی نمونه ده خه یه پرو
 که چون هندی له گه وره پافه کاران بو بهرگری و ستایشکردنی ههردوو ئینجیلی
 مه تا و یوحه ننا ده سته واژه ی په و نه قداریان به کاره یناوه، به کاره ی تانی ئه و
 هوکارانه بو په رده پۆشکردنی ناسازی یان بابه تیکی شیایوی باوه پنه کردن زۆربه ی
 کات سه رکه وتوو بووه، ئه وه ش ئه وه مان بو لیکده داته وه که چون هیشتا زۆریک له
 مه سیحیه کان له چه ندان خالی لاوازی نیو برکه کانی تهورات و ئینجیله کان
 بیئاگان، له به شی یه که م و دووه می ئه م کتیبه دا خوینهر نمونه ی راست
 له مباره یه وه ده بینیت..

به لام له به شی سییه می کتیبه که دا، خوینهر چند نمونه یه کی پوونکه ره وه بو
 پیاده کردنی زانست به سه ر لیکۆلینه وه ی یه کیک له کتیبه پیروژه کان ده بینیت،
 پیاده کردنی که مروژ مه زنده ی نه ده کرد، له وه شدا خوینهر پوونکردنه وه یه کی

له لایهن زانستی نوپوه دهست ده که وی له پیناو تیروته سه لتری هندی له و
 نایه تانهی قورئان که هیشتا داخراو یان ناپوونن. نه وه ش هیچ سهیر نییه نه گهر
 زانیمان ئیسلام همیشه ناین و زانستی وه کو دوانه یه کی پیکه وه نووساو داناوه.
 هر له سهره تاوه بایه خدان به زانست به شیکی دانه براری ئه و نه رکانه بووه که
 ئیسلام فرمانی پیکردووه و، په پیره وکردنی ئه و فرمانه ش بوو بووه هوی ئه و
 گه شه کردنه مه زنه ی زانسته کان له سهرده می شارستانیتی ئیسلامیدا، که وا
 خورئاوا خوی بهر له سهرده می پینیسانس له نه وروپا سوودی ئی وه رگرت، نه و
 پیشکه وتنه ی نه مرو به هوی زانیارییه زانستییه کان له پوونکردنه وه ی هندی
 له وانه ی تیگه یشتراو نه بوون یان له پوونکردنه وه ی هندی له و نایه تانه ی قورئان
 که تا ئیستا بهد رافه کرابوون هاتوته دی تاوه کو بیته لوتکه ی پوبه پوویونه وه ی
 نیوان زانست و کتیبه پیروژه کان..

تهورات

(کتیبی پیروژ)

سەرئنجیگی گشتی

کی دانهری په یمانی کونه؟

چەندان خوینهری په یمانی کۆن کاتی ئه و پرسیاره یان ناراسته ده کړی ته نها ئه وه ده لینه وه که له پیشه کیی کتیبه که یاندا نووسراوه. چەندان که س له و خوینهرانه ئه وه ده لینه وه که دانهری هه موو ئه و کتیبانه په روه ردگاره و یرای ئه وه ی به پینووسی مروفکه لیک نووسراون که پۆحی پاک ئیلهامی کردوون؟

هه ندی کات دانهری پیشه کیی کتیبی پیروژ ته نها به وه واز ده هینی که ئه و وه لاهه کورته ی خوینهرانی بداته وه تاوه کو پښگای هه ر پرسیارکردنیک بگریت. هه ندی کاتی تریش راستکردنه وه یه ک زیاد ده کات و تئیدا ده بیژی: هه ندی ورده کاری هه یه که مروفه بۆ ده قی به که می زیده کردوه و گومانکردن له برکه یه کی ئه و ده قه، حه قیقه تی گشتی که ئه و برکه یه ی لیه هه لقولاوه ناشیوینی. هه میشه مکوربوونیک له سه ر ئه و حه قیقه ته هه یه که وا که نیسه هه رده م گره نتی راستووروستی ده سه ته به ر ده کات. له سه ر ئه وه ش پۆحی پاک هاوکاری ده کات و که نیسه ته نها خۆی ده توانی ئه و خالانه بۆ باوه رداران پوون بکاته وه. که نیسه له سه ده ی چواره مه وه لیستیکی کتیبه پیروژه کانی بلاوکرده وه. ئه و لیسته یه له لایه ن کۆرپه کانی مه سکونی که له (فلۆره نسا ۱۴۴۱) و (ترانت ۱۵۴۶) و (فاتیکان ۱، ۱۸۷۰) گری دران، پالپشتی کرا به جوړیک ناوی لیترا قانون. له سه رده میکی نزیکي ئیستاشمان کۆرپکی تری (فاتیکانی دوهم ۱۹۶۲-۱۹۶۵) دوا ی زۆریک له نامه گه لی پاپه وی، ده قیکی سروشی خواپی بلاوکرده وه. ئه و

دهقهش گرینگییه کی گه ودهی ههیه، کۆر بۆ ئاماده کردنی سی سال کاری کردوه،
 ئه و دهقه له ناوهندی سهختی و دژوارییه کی فرهدا سازکرا. زۆربهی خوینهرانی
 کتیبی پیروژ ئه و زانیارییه دلنیاکه رهوانه له سهرووی چاپه نوویهکان دهبینن و
 تهنها به و گرهنتییا نه وازدههینن که چهندان سهدهیه که نیسه دهیدات و به زهینی
 ئه و خوینهرانه دا نههاتوه که پرسى راستودروستی ئه وه شیایى گفتوگویه..

بهلام ئه گه هاتوو خوینهر گه راپه وه بۆ ئه و دانراوانه ی هه ندی پیاوی ئاینی بۆ
 کهسانی تایبه تیان نوسیوه نه ک جه ماوه ری گشتی ئه و بۆی ده رده که وی که
 پرسى به شهکانی کتیبی پیروژ زۆر له وه ئالۆزتره که سه ره تا گومان
 ده برا.. هه روه ها په یمانی کۆنیش وه کو په یمانی نوئ هه ندی کیشه ده وروژینن که
 رافه کاران ئه و په گه زانه ناشارنه وه که ده بنه هوی ناکۆکی..

هه روه ها چه ند لیکۆلینه وه یه کی تری کورتر و بابه تیر هه ن که پیدراوی وردی
 تیدایه وه کو لیکۆلینه وه که ی (ئیدمۆند جاکوب).. (په یمانی نوئ)، ئه م کتیبه
 روانینیکی گشتگیر و تیروته واو له باره ی کیشه که وه ده خاته پوو.

ئیدمۆند جاکوب ئاماژه به وه دهکات که له سه ره تادا ته نها یه ک ده ق نه بووه
 به لکو فره ده قی هه بووه، له سه ده ی سییه می پیش زاین به لایه نی که مه وه
 نزیکه ی سی نووسراوه ی ده قی عیبری ته ورات هه بوو: ده قی (ماسوری)، ئه و
 ده قی له وه رگێران بۆ یۆنانی به کارهات، ده قی ناسراو به (سامری) یان پینچ
 به شه که ی موسا. پاشان دوا ی ئه وه له سه ده ی یه که می پیش زاین ئاراسته یه ک
 هه بوو بۆ نووسینه وه ی یه ک ده ق، به لام نووسینه وه ی ده قی کتیبی پیروژ ته نها له
 سه ده ی یه که می دوا ی زاین نه نجام درا..

ئەگەر ئەو سۆن نووسراوە ئیستا مابوونایە ئەوا دەتوانرا بەراورد لە ئیوانیاندا بکرایە پەنگە بۆ گەشتن بە پایەك سەبارەت بە دەقی ئەسلی بەلام بۆ بەدبەختی هیچ بیریۆکە بەکمان لە بارەیه وە نییە. کۆنترین دەقی عیبری تهورات دەگەریتە وە بۆ سەردەمی سەدەمی تۆی دواى زاین..

وەرگێڕانی (سپتانت) که بە زمانی یۆنانییه بە یەکم وەرگێڕان دادەنری، میژوووەکەى دەگەریتە وە بۆ سەدەمی سییەمی پیش زاین و جوله کهکانی ئەسکەندەرییه کردوویانە، کتیبی پەیمانی نویش پشتی بە دەقەکەى ئەو بەستوووە و تاووەکو سەدەمی حوتی دواى زاین باوهرپیتراو بوو، دەقە یۆنانییه پەسەنەکان که جیهانی مەسیحی بە گشتی بە کاریان دینى بریتییه لە: دەسنوسی (Codex Vaticanus) لە فاتیکان و (Codex sinaiticus) لە مؤزەخانەى بەریتانیا، میژووی ئەم دوو دەسنوسە بۆ سەدەمی چوارەمی دواى زاین دەگەریتە وە.

بەلام ئەوەى پەيوەستە بە تهوراتی لاتینی قەدیس (ئیرۆنیمیس)، وا پێدەچی بەلگە نامەگەلى عیبری که بۆ سالانی یەکمەمی سەدەمی پینجەمی دواى زاین بە کارهینا بیت، ئەوەش ئەو چاپەیه که بەهۆی بلابوونەوہى بەرفراوانى دواى سەدەمی حوتەمی زاینى ناوی (Vulgate) ی لێنراوہ.

لە کۆتاییشدا با باسی نووسراوە ئارامی و سریانییهکان بکەین (peschitta)، ئەوانیش بەشەکین و ناتەواون.

ئەو دەقە جیاوازانە پێیان بە پسپۆران داوہ دەقگەلیک بە ناوی (ناوہند) نامادە بکەن، ئەوەش شتیکە بە چارەسەرنکی ناوہندی نیوان سەرجم نوسخە

جیاوازه‌کان ده‌چیت.. هه‌روه‌ها هه‌ندی کۆمه‌له‌ هه‌ن که له‌ نیو لاپه‌ره‌کانیدا و به‌ تەنیشته‌یه‌که‌وه‌، نوسخه‌ی جۆراوجۆر وه‌کو عیبری و یۆنانی و سریانی و ئارامی و تەنانته‌ عه‌ره‌بیش هه‌یه‌. ئه‌وه‌ش کتیبی پیرۆزی به‌ ناویانگه‌ به‌ نوسخه‌ی والتون (له‌ نده‌ن ۱۹۵۷).

وه‌رگێزانی مه‌سکونیه‌ی په‌یمانی کۆن به‌ هیوایه‌ بگاته‌ ده‌قیکی گشتگیری ئاویتته‌: کتیبیکه‌ ئامانجی به‌ کخستنی ده‌قه‌کان که‌وا زۆریک له‌ شاره‌زایانی کاسۆلیک و پڕۆتستانت ئه‌نجامی ده‌ده‌ن.

به‌وه‌را قه‌به‌یی ئه‌وه‌ی مرۆڤ بۆ په‌یمانی کۆن (تەورات)ی زیاده‌کردوه‌ پوون ده‌بیته‌وه‌. هه‌روه‌ها به‌وه‌ش ئه‌و گۆرانکارییانه‌ بۆ خوینهر پوون ده‌بیته‌وه‌ که‌ به‌سه‌ر ده‌قی په‌یمانی کۆندا هاتوه‌، له‌ گواستنه‌وه‌ بۆ گواستنه‌وه‌یه‌کی تر و له‌ وه‌رگێزانی بۆ به‌کیکی دیکه‌، بێگومان به‌ هه‌موو ئه‌و پاستکردنه‌وانه‌ی له‌وه‌وه‌ ده‌که‌ویتته‌وه‌..

سه‌رچاوه‌و ریشه‌ی کتیبی پیرۆز:

کتیبی پیرۆز به‌ر له‌وه‌ی کۆمه‌له‌ به‌شیک بیت، که‌له‌پوریکی میلی بوو هه‌یچ کۆله‌که‌و پالپشتیکی نه‌بوو جگه‌ له‌ یادگی مرۆفه‌کان، ئه‌وه‌ش تاکه‌ هۆکار بووه‌ بۆ گواستنه‌وه‌ی هه‌زه‌کان، ئه‌و که‌له‌پوره‌ به‌ گۆرانی ده‌گوترا..

ئیدمۆند جاکوب ده‌لێت: (هه‌موو گه‌لێک له‌ قوناغه‌کانی سه‌ره‌تایی به‌ره‌سه‌ندنیدا گۆرانی ده‌لی، له‌ ئیسپانیلیش هه‌روه‌کو ولاتانی تر، هۆنراوه‌ پیش

ئیدمۆند جاکوب تیبینی ئه وهی کردوه که: گواستنه وهی ئه و وتانه له پرسی خیزان یان له پرسی په رستگاگان له شیوهی گێرانه وه کانی میژوی گه لی هه لێژێردراوی خودا ده کرا...

له وه دا، جاکوب ده گاته ئه م نه نجامه: ((پیده چی ئه وهی تهورات له باره ی موسا و باوانی به رای ده یگێرته وه له گه ل پیره ی میژوی پوداوه کان به شیوه یه کی نزیکه ی نه بیته، تیک نه کاته وه. به لام گێره ره وه کان ته نانه ت له و قوناغه ی گواستنه وهی زاره کی، ده یانزانی چۆن جوانی و خه یال زیاد بکن تا وه کو پوداوه جورا و جوره کان به یه که وه بیه ستنه وه، له پیشکه شکردنی ئه و پوداوه جیاوازانه له شیوه ی چپۆکدا له باره ی بنچینه ی جیهان و مرۆژ سه رکه وتوو بوون. عه قلی په خنه یی ده توانی له کوتاییدا به شیوه یه کی ماقول و په سندکراو بیبینی...))

چهند هۆکارێک هه ن پێ ده دن به بیرکردنه وه له وهی که بۆ گواستنه وهی که له پور و پاراستنی، نوسین به کاره یناوه، ئه وه ش دوا ی جیگه ی بوونی گه لی به هودی له خاکی که نعان، واته له کوتایه سه ده ی سیژده ی پیش زاین، به لام ئه وه به شیوه یه کی پتویست نه بوو ته نانه ت به نیه به ت ئه وه شه وه که له تیروانینی خه لکه وه شایسته ی به رده وامبوون بوو واته یاساکان. له نێو یاساکاندا یاسایه ک هه یه که نووسینه وهی بۆ خودا ده گه رێنرته وه واته ۱۰ نامۆزگارییه که له دوو گێرانه وهی تهورات گوازاوه ته وه: به که میان له به شی (الخروج - ئیصحا حی بیست له ۱ تا وه کو ۲۱)، له به شی (التثنیه - ئیصحا حی پینج له ۱ تا وه کو ۳۰)، پۆحی نامۆزگارییه کان له هه ردوو ده قه که دا یه که به لام جیاوازییه ده قیه کان پوونه، زۆرتر بایه خ ده درا به نووسینه وهی به لگه نامه گرینگه کان له په یماننامه و وتار و لیستی که سایه تیه کان (دادوه ران و گه وره فه رمانبه رانی

شاره‌کان و لیستی په‌چه‌له‌که‌کان) و لیستی قوربانیه‌کان و ده‌سکه‌وته‌کان. به‌مه
 ئه‌و ئه‌رشیفه‌ دروست بوو که ئه‌و به‌لگه‌نامانه‌ی هینا که دواتر بۆ نووسینه‌وه‌ی ئه‌و
 دانراوانه‌ به‌کارهات و بووه هۆی په‌یدا‌بوونی ئه‌و کتیبانه‌ی ئه‌م‌پۆ وا له‌به‌ر ده‌ستمان
 دایه ..

به‌م شیویه‌ له‌ هه‌موو کتیبیکدا جوړه‌ها ئه‌ده‌بیاتی جیاواز تیکه‌ل ده‌بیته:
 ئه‌وه‌ی له‌سه‌ر پسیپۆران پتویسته ئه‌وه‌یه له‌ پالنه‌ره‌کانی کۆکردنه‌وه‌ی ئه‌و
 به‌لگه‌نامه‌ په‌رشوبلاوانه‌ بکۆلنه‌وه ..

گرینگه‌ نزیک‌خستنه‌وه‌یه‌که ئه‌نجام بده‌ین له‌ نیوان پرۆسه‌ی پیکه‌یتانی ئه‌و
 کۆمه‌له‌ په‌رشوبلاوه‌ی که تهوراته و سه‌ره‌تا به‌ گواستنه‌وه‌ی زاوه‌کی بووه له‌گه‌ل
 ئه‌وه‌ی له‌ ژیر ئاسمانه‌کان و له‌ کاتی تردا له‌ ده‌می له‌دایک‌بوونی ئه‌ده‌بیته‌کی
 سه‌ره‌تایی پووده‌دات.

بۆ نمونه‌ با له‌دایک‌بوونی ئه‌ده‌بی فه‌رهنسی له‌ سه‌رده‌می شانشینیه‌ فره‌نجه‌
 وه‌ریگرین. هه‌مان ئه‌و که له‌پوره‌ باوو بلاوه‌ هه‌ر له‌ سه‌ره‌تاوه‌ تاوه‌کو پاراستنی
 پووداوه‌ گرینگه‌کانی وه‌کو شه‌ره‌کان که زۆره‌: شه‌ره‌کانی به‌رگری له‌ مه‌سیحیه‌ت
 و مه‌رگه‌ساتی جوړاوجۆر که چه‌ندان پالنه‌وانی تیدا ده‌رده‌که‌وی، ئه‌وه‌ش دوا‌ی
 چه‌ند سه‌ده‌یه‌که ئیله‌هام ده‌به‌خشیه‌ته‌ گپه‌ره‌وه‌ و چیرۆکنووس و نووسه‌ران. به‌وه
 له‌ سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی یازده‌ی زایینیدا هۆنراوه‌ی داستان له‌دایک بوو که تیدا واقع
 به‌ ئه‌فسانه‌ تیکه‌ل ده‌بیته، ئه‌و گۆرانیانه‌ی دواتر په‌که‌م ده‌قی ئه‌ده‌بی داستانیان
 پیکه‌یتا. له‌ به‌ناوبانگترین ئه‌و داستانه‌ش: سرودی پۆلانه‌ که گۆرانییه‌کی
 جه‌نگی پۆمانشامیزه، تیدا پۆلان وه‌کو فه‌رمانده‌ی دواوه‌ی سوپای ئیمبراتور
 شارلمان له‌ کاتی گه‌رانه‌وه‌ی له‌ هه‌لمه‌تیکه‌ی ئیسپانی ده‌رده‌که‌وی و قوربانیدانی

پۆلانیس پووداویک نییه تهنا بۆ حیکایهت داهینرا بیت کهوا میژوووه کهی به ۱۵ی ئابی ۷۷۸ داده نری، ئهوهی به راستی پووی داوه هیژشی دانیشتوانی چیا ی باسکیونه بۆ سه ر پۆلان. دانهری ئهدهبی لیژهدا تهنا ئهفسانهیی نییه، بنه مایه کی میژوویی هیه به لام میژوونوسان بۆیان به حهرفی و دهقاوده ق لیتی وه ربگرن.

هاوسه نگیکردن له نیوان له دایکبوونی کتیبی پیرۆز و نمونه ی ئه و ئه ده به دونیا ییه شتیکه وا ده رده که وی به شیوه یه کی ورد له گه ل واقیعدا پێک و ته با بیت. ئه و هاوسه نگیکردنه ئامانجی ئه وه نییه ههروه که زۆر پێک له نکولیکه رانی خودا ده یکن کۆی ده قی کتیبی پیرۆز رهت بکاته وه، ئه و ده قی خه لک له مۆزه خانه ی شوینه واره ئه فسانه ییه کان ده یپارێزن، بۆ نمونه ده کری بۆ راستی باوه ر بکری به حه قیقه تی به دیهینان و ئامۆژگاری پێدان به موسا له لایه ن خودا وه و ده خاله تی خودا له کاروباری مرۆڤ له سه رده می شا سلیمان، ههروه ها ده توانین باوه ر بکه یین به وه ی کرۆکی ئه و پووداوانه به راستی گه یشتۆته ده ستمان، له هه مان کات ده توانین به پێویستی بزانی و ده کاری ئه و پووداوانه ملکه چی په خنه یه کی توند بکریته وه له به رئه وه ی به شدارییه کانی مرۆڤ له نووسینه وه ی که له پوری زاره کی په سه ن به راستی گه وره یه ..

به شه کانی په یمانی کۆن

په یمانی کۆن له ژماره یهك بهش پیکهاتوووه که له درێژیدا وهکیهک نین و له جۆریشدا جیاوازن. ئەم بهشانه له ماوهی زیاتر له نۆ سهدهو به زمانی جیاوازو به پشتبهستن به کهلهپوری زارهکی گوازاوه نووسراونهتهوه، زۆربهی ئەو بهشانه به هۆی پووداوهکان یان پێویستی تایبەت له سهردهمی دوور له یهکتر راستکراونهتهوه و تهواو کراون.

گهشهکردنی ئەو ئەدهبه دهولهمنده له پووی میژوویهوه دهکهوێته سهرهتای شانشینی ئیسپرائیلی واته نزیکه ی سهدهی یازدهیه مینی پیش زاین، لهو سهردهمهدا له کۆشکی پاشایی دهستهی نووسهران ده رکوت که له رۆشنبیران پیکهاتبوو، پۆلی ئەو دهستهیه تهنا نووسین و نووسینهوه نهبوو، دهکری نووسراوه بهراییهکان بۆ ئەم میژووه بگه پێنرتتهوه، ئەو نووسراوانه زۆر به شهکیانه که له بهشی رابردوو باسمان کردن و تا ئەو کاتهی به نووسینهوه تو مارکران گرینگیهکی تایبه تیان هه بوو، بریتین له: هندی سرود که پیشتر باسکران پیغه مبه رایه تی به عقوب و موسا و ده نامۆزگارییه که و دهقه یاساییه گشتیهکان که بهر له دانانی یاساکان نه ریتیکیان دیاری کردبوو. هه موو ئەو دهقانه ده بیته پارچه یهکی په رشوبلۆ له سه رجه م کۆمه له کانی په یمانی کۆن.

که مێک دوا ی ئەوه، له وانه یه له سه دهی ده یه می پیش زاین ئەو دهقه نووسرایه وه که به گێرانه وهی (یه هوی) ناسراوه که پاشان بنچینه ی پینج به شه که ی پیکهیتا و دواتر به پینج به شه که ی موسا ناسرا. دوا ی ئەوه گێرانه وهی ناسراو به (ئه له می) و گێرانه وه یه کی تری ناسراو به (که هه نوتی) بۆ ئەو دهقه زیاد

کرا. دهقی یههوی یهکه م باس له ماوهی نیوان بنچینهی جیهان تا مردنی یهعقوب دهکات که له شانشینى باشور دهرجوه..

له کۆتایی سهدهی نویه م تاوهکو ناوهراستی سهدهی ههشتهمی پیش زاین دهسهلاتی پیغهمبهرایهتی (ئیلیا) و (یهشع) پیکهات و بلأوبویهوه و کتبهکشیان له بهر دهستماندایه. ههروهها ئوه ماوهی دهقی ئهلهیمی تهوراته که به نیسبهت دهقی یههوی باسی ماوهیهکی زهمنی دیاریکراو دهکات: ئه م دهقه پووداوهکانی تایبهت به ئیبراهیم و یهعقوب و یوسف دهگیرتهوه. ههردوو بهشی یهشوع و دادوهران بۆ ئه و ماوهیه دهگیرتهوه.

بهلام سهدهی ههشتهمی پیش زاین سهدهمی پیغهمبهران عاموس و هوشع له ئیسپرائیل و ئهشعیا و میخایه له مهملهکهتی باشور.

به داگیرکردنی ساموره له ۷۲۱ ی پیش زاین، مهملهکهتی ئیسپرائیل کۆتایی هات، مهملهکهتی باشور پیشوازی له میراته ئاینیهکهی کرد. پندهچی کۆمهلهی نمونه و پهندهکان سهربهو سهردهمه بیت که به یهکگرتنی ههردوو دهقی تهوراتی یههوی و ئهلهیمی له یهک بهرگدا دهناسرتهوه، بهوهش ئهوهی ناسراوه به تهورات هاتهبوون، ههروهکو ئهگه هیه میژووی نووسینی بهشی (التثنیه) بگهڕیتهوه بۆ ئه م سهردهمه.

دهسهلاتی یهشوع له نیوهی دووهمی سهدهی ههوتهمی پیش زاین لهگهڵ سهرهتاکانی پیغهمبهر ئهرمیا پیکدهگات. بهلام دانهری ئهههوی دوایی تهنها سهدهیهک دوای ئه و سهردهمه شیوهی کۆتایی وهرگرت.

به لام میژووی نامه کانی (سه فنیا و ناحوم و حه بقوق) ده گه پیتوه بو پیش
 په راگه نده کردنی به که م بو بابل له سالی ۵۹۸ ی پیش زاین. له کاتی نه و
 په راگه نده کردنه دا (حزقیال) کاری پیغه مبه رایه تی ده کرد. پاشان له سالی ۵۸۷ ی
 پیش زاین شاری قودس پووخا. نه م قسه یه ده که ویته پیش په راگه نده کردنی
 دووه که تاوه کو ۵۲۸ ی پیش زاین دریز پوه.

به لام کتیبی حزقیال که دوا پیغه مبه ری گه وره و هه روه ها پیغه مبه ری
 نه فیکراویشه، کتیبه که ی ته نها دوا ی مردنی به م شیوه یه ی ئیستا تو مارکراوه،
 نووسه ره کان که بوونه میراتگری پوچی نه و، کتیبه که یان تو مارکردوه، هه ر نه و
 نووسه رانه گپرانه وه ی سییه می به شی (به دیه تیان) که ناوی گپرانه وه ی
 که هه نوتیه تو مارکردوه، نه و گپرانه وه ش باسی به شی تایبه ت به به دیه تیان
 کردوه که تاوه کو مردنی به عقوب دریز ده بیته وه.

که واته به م شیوه یه ده قی سییه م خرایه نیو هه ردوو ده قی به هوی و نه لهیمی
 له تهورات، دواتر پوآله تیک له پوآله ته کانی به یه کداچوونی نه م ده قه له گه ل نه و
 کتیبانه ی نزیکه ی چوار یان دوو سه ده به ره له وه تو مارکراون، ده بینین..

له سالی ۵۲۸ ی پیش زاین به فه رمانی سیروس په راگه نده کردن بو بابل
 کو تایی هات، جوله که کان (یه هود) گه رانه وه فه له ستین و په رستگای قودس بنیات
 نرایه وه و چالاکی پیغه مبه رایه تی دهستی پیکرده وه. لیره وه کتیبه کانی حوجای و
 زه که ریا و نه شعیای سییه م و مه لاهی و دانیا ل و باروک ده رکه وتن (کتیبی باروک
 به یونانی نووسرا بو)..

ههروهها ئه و ماوهیه ی دواى په راگه نده کردن دیت ماوه ی کتیبه کانی حیكمه ته:
 نمونه و په نده کان بۆ دواچار له سالی ۴۸۰ ی پیش زاین نووسراوه، به شی
 (ئه ییوب) به نزیکه یی له سه ده ی پینجه می پیش زاین نووسراوه، ههروه کو
 میژووی به شی (جامیعه) بۆ سه ده ی سییه می پیش زاین ده گه پرتوه. ههروه ها
 سه رده می سرودی سرودگوتن و ههردو کتیبی هه واله کانی پۆزگار و کتیبه کانی
 عه زرا و نه حمیا..

به لام کتیبی (بن سیراخ) له سه ده ی دووه می پیش زاین ده رکهوت، ههروه ها
 به شی (حیکه تی سوله یمان) و ههردو به شی (موکابییه کان) سه ده یه ک پیش
 مه سیح نووسراوه ته وه. به شه کانی (پاعوٹ و ئه ستیرویونس) میژوویان وه کو
 ههردو به شی (طوبیا و یه هودیت) دژواره ..

هه موو ئه م زانیارییه له ژیر تییبینی ده سکاریه کانی دواتر دراون چونکه
 کتیبه کانی په یمانی کۆن ته نها بهر له چه ند سه ده یه ک له هاتنه دونیای مه سیح
 شیوه ی یه که می وه رگرت و له سه ده ی یه که می دواى له دایکبوونی مه سیح شیوه ی
 کۆتایی وه رگرت ههروه کو زۆرێک وه های ده بینن.

له وه وه، په یمانی کۆن وه کو کۆشکیکی ئه ده بی ده بینری بۆ گه لی یه هودی
 له وه ته ی بنچینه یه وه تاوه کو سه رده می مه سیحی، له نیوان سه ده ی ده یه م
 تاوه کو یه که می پیش زاین، ئه و به شانیه ته وراتیان لی پیکهاتوه تۆمارکران و
 ته واکران و پینداچوونه وه یان بۆ کرا. هه رگیز نه وه تیروانینیکی شه خسی نییه که
 له باره ی میژووی نووسینه وه ی ئه و به شانیه بیده یین، پیندراوه جه وه ریه کانی ئه و
 سه رنجه میژووییه له وتاری (تهورات) ی ئینسایکۆپیدیای ئونیه رسالیسی

نوسەر(ج.ب.ساندروز) مامۆستا له کۆلیژه کانی دومه نیکان له سولشوار
 وه رگراوه، بۆ ئه وهی تی بگهین که په یمانی کۆن چیه ده بی ئه و زانیاریانه له
 زهینمان ناماده بیّت، ئه و زانیاریانه ش پسپۆرانی ئاسته رزو لیّهاتوو
 سه لماندویانه ..

سروش به هه موو ئه م نووسراوانه تیکه ل بووه، به لام ئیمه ئه مپۆ ته نها ئه و
 ده قانه مان له به رده سته که ئه و نووسه رانه بۆیان به جیه ئه شتووین که به سروشتی
 خۆیان و به پئی ئه و بارودۆخه ی تیدا ژیاون و ئه و پئویستیانه ی له سه ریان بووه
 پوه به پووین ببنه وه، ده قه کانیان نووسیوه . کاتی ئه م پیدراوه بابه تیانه به راورد
 ده کهین به وانه ی پیشه کییه کانی کتیه پیروژه کان که تایبه ته به خه لکی په شوکی
 ئاشکرای ده که ن ده رکی ئه وه ده کهین که ئه م پیشه کیانه بابه ته کان به
 شیوه یه کی جیاواز به پئی ده که ن، له باره ی بابه ته بئه په تییه کانی تایبه ته به
 تۆمارکردنی کتیه کان بیده نگ ده بیّت، هه روه ها لیلییه که ده هیلیته وه که خوینەر
 سه رگه ردان ده کات، له بایه خی هه ندی شتی تریش که م ده کاته وه تا ئاستیک
 بیروکه یه کی هه لّه له باره ی ئه و واقیعه ی به پاستی پوه ی داوه به ده سته وه ده دات،
 به م جوړه پیشه کییه کانی زۆریک له کتیه پیروژه کان حه قیقه ت ده شیوینن، به لکو
 نه گه ر کتیه گه لیک هه بن سه رجه می تووشی چه ندان جار ده سکاری بوویت
 (هه روه کو له پینچ به شه که ی موسا پوه ی داوه)، نووسه رانی پیشه کییه کان ته نها
 به وه نده واز دینن ئامازه به وه بکه ن که دوا ی نووسینه وه ی ده قه که هه ندی
 ورده کاری زیاد کراوه . هه ندیکیان له باره ی بره گه یه کی بیبایه خ له م به ش یان ئه و
 به ش مشتومر ده که ن و له باره ی هه ندی بابه تی زۆر زیندووش که شیوا ی چه ندان

لیکۆلینهوهی درێژه بیدهنگ دهبن، ئهوهی شیایوی داخه ئهوهیه زانیاریگه لیک بۆ خوێنهران بپاریزێ ئه که تا ئهم ئاسته هه له و په له ی تیدا بیت.

تهورات یان پینج به شه گه ی موسا :

تهورات ناویکی سامییه . به لام گوزارشتی یۆنانی که وشه ی (pentateuque) ی فهره نسی داوه واتای ئه وهیه که له پینج به ش پینکها تووه که ئه مانه ن: (التکوین) و (الخرج) و (اللاوین) و (العدد) و (التثنیه)، ئه مانه ش ئه و به شانان که پینج په گه زه سه ره تاییه که ی کتیبی په یمانی کۆنی له سی و نو به رگدا پینکها تووه ..

ئه و کۆمه له ده قه باس له بنچینه ی گه ردوون تا وه کو چوونی گه لی یه هودی بۆ خاکی که نعان ده کات، خاکی به لێن پیدراو دوا ی ده رچوون له میسر، به دیاریکراوی تا وه کو مردنی موسا، چیرۆکی ئه م پووداوانه وه کو چوارچیتوه یه ک بۆ خستنه پووی پتوشوینه تاییه ته کانی ژمانی ئاینی و ژمانی کۆمه لایه تیی گه لی یه هودی به کارده هینتری، لێره وه ناوی تهورات واته پارزگر ها تووه .

بۆ ماوه ی چه ندان سه ده ی دورودریژ، یه هودی و مه سیحی وایان ده ده نا که خودی موسا نووسه ری تهوراته، له وانه یه ئه وه ش به هۆی ئه و قسه یه ی پهروه ردگار بیت که به موسای گوتووه: ((ئه وه وه کو یاده وه ری و بیرخستنه وه یه ک له کتیبدا بنووسه.)) (الخرج - الاصحاح ١٧ ئایه تی ١٤).. یان له وانه یه پشتی به ستبیت به ئایه تی ٢ له اصحاحی ٢٣ له به شی (العدد): ((به پتی قسه ی پهروه ردگار، موسا شوینی ده روازه ی گه شته کانیا نی نووسی)). یان پشتی به ستووه به ئایه تی ٩ له اصحاحی ٣١ له به شی (التثنیه): ((موسا ئه م تهوراته ی نووسی.)) له سه ره تایی

سهدهی به که می پیش زاینه وه داکۆکی له و رایه ده کرا که ده یگوت: موسا هر پینج به شه که ی تهوراتی نووسیوه... هر یه که له (فلافیوس جوزیف) و (فیلون نه سکه ندهری) داکۆکیان له و رایه ده کرد...

به لام نه مړۆ نه و گریمانه یه ته و او پشتی هه لکردوه. هه مووان له سه ر نه و خاله کۆکن، به لام نه وه ریگر نییه له وه ی په یمانی نوێ (ئینجیل) نه و کتیبانه ده داته پال موسا. له راستیدا بۆس له نامه که یدا بۆ خه لکی پۆمیه (اصحاحی ١٠ ئایه تی ٥) ده لێ: ((له بهر نه وه ی موسا له باره ی داد که له سه روشه وه دیت ده نووسی...)) نه و به وه ده سه ته وازه یه کی به شی (اللاوین) باس ده کات. به لام یۆحه ننا و له مه سیح ده کات که نه و ده سه ته وازه یه بلت: ((له بهر نه وه ی نه گه ر ئیوه موساتان ده بیینی نه و باوه پرتان پی ده کردم چونکه نه و له باره ی منه وه نووسیویه تی. نه گه ر ئیوه باوه پ به وه نه که ن که نه و نووسیویه تی نه ی چون باوه پ به قسه کانی من ده که ن)) (ئینجیلی یۆحه ننا اصحاحی ٥: ٤٦-٤٧)... مه به سه ت لیره هه روه کو پرونه بریتییه له کرده ی نووسین، نه و وشه یۆنانیه ش که له ده قه کامله که دا ده بیینین که به یۆنانی نووسراوه بریتییه له (Episteute) نه وه ش ته نکیدیکی ته و او هه له یه که یۆحه ننا ده یخاته سه ر زاری مه سیح: له وه ی دادی به لگه یه بۆ نه وه.

نه ز په گه زه کانی نه و به لگه داریه له بابه دیفۆ به پتوه به ری قوتا بخانه ی کتیبی پیروژ له قودس ده خوازم. بابه دیفۆ پیشه کییه کی گشتی بۆ وه رگێرانه که ی بۆ به شی (التکوین) له سالی ١٩٦٢ له باره ی پینج به شه که ی موسا نووسیوه.

بابه دیقو باس له وه دهکات که ((که له پوری به هودی که عیسا و پیغه مهران
 ملکه چی بوون)) تاوه کو کورتایی سده کانی ناوه پاست په سندکراو بوو، تاکه
 په تکره وهی نه و بانگه شهیه (نه بین ئیسرا) بوو له سدهی دوازدهم. له سدهی
 شازدهم (کارلستاد) ناماژهی به وه دا نه سته مه موسا خوی نووسیبتی که چون
 مردووه (به شی التثنیه اصحاب ۲۴ له نایه تی ۵ تا ۱۲). دواي نه وه دانر باسی
 چند په خنه گریکی تر دهکات که باوکایه تی موسا لایه نی که م بق به شیکی پینج
 به شه که په ت ده که نه وه، به تاییه تی باس له لیکولینه وهی (پیشارد سیمون)
 له بارهی میژووی په خنه یی په یمانی کون دهکات. تییدا سیمون جهخت دهکاته
 سر دژواریه کانی تاییه ت به زنجیره یی پووداوه کان و دووباره بووه کان و فه وزای
 گیزانه وه کان و جیاوازیه کانی شیواز له پینج به شه که ی موسا. کتیبه که هراو
 توپه ییه کی زوری وروژاندو به نزیکه یی که س به دواي به لگه ی سیمون نه که وت که
 نه وه بوو: سرچاوه کانی سرده مانی کون له کتیبه میژووییه کان له سره تایی
 سدهی هژده زوری کات پشتیان به وه ده به ست (که موسا نووسیویه تی).

که واته مرؤ ده توانی خه یال بکات تا چ راده یه ک دژوار بووه خورافه یه ک به رپه رچ
 بداته وه که پالپشتی لیکراوه و خودی مه سیح له په یمانی نویدا (ئینجیل)
 هیناویه تی. نیمه قه زاری (جان نه ستروک) ی پزشکی لویسی پازده به مین که له و
 بابه ته دا به لگه ی یه کلاکه ره وهی پیشکه ش کردووه.

له سالی ۱۷۵۲ جان نه ستروک لیکولینه وه یه کی به ناویشانی ((به لگه گه لیک له و
 یاداشته په سه نانه ی که وا پیده چی موسا بق نووسینی به شی (التکوین) به کاری
 هیناوه))، تییدا ته نکید له سر سرچاوه کان دهکاته وه. نه و یه که م که س نه بوو

ئاماژەى بەو دەدا، بە ھەر حال ئازایەتییەکی تیدا بوو تاوہ کو بە ئاشکرا و بۆ ھەموو خەلک تیبینییهکی بنەرەتی بلأو بکاتەوہ کہ بریتییه لە: بوونی دوو دەق لە پال یەکتەر لە بەشی التکوین کہ ھەر یەکتکیان خاسیەتیکی جیاواز لە ناوانی پەرورەدگار لە خۆدەگریت: یەکیان ناوی (یەھوہ) ی ئی دەنیت، ئەویتریش ناوی (ئەلوهیم) ی ئی دەنیت.

پاشان (ئیچھۆرن ۱۷۸۰ – ۱۷۸۳) ھەمان دۆزینەوہی لە چوار کتیبەکەى تر ئەنجام دا.

پاشان (ئیلگن ۱۸۹۷) ھات و تیبینی ئەوہی کرد یەکتک لەو دوو دەقەى ئەستروک جیای کردنەوہ، ئەو دەقەى کہ پەرورەدگار بە ئەلوهیم ناودەبات ھەرەھا ئەویش دەبیتە دوو بەش. بەوہش کتیبی (پینچ بەشەکەى موسا) بە تەواوی وردوخاش بوو.

بەلام لیکۆلەرانی سەدەى نۆزدە ھەولەکانیان تەرخان کرد بۆ گەران بە دواى سەرچاوەگەلى وردتر. لە سالی ۱۸۵۴ چوار سەرچاوەى پەسندکراو ھەبوو کہ بەو ناوانە ناودەبران: بەلگەنامەى یەھوی، بەلگەنامەى ئەلوهیمی، بەشى (التثنیة)، دەقى کہ ھەنوتی، لیکۆلەران لە دانانی تەمەنیک ئەم سەرچاوانە سەرکەوتوو بوون:

۱- بەلگەنامەى یەھوی دەکەویتە سەدەى نۆیەمی پیش زایین(لە مەملەکەتى باشور نووسراوہ).

۲- بەلام بەلگەنامەى ئەلوهیمی لە رووی میژوووییەوہ کہ میک نزیکترەو(لە ئیسپرائیل نووسراوہ).

٣- بەشی (التثنیة) بە پێی پای ئەدمۆند جاکوب دەگەرێتەووە بۆ سەدەوی هەشتەمی پێش زایین، هەندی لیکۆلەری تر هەن وەکو بابە دیفۆ وا دەبینن دەگەرێتەووە بۆ سەردەمی جوزیاس واتە (سەدەوی حەوتەمی پێش زایین).

٤- دەقی کە هەنوتی دەگەرێتەووە بۆ سەردەمی پەراگەندە یان دواي پەراگەندەکردن، واتە سەدەوی شەشەمی پێش زایین.

کەواتە بە مە نووسینەووەی دەقی پینچ بەشەکی موسا بە لانی کەم بۆ سێ سەدە درێژ دەبێتەووە. بەلام گرتەکە زۆر لەووە ئالۆزترە. لە سالی ١٩٤١ (ئە.ل.ودز) توانی لە بەلگەنامەي یەهوی سێ سەرچاوووە لە بەلگەنامەي ئەلوهیمی چوار و لە بەشی (التثنیة) شەش و لە دەقی کە هەنوتی تۆ جیا بکاتەووە، ئەو شەش بێ حیسابکردن بۆ ئەو ئیزافانەي لە نیوان هەشت نووسەرەووە دابەش بوووە. هەر وەکو بابە دیفۆ دەلی: ماوہیەکی نزیك لە مەو بەر بێرکردنەووە ((گەیشته ئەوہی کە زۆرێک لە یاساکانی پینچ بەشەکی موسا (أسفار موسى الخمسة) لە دەرەوہی تەوڕات و لە ماوہیەکی زۆر لە پێشتری ئەو مێژووہی بۆی دەگەرێتەووە (هاوشیوہی هەبوو))، هەر وەها ((ژمارەيە کە لەو گێرپانەوانەي پینچ بەشەکی موسا وا گریمان دەکری سەرچاوہیەکی کۆنتر لەو بەلگەنامانەي لیتی هاتووہ هەبێ))، ئەو شەش دەبێتە پالئەری بایەخدان بە گرتی ((دروستبوونی کە لە پوور)). ئەو کات گرتەکە وا دەر دەکەوێ کە تا ئاستیک ئالۆزە بە جۆرێک مەسەلە کە لە هەمووان تیکەل و پیکەل دەبێت.

فرهیی سەرچاوہکان، ناسازی و دووبارەبوونەوہی زۆر لەو دەقانە دینیتە ئاراوہ. بابە دیفۆ چەند نمونەيە ک دەهینیتەووە لە سەر ئالۆزی ئەو وتە بە جیماوانە

تایبەت بە بەدیھێنان و وەچەکانی قابیل و لافاو و ڤاندنی یوسف و ئەو ڤووداوانەیی لە میسر بەسەری هات و جیاوازییەکانی تایبەت بە ناوێکی سێک و وینا جیاوازییەکانی ڤووداوە گرینگەکان.

بەم جۆرە پێکھاتنی کتیبی پێنج بەشەکی موسا ڤوون دەبێتەووە کە چۆن نووسەرەووەکان بە شیوەی زیاد یان کەم لە وتەیی بەجیماوی جۆراوجۆر کۆیان کردۆتەووە، هەندی جار ئەوێ کۆیان کردۆتەووە بە تەنیشت یەکەووە دایانناووە، هەندی جاریش بە ئامانجی ھێنانەدی بەکتیبیەکی ئاویتە شیوەی ئەو گێرپانەوانەیان گۆرپووە بە جۆرێک هەندی شتی نامەعقول و ناساز و ناکوکیان بەجیھێشتووە کە وای لە نوێخوازان کردووە بەرەو لیکۆلینەووەی بابەتی لە سەرچاوەکان بچن.

کتیبی پێنج بەشەکی موسا لەسەر ئاستی ڤەخنی دەقەکان ڤوونترین نمونە لەبارەیی ئەو دەسکاریکردنە دەدات کە مەژۆ لە ماوەی جیاجیای میژووی گەلی یەھودی ئەنجامی داووە، ھەرەکو نمونەیی ڤۆشنیش دەدات بە دەستەووە لەبارەیی ئەو دەسکاریکردنە کە لەپوری زارەکی و ئەو دەقانەیی نەوێکانی پێشوو وەریانگرتووە.

کتیبی پێنج بەشەکی موسا لە سەدەیی ١٠ یان ٩ ی پێش زایین دەستی پێکردووە لەگەڵ کە لەپوری یەھویی کە گێرپانەووە کە لە سەرەتای بنچینەیی جیھان دەست پێ دەکات. جگە لە دانانی ھێلگەلی پان بۆ چارەنووسی تایبەتی ئیسرائیل شتیکی زیاتر ناکات ھەرەکو بابە دیقۆ دەئیت، ئەوێش تاوێکو ((ئەو چارەنووسە لە چوارچێوەیی ئێرادەیی خودا تایبەت بە مەژۆفایەتی دادەنیت)).

کتیبہ کہ لہ سہ دەہی شەشی پیش زایین بە دەقی کہە نوئی کۆتایی دیت کہ بایخ بە میژوو و پەچەلە کہ کان دەدات.

بابە دیفۆ دەلئیت: ((ئەوہی ئەو وتە بە جیماوانە پیتی دەناسرێنەوہ بایخدانیانە بە لایەنی تەشریعی وەکو: حەسانەوہ لە پۆژی شەممە لە دەمی کۆتاییہاتنی بە دیہێنانی دونیا، پەیوہستبوون بە نوح و پەیوہستبوون بە ئیبراہیم و پاکبوونەوہ و ...)). با باسی ئەوہش بکەین کہ دەقی کہە نوئی لە پووی میژووپیہوہ دەکەوێتە کاتی گەرانەوہ لە پەراگەندە کردنی بابل و دووبارە گیرسانەوہ لە فەلەستین لە سەرەتای سالی ٥٢٨ ی پیش زایین، کہ واتە لێرەدا بەناویە کداچوونیکي ئالۆز لە نیوان گرتە ئاینییەکان و گرتە سیاسیہ پەتیہەکاندا ہەیہ.

ئەوہی پەیوہستە بە بەشی (التکوین) دابەشبوونی کتیبہ کہ بۆ سی سەرچاوە بە کردەیی چەسپاوە: بابە دیفۆ لە کۆمیتتەکانی لەسەر وەرگێرانەکەیی، چەند بڕگە یەکی دەقی بەشی التکوین ی ئیستا دیاری دەکات کہ ملکہ چی سەرچاوە یەک لەم سەرچاوانە دەبیت، ئەگەر پشتمان بەو پندراوانە بەست ئەوا دەتوانین بۆ ہەر بەندیگ دیاری بکەین کہ سەرچاوە کہ چی پیہ. بۆ نموونە، ئەوہی پەیوہستە بە بەدیہینان و لافاوە کہ و ئەو ماوہ یەیی لە لافاوەوہ تاوہ کو ئیبراہیم درێژ دەبیتەوہ، ئەو سەردەمانەن کہ یازدە بەندی یەکہمی بەشی التکوین ی داگیرکردوہ، لە گێرانەوہی تەوراتدا بەشیگ لە دەقی یەہوی دەبینین کہ بەشیگ لە دەقی کہە نوئی بەدوادا دیت، دەقی ئەلہیمی لەو یازدە بەندەدا ئامادە نیہ. لێرەدا بە پوونییەکی تەواوہ بەیە کداچوون و ئالۆزی بە شدارییەکانی یەہوی و کہە نوئی دەردەکەوی. بەلام ئەوہی پەیوہستە بە بەدیہینان تاوہ کو نوح (واتە بەندەکانی

یه که م) ئهوا رینکخستنیا ن ساده یه: برکه یه کی یه هوی به دوا ی برکه یه کی که هه نو تیدا دیت و به م شیوه یه له سه ره تاوه تاوه کو کوتایی گیزانه وه که .

به لام ئه وه ی په یوه سه ته به لافاوه که به تایبه تی هه ردوو به ندی حه وته م و هه شته م ئه وا دابه شکردنی ده قه که به پیتی سه رچاوه کانی، برکه گه لیکی زۆر کورت داده برینیت که ده گاته تا که پسته یه ک.. له نزیکه ی ١٠٠ دپړ له ده قه فه ره نسبییه که ١٧ جار له سه رچاوه یه که وه بۆ سه رچاوه یه کی تر ده چین: لییره وه یه ئه و ناسازی و شته نامه عقولانه که ئه مپۆ له کاتی خویندنه وه ی ئه م ده قه دا ده رک ده کری.

((لییره دا خشته یه ک هه بوو به گرینگ نه زانی دایینیم چونکه پیمو ابوو بۆ خوینه ری کورد زۆر سوو دبه خش نییه ... وه رگیزی کوردی)).....

کتیبه میژووییه کان

کتیبه میژووییه کان باس له میژووی گه لی به هودی ده کەن له ده می چوونی بۆ زهوی میعاد تاوه کو په راگه نده کردن (النفی) بۆ بابل له سه دهی شه شی پیش زاین..

تونی ئەم کتیبانه جهخت له وه ده کاته وه که ده کری ناوی بنین (واقعی نه ته وه بی) و ، کتیبه کان وه کو جیبه جیکردنی وتی خودا ده یخه نه پوو. گێرانه وه که بایه خ به وردی میژووی نادات. بۆ نمونه به شی (یشوع) پیش هه موو شتیک ملکه چی پالنه ره ئاینیه کانه و به م بۆنه یه وه ماموستا جاکوب ئاماژه به ناسازی و ناکۆکی ئاشکرای نیوان شوینه وارناسی و ده قه کان ده کات سه بارهت به وهی پی ده گوتری وێرانکردنی هه ردوو شاری (جیریکۆ) و (ئای).

ته وه ری به شی (القضاة) بریتیه له به رگریکردن له گه لی هه لبێژدراو دزی نه وانه ی ئابلۆقه یان ده دا و فریا که وتی خودا بۆیان، کتیبه که چه ندان جار ده سکاری کراوه، نه وه ش نه و باسه یه که (بابه ئه ی. لوفیقه ر) به بابه تیبوونیکه گه وروه له سه ره که ی بۆ ته وراتی کرامپۆرن ئاماژه ی پی ده کات و پیشه کی و په راویزه کان شایه تی نه وه ده دن، چیرۆکی (راعوث) له به شی (القضاة) په یوه سه ته به و گێرانه وانه ..

به لام کتیبی (سه مویل) و کتیبه کانی پاشاکان له بنه ره تا کومه لیک ژیا نامه ن تایبهت به سه مویل و تالوت و سوله یمان و، به های میژووییان جی گومانه. له م تیروانینه وه ماموستا جاکوب له م کتیبانه دا هه له ی زۆر ده بین، یه ک پووداو چه ند گێرانه وه یه کی دوانه یان سیانه شی هه یه. پیغه مبه ران (ئیلیا و یه شه ع و نه شعیا)

شوئینیان له و گێرپانه وانهدا ههیه، بهمهش ههتله میژووویهکان به نهفسانهکان تیکه لاور دهبی. بهلام ههندی کەسی وهکو بابە لوفیقر هەن که پێیان وایه ((بههای میژوویی ئەم کتیبانه بنهپهتییه)).

ههردوو ئیصحاخی یه کهم و دووهم له دهنگوباسی پۆزگار و کتیبهکانی عهززا و نهحمیا سهر به یهک نووسه ره ناوی ((القصاص - چیرۆکییژ) هه له کوتاییی سهدهی چوارهمی پێش زایین ژیاوه. ئەو له نوێوه سهرحه میژوو هه ره له خولقاندنهوه تاوهکو ئەو سهردهم باس دهکات وێرایی ئەوهی له کن ئەودا پهچه له کهکان له داودهوه دهووستن. له پاستیدا ئەو له سهرووی هه موو شتییکه وه کتیبی سه مویل و کتیبی پاشاکان به کار دینی ((به لکو ئەو به شیوه یهکی ئۆتوماتیکی له بهریان ده نووسیته وه بی ئەوهی بایه خ بدات به و ناسازیانهی له و له بهر نووسینه وه یه ده که ویتته وه)) ئەمه قسهی مامۆستا جاکوبه. به لام ئەو ههندی شتی دیاریکراو زیاد دهکات که شوینه وارناسی جهخت له پاستییان دهکاته وه. کهواته له م دانراوانه دا بایه خ دراوه به گونجاندنی میژوو له گه ل پێویستییه لاهوتییهکان. ههروهکو مامۆستا جاکوب ده لێ: لێره دا نووسه میژوو له پوانگه و ده سپیکی لاهوته وه ده نووسی. بینا له سه ره ئەوه، نووسه تاوهکو ئەوه پهون بکاته وه که (منسی) شای مهمله کهت که خه لکی چهوساندۆته وه و پیرۆزییهکان پیس کردوه زۆری خایاندوه و گه شهی کردوه، وا گریمانه دهکات که ئەو پاشایه له گه شتیکیدا بۆ ئاشور ئیمانی هیناوه (دهنگوباسی جیهان ئیصحاخی دووهم ١١/٢٣)، بۆ ئەم بابته ش ههچ سهرحاوه یهک له ههچ کتیبیک له کتیبهکانی تههورات یان ده ره وهی نییه)) هه ره دوو کتیبی عهززا و نهحمیا زۆر داپوخاوه هه لوه شاوهن چونکه پهن له لیلی و ناپوونی و په یوهستن به سهرده میک که خوی

نه ناسراوه، نه وهش به هۆی نه بوونی به لگه نامه له دهره وهی کتیبه پیرۆزه کان، سهرده مه کهش سه دهی چواره می پیش زاینه.

کتیبه کانی (طوبیا و جودیت و نه ستیرین) کتیبه میژووییه کان پۆلین ده که ن که له به رامبه ر میژوودا زیاده پره وی و ده سکاری زۆریان تیدایه: گۆپینی ناوی که سه دیاره کان و داهیتانی که سایه تی و پووداوی تیدایه، هه مو نه مانه ش به نیازکی باشی ئایینی. له راستیدا نه م کتیبانه چپۆکی په وشتنامیزی پر له هه له ی میژوویی و شتی دور له میژووی تیدایه.

به لام دوو کتیبه که ی (مکابین) ته واو جیاوازن، به شیوه یه کی راست و به زۆرتیرین نه ندازه ی گونجاو له میژووی نه و سهرده مه پووداوه کانی سه ده ی دووی پیش زاین ده گێر نه وه، به مه ش شایه تیدانیککی به نرخ پیکدینی.

که واته، نه و کۆی کتیبانه ی به میژوویی ناوئراون زۆر لیک جیاوازن و، میژوو ههروه کو چۆن به شیوه یه کی زانستی باس کراوه نه وه اش به شیوه یه کی وه همی باس کراوه.

کتیبه پیغه مبه رایه تییه کان

له ژیر نه م ناوه دا ئامۆژگاری سه رجه م پیغه مبه ران نه وانه ی له نیو ته و پراتدا هه ن کۆده بیته وه بیجگه له گه وه پیغه مبه ران که له کتیبه کانی تر ئاماژه یان پی کراوه وه کو موسا و سه مویل و ئیلیا و یه شه ع.

کتیبه پیغه مبه رایه تیه کان ماوهی نیوان سدهی ههشت و سدهی دووی پیش زاین پومال دهکات.

کتیبه کانی سدهی ههشتی بهر له زاین بریتین له: کتیبه کانی عاموس و هوشع و ئه شعیا و میخا. یه که میان به سه رکونه کردنی سته مه کۆمه لایه تیه کان و دووه میان به پرسواکردنی گنده لئی ئاینی ناسراوه، ئه وهش بووه هۆی ئه شکه نجه دانی جه سته یی دووه میان (دوای ئه وهی ژنیکی له شفرۆشی پیروژی له بته رستیدا ماره کرد)، ئه وهش وه کو وینه یه کی خودا که به هۆی لیکه لوه شانی که له که ی نازار ده چیژی ئه که رچی هه میسه خۆشه ویستی پی به خشییووه، به لام ئه شعیا پرووی میژووی سیاسییه: ئه و سه رکردایه تیی پووداوه کان دهکات چونکه پاشاکان راویژی پی ده کهن، ئه و پیغه مبه ری مه زنیتییه، پیشبینه یه کانی ده خرته سهر دانراوه کانی که قوتابییه کانی تاوه کو سدهی سیی پیش زاین بلاویان کرده وه: وه کو نار ه زاییه کانی دژ به سته مه کان و ترس له پۆژی دوایی و مژده دان به پرگاریبون له سه رده می په راگنده یی و پیشبینه یکردن له ماوهی داهاتوو به گه پانه وهی یه هود بق فه له ستین. هه روه ها به دلنیا ییه وه پیغه مبه ریتی ئه شعیای دووه م و سییه م له پال بایه خدانی پیغه مبه ریتی، گرینگ پیدانی سیاسی شی به پوونی پیوه دیاره. په یامی میخاش که هاوچه رخی ئه شعیا بووه هه مان ئه و بیرو فیکرانه ی هه بووه.

له سدهی چه وته می پیش زاین سه فنیا و ئه رمیا و ناحوم و چه بقوق له مژده دان دهرده که ون. ژیا نی ئه رمیا به شه هیدبوون کۆتایی دیت. باروک په یامه کانی وه رگرت. له وانه یه ئه رمیا نووسه ری شیوه ن (سه ردولکه) بووبیت.

به راگه نده کردن بۆ بابل له سه ره تاي سه ده ی شه شی به ر له زاین چالاکیه کی پیغه مبه رانه ی گه وره ی به خشی. پیغه مبه ر حزقیال له و چالاکیه دا به که سیتی دیار داده نری به وه ی که دلده ره وه ی نه و برایانه ی ئومیدیان په رشوبلاو ببزوه. کتیبی عوبیدیا په یوه سه ته به پروداوه کانی شاری قودسی تیکشکاو.

دوای په راگه نده بی که له سالی ۵۲۸ ی پیش زاین کوتای هات چالاکی پیغه مبه ریتی له گه لّ حه جای و زه که ریا بۆ هاندان له سه ر بنیاتانه وه ی په رستگا دهستی پیکرده وه. نه وه ی به ناوی مه لاهی و دوای ته واوبوونی بنیاتنانی په رستگا نووسراوه په یام و پیشبینی جۆراوجۆری خاوه ن سروشتیکی پۆحانییه.

هۆی چیه که کتیبی یونس خراوه ته نۆ کتیبه کانی پیغه مبه ران له کاتیکدا تهرات به واتای راسته قینه ی وشه هیچ ده قیکی ناداته پال؟ کتیبی یونس چیرۆکیکه بابه تیکی سه ره کی لّ ده رده هینری نه ویش ملکه چبوونی پتویسته بۆ ئیراده ی خواپی.

به لام خه ونی دانیال له روانگه ی میژووییه وه سه رسوپهینه ره هه روه کو لیدوانده رانی مه سیحی ده لّین، نه و به سی زمان نووسراوه (عیبری و ئارامی و یۆنانی). هه ندیک ده لّین: دانه ریکه ده گه رپته وه بۆ سه ده ی دووی پیش زاین له سه رده می (مکابین). پیده چیت دانه ری نه و خه ونه ویستویه تی هاوولاتیبانی له سه رده می (نه وپه ری خراپیدا) قه ناعه ت پی بکات که واده ی پزگاریبون نزیکه و نه وه ش تاوه کو خۆراک بداته ئیمانیا ن و به هیزی بکات (ئه ی. جاکوب).

کتیبه‌کانی هۆنراوه و دانایی (الحکمة)

کتیبه‌کانی هۆنراوه و دانایی کۆمه‌لانیکن یه‌کتیبیه‌کی ئه‌ده‌بی مشتومره‌لنه‌گریان هه‌یه، شمشال پایه‌ی یه‌که‌می له‌ نیو ئه‌ و کۆمه‌لانه‌دا گرتووه. ئه‌ و کۆشکیکی به‌رزه‌ له‌ هۆنراوه‌ی عیبریدا و داوود ژماره‌یه‌کی زۆری ئی نووسیوه‌ته‌وه و ئه‌وانیتر کاهین و لاییه‌کان نووسیویانه‌ته‌وه. بابه‌ته‌که‌شی ستایش و لالانه‌وه و تیژامانه... ئه‌رکی شمشاله‌کان شه‌قلێکی سروتانه بووه.

به‌لام کتیبی ئه‌ییوب، کتیبی دانایی و چاکه‌ پر به‌ واتای وشه، وه‌کو ده‌گوتری ده‌گه‌رپته‌وه بۆ ۴۰۰ یان ۵۰۰ ی پیش زاین.

هه‌روه‌ها شیوه‌ن و سه‌ردولکه‌کان بۆ قودس له‌ سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی شه‌شه‌می پیش زاین له‌وانه‌یه‌ نووسه‌ره‌که‌ی ئه‌رمیا بووبیت.

هه‌روه‌ها سرودی سرودگوتن: بریتیه‌ له‌ و سروده‌ هیمایانه‌ی له‌ سه‌رووی هه‌موو شتیکه‌وه‌ باس له‌ خۆشه‌ویستی خوایی ده‌که‌ن، به‌شی (الامثال) له‌ کۆمه‌لێک وته‌ی سوله‌یمان و دانایانی تر له‌ باره‌گای ئه‌ودا پێکدیت، به‌شی (الجامعة) باس له‌ ئاسووده‌یی دونیایی و دانایی ده‌کات.

پرسیار ئیستا ئه‌وه‌یه: ئه‌ و کۆمه‌له‌ له‌ یه‌کتر دووره‌ به‌ و ناوه‌پۆکه‌ی که‌ له‌ به‌شه‌کان پێکدێ و به‌ لای که‌مییه‌وه‌ له‌ ماوه‌ی حه‌وت سه‌ده‌دا نووسراوه‌ و له‌ چه‌ندان سه‌رچاوه‌ی زۆر جیاوازه‌وه‌ هاتووه‌ چون‌ توانراوه‌ له‌ یه‌ک دانراودا کۆبکریته‌وه؟ چون‌ توانیویه‌تی به‌ درێژایی سه‌ده‌کان بیته‌ یه‌کپارچه‌ و لیک جیانه‌بیته‌وه‌ و له‌ گه‌ل ئه‌ و جیاوازیانه‌ی له‌ نیوان گروپه‌ ئاینیه‌کاندا هه‌یه‌ بیته‌

کتیبی سروشی یہودی-مسیحی، چۆن بوویہ(قانون) کہ وشہیہ کی یۆنانیہ بہ واتای دہستلینہ دراو دیت.

کۆکردنہ وہ ناگہریتہ وہ بۆ سہردہ می مہسیحیہت بہ لکو بۆ سہردہ می خودی یہودی، بیگومان قوناعی یہ کہ می دہگہریتہ وہ بۆ سہدہی حوتہ می پیش زاین، بہ جۆریک کہ کتیبہ کانی دواتر دواي ئہ وہ ہاتن تاوہ کو بخریتہ سہر ئہ وانہ ی پیشتر ہلگیرابوون. لہ گہ ل ئہ وہ شدا پتویستہ تیبینی ئہ و پایہ و شوینہ تاییہ تہ بکہین کہ لہ ہموو سہردہ مہکاندا دراوہ تہ ئہ و پینچ بہ شہی بہ رایہ کہ تہورات پیکدینیت یان بہ پینچ بہ شہ کہ ی موسا ناسراوہ. ہاتنہ دی ہرہ شہ کانی پیغہ مہبران(بریتیہ لہ بہ لینی سزادان کہ پہ یوہستہ بہ تاوانہ کانہ وہ)، وای کرد خستنہ پالی کتیبہ کانیان بۆ ئہ و کتیبانہ ی پیشتر پہ سندکراہوون ئاسان بکات، (قانون) ی پیغہ مہبران بہ فیعلی بہر لہ سہدہی دووی پیش زاین پیکہاتبوو.

بہ لام کتیبہ کانی تر وہ کو شمشالہ کان بہ ہوی ئہرکہ کہ ی لہ سروتہ ئاینیہ کان، لہ گہ ل نووسراوہ کانی تر و نووسراوہ کانی سولہ یمان یان ئہ ییووی دانایی تیکہ ل کران.

مہسیحیہت سہرہ تا یہودی-مسیحی بووہ کہ وا نووسہ رانی نوئی باش لیپان کۆلیوہ تہ وہ وہ کو کاردینال دانیلۆ، مہسیحیہت بہ شیوہ یہ کی زۆر سروشتی میراتی پہ یمانی کۆن(تہورات) کہ کتیبہ کانی ئینجیل توند پتوہ ی پہ یوہستن وەرگرت، ئہ وہ ش بہر لہ وہ ی ئہ و گۆرانکاریہ ی بہ سہردا بیت کہ بہ کاریگہری پۆلس پووی دا. بہ لام نہ گہر (پاککردنہ وہ) ی ئینجیلہ کان بہ دوورخستنہ وہ ی ئینجیلہ ساختہ کان تہ واو بوویت ئہ وا بہرپرسان بہ پتویستیان نہ بینوہ ہمان

جیاکردنه وهی بۆ پهیمانی کۆن نه نجام بدهن و هه موو نه وانه یان په سندرکدوو ه که له خۆی گرتوو ه .

نایا لیژهدا که سیک هه بووه بویریت په لپ و په خنه له و کۆمه له دهقه ناساز و دوور له یه که بگری تاوه کو سه ده کانی ناوه پاست و له پۆژئاوا به لای که مه وه ؟ ههچ که س . . له سه ده کانی ناوه پاسته وه تاوه کو سه ره تای سه رده مه نوپیه کان هه ندی په خنه ده رکه وتن، هه روه کو پیشتر بینیمان، به لام هه میشه که نیسه کان له سه پاندنی ده سه لاتیاندا سه رکه وتوو بوون . بیگومان سه رده می ئیستامان له دایکبونی په خنه یه کی پاسته قینه ی ده قه کانی به خۆه بینی . به لام نه گه ر پسپۆره که نیسه ییه کان له په خنه گرتنی ده قه کاندان و توانا لیها تووی خویان بۆ لیکۆلینه وه ی ژماره یه کی زۆدی خاله پوونکراوه کان ته رخان کردوو ه، به باشترین زانیوه زیاتر بۆ نه و بابه تانه نه پۆن که به ئامازه ناویان لینا ون (دژواره کان) . پیناچیت چه زیان لی بیت لیکۆلینه وه ی نه و دژوارانه له بهر پۆشنای زانیاریه نوپیه کان بکه ن . نه گه ر ههچ که س نا په زایی له نه نجامدانی به راوردکاری میژووی نه بیت به تایبه تی نه گه ر سازان له نیوان زانیاریه نوپیه کان و گپرا نه وه ی کتیه پیروژه کاندان هه بیت، ههچ که سیک له م پسپۆرا نه تا ئیستا هه نگاوی نه ناوه بۆ به راوردکردنیکی راشکاوانه و قوول له گه ل زانیاریه زانستییه کاندان که ده زانین ده بیت ه هوی په خنه گرتن له بیرو که ی پاستیتی نووسراوه یه هودی - مه سیحیه ته کان که تا نه مرۆ ههچ به کیکیان له باره یانه وه مشتومر ناکات .

په یمانی کۆن و زانستی نوو

تیبینییه کان

که مێک له م بابه تانهی په یمانی کۆن (تهورات) - وه کو ئینجیله کان - باسیان ده کات پێ به وه ده دات له گه ل پیدراوه کانی زانسته نوپیه کان به راورد بکریت. به لام کاتی دژیه کییه که له نیتوان ده قی تهورات و زانستدا پرووده دات ئه و له و مه سه لانه دا دیت که ده توانین به گرینگ وه سفی بکه ین.

له به شی پێشوو دا بینیمان که تهورات هه له گه لی میژووی تیدایه و، هه ندی له و هه لانه شمان باس کرد که رافه کارانی یه هود و مه سیحی ئاشکرایان کردوون. رافه کاره مه سیحیه کان به شیوه یه کی سروشتی بۆ ئه وه ده چن له گرینگیی ئه و هه لانه که م بکه نه وه. وا ده بینن که ته و او سروشتیه نووسه ری ئایینی باسو خواسیکی میژووی به پتی تیروانینیکی ئایینی پیشکەش بکات: که واته ئه وان به گوپره ی پیداو یستییه کانی حال میژوو ده نووسن.

دواتر به نیسبه ت ئینجیلی (متی) وه هه مان په فتار له به رامبه ر واقیع و هه مان قسه کردن ده بینین که ئامانجی سه پاندنی پیچه وانه ی حه قیقه ته وه کو حه قیقه ت. گیانی بابه تیبوون و لۆژیکی ناکری به و ریگایه ی کارکردن پازی بیت.

له گوشه ی لۆژیکه وه ده کری ژماره یه کی زۆر ناسازی و بابه تی نامه عقول له ته وراتدا بدۆزینه وه. ده کری ئه و سه رچاوه جیاوازانه ی بۆ دانانی ده قیک به کارهاتوون بنچینه ی گپه رانه وه ی یه ک پروودا و بیت به دوو شیوه ی جیاواز به لام له وه زیاتر هه یه: ده سکاریکردنه جیاوازه کان و زیادکردنه کانی دواتر بۆ هه مان ده ق وه کو ئه و له سه رنووسینه انه ی وه کو ده رنه نجام زیادکراون پاشان له کاتی

دووباره له بهرگرتنه وهی خراوه ته وه ناو ده قه که، هموو نه وانه پسپۆپان له ره خنه گرتنی ده قه کاندایان زانن و هه ندیک به وپه پری نه مانه ته وه ئاماژه ی پی ده دن، بۆ نمونه بابه دیقۆ به نیسبهت پینچ به شه که ی موسا وه له و پیشه کییه گشتیه ی بۆ وه رگپۆرانی به شی (التکوین) ی نووسیوه چه ندان خالی دژیه کی خستۆته پوو. نمونه یه که له م باره یه وه:

له به شی (التکوین - ئیصحاکی ۶ ئایه تی ۲) خودا که میک بهر له لافاوه که بریار ده دات ته مه نی مرۆف به ۱۲۰ سال دیاری بکات. تهورات ده لئ: ((پۆژه کانی سه ت و بیست بیت)). له گه ل نه وه دا دواتر تیبینی ده کری له هه مان به شی (التکوین - ئیصحاکی ۱۱ ئایه ته کانی ۱۰ بۆ ۲۲) ژبانی وه چه کانی نوح ۱۴۸ تا وه کو ۶۰۰ سال به رده وام بووه. دژیه کی نێوان ئه م دوو ده سه ته واژه یه پوونه و پونکردنه وه ی هۆکاره که ی شی ساده یه. ده سه ته واژه ی یه که م ده قیکی به هودییه میژووه که ی بۆ سه ده ی ده یه می پیش زاین ده گه پیته وه. به لام ده سه ته واژه ی دووه له ده قیکی نزیکه له پووی میژووییه وه له که له پوری که هه نوتی (سه ده ی شه شه می پیش زاین) که بنچینه ی نه و ره چه له کانه یه که پیده چی له سه رژییری ته مه نه کان ورد بیت به نه ندازه ی نه وه ی نامه عقول ده رده که وی نه گه ر وه که یه ک بارسته وه ری بگرین.

له به شی التکوین زۆرتین دژیه کی پوون له گه ل زانستی نویدا هه یه. نه و دژیه کی یانه ش تایبه ته به سی خالی جه وه ری:

- ۱- به دیهینانی جیهان و قوناغه کانی.
- ۲- میژوی به دیهینانی جیهان و میژوی دهرکه وتنی مرۆڤ له سه زهوی.
- ۳- گێرانه وهی لافاوه که.

به دیهینانی جیهان

بابه دیفۆ تیبینی دهکات که به شی التکوین ((به دوو گێرانه وه له باره ی به دیهینانه وه دهست پێ دهکات هر به کیکیان به تهنیشت ئه ویتره وه دانراوه)). له روانگی لیکۆلینه وهی ریککه وتنی ئه و دوو دهقه وه له گه ل پیدراوه زانستییه کان پتویسته هر به کیکیان جیا له ویتر لیکۆلینه وه بکرین.

گێڕانهوهی یه‌که‌م له‌باره‌ی به‌دییه‌تانه‌وه

گێڕانهوه‌ی یه‌که‌م ئیصحا‌حی یه‌که‌م و ئایه‌ته‌کانی به‌رای ئیصحا‌حی دووه‌م ده‌گریته‌وه، له‌ روانگی زانستییه‌وه پڕه‌ له‌ هه‌له‌. ده‌بێ پڕگه‌ به‌ پڕگه‌ په‌خنه‌ی ئی بگری.

ئیصحا‌حی یه‌که‌م - ئایه‌ته‌کانی ۱ و ۲: ((له‌ سه‌ره‌تادا خودا ئاسمان و زه‌وی به‌دییه‌تا. زه‌وی کاو‌ل و چۆ‌ل بوو و تاریکایه‌کان ده‌ریایان دا‌پۆشی بوو و پۆ‌حی خوداش به‌سه‌ر ئاوه‌کانه‌وه‌ ده‌دره‌وشایه‌وه)).

ده‌توانین ئه‌وه‌ ته‌واو قه‌بو‌ل بکه‌ین که‌ له‌ قۆناغی‌کی به‌ر له‌ به‌دییه‌تانی زه‌ویدا ئه‌وه‌ی دواتر ده‌بووه‌ گه‌ردوون هه‌روه‌کو ده‌زانین له‌ تاریکاییدا نقوم ببوو. به‌لام ئاماژه‌کردن بۆ ئاو له‌و قۆناغه‌دا مه‌سه‌له‌یه‌کی په‌مزی پو‌ته، له‌وانه‌یه‌ وه‌رگێرانی ئه‌فسانه‌یه‌ک بووه‌ و له‌ به‌شی سییه‌می ئه‌م کتێبه‌ش ده‌بینین که‌ ده‌کری باوه‌ پ به‌وه‌ بکری که‌ له‌ قۆناغی یه‌که‌می دروستبوونی گه‌ردوون بارسته‌یه‌کی گازی هه‌بووه، وتنی ئه‌وه‌ی که‌ له‌و قۆناغه‌دا ئاو هه‌بووه‌ هه‌له‌یه‌.

ئایه‌ته‌کانی ۲ تا ۵: ((با پووناکی ببیت پووناکی بوو، خودای گه‌وره‌ بینی که‌ پووناکی جوانه‌ و پووناکی و تاریکیه‌کانی لیک جودا کرده‌وه، خودا پووناکی ناونا پۆ‌ژ و تاریکیه‌کانیش شه‌و. ئیواره‌ بوو و به‌یانی بوو: پۆ‌ژی یه‌که‌م)).

ئه‌و پووناکیه‌ی گه‌ردوون ده‌بێ ئاکامی چه‌ند کاردانه‌وه‌یه‌کی ئالۆزه‌ که‌ له‌ ئه‌ستیره‌کان پووده‌دات. به‌لام ئه‌ستیره‌کان به‌پتی قسه‌ی ته‌هورات هێشتا له‌م قۆناغه‌دا دروست نه‌بوون به‌ جۆ‌ریک ((پووناکیه‌کان))ی ئاسمانه‌کان له‌ به‌شی التکوین ته‌نها له‌ ئایه‌تی ۱۴ باس ده‌کری به‌و پێیه‌ی خودا له‌ پۆ‌ژی چواره‌م

دروستی کردووه تاوه کو ((شهو و پۆژ له یه کتر جودا بکاته وه)) و ((زهوی پووناک بکاته وه))، نه وهش ته واو پاسته .

به لام لۆژیکي نییه له یه کهم پۆژدا باسی ناکامی کرده یی (واته پووناکی) بکهیت له کاتیکدا له پۆژی چواره م باسی هۆکاری به ره مهیتانی نه و پووناکییه واته (پووناککه ره وه) بکهیت. زیاد له وهش دانانی شهو و پۆژ له پۆژی یه که مدا مهسه له یه کی مه جازی پووته: شهو و پۆژ به و پییه ی دوو توخمی پۆژیکن مه عقول نییه ته نها دواي بوونی زهوی و سورانه وهی به دهوی خۆردا نه بیئت.

((نايه ته کانی ٦ بۆ ٨)) خودا گوتی: ((با توئیکلیک له ناوه پاستی ئاودا بیئت و با بییته ناویرپک له نیوان ئاو و ئاودا. هه رواش بوو. خودا توئیکلی دروست کرد و ئاوی ژیر توئیکل و سهر توئیکلی له یه کتر جودا کرده وه. خودا توئیکلی به ئاسمان بانگ کرد. ئاسمان بوو و به یانی بووه: پۆژی دووه م)).

لیزه دا نه فسانه ی ئاو به رده وام ده بیئت به جیا بوونه وهی بۆ دوو چین به هۆی نه و توئیکله ی چینی سه روو له کاتی لافاو باران لییه وه دیته خواری بۆ سهر زهوی، شیوه ی دابه شبوونی نه م ئاوه بۆ دوو بارسته له پووی زانستییه وه په سندکراو نییه .

له نایه ته کانی ٩ بۆ ١٣ - خودا ده لیئت: ((با ئاوه کان له ژیر ئاسمان بۆ یه ک شوین له یه ک بارسته دا کۆبینه وه و با وشکانیش ده رکه ویت، هه رواش بوو. خودا وشکانی به زهوی و کۆبۆوه ی ئاوه کانیشی به ده ریاکان ناونا، خودا نه وهی به جوان بینی)).

خودا گوتی: ((با زهوی به گیای سهوز برویت و توویکی وه کو توخمی خوی مه لگريت، مهروهه ها به درهخت بروی که له توخمی خوی به روبوم و توو بدات. ئیواره بوو و به یانی بووه: پۆژی سییه م)).

له پووی زانستییه وه نه وه په سندرکراوه که کیشوه ره کان له قوناغیکی میژووی زهوی ده رکه وتوو که زهوی به ئاو داپوشراو بووه. به لام له و ماوه یه دا جیهانی پوو ه هه بووبیت که له پئی تووه زۆر بووبیت و باش پینکخرا بیت به ر له ده رکه وتنی خۆر (به پئی قسه ی به شی التکونین خۆر له پۆژی چواره م ده رکه وتوو)، مهروهه ها پینکخستنی به دوایه کداهاتنی پۆژو شه و، نه وه به هیه چ جوړیک ناکری بوتری.

ئایه ته کانی ١٤ بۆ ١٩ - خودا گوتی: ((با پووناکییه کان له توویکی ئاسمان بن تاوه کو پۆژو شه و له یه کتر جودا بکاته وه و، بیته نیشانه گه ل بۆ جه ژن و پۆژان و سه آله کان و، با پووناکییه کان له توویکی ئاسمان بن بۆ نه وه ی زهوی پووناک بکاته وه. مه رواش بوو و خودا دوو پۆشنکه ره وه ی مه زنی دروست کرد- پۆشنکه ره وه ی هه ره گه وه بۆ حوکمی پۆژ و پۆشنکه ره وه ی هه ره بچووکیش بۆ حوکمی شه و- نه ستیره کان. خودا له توویکی ئاسمانی دانا تاوه کو سه ر زهوی پووناک بکاته وه و حوکم به سه ر پۆژو شه وه وه بکات و پووناکی و تاریکی له یه کتر جودا بکاته وه، خودا نه وه ی به جوان بینی، ئیواره بوو و پۆژ بوو: پۆژی چواره م)).

لیزه دا وه سفکردنی بنووسی تهورات په سندرکراوه. تاکه په خنه که بکری له و ده سه وازه یه بگری: شوینه که یه تی له کزی گپرا نه وه که. زهوی و مانگ هه ره وه کو

دهزانین له ئهستیره ئهسله که یان که خۆره ههلقولاون. دانانی دروستکردنی خۆر و مانگ دواى دروستکردنی زهوى پىچهوانهى زانیاریى بنچینهییه له بارهى پیکهاتنى رهگهزهکانى سیستىمى خۆرى.

ئایه تهکانى ٢٠ بۆ ٢٢ - خودا دهلى: ((با ئاوهکان پر بن له قاووقیژى بوونه وهره زیندوووهکان و بالندهکان به سه زهوى و له سه رهوى تویکلئى ناسمان بفرین. ههرواش بوو. خودا ماره گه ورهکانى ده ریا و هه موو ئه و بوونه وهره زیندوووانهى له نئو ده ریاکانن دروست کرد، هه موویان به گویرهى ره گه زو هه موو بالداریکیش به گویرهى ره گه زه که ی. خودا ئه وهى به جوان بینى و موباره کی کردو گوتى: ((به ره مدار و زۆر به و ده ریاکان پرکه و با بالنده له سه زهوى زیاد بن. شه و بوو و پۆژه که ی بووه: پۆژى پینجه م)).

ئه م بره گه هه ندئ باسى جیى گومانى تیدایه که ناکرئ قه بوول بکریت.

به شى التکوین ده لئى: جیهانى گیانله بهر یه که مجار ده رکه وتوو و سه ره تا له گیانله به رانى ده ریا و بالندهکان ده ستى پیکردوو. له راستیدا گیرانه وهى ته وړات ده لئى: له پۆژى دواتر گیانله به ران له زهوى نیشته جئ کران.

گومان له وه دا نییه که ئه سلئ ژیان ئاوییه: له به شى سییه مى ئه م کتیبه دا له م مه سه له یه ورد ده بینه وه. لیره وه نه گه ر بکرئ بگوترئ، جیهانى گیانله بهر زهوى داگیرکرد. له و گیانله به رانه ی له سه ره وى زهوى ده ژین، گروپیکى تاییه ته له خشۆکه کان که پئى ده وترئ ((pseudo-suchiens)) که له چه رخی دووه مدا ده ژیا. بالندهکان هاتن، وا باوه پ ده کرئ: زۆر نیشانه گه لی بایۆلۆجى هاویه ش له نئوان ئه م دوو گروپه دا هه یه که رئ به و ده ره نجامه ده دات. به لام به شى التکوین

تەنها لە پۆژی شەشەم دواى دەرکەوتنى باڵندەکان ئاماژە بە گیانلەبەرانى زەوینى دەدات. کەواتە سیستى دەرکەوتنى گیانلەبەرانى زەوینى و باڵندەکان پەسندکراو نییە.

ئایەتەکانى ٢٤ بۆ ٣١ - ((خودا گوتى: با زەوى بوونەوهره زیندووهره کانى وهکو پەگەزى خۆى دەریهینى، ئازەل و خشۆک و دپندەکان وهکو پەگەزى خۆى. هەرواش بوو. خودا دپندەکان و خشۆکەکان و خشۆکەکانى زەوى وهکو پەگەزى خۆیان دروست کرد. خودا ئەوى بە جوان بینى)).

((خودا گوتى: با مرقۆ لەسەر شیۆهى خۆمان دروست بکەین و، ئەوهش زال بکەن بەسەر ماسیى دەریا و باڵندەکانى ئاسمان و ئازەلەکان و هەموو دپندەیهک و ئەو زیندەوهرانهى لەسەر زەوى دەپۆن)). خودا مرقۆى لەسەر شیۆهى خۆى دروست کردووهره. خودا مرقۆى بە نێرومى خولقاند.

((خودا بەرەکەتدارى کردن و پێیانى گوت: بەروبوم بدەن و زۆر بن و زەوى پپ بکەن و ملکه چى بکەن و زال بن بەسەر ماسیى دەریا و باڵندەکانى ئاسمان و هەموو گیانلەبەریک که لەسەر زەوى دەپوات)). ((خودا گوتى: من لەسەر زەویدا هەموو سەوزەیهک که تۆوى هەیه و هەموو درەختیک که بەرى تێدایه و تۆوى هەلگرتووهره پپم داون، بۆ ئیوه و هەموو دپندە و باڵندەیهکى ئاسمان و گیانلەبەریکی سەر زەوى دەبیتە خواردن)). هەرواش بوو، خودا هەموو ئەوانهى کردبوونى بینى زۆر جوانه. ئیواره بوو و بەیانى: پۆژی شەشەم بوو)).

له وه سفکردنی هه موو دروستکراوه کاندای، نووسەر هه موو ئه و دروستکراوه زیندووانه باس دهکات که پیشتر ئاماژه یان بۆ نه کراوه و هیماش بۆ ئه و خۆراکه جۆراوجۆرانه دهکات که خراوه ته ژێر دهستی مرۆڤ و گیانله به ران.

هه روه کو ده بینین هه له که له وه دایه که ده رکه وتنی گیانله به ره زه مینیه کان خراوه ته دوا ی ده رکه وتنی بالنده کان. به لام ده رکه وتنی مرۆڤ له سه ر زهوی به شیوه یه کی راست دوا ی ده رکه وتنی بوونه وه ره زیندوووه کانی تر دیاری کراوه.

گێڕانه وه ی باسی خولقاندن به سی ئایه تی یه که می ئیصراحی دووه م کۆتایی پی دیت: ((ئاسمانه کان و زهوی به هه موو سه ربازه کانییه وه ته واو کران و خودا له پۆژی هه فته م له و کاره ی کردی لی بۆوه. پۆژی هه فته م له و کاره ی کردی پشوو ی دا. خودا پۆژی هه وته می به ره که تدار و پیروژ کرد چونکه تپیدا له هه موو کاره کانی خولقاندن بۆوه، ئه مه سه ره تا کانی ئاسمانه کان و زهوییه کاتی دروستکران.)).

گێڕانه وه ی پۆژی هه وته م ئه م قسه له سه رکردنانه ده خوازی:

یه که م: واتای وشه کان. ده قه که بریتیه له ده قی وه رگێڕانی قوتابخانه ی کتیبی پیروژ له قودس. ((سه ربازه کان)) لیتره دا زیاتر به واتای ئاپۆره ی بوونه وه ره دروستکراوه کان دیت. سه باره ت به ته عبیری ((پشوو ی دا))، ئه وه میتۆدی به رپۆه به ری قوتابخانه ی کتیبی پیروژه له قودس له وه رگێڕانی وشه ی ((شباط)) ی عبیری، ئه وه ش واتای وردی ئه م وشه یه، هه ر لیتره وه ش پۆژی پشوو دانی یه هو دییه کان هاتوو ه ((یوم السبت)).

پوونه که ئەو ((پشودان)) ه کهوا شیمانە دەکری خودا دواى شەش پۆژ کارکردن وەرگرتبیت ئەفسانە، بەلام لیکدانەوه و هۆکاری خۆیشی هەیه.

نابی ئەو هەش لە بربکری که پیاویەتی خولقاندن که لێره دا لێی کۆلراوه تەوه لەو دەقه وه دیت که به کهه نوتی پێی دەگوتری نووسەر کاهینەکان بیان نووسەران که بریتیین لە میراتگرو شوینگره وه کانی حەزقیال پتەمبەری سەردەمی پەراگەندەیی لە بابل لە سەدهی شەشی پێش زاین. زانراویشە که ئەو کاهینانە هەردوو پیاویەتی خولقاندنی یەهوی و ئەلوهیمیان بە پتی ویست و خولیاى تاییەتی خویان دووبارە نووسیوه تەوه و دارشتۆتەوه کهوا بابە دیقۆ لە بارەیه وه نووسیویەتی: شەقلی (تەشریعی) یەکهی جەوهەری بوو.

لە کاتی کدا دەقی یەهوی که به چەند سەده یەك پێش دەقی کهه نوتی کهوتۆتەوه ئاماژە بە پشودانی خودا ناکات کهوا لە کاری هەفته یە کیدا ماندوو بووه بەلام نووسەری کهه نوتی دەیخاتە نۆ گێرانه وه که یه وه. ئەو گێرانه وه که ی بۆ چەند پۆژیک دابەش دەکات و، تەوهری گێرانه وه که دەخاتە سەر پشودانی شەممە که لە بەرامبەر ئیمانداران پاساوی بۆ دینیتەوه بەوهی که خودا یە که م کهس بووه که پیزی لی گرتوو. لەو پتویستییه کردەییه وه پەخنەکردنی پیاویەتی خولقاندن بە لۆژیکیه کی ئاینیی دیار دەستی پیکرد ئەگەرچی ئەوه بە شیوه یەك بوو پیدراوه کانی زانست پتی پی دەدەن بە وه هم وه سف بکریت.

پیزکردنی قوناغە یەك بە دواى یە که کانی خولقاندن لە چوارچێوهی هەفته یە کدا، ئەو پیزکردنە ی که نووسەری کهه نوتی بە ئامانجی هاندانی گویراپە لیکردنی ئاینی ویستویەتی، لە تێپوانینی زانستییه وه بەرگری هەلناگری. ئەوهی لە پۆژگاری ئەمڕۆماندا بە تەواوی زانراوه ئەوه یە که شیوه گرتنی گەردوون

و زهوی به چند قوناغیک بووه که ماوهیهکی کاتیی دورودریژی خایاندووه که پیدراوه نوییهکان تهنانهت ری به دیاریکردنی ماوهکی به نزیکه بییش نادهن. تهنانهت نهگر گیرانهوه که ئیوارهی پژی شه شم تهواو ده بیت و هیچ ناماژهیهکی بو پژی هفتم تیدا نییه، نهو پژی خودا تیدا حسایهوه، تهنانهت نهگر پیدراو بین هروهکو به نیسبت گیرانهوهی قورئان وایه، که وا دابنیین که مه بهستی فیعلی چند ماوهیهکی دیارینه کراوه نهک پژانیک به واتای راسته قینه نهوا هیشتا دهقه که مه نوتیه که قه بولکراو نییه چونکه به دوایکداهاتی پوداوهکان تیدا پیچهوانهی زانیارییه زانستییه ره سه نه گانه.

که واته به م جوړه ریوایه تی که مه نوتی بو خولقاندن وهکو بنیاتنانیکی خه یالیی دامینراوه که نامانجی شتیکی تره بیجگه له ناساندنی حه قیقهت.

گیرانهوهی دووهم

گیرانهوهی دووهمی خولقاندن که له بهشی (التکون) دا هیه و به بی گواستنهوه و لیدوان به دواي نهوهی پیشوودا دیت، ری به هه مان ره خنهکان نادات. با نهوه بلیین که نهو گیرانهوهیه که به نزیکه ی سی سده لهوهی یه که م کونتره. گیرانهوهیهکی زور کورته به لام سه بارهت به خولقاندنی مرؤف و به هه شتی زهوی که تایبه ته به دروستکردنی زهوی و ناسمان تیروته سه لته. نهو ریوایه ته ده لیت: ((نهو کاته یه هوهی په روهردگار زهوی و ناسمانی دروست کرد هیشتا هیچ درهخت و گیایهک له زهویدا نه پوا بوون چونکه یه هوهی په روهردگار هیشتا بارانی دانه باراندبووه سه زهوی. مرؤفیش زهوی نه کیلا بوو به لام کانیاو لیتی ده هاته ده ری و پوی ئاودیر ده کرد. نهو کات یه هوه مرؤفی له قوی زهوی

دروست کردو له لووتیه وه هه ناسه ی ژیا نی فوو کرد ئیتر مرؤف بووه گیانیکی
 (زیندوو) (الاصحاح ٢ نایه ته کانی ٤ بۆ ٧...)

ئوه ریوایه تی به هوییه که له دهقه کانی کتیبه کانی په یمانی کۆندا هه یه و
 ئیستا له بهرده ستمان دایه . ئه و ریوایه ته که دواتر ریوایه تی که هه نوتی بۆ زیادکرا
 ئایا هه ر وا کورت بوو؟

هیچ که سیک ناتوانی بلتت که ئاخۆ دهقی به هوی به دریزایی سهرده مهکان
 پچراوه و، هیچ که سیکیش نایکرتت بلتت ئاخۆ ئه و دیره که مانه ی له بهر ده ستمان
 دایه هه موو ئه وه نده یه که ده کری کۆنترین دهقی تهورات له باره ی خولقاندنه وه له
 خۆی گرتبیت. ئه و دهقه به هوییه به شیوه یه کی پوون و تایبهت ئاماژه به
 دروستبوونی زهوی و ئاسمان ناکات. ئه و ئه وه بۆ تیگه یشتنیکی ناوه کی
 به جیدتی کوا له کاتی خولقاندنی مرؤف له لایه ن خوداوه پوهه کی زه مینی
 نه بووه (هیشتا باران نه باریبوو)، ئه وه ویرای ئه وه ی ناوی هاتوو له قولایی
 زه وییه وه پووی زهوی داده پۆشت..

پاشماوه ی ئه م دهقه ئه وه ته نکید ده کاته وه که: خودا له هه مان ئه وه ده مه ی مرؤفی
 دروست کرد، باخیکیشی پوواند.. به م جۆره جیهانی پوهه که له هه مان کاتی ده رکه وتنی
 مرؤف له سه ر زهوی ده رده که وی، ئه مه ش له پووی زانستییه وه هه له یه: ئه و کاته ی مرؤف
 له سه ر زهوی ده رکه وت له میژبوو زهوی پوهه کی تیدا پوو بوو ئه گه رچیش ئیمه ناتوانین
 بلتین چه ند ملیۆن سالیک له نیتوان ئه م دوو پوو داوه تپه ریوه .

ئه وه تاکه له به ریه که هه لوه شاندنیکه که بکری ئاراسته ی دهقی به هوی له باره ی
 خولقاندنه وه بکری.

میژووی خوئقاندنی جیهان و میژووی دهرکهوتنی مروؤ له سه زهوی

له بهرئهوهی سالنامهی به هودی به سازان له گه له پیدراوه کانی تهورات دامه زراوه بویه ئه م دوو میژووه به وردی دیاری دهکات: به شی دووهم له سالی ١٩٧٥ ی مه سیحی له گه له سه رهتای سالی ٥٧٣٦ ی خوئقاندنی جیهان پیک دهکوی، که واته خوئقاندنی مروؤ که به چند پوژیک دوی خوئقاندنی زهوی دیت کۆنه به هه مان ئه و کۆنییهی سالنامهی به هودی بو خوئقاندنی جیهان ده میژمیری.

لیره دا بیگومان راستکردنه وه یه که هیه پتویسته بکریت ئه وهش به هوی ژماردنی کات که سه رهتا به سالی مانگی حیساب ده کرا له کاتی کدا سالنامهی پوژئاوایی له سه ر بنه مای سالی خووری دامه زراوه. به لام ئه م راستکردنه وه یه که ده گاته ٢٪ و نه گه ر زۆر به وردیش بیکه یه زۆر گرینگی نییه. تا وه کو حیساباته کان ئالۆز نه که یه و با شه وازی لی بینین. بو ئه وهی له حه قیقه ته وه زیاتر نزیک بین با بلێین خوئقاندنی جیهان به پتی ئه و خه ملاندنه عیبرییه به نزیکه یی به ٣٧ سه ده پیش زاین دیاری ده کری.

زانستی نوئی چیمان فیرده کات...؟ وه لامدانه وه سه بارهت به پیکهاتنی بوونه وه ر دژواره. هه موو ئه وهی بکری ژماره بکری بریتییه له سه رده می پیکهاتنی سیسته می خوړ که ده کری له پووی کاتییه وه به نزیکه خسته وه یه کی په زامه ندانه دیاری بکری، ئه و کاته ی له پیکهاتنی سیسته می خوړ جودامان ده کاته وه به چوار ملیار و نیو سال ده خه ملێنری... به وه ئه و په راویزه ی واقعی چه سپاوی ئه مپۆ له پیدراوه دهره یتراره کانی تهورات جیا ده کاته وه ده پتوین. ئه وهش له توژی نه وه یه کی وردی ده قی تهورات هه لده قولی. به شی التکوین ئامازه گه لی زۆر

ورد له باره‌ی ماوه‌ی نێوان ئاده‌م و ئیبراهیم ده‌دات به ده‌سته‌وه. به‌لام سه‌باره‌ت به ماوه‌وی نێوان ئیبراهیم تاوه‌کو سه‌رده‌می مه‌سیحی ئه‌وا زانیارییه‌ دراوه‌کان تیرو ته‌واو نین. بۆیه ده‌بی به سه‌رچاوه‌ی دیکه ته‌واو بکری‌ت.

١- له ئاده‌مه‌وه بۆ ئیبراهیم

به‌شی التکوین له‌باره‌ی په‌چه‌له‌که‌کان له ئیصحا‌حه‌کانی ٤ و ٥ و ١١ و ٢١ و ٢٥ پیدراوی زۆر ورد له‌باره‌ی باوبا‌پیرانی ئیبراهیم له پشته‌ی راسته‌وخۆی ئاده‌مه‌وه ده‌دات به ده‌سته‌وه، له‌به‌رئه‌وه‌ی به‌شی التکوین ماوه‌ی ژیا‌نی هه‌ر یه‌کێکیان و ته‌مه‌نی باوک له کاتی له‌دایکبوونی کوردا ده‌دات به ده‌سته‌وه بۆیه به ئاسانی پێ ده‌دات به دیاریکردنی میژووه‌کانی له‌دایکبوون و مردنی هه‌موو که‌سیکی پیش ئاده‌م هه‌روه‌کو له‌م خشته‌یه‌ی دادی پوون کراوه‌ته‌وه.

ئهم خشته‌یه به پێی ئه‌و پیدراوانه‌ی له ده‌قی که‌مه‌نووتی به‌شی التکوین وه‌رگیراون پێک خراوه: ئه‌ویش تا‌که ده‌قه له ته‌هورات که ئه‌و دیاریکردنانه‌ی له‌م جۆره ده‌دات به ده‌سته‌وه. له‌ویشه‌وه ئه‌وه ده‌رده‌هینتری که ئیبراهیم هه‌روه‌کو ته‌هورات ده‌لی له سا‌لی ١٩٤٨ی دوا‌ی ئاده‌م پووناکی بینیه‌وه.

رهچه له که کانی ئیبراهیم

میژوی مردن نوی خولقاندنی ئادهم	ماوهی تهمهن	میژوی له دایکبون پیش خولقاندنی ئادهم	
۹۳۰	۹۳۰	...	ئادهم
۱۰۴۲	۹۱۲	۱۳۰	شیت
۱۱۴۰	۹۰۵	۲۳۵	ئه نوش
۱۲۳۵	۹۱۰	۳۲۵	قینان
۱۳۹۰	۸۹۵	۳۹۵	موهه له لئیل
۱۴۲۲	۹۶۲	۴۶۰	یارد
۹۸۷	۳۶۵	۶۲۲	ئه خنوخ
۱۶۵۶	۹۶۹	۶۸۷	مه توشالغ
۱۶۵۱	۷۷۷	۸۷۴	لامک
۲۰۰۶	۹۵۰	۱۰۵۶	نوح
۲۱۵۶	۶۰۰	۱۵۵۶	سام
۲۰۹۶	۴۳۸	۱۶۵۸	ئهره کشاد
۲۱۲۲	۴۳۳	۱۶۹۳	شالغ
۲۱۸۷	۴۶۴	۱۷۲۳	عابر
۱۹۹۶	۲۳۹	۱۷۵۷	فالغ
۲۰۲۶	۲۳۹	۱۷۸۷	داعو
۲۰۴۹	۲۳۰	۱۸۱۹	سروج
۱۹۹۷	۱۴۸	۱۸۴۹	ناحور
۲۰۸۳	۲۰۵	۱۸۷۸	تارح
۲۱۲۳	۱۷۵	۱۹۴۸	ئیبراهیم

۲- له ئیبراهیمه وه بۆ سهردهمی مهسیحی

له باره‌ی ئه‌م ماوه‌یه‌وه تهورات هیچ زانیارییه‌کی وه‌ها نادات به دهسته‌وه که سهر بکیشی بۆ سالنامه‌گه‌لی ورد وه‌کو نه‌وه‌ی به‌شی التکوین له باره‌ی باووباپیرانی ئیبراهیم ده‌یدات به دهسته‌وه، بۆ نه‌وه‌ی ماوه‌ی نیوان ئیبراهیم و مه‌سیح به‌خه‌ملێنین پتویسته سوود له سه‌رچاوه‌ی تر وه‌ربگرین، ئیستا سهردهمی ئیبراهیم به نزیکه‌ی هه‌ژده سه‌ده پیش زاین و به په‌راویزی هه‌له‌یه‌کی بچوک دیاری ده‌کری. ئه‌و پیدراوه پێکهاتوه له ئاماژه‌کانی به‌شی التکوین له باره‌ی نه‌و ماوه‌یه‌ی ده‌که‌ویته نیوان ئیبراهیم و ئاده‌م سهرده‌کیشی بۆ دیاریکردنی میژووی نه‌وه‌ی دوایی به ۲۸ سه‌ده پیش مه‌سیح. نه‌وه‌ش بی هیچ مشتومرێک خه‌ملاندنیکی هه‌له‌یه. هه‌له‌که‌شی له‌و چهرت و چه‌وتیلییه‌وه دیت که تهورات له باره‌ی ماوه‌ی نیوان ئاده‌م و ئیبراهیم له خۆی گرتوه و که‌له‌پوری به‌هودی هه‌میشه بۆ دیاریکردنی سالنامه‌که‌ی پشتی پی ده‌به‌ستی. له سه‌ردهمی ئیستاماندا ده‌توانین به‌ره‌لستی پارێزه‌ره ته‌قلیدییه‌کانی حه‌قیقه‌تی تهورات بکه‌ین به‌وه‌ی که مه‌حاله پیدراوه تازه‌کانی ئیستا هاوڕێک بیت له‌گه‌ڵ ئه‌م خه‌ملاندنه وه‌همیانه‌ی کاهینه‌کانی به‌هود له سه‌ده‌ی شه‌شی پیش زاین کردوویانه، بۆ ماوه‌ی سه‌ده‌گه‌لیکی دوورو درێژ ئه‌و خه‌ملاندنانه وه‌کو بنه‌مایه‌ک بۆ دیاریکردنی پووداوه‌کانی سهردهمی کۆن به‌نیه‌به‌ت مه‌سیحه‌وه به‌کارهێنراوه.

کتیبه‌کانی تهورات که پیش سهردهمی نوێ بڵاو ده‌کرانه‌وه، له پیشه‌کییه‌کی پوونکردنه‌وه‌ییدا لیستیکی سه‌باره‌ت به میژووی نه‌و پووداوانه‌ی له‌وه‌ته‌ی خولقاندنی جیهانه‌وه تاوه‌کو سهردهمی بڵاوکردنه‌وه‌ی ئه‌م کتیبانه‌ پووی داوه، پیشه‌که‌شی خۆپنه‌رانی ده‌کرد. کاتی سهردهمی نوێ هات له توانای بڵاوکاردا نه‌ما

ئەم لیستە وەھمیانیە بەھێڵیتەوێتە کە پێچەوانە بوون لەگەڵ دۆزراوە زانستیەکان کە میژووی خولقاندنیان بە سەردەمیکی زۆر زووتر دیاری کردووە، کەواتە تەنھا بە سڕینەوێی ئەو خۆشە و پێشەکیانیە وازی هێنا، بڵاوكارەکان خۆیان پاراست لە ناگادارکردنەوێی خۆینەر بە ھەلەئە دەقەکانی تهورات کە پێشتر بۆ نووسینەوێی ئەو لیستە میژوویانیە پشتی پێ دەبەسترا و ئیستا لە توانادا نەماوێت وای دابنرێت کە گوزارشت لە حەقیقەت دەکات. وایان بە باش زانی تووژائیک لە شەرم و حەییای بەسەردا بدەن و چەند داپرشتەیکە دیالیکتیکی زانایانیە بۆ بدۆزنەوێت تەوێت دەقەکە وەکو خۆی بەر لە هیچ سڕینەوێتە قەبول بکری. بۆیە دەبینی لیستەکانی رەچەلەکەکانی دەقی کەھەنوتی تهورات ھەمیشە لە سەرەتادا، لە کاتیگدا لە سەدەئە بیستەمدا چیتەر مەعقول نەماوێت کات بە پشتبەستن بەو وەھمە حساب بکری.

بەلام ئەوێ تاییبەتە بە میژووی دەرکەوتنی مرۆژ لەسەر زەوێ، پێدراوێ زانستیە نوئیەکان پێ دەدەن بەوێ تەنھا بە دوورتر لە پراوەئە ناورد پێناسەئە بکەن. دەتوانین قەناعەت بکەن بەوێ کە مرۆژ بە توانای زیرەکی و کارکردنی خۆی کە وا دەکات لە بوونەوێرەکانی تر جیاواز بیت لەسەر زەویدا بوونی ھەبووێ بەلام هیچ کەس ناتوانیت بە شیوہەیکە ورد میژووی دەرکەوتنی دیاری بکات، لەگەڵ ئەوێ شدا دەکری ئەمرۆ بوونی پاشماوێ کۆنی مرۆفایەتیەکی بیرکەرەوێ و کارا تەئکید بکەینەوێ کە کۆنیان بە یەگەلێک کە لە دەیان ھەزار سال پێکھاتووێ حساب دەکری.

ئەو میژووێ نزیکەییە دەگەریتەوێ سەر نمونەئە مرۆفیتی پێش میژوو کە بە نزیکترین نمونەئە جۆری (neo-anthropiens) (مرۆفی کرۆمانیون -CFO

(magnon) داده نری. بیگومان هندی دۆزینه وهی تری پاشماوه کان له چه ند ناوچه یه کی جیا جیای زه ویدا هه یه که وا پیده چی مرقی بن و تایبه ته به جوری که متر پیشکه وتوو .paleo-anthropiens .قه باره ی کۆنیه که ی به سهدان هه زار سال داده نری به لام ئایا به راستی مرقی راسته قینه ن؟

به هر حال نه وهی په یوه سه ته به (neo-anthropiens) پیدراوه کان به شیوه ی پیویست وردن، نه وهش پی ده دات به وهی زۆر دوورتر له و سه رده مه یان دابنئین که به شی التکوین بق مرقه یه که مه کان دیاری ده کات، که واته لیتره دا نه سه مبوننی ریکه وتنی نیوان پیدراوه حیسابیه کانی به شی التکوینی تایبه ت به ده رکه وتنی مرقه له سه ر زه وی و زۆریه ی زانیارییه بناغه دا کوتاوه کانی سه رده مه که مان پوون و ئاشکرایه .

لافاهه که

ئیسحاحه کانی ۶ و ۷ و ۸ له به شی التکوین ته رخان کراوه بق گێرانه وهی لافاهه که . به شیوه یه کی وردتر دوو گێرانه وه هیه به لام به ته نیشته یه که تره وه دانه نراون به لکو له یه که تر جودان و له چه ند برکه یه کی به ناویه کدا چووی یه که ترن . له حه قیه ته دا له و سی ئیسحاحه ناسازی و دژایه تی زه ق هیه ، لیتره دا نه و ناکوکی و ناسازیانه به بوونی دوو سه رچاوه ی جیاواز لیکده دریتته وه : سه رچاوه ی یه وهی و سه رچاوه ی که هه نوتی .

له پیشتردا بینیمان که نه و سه رچاوه یه کۆکراوه یه کی لیکجودا و دابراو پیکدینن . هه موو ده قیکی بنه په تی بق چه ند برکه یان ده سه ته واژه پارچه پارچه

کراوه ئه‌وه‌ش له‌گه‌ڵ به‌دوای یه‌ک‌داهاتنی په‌گه‌زه‌کانی هه‌ر سه‌رچاوه‌یه‌ک له‌گه‌ڵ په‌گه‌زه‌کانی سه‌رچاوه‌که‌ی تر، به‌ جۆریک له‌ گێرانه‌وه‌یه‌ک‌دا ئیتمه‌ له‌ میان‌ه‌ی نزیک‌ه‌ی سه‌ت دێر‌دا هه‌نده‌ جار له‌ سه‌رچاوه‌یه‌که‌وه‌ ده‌چینه‌ سه‌رچاوه‌یه‌کی تر.

گێرانه‌وه‌که‌ به‌ شیوه‌یه‌کی گشتی به‌م جۆره‌یه‌:

کاتی خراپه‌و گه‌نده‌لی مرۆفه‌کان ته‌نیه‌وه‌ و زۆر بوو خودا بپاری دا له‌گه‌ڵ سه‌رجه‌م بوونه‌وه‌ره‌ زیندوو‌ه‌کانی تر له‌ناویان ببات، بۆیه‌ نوحی ئاگادار کرده‌وه‌ و فه‌رمانی دروستکردنی ئه‌و که‌شتیه‌ی پێدا که‌ خۆی و هاوسه‌ره‌که‌ی و سه‌ی کۆپه‌که‌ی به‌ هاوسه‌ره‌کانیان‌وه‌ و چه‌ند بوونه‌وه‌ریکی تری زیندوو‌ه‌چه‌ن ئیویه‌وه‌، سه‌باره‌ت به‌ بوونه‌وه‌ره‌ زیندوو‌ه‌کان دوو سه‌رچاوه‌که‌ جیاوازن: بپه‌گه‌یه‌کی پڕیویه‌تیکی (که‌هه‌نوتی) ئاماژه‌ به‌وه‌ ده‌کات که‌ نوح له‌ هه‌ر جۆریک جووتیکی بردوو‌ه‌، پاشان بپه‌گه‌یه‌کی دواتر که‌ (یه‌هوی)یه‌ ئه‌وه‌ دیاری ده‌کات که‌ خودا فه‌رمانی کردوو‌ه‌ به‌ بردنی هه‌وت دانه‌ له‌ هه‌موو جۆریک به‌ نێرو مییه‌وه‌ له‌و گیانله‌به‌رانه‌ی به‌ پاک ناوده‌برین و، هه‌لگرته‌ی جووتیکیش له‌وانه‌ی به‌ ناپاک ناوده‌برین. به‌لام دوای ئه‌وه‌ دیاری ده‌کری که‌ نوح به‌ فیعلی ته‌نها جووتیک له‌ هه‌ر جۆریکی گیانله‌به‌ره‌کان ده‌باته‌ نێو که‌شتیه‌که‌وه‌. پسه‌پۆرانی وه‌کو بابه‌ دیفق جه‌خت له‌وه‌ ده‌کاته‌وه‌ که‌ مه‌به‌ست لێره‌ بپه‌گه‌یه‌کی هه‌موارکراوه‌ له‌ پڕیویه‌تی یه‌هوی.

بپه‌گه‌یه‌کیش هه‌یه‌ (که‌ یه‌هوییه‌) ئاماژه‌ بۆ ئه‌وه‌ ده‌کات که‌ هۆکاری لافاوه‌که‌ ئاوی باران بووه‌ و به‌لام بپه‌گه‌یه‌کی تر هه‌یه‌ (که‌ که‌هه‌نوتیه‌) ده‌لی: هۆکاری لافاوه‌که‌ ئاوی باران و کانیای زه‌وی بووه‌.

ئاو هه موو زهوی تا ترۆپکی چپاکانی داپۆشی و هه موو ژیان تییدا ویران بوو،
دوای سالیك دوای نه مانی لافاوه که کهشتیه که له سه ر چپای ئارارات له نگه ری گرت
و نوح هاته ده ری.

با نه وه ش زیاد بکه ین که لافاوه که به نه م ده قانه دوو ماوه ی جیاوازی هه یه:
پریوایه تی یه هوی ده لی: چل پۆژ لافاو بووه، له کاتی کدا پریوایه تی که هه نوتی ده لی:
سه ت و په نجا پۆژ بووه. پریوایه تی یه هوی میژووی پوودانی نه م پووداوه له ژیا نی
نوحدا دیاری ناکات به لام پریوایه تی که هه نوتی به وه دیاری ده کات کاتی ته مه نی
نوح ۶۰۰ سال بووه... هه ر به پتی هه مان پریوایه ت ده بی نه م پووداوه ۱۶۵۶ سال
دوای خولقاندنی ناده م پوویدا بی ت.

به لام هه روه کو به شی التکوین ده لی، نه و لافاوه هه موو په گه زی مرۆفایه تی
گرتۆته وه و هه موو نه و بوونه وه ره زیندووانه ی خودا خولقاندونی له سه ر زهوی
له ناوچوون. نه گه ر به م جوړه بی ت ده بی مرۆفایه تی له ده سپیکردنی کو په کانی
نوح و هاوسه ره کانیانه وه خۆی دروست کرد بی ته وه به جوړیک کاتی سی سه ده
دوای نه وه پیغه مبه ر ئیبراهیم له دایک ده بی ت ده بینیت مرۆفایه تی خۆی له چه ند
کۆمه لگایه کدا دروست کردۆته وه. چۆن ده کری له ماوه یه کی ئاوا که مدا نه و
دووباره دروست کرد نه وه یه پوودات؟ نه و تیبینیه ساده یه هه ر مه عقولیه تیک له
ده قه که داده پنی ت.

له مه زیاتر، پیدراوه میژووییه کان نه وه ده سه لمینن که نه سه مه نه م پریوایه ته
له گه ل زانیارییه نو ییه کان پیک بکه ویت. له راستیدا سه رده می ئیبراهیم به نزیکه یی
به سالانی ۱۸۵۰-۱۸۰۰ پیش زاین دیاری ده کری. نه گه ر لافاوه که سی سه ده به ر

له ئیبراهیم پوویدا بیت ههروه کو به شی التکون له باسی ره چه له که کان ناماژه ی پی دهکات نهوا لافاوه که ده که ویتته سه دهی ۲۱ و ۲۲ ی پیش زاین. نه وهش نهو سه رده مهیه که له پیشیدا له چندان ناوچه ی سه ر پووی زهوی شارستانیتی مرویی دروست بووه که شوینه واره کانی بو نه وه کانی دواتر گوازاوه ته وه: زانیارییه میژوویه کان ری به ته ئکید کردنه وه ی نه مه ده دات.

بو نمونه، نهو ماوهیه به نیسبهت میسره وه ده که ویتته پیش ده ولته تی ناوه ند (۲۱۰۰ پ.ن)، نه وهش به نزیکه یی میژووی ماوه ی ناوه ندی یه که مه به ر له خانه واده ی یازدهم. له بابلیش خانه واده ی نوری سیهم. باش زانراویشه که لهو شارستانیتیانه هیچ پچرانیک پووی نه داوه، که واته هیچ له ناوچوونیک گشتیی مروفایه تی پووی نه داوه ههروه کو تهرات ده لیت.

ئیتراکری وه ها دابنری که نهو سی ریوایه ته ی تهرات شتگه لیک بو مروف باس ده کن که له گه ل حه قیقهت ریک و ته با بیت. نه گه ر بمانه وی بابه تی بین ده بی نه وه قه بوول بکه ین که نهو ده قانه ی پیمان گه یشتوون گزارشت له حه قیقهت ناکن. ئایا خودا شتیکی ناحه قیقی ناردوته خواره وه؟ له راستیدا ناکری وینای بیروکه ی خودایه ک بکری که خه لک فیرده کات به وه هم و خه یال باوه ر بکه ن، به لکو به وه همی دژ به یه ک. سروشتیه نه وه گریمانه ی بوونی ده سکاریکردن به هزی مروفه وه بوروژینی. بیان له و قسانه ی ده ماوده م له نه وه یه که وه بو نه وه یه کی تر گوازاوه ته وه بیان له و ده قانه ی دوا ی دیاریکردنی نهو وته وه رگیراوانه. کاتی ده زانین که دانراویکی وه کو وه کو (سفر التکون) به لای که مییه وه له ماوه ی سی سه ده دا دوو جار هه موار کراوه چون سه رسام ده بین کاتی شتگه لیک نامه عقول یان ریوایه تگه لیک تییدا ده بینین که نهسته مه له گه ل واقعی شته کان ریک بیته وه،

له وه تهی پیشکه وتنی زانیاریه کانی مرۆژ پرسی داوه ئه گهر به زانینی هه موو شتیکیش نه بیته به لای که مه وه به هه بوونی زانیاری پتیویست له باره ی هه ندی له پووداوه کان ئه و پچ ده دات به بریاردان له سه ر پله ی ته بابوونی ئه و پریوایه ته کۆنانه له گه ل ئه و زانیاریه ، که واته چ شتیکی له وه زیاتر لۆژیکیه له وازهینان به و لیکدانه وه یه بۆ هه له کانی ده قه کانی تهورات، ئه وه ی که مرۆژ ده کاته بابته ی مشتومر...؟ ئه وه ی جیی داخه ئه وه یه که هه موو لیکده ره وه مه سیحی یان به هودییه کان ئه و لیکدانه وه یه وهر نه گرن. له گه ل ئه وه شدا ئه و به لگانه ی ده بهیننه وه شیواوی ئاوپ لیدانه وه یه .

هه ئویستی نووسهره مه سیحییه کان به رانبهر هه له زانستییه کان له دهقه کانی په یمانی کۆن و لیکۆلینه وهی ره خنه ییانه له باره یه وه

هه مه چه شنی کاردانه وهی قسه که ره مه سیحییه کان به رامبهر نه و بره که له که بووه له هه له و ناسازی و بابه تی نامه عقول به پراستی مایه ی سه رسوپمانه !! هه ندیکیان هه ندی هه له قه بول ده کات و له وهی ده یینوسی دوول نییه له پوبه پو بوونه وهی بابه ته ئالۆزه کان. هه ندیکی تریش به سوکه له یی چاو ده پۆشن له بانگه شه ناپه سنده کان و وشه به وشه به رگری له ده که ده کات و هه ول ده دات له ری لیدوانی ستایشانه قه ناعه ت دروست بکات، له وه شدا چه ند به لگه یه ک ده هینتیته وه که زۆریه ی کات چاو ه پروانکراو نییه، به وه ش هیواداره تویرالیک له هه رامۆشکردن بخاته سه ر نه وهی لۆژیک په تی ده کاته وه.

باوکه دیقۆ له پیشه کیی وه رگێرانی (سفر التکوین) نه م جۆره ره خنه گرتنانه قه ببول ده کات، به لکو ته نانه ت زۆر باسی گرینگییه که ی ده کات، به لام به پای نه و دووباره بنیاتنانه وهی پووداوه کانی پابردوو هیچ گرینگییه کی نییه. له تیبینییه کانیدا ده لی: نه گه ر تهورات به ((یاده وه رییه کانی یه ک لافاوی وێرانکه ر – یان زیاتر له یه کیک – که له دۆلی دیجله و فهورات پووی داوه دهستی پیکردوووه نه گه ریش که له پور ره هه نده کانی کاره ساته جیهانییه که ی زل کردوو)) نه وا نه مه هیچ گرینگ نییه، ((به لکو ناوه پۆکی مه سه له که نه وه یه که نووسه ری ئایینی پینمایی نه زه لی له باره ی دادپه روهری و به زه یی خودا و پیسی مرۆف و پزگار بوونی به خشراو به دادپه روهری خستۆته نه ستۆی نه و یاده وه رییه وه)).

بەمەش پاساو دینیتتەوہ بۆ گۆرانی ئەفسانە یەکی میلی بۆ بووداویکی خوایی
 - بۆ ئەوہی دواى ئەوہ عەرزى سەر ئیمانی مرۆف بکریت - ئەمەش سەرەتا لەو
 ساتەوہ دەکریت کە تیییدا نووسەریکی ئەفسانە یەک وەکو ویناندنیکی وانە یەکی
 ئایینی بەکاری دینی. ئەم هەلۆیستە ستایشکارانە یە هەموو ستم و لادانەکانی
 مرۆف ئەوہی پە یوہستە بە بابەتە خواییەکان پاساو دەدات و دەسکاریکردنەکانی
 مرۆف بۆ دانانی دەقەکانی تەورات دادا پۆشی، هەر دەسکاریکردنێک پەوایە ماتول
 ئامانجێکی ئایینی هەبیت..

نووسەرەکانی سەدەى شەشەم (کە هەنوتییەکان) بەم شیۆە یە
 دەسکاریکردنەکان پاساو دەدەن کە بووہ هۆی ئەو پەوایەتە وە هەمیانە ی
 دە یانزانین..

ژمارە یەکی زۆر لە قسە کەرە مەسیحییەکان و دەبینن کە وەها شیۆە هەلەو
 شتە نامە عقول و ناسازییەکانی گێرانی وەکانی تەورات پافە بکەن، ئەویش بە
 پیشکەشکردنی ئەو پۆزەشە ی کە دەلی: نووسەرە وەکانی تەورات لە
 پیشکەشکردنی لیدوانگە لیک کە پە یوہستە بە فاکتەرە کۆمە لایە تییەکانی کولتوریک
 یان عەقلییە تیکی جیاواز بە هانە دراوین (مەعزورن)، ئەوہش سەری کیشا بۆ ناساندنی
 ((جۆرە ئە دەبییە)) تاییەتەکان. ئەو کات خستە ناوہوہی ئەو گوزارشتە لە
 جە دە لیبە تی وردی قسە کەرەکان هەموو دژوارییەکان دادە پۆشی. ئەو کات
 پوونکردنەوہی هەر ناسازییەکی نیوان دوو دەق دەکە ویتە جیاوازی نیوان میتۆدی
 هەر نووسەرێک لە گوزارشتکردن و لە ((میتۆدی ئە دەبی تاییەت)) بە خۆی،
 بیگومان لای هەمووان پەسند نییە، بە راستی جیدییە تی تیدا نییە، وێرایی ئەوہش
 هیشتا بە تەواوی لە سەردەمی ئیمەدا نەچۆتە تاریکایی بیرچوونەوہ، دواتر

دهبینین که به نيسبته پهیمانی نویشهوه (ئینجیل) چون هندیك هولّ دهدهن بهزۆر ناسازییه زهقهکانی ئینجیلهکان رافه بکهن.

لیزه دا میتۆدیکی تریش هیه بۆ قهناعه تیپکردنی خهلك بهوهی لۆژیک پهرتی دهکاتهوه که ئهگه بهسهر بابهتیکی ململانی لهسهر پیاده کرا، ئهویش دهوردانی دهقهکهیه به چهند ئیعتیباراتیکی ستایشکارانه. بهوهش سهرنجی خوینهر له گرفته بنهپهتییه تایبته به راستی پریویهته که لادهدات تا پروو بکاته گرفتێ تر.

تیرامانهکانی کاردینالّ دانیلۆ له بارهی لافاوهکهوه که له گۆفاری (Dieu Vivant خوای زیندوو) به ناوینشانی (لافاوهکهو لهئاوه لکیشان و ، حوکم) ده رکهوت سهر بهو میتۆدهی گوزارشتکردنه، ده لئ: ((نه ریتی کۆنی کلێسا له لاهوتییهتی لافاوهکه وینهی مهسیح و کلێسا دهبینی)) ئه و ((په وداویکی خاوهن واتای مهزنه)) و ((حوکمیکه ده که وینه سهر سه رجه مرقفایهتی)). کاردینال باوریگین له نامۆزگارییهکانی له ئیزکیال باس له تقومبونی هه موو جیهان و پزگاریبونی که شتییه که دهکات ((دوای ئه وه باس له به های ژماره ۸ دهکات)) که گوزارشته له ژماره ی ئه و که سانه ی که شتییه که پزگاری کردن: (نوح و هاوسه ره که ی و سی کوره که ی و سی هاوسه ره کانیا ن). ئه و پالپشتی له وه دهکات که جوستین له کتیبی (دیالۆگ) نووسیویه تی: ((ئه وان هیمای پۆزی هه شته میان پی به خشرا ئه و پۆزه ی مه سیحمان له نیو مردواندا به نیردراوی ده رکهوت)). ههروه ها نووسیویه تی: ((نوح به که م له دایکبوی خه لقی نوییه، ئه و وینه ی ئه و مه سیحه یه که نمونه ی نوحی هینایه دی)) (ئه وها)). ئه و دریزه ده دات به به راوردی نیوان نوح له لایه ک که داری که شتی و ئاو که وای لیکرد بکه وینه سهر

ئاو و ئاوی به گاورکردن له لایه کی ترهوه } ((ئاوی لافاوه که که جاریکی تر
 مرؤفایه تی لئیوه له دایک بو)) { و داری خاچ .. نه و جهخت ده کاتوه له به های
 ئه م په مزیه ته و ((دهوله مندیی پۆحی و عه قیده یی نه ئینیسی لافاوه که))
 (ئوها...؟).

ئه م لیکنزیکردنه وه ستایشکارانه یه قسه ی زۆر هه لده گری. پئیوسته جاریکی
 بیلئینه وه که ئه و قسه له سه ر پووداویک ده کات که به رگری ئی کردنی له سه ر
 ئاستی جیهان و له و سه رده مه ی تهوراتی ده که ویته ناوه وه، ئه سته مه. له گه ل
 لیدوانیکی وه کو لیدوانی کاردینال دانیلۆ ده که پئینه وه پاش بۆ سه ده کانی
 ناوه پاست که ئه و کات ده ق وه کو خۆی په سند ده کرا و ئه و کات لیکنزیکردنه وه ی
 ناته قلیدی شوئینیکی بۆ نه بوو.

له گه ل ئه وه شدا ئه وه ی مایه ی هاندانه ئه وه یه تیبینی ده که یین ماوه ی پیش
 سه رده می تاریکی سه پینراو چند بیراریکی به خۆوه بینی که هه لویستی
 لۆژیکیان هه بوو وه کو قه دیس ئۆگه ستین که له بیرکردنه وه دا میتۆدیک ده گرتنه به ر
 که به شیوه یه کی تاقانه پیش سه رده مه که ی خۆی ده که ویته وه.

بینگومان سه رده می باوانی کلئسا هه ندی گرتی تایبته به په خنه ی ده قه کان
 هه بووه که وا قه دیس ئۆگه ستین له وتاری ژماره (۸۲) له باره ی یه کئیکیان وه
 ده دی، برگی دادی له هه موو برگیه کانی ئه م وتاره دیارتره:

((دانراوه کانی کتێبه پیروژه کان بریتین له وانیه که به یاسایی ده ناسرین و
 ته نها ئه وانن که من سه رنجیان ده ده می و ریزیان ده گرم ئه وه ش وه کو بپوایه کی
 ته واو به وه ی که هه یج نووسه ریکیان هه له ی نه کردوه. کاتی له م کتێبانه شتیک
 ده بینم که گوایه دژی راستیه ئه وا ئه و کات من گومانم نییه له وه ی که ده قی

(نوسخەکەم) ھەلە ی تیدا نییە یان ئەو تە وەرگێرە کە دەقە ئەسلییە کە ی بە شیۆە یەکی راست وەرئەگێرە یان توانای تیگە یشتنی من لاوازە)).

کەواتە بە لای قەدیس ئۆگەستینە وە ماقول نییە دەقیکی پیرۆز ھەلە یەکی تیدا بیئت. قەدیس ئۆگەستین بە وە پە پی پوونییە وە عە قیدە ی (پاریزراوی لە ھەلە ی دەزانی، لە بەرامبەر بڕگە یە کدا کە پیچە وانە ی حە قیقە ت دەردە کە وت ئە و بە دوا ی ھۆکارێک دەگەرا و بە دووری نە دە زانی ھۆکاری ئە و ھەلە یە ھۆکارێکی مژوی بیئت، ئە مە ش ھە لۆیستی ئیماندارێکە کە ھەستی پەخنە گرانە ی ھە بیئت، لە سەردەمی قەدیس ئۆگەستین توانا نە بوو بۆ پیگرتنی دەقیکی تەوہرات بە زانست. تیروانینیکی فراوانی ھاوشیۆە ی تیروانینی ئە و بیگومان پێ دەدات بە تەختکردنی زۆریک لە و دژوارییانە ی ئە مژۆ لە کاتی بەرامبەرکردنی ھەندێ دەقی تەوہرات بە زانیارییە زانستیە کان دە و روژێنری.

بە پیچە وانە ی ئە وە وە پە سپۆرە کان ی سەردەمی ئیمە کۆشش دە کە ن بۆ بەرگری کردن لە تەوہرات لە بەرامبەر ھەر تۆمە تبارکردنیک بە ھەلە. باوکە دیقۆ لە پیشە کییە کە ی بۆ (سفر التکوین) ئە و ھۆکارانە دەخاتە پەو کە وا دەکات بەرگری لە دەق بکری بە ھەر نرخیک بیئت تەنانە ت ئە گەر پوونیش کە لە پووی میژووی یان زانستیە وە قەبوولکراوە نییە، ئە و داوامان لێ دەکات لە تەوہراتە وە تەماشای میژو نە کە ی ن ((بە پیتی بنە ماکانی جۆری میژووی کە نوێخوازە کان مومارە سە ی دە کە ن)). بۆ نووسینە وە ی میژوو زیاتر لە میتۆدیک ھە یە. میژوو کاتی بە شیۆە یەکی نادروست دەگێردریتە وە دە بیئتە پڕوایە تیکی میژووی و ئە مە ش ھە مووان پە سندی دە کە ن، بە لام لێرە دا میژوو ملکە چی بنە ما ناسراوہ کان نابیئت کە لە تیگە یشتنی ئیمە وە ھە ل دە قولین. قسە کەر لە سەر تەوہرات ھەر پشکنینیک

رہت دہکاتہ وہ کہ جیولوجیا و پیدراوہ تایبہ تہکانی بہر لہ میژوو لہ سہر
 ریواتہکانی تہوراتی بکن. تہورات ہرہ کو باوکہ دیقو دہلئت: سہر بہ ہیچ کام
 لہو لیکولینہ وہ زانستیانہ نیبہ، نگہر ہمانہوی لہ گہل نہو پیدراوانہ بہ رامبہری
 بکہین نہوا ناگہینہ ہیچ نہجامیک مہگہر ہاودژیہ کی ناحہ قیقی یان سازانیک
 دروستکراو)). پیویستہ تببینی بکہین کہ نہم تیرامانانہ دانہر خستویہ تیہ
 بہرامبہر نہو پیدراوہ زانستیانہ ہی بہ ہیچ جوریک لہ گہل سفر التکون بہ تایبہ تی
 یازدہ ئیصحاہ کہی یہ کہم ریک ناکہ وی. بہ لام نگہر ہندیک ریویات ہہ بی کہ
 نہمرو توانرا بیت لیکولینہ وہی لہ بارہ وہ کرابیت بہ تایبہ تی ہندی لہو پروداوانہ ہی
 لہ سہردہمی باوانی یہ کہم پرویان داوہ نہوا نووسہر بو پالپشتی تہورات پیویستی
 بہ شایہ تی ہینانہ وہ بہ زانیاریہ نویبہکان نیبہ. باوکہ دیقو دہلی: ((نہو
 گومانانہ ہی لہ بارہ ہی نہو ریویاتانہ ہہ یہ پیویستہ شوین چول بکات لہ بہرامبہر
 شایہ تی پالپشتیکہر کہ میژوو یان شوینہ وارزانی روزه لاتیبہکان دہیہینت)). بہ
 واتاہی کی تر: نگہر زانست لہ جہختکردنہ وہی ریویاتہ تی تہورات سوودبہخش بوو
 نہوا قہیناکا، بہ لام نگہر پہ تی کردہ وہ نہوا گہ پانہ وہ بوی قہبولکراو نیبہ.

بو سازاندنی نیوان نہوہی سازان قہبول ناکات، واتہ سازاندن لہ نیوان تیوری
 حہقیقت لہ تہورات و مورکی ناراستی ہندی پروداو کہ لہ ریویاتہکانی پہیمانی
 کزندا ہاتوہ، زانایانی ہاوچہرخی لہوت کژشاون بو پیداچونہ وہی تیگہ یشتنہ
 کلاسیکیہکانی حہقیقت. بہ لام لہ چوارچیوہی نہم کتیبہ دا نگہر بہ دریزی
 باسی نہو ئیعتباراتہ وردانہ مان کرد کہ چہندان دانراو باس لہ حہقیقت لہ
 تہورات دہکن وہ کو لیکولینہ وہی (ئو. لورتز - ۱۹۷۲) بہ ناو نیشانی

(حقیقەتی تهرات چیه؟)، پئویسته تەنھا ئامازە بەو حوکمە تایبەتە بە زانست بکەن:

دانەر تیبینی ئەو دەکات کە کۆپی مەسکونی فاتیکانی دوو م ((هۆشدارى داوہ لە دانانی ھەر بنەمایەك بۆ جیاکردنەوہی ھەلە و حەقیقەت لە تهرات. چەند ئیعتیباراتیکی بنەرەتی ھەیە ئامازە بە ئەستەمبونی ئەمە دەکات، کلیسا ناتوانی بریارێك سەبارەت بە راستی یان ساختەیی پێبازە زانستیەکان بەدات کە دەتوانن بە شیوہیەکی مەبدەئی و بە گشتی گرفتى حەقیقەتی کتیبی پیروژ چارەسەر بکەن)).

پوونیش کە کلیسا ناتوانی حوکمێك لەبارەى بەھای پێبازێکی زانستی بەدات وەکو ئامرازێك بۆ گەیشتن بە زانیاری. مەبەست لێرە شتێکی ترە. مەبەست مشتومر لەبارەى تیۆرەکان نییە بەلکو گفتوگۆی بابەتە نەگۆرەکان مەبەستە. ئایا لە سەردەمی ئیستادا مروژ پئویستی بەوہ ھەیە ببیتە پاپایەکی مەزن تا بزانی ۲۷ یان ۲۸ سەدە لەمەوبەر ھیشتا جیھان نەخولقینرا بوو و مروڤیش لەسەر زەوی دەرئەکەوتبوو، ئەو راپۆرتە ھەلگۆزراوہ لە رەچەلەکەکانی ناو تهرات بەبێ سەرچلێکردن بە کەوتنە نیو ھەلەوہ دەکری جەخت لە ھەلەبوونی بکرتتەوہ...؟ نووسەری باسکراوی ئێرە ناتوانی خۆ لە مەگیل بکات. بانگەشەکردنی لەبارەى زانستەوہ ھیچ ئامانجێکی نییە جگە لە بەلارێدابرەدنی گرفتەکە تاوہکو چارەسەری نەکات کە لەسەری پئویستە وا بکات.

باسکردنی ھەموو ئەم ھەلوێستانەى نووسەرە مەسیحییەکان بەرامبەر ھەلە زانستیەکانی دەقەکانی تهرات و ھریانگرتووە تەنگاوبوونی ئەمان و ئەوہش پوون دەکاتەوہ کە ئەستەمە ھەلوێستیکی تری لۆژیکى وەرەبگیریت جگە لەوہی دان بە

ئەسلى مروفیوونى ئەو ھەلەنەدا دەنى و ئەستەمیشە ئەمانە ۋەكو بەشىكى كتیبى
خودا قەبول بکری.

ئەم تەنگاۋبونەى یەخەى ناۋەندە مەسحییەکان دەگری که پەیوہندی بە
تہوراتہوہ ھەبە لەبارەبەوہ لە کۆپى مەسکونی فاتیکانى دووہم (۱۹۶۲ - ۱۹۶۵)
بلاوکراوہبەک دەرجوو کہ تیبیدا دان بە ھەندى ھەلەدا دەنى و لەلایەن خۆبەوہ
ئوسقوف فیبەر لە پیشەكى بەلگەنامەى مەسکونی چوارەم لەبارەى تہوراتہوہ ئەو
رہوشە بە بەنازار ۋەسف دەکات.

لیرەدا لەم بەلگەنامە تاییبەتە بە تہورات (بەشى چوارەم لاپەرە ۵۲) نامازە بە
ھەندى کہموکۆپى و پوچى ھەندى دەق دەکات بە شیۆہبەک کہ ھیچ
بەرھەستییەک قەبوول ناکات، دەلى:

((بە پوانین بۆ پەوشى مروفى پيشوو لەسەر ئەو رزگاربوونەى مەسح دايناوہ،
بەشەکانى تہورات پى بە ھەمووان دەدات بزائن خودا کئیەو مروف کئیە کہ کہمتر
نەبى لە زانینی ئەو پینگایەى خودا بە بەزەبى و دادپەرورەى خۆى لەگەل مروفى
دەکات بەلام ئەم کتیبانە ھەندى خەوش و شتیک لە پوچى تیدایە، لەگەل
ئەوہشدا شایەتییەكى لەبارەى فیروونى خودایى تیدایە)).

کەواتە لیرەدا جوانتر لە ھەردوو وشەى (خەوش) و (پوچى) نیبە کہ بەسەر
ھەندى دەقدا دەسەپى کہ پى تیدەچى پەخنەى لى بگری بەلکو پشتى تى بکری
و، پەرەنسپىكى ئاواش بە شیۆہبەكى پوون پەسندکراوہ.

ئەم دەقە بەشیکە لە لیدوانىكى گشتگیر کہ بە زۆرینەى (۲۳۴۴) دەنگ و
دژایەتى تەنھا ۶ دەنگ دەنگى بۆ دراوہ، وا دیارە کہ ئەو لیدوانە بە ھەوہنتە ئەو

زۆرینە بە کلاکەرەوہی نەھیتناوہ . لە واقعیدا ئیمە لە لیدوانەکانی ئەو بەلگەنامە
 پەسمییەئێ ئوسقوف فیبەر واژۆی کردووە پستەیک دەبینین کە بە شیۆہیەکی
 پوون بانگەشەئێ پوچی ھەندئێ دەق کە لە راگەیانندی پەسمی کۆپدا ھەبە پاست
 دەکاتەوہ، دەئێ: ((گومانئێ تیدا نییە کە ھەندئێ بەشی تەوہراتئێ یەھودی
 ئامانجئێکی کاتی و شتئێکی ناکاملئێ تیداہ)).

(پوچی) کە گوزارشتئێ راگەیانندنە پەسمییەکە یە ھاوواتائێ (ئامانجئێ کاتی) نییە
 کە گوزارشتئێ قسەکەرہ، کاتی قسەکەر بە شیۆہیەکی نامۆ سیفەتئێ یەھودیہتئێ
 دەخاتە پال ئەوا ئاماژە بەوہ دەکات کە دەقە مەسکونیہکە تەنھا توانیویہتئێ
 پەخنە لە نوسخە عیبریہکە بگرئێت، لە کاتی کدا مەسەلەکە بە ھیچ جۆرئێک بەم
 شیۆہیە نییە و پەیمانئێ کۆن - لەو کۆپەدا - بابەتئێ حوکمئێ تاییبەت بە
 کەموکۆپئێ و پوچی ھەندئێ بەشی بوو.

کۆتایی

نابى ته‌نھا ته‌ماشای جوانکاری و ره‌وانبیزی تهرات بکه‌ین به‌لکو ده‌بی
 بابه‌تیپانه لئی بکۆلینه‌وه. ئە‌وه‌ش ته‌نھا زانینی ده‌قه‌کان ناگریتته‌وه به‌لکو زانینی
 میژووی ده‌قه‌کانیش ده‌گریتته‌وه. له‌ واقیعدا زانینی میژووی ده‌قه‌کان ری ده‌دات به
 دروستبوونی بیروکه‌یه‌ک له‌باره‌ی ئە‌و بارودۆخه‌ی بۆته‌ هۆی ده‌سکاریکردنی
 ده‌قه‌کان به‌ دریزی سده‌کان و پیکهاتنی سستی ته‌واوی تهرات که ئە‌مڕۆ له‌به‌ر
 ده‌ستماندایه‌ به‌و به‌شانه‌ی بۆی زیادکراوه و به‌و به‌شانه‌ی لئی لابراره.

ئە‌و زانیاریپانه‌ و ده‌کات بوونی ریوایه‌تی جیاواز له‌ په‌یمانی کۆن هه‌بیته
 له‌باره‌ی یه‌ک بابته و هه‌له‌ی میژووی و بابته‌ی پێچه‌وانه‌ و هیتری نامه‌عقولی یان
 بابته‌ی وا که ئە‌سته‌مه‌ له‌گه‌ڵ نه‌گۆره‌ زانستیپه‌کان ری بکه‌وی. ئە‌سته‌م ری که‌وتن
 له‌گه‌ڵ پیدراوه‌ زانستیپه‌کان مه‌سه‌له‌یه‌کی ته‌واو سروشتیپه‌ له‌ هه‌موو دانراوه
 کۆنه‌کانی مرۆفایه‌تی. چۆن ئە‌و ناسازیپانه‌ له‌و کتیبانه‌ نابینین که له‌ بارودۆخیکی
 وه‌کو ئە‌وه‌ی ده‌قی تهراتی تیدا دروست بووه نووسراون؟؟

پیاویک که تیگه‌یشتنیکی دروستی هه‌بی وه‌کو قه‌دیس ئۆگه‌ستین – له
 سه‌رده‌میکدا بریاردان له‌سه‌ر بابته‌ی نامه‌عقولی یان ناسازی له‌ گۆریدا نه‌بوو –
 توانی (پره‌نسیپی ئە‌سته‌مه‌ بابته‌ی پێچه‌وانه‌ی حه‌قیقه‌ت خودایی بیته) بخاته‌ پوو:
 قه‌دیس ئۆگه‌ستین پیی وابوو که ناکی خودا شتیکی فی‌ری مرۆف بکات که له‌گه‌ڵ
 حه‌قیقه‌ت ری نه‌که‌وی. ئاماده‌ش بوو له‌ هه‌ر ده‌قیکدا ئە‌م بابته‌انه‌ بسپریتته‌وه که
 به‌هۆی ئە‌و هۆکارانه‌وه‌ پیویستی به‌ لابردن هه‌بوو.

دواتر – له سهردهمیکدا بیریاران ده رکیان به وه کردووه که نهسته مه هندی
 برگی ته وپات له گه ل زانیارییه نوییه کان پیک بکه ویت – که چی په تی ده که نه وه
 شوینپی قه دیس ئۆگه ستین هه لگرن. نه و کات له دایکبوونی نه و نه ده به مان بین
 که وپرای هه موو شتیک ئامانجی نه وه یه پاساو بینیته وه بو ده سگرتن به
 ده فکه لیک که له ته وپاتدا شوینیکی بو نه ماوه ته وه.

کۆپی مه سکونی فاتیکانی دووه م (۱۹۶۲ – ۱۹۶۵) که میک له و که لله په قییه ی
 سووک کرد نه وه ش به وه ی تیبینی نیشاندا له سه ر (به شه کانی په یمانی کۆن) که
 (که موکۆپی و هندی پوچی) تیدایه. ئایا نه و تیبینییه ته نها هه ر وه کو گزارشت
 له نیازیکی باش ده مینیته وه یان گۆرانکاری له هه لۆیستی به دوادا دیت به رامبه ر
 نه و ده قانه ی که چیتر به و شیوه یه قه بوول ناکری..

ئینجیله کان

سەرەتا

زۆریك له ئینجیلخوینەکان هەست بە قەئسی بە لکو بە سەرسوپمان دەکەن کاتی
 له واتای هەندی پێواپەت پادەمێنن یان کاتی بەراورد له نێوان چەند پێواپەتیکی
 جیاواز لەبارەى یەك پووداو که له زۆریك له ئینجیلەکان گێردراوەتەو، دەکەن.
 ئەو ئەم تێبینییە یە کە باوکە پۆجی له کتیبەکەیدا بە ناوینیشانی (پیشەکییەك بۆ
 ئینجیل) دەیخاتە پوو. ئەو نووسەرە لەم بوارەدا ئەزموونێکی دەوڵەمەندی هەیە،
 ئەو سالانێکی زۆر لە هەفتەنامە یەکی کاسۆلیکی ئەرکی وەلامدانەوێ ئەو
 ئینجیلخوینانە بوو که دەقەکان واقووماوی دەکردن، ئەو ئەزموونە بۆی پەخساند
 پەى بیات بە پادەى گرینگى ئەو پەشۆکاوییەى ئینجیلخوینان هەستی پێ
 دەکەن. تێبینی کرد که ئەو داواى پاشەکردنەى خوینەران بۆیان دەنارد ئەوانەى
 سەر بە ناوەندی هەمچەشنی کۆمەلایەتی و پۆشنبیری بوون زیاتر باسی ئەو
 دەقانە بوو که خوینەران پێیان وابوو((لێل و ناتێگەیشتوو بە لکو هاودژ و بیواتا
 یان حەیا بەر))بوون. کەواتە هیچ گومانێک لەوەدا نییە که خویندەوێ تەواوی
 دەقەکانی ئینجیلەکان دەتوانی مەسیحییەکان تووشی پەشۆکانێکی قول بکات.

ئەم تێبینییە هی سەردەمیکی نزیکە: کتیبی باوکی پۆجی سالی ۱۹۷۲
 بلۆکرایەو. لە سەردەمیکی زۆر دوور نا زۆریەى مەسیحییەکان شتیکی ئەوتویان
 له ئینجیلەکان نەدەزانی جگە لەو پەرەگرافە هەلبژێردراوانە نەبیّت که له کاتی
 قودداس یان ئامۆزگارییەکان دەخوینرانەو. ئەگەر حالەتی پڕۆتستانت بەلاو
 بنیین ئەوا خویندەوێ ئینجیلەکان بە شیۆه یەکی گشتی نەریتیکی باو نەبوو
 تەنها لە هەندی بۆنەدا نەبیّت. کتیبەکانی فێرکاری ئایینی تەنها چەند
 پەرەگرافیتی هەلبژاردەى ئینجیلەکانی تێدا بوو و دەقی تەواوی ئینجیل

له بهردهستی خه لکدا نه بوو. له کاتی خویندنی دواناوه ندیم له خویندنگایه کی کاسۆلیکی دانراوه کانی (فرجیل) و (ئه فلاتون) م دهست ده کهوت به لام هیچ کاتیک پووی نه داوه په یمانی نوئی (ئینجیل) م دهست که وتبیت. له گه ل ئه وه شدا ده قی یونانی په یمانی نوئی ده کرا سوود به خش بیت. دواي ئه وه به ماوه یه کی زۆر زانیم که بۆچی مامۆستا کانمان بۆچی ئه رکی وهرگپزانی کتیبه پیروژه کانی مه سیحیه تیان پی نه ده داین، ده کرا ئه و کتیبانه به ره و ئه وه بمانبهن پرسیاری وه ها له مامۆستا کانمان بکه یین که وه لامدانه وه یان سهخت و ناخۆش بوو.

ئو که موکورتییانه که مرۆفی ره خنه گر له کاتی خویندنه وهی ته وای ئینجیله کان پیی ده گات وای له کلنسا کرد بیته ناوه وه بۆ یارمه تیدانی خوینه ران تا به سه ر ئه و چه په سانه یاندا زال بن. ((زۆرک له مه سیحیه کان پتویستیان به فیربوونی خویندنه وهی ئینجیله کانه)) به پیی قسه ی باوکه پۆجی. مرۆف له گه ل لیکدانه وه کان هاوړا بیت یا نا جیاوازییه کی ئه وتوی نییه چونکه به پاستی نووسه ر له پویه پو بوونه وهی گرفته ناخۆشه کان لیها تووی گه وری هیه. به لام ئه وهی جیی داخه سه بارهت به زۆرک به و نووسراوانه ی له باره ی ئینجیله وه نووسراون هه میسه مه سه له که وه ها نییه.

له بلاو کراوه ئاراسته کانی تهورات ده بینین تیبینیه سه ره تاییه کان زۆربه ی کات کۆمه له هۆکاریک ده خاته پوو که ده یه ویی خوینه ر قایل بکات به وهی ئینجیله کان هه رگیز گرفتی په یوه ست به که سایه تی نووسه رانی به شه جیاوازه کانی تهورات و دروستی ده قه کان و سروشتی راسته قینه ی ئه و ریوایه تانه ناخاته پوو. له کاتیکدا نادیاری و ناروونیه کی زۆر له باره ی ئه و نووسه رانه وه هیه که ئیمه له ناسنامه کانیا ن دلتیا نین، که چی ده بینین له و بواره دا چه ندان گریمان هه کو

مہسہ لہ یکی بہ قینی دہ خریتہ پروو، جہخت لہ وہ دہ کریتہ وہ کہ ئم مژدہ دہ رہ یان ئوہ یان بہ چاوی خوی چہند پروداویکی دیاریکراوی بینیوہ کہ چی پیچہ وانہ ی ئمہ چہند لیگولینہ وہ ییک پیچہ وانہ ی ئمہ دلین. بہ ریرسان بہ شیوہ یکی زقر زیادہ پڑوانہ ماوہ ی نیوان کوتا بیہ اتنی پھیامی مہ سیح و دہرکہ وتنی دہ قہکان کہ م دہک نہ وہ. دہ یانہ وی وا لہ خہک بگہ ی ن کہ ییک داپشتہ (صیغہ) مہ بووہ و پشتی بہ کہ لہ پوری زارہ کی بہ ستوہ لہ کاتیکدا پسرپوران سہ لماندوویانہ کہ ئم دہقانہ دہسکاری زقر کراون و باس لہ وہ دہک ن لیرہ و لہ وی ہندی گرفت لہ لیکدانہ وہ کاندہ مہ بہ لام چا و لہ و ناسازی و دژیہ کانہ دہنوقینن کہ ہر کہ سیک سہرنجی بدات زہق زہق بوی دہر دہک وی. خوینہر لہ فہرہنگہ بچو کہ کان ئوانہ ی کراونہ تہ پاشکزی پیشہ کیہ کان تیبینی ئوہ دہکات کہ شتہ نامہ عقولہ کان یان دژیہ کہ کان یان مہ لہ زہقہ کان زقر جار خوی لی بہ دور دہگیری یان بہ ہندی بہ لگہ و بیانوی لیہاتوانہ ی ستایشکارانہ دہخنکینریت. ئوہ ی لہ و دہا خوینہر دہتوقینی مۆرکی مہ لخہ لہ تینہ رانہ ی ئو لیدوانانہ بہ.

ئو ہۆکارانہ ی ئیرہ بیگومان ئو خوینہرانہ دہحہ پہ سینئ کہ زانیاریان لہ بارہ ی ئو گرفتانہ نییہ. بویہ بہر لہ وہ ی بچینہ ناو کرۆکی بابہ تہ کہ، ہیوادارم لہ ئیستاوہ بہ نمونہ ییک مہ بہ ستہ کہ م پوون بکہ مہ وہ کہ پیموایہ بہ لگہ ی تہاوی قسہ کانہ.

نہ (مہتا) و نہ (یوحہننا) باس لہ بہ رزیوونہ وہ ی مہ سیح ناکہن. بہ لام (لوقا) لہ ئینجیلہ کہ یدا بہ پۆژی (قیامہ) دیاری دہکات و لہ (کارہکانی نیردراوان) یش کہ دہگوتری ئو نوسہریہ تی بہ پاش چل پۆژ دیاری دہکات. سہ بارہ ت بہ (مہرقس) یش (بی دیاریکردنی میژوہ کہ ی) تہنہا ناماژہ ی پی دہکات، ئوہش

له کورتاییه کدا که ئیستا به ناراست داده نری. بینا له سه ره شه مه سه له ی به رزبونه وه هیچ بنه مایه کی پتهوی له ئینجیلدا نییه. و پرای نه مه ش که چی نو سه ران به بیباکییه کی نه وتو که باوه پ ناکری باس له وه مه سه له گرینگه ده که ن. (ئه ی. تریکو) له (فه ره نگه بچو که کانی په یمانی نوی) هیچ وتاریکی له باره ی به رزبونه وه نه نویسه .. هه روه ها هه ردوو باوکان (بینه وا و، بوامار) له چاپی چوار ئینجیله که دا باسی شه ده که ن که دژیه کی له نیوان ئینجیله که ی لوقاو (کاره کانی نیردراوان) ده که ریته وه بو (فیلتیکی نه ده بی).... جا با تی بگات شه وه ی تیگه یشتنی هه یه !!

به لام وا ده رده که وی باوکه پوجی شه به لگو و بیانوه فریوی نه داوه و ملکه چی نه بووه. له گه ل شه و ه شدا که مترین شت له باره ی پاساودانه که ی بو تری شه وه یه که بیوتنه یه. باوکه پوجی له کتیبی (پیشه کییه ک بو ئینجیل) چاپی ۱۹۷۲ لاپه ره ی (۱۸۷) ده لی: ((گرفته که لیره دا هه روه کو زوری که له گرفته هاوشیوه کانی تر، وا ده رده که وی که شیایوی چاره سه ر نییه ته نها مه که ر ده ست به حه رفییه تی بانگه شه کانی کتیبی پیروژه وه بگرین و ده لاله ته دینییه کانی له بیربکه ین، مه به ست چاره سه ر کردنی راستی بابه ته کان به ره مزیه تیکی شله په ته نییه، به لکو مه به ست گه رانه له نیازی ئایینی شه وانه ی نه ئینییه کان ئاشکرا ده که ن به پیشکه شکردنی بابه تی هه ست پیکراوو نیشانه گه لی تاییه ت به ره گو پیشه ماددییه کانی عه قلمان)).

چون به و جو ره لیکنده وه یه واز بینین؟؟ شه و شیوازه ستایشکارانه یه ته نها بو

باوه پرداران گونجاوه ..

گرینگی دهسته واژه‌کە ی باوکه پۆجی له‌وه‌شدایه که دان دەنی به‌وهی (حاله‌تی تری هاوشیوه) له‌باره‌ی پرسی به‌رزبونه‌وه له ئینجیله‌کاندا زۆره. که‌واته پێویسته به شیوه‌یه‌کی هه‌مه‌لایه‌ن و به‌وپه‌ری باب‌ه‌تیانه‌و له په‌گورپیشه‌وه باس له کیشه‌که بکریت. که‌واته وا ده‌رده‌که‌وی که دانایی له‌وه‌دا بیته له پتی توژیینه‌وه‌ی ئه‌و بارودۆخه‌ی له سایه‌یدا ئینجیله‌کان نووسراونه‌ته‌وه‌و ئه‌و که‌شه‌ نایینییه‌ی که له‌وه‌سه‌رده‌مه‌دا باو بووه به‌دوای پوونکردنه‌وه‌ی تردا بگه‌پین. پوونکردنه‌وه‌ی ئه‌و هه‌موارکردنانه‌ی له‌دارشته‌کانی به‌رای کراوه‌و هه‌روه‌ها پوونکردنه‌وه‌ی ئه‌و ده‌سکاریکردنانه‌ی به‌سه‌ر ده‌قه‌کاندا هینراوه تا گه‌یشتۆته لای ئیمه، هه‌موو ئه‌مانه‌ و ده‌کات هه‌ستکردن به‌سه‌رسوپانمان به‌رامبه‌ر ده‌سته‌واژه لیل و ناسازو نا‌پوونه‌کان که عه‌قل ده‌رکی پی ناکات سووک بیته، به‌لکو ئه‌و ده‌سته‌واژه‌هه‌ندی کات هینده‌هاودژن که بیمانا دینه‌به‌رچاو و نه‌سته‌م ده‌بیته له‌گه‌ل ئه‌و پیشه‌اتانه‌ بگونجین که پیشکه‌وتنی زانستی سه‌لماندوونی. ئه‌و تیبینیانه‌ نیشانه‌ی ئه‌وه‌یه که مروژ ده‌ستی هه‌بووه له‌ نووسینه‌وه‌ی ده‌قه‌کان و ئه‌و ده‌سکاریکردنه‌ی دواتر به‌سه‌ریاندا هاتوه.

ئه‌وه‌ی هه‌یه ئیستا ئه‌وه‌یه که ده‌یان ساڵه‌ به‌ گیانیکی لیکۆلینه‌وه‌ی باب‌ه‌تیانه‌ لاکراوه‌ته‌وه به‌ لای بایه‌خدا‌ن به‌ لیکۆلینه‌وه‌ی کتیبه‌ پیروژه‌کان. له‌ کتیبیکدا که ماوه‌یه‌ک له‌مه‌ویه‌ر به‌ ناو‌نیشانی (باوه‌ر به‌ قیامه‌ت و زیندووکردنه‌وه‌ی باوه‌ر) بلۆبۆوه، باوکه (ر.پ.کانینگسه‌ر) مامۆستا له‌ په‌یمانگی کاسۆلیکی له‌ پاریس کورته‌یه‌ک له‌باره‌ی ئه‌و گۆرپانکارییه‌ قووله‌ ده‌خاته‌ پوو، ده‌لیته: ((خه‌ریکه‌ گه‌لی باوه‌رداران به‌و شوپشه‌ نه‌زانن که له‌ سه‌رده‌می (پی دواژه‌وه‌ ۱۹۳۹ - ۱۹۵۸) به‌سه‌ر پێبازه‌کانی لیکدانه‌وه‌ی تهوراتدا هاتوه.)) که‌واته ئه‌و شوپشه‌ی دانه‌ر

باسی دەکات لەم سەردەمەى ئیستامان نزیکە . وا کاریگەرییەکانى دەگاتە
فێرکاری ئیمانداران، بە لای کەمەووە هەندى لەو پەسپۆرانی گىانی نوێخوای
دەیانبزوینى بەو دەلدەستن . هەروەها دانەر دەلى: ((ئەو شۆرشە لە پێبازەکانى
تەفسیر بە شیوەیەکی کەم بێت یان زۆر پێگا دەکاتەووە بۆ بەرپاکردنى کودەتایەک
لە پەگداکوئاوترین تێپوانینەکانى نەرىتى ئامۆزگارى و پێنمایى کەنيسەى)).

باوکە کانینگسەر هۆشدارى ئەو دەدات کە ((چیتەر پێویست نییە ئەو
پووداوانەى لەبارەى مەسیحەووە لە ئینجیلەکاندا هاتوون پیت بە پیت و بە حەرفى
وەرگیرین چونکە ئەمانە نووسینگەلىکى کاتى و پەيوەست بە دۆختیکەووەن یان
هاودرۆ ناسازن . کتیبەکەى وتەى کۆمەلىک لەوان لەبارەى مەسیحەووە
دینیت . .سەبارەت بە هەستانەووەى مەسیح کە ئەمەش بابەتى کتیبەکەىتى، باوکە
کانینگسەر ئاماژە بەو دەکات کە ئەستەمە هیچ یەکێک لە نووسەرەووەکانى
ئینجیلەکان سىفەتى شایەت عەیان بداتە خوێ . کەواتە دەکرى بە هەمان شیوە
سەبرى سەرچەم ژيانى مەسیح بکرى . .

کەواتە ئەوا ئیعمە تەواو دوورین لەو هەلوێستە تەقلیدیانەى دەیان سالا کۆپى
فاتیکانى دووم بەرپێزەووە جەختى لى دەکاتەووە سەرەتای کتیبە نوێیەکانى کە
ئاراستەى ئیمانداران دەکرى پى دەست پى دەکرى . .بەلام وا وردە وردە حەقیقەت
دەردەکەوێ .

بەلام دەرکپێکردنى ئاسان نییە چونکە کیشى ئەو نەرىتە بۆماوانەى دەیان
سالا بەو پەرى توندییەووە بەرگریان لى دەکرى قورسە . ئەگەر بمانەوێ لەو
قورسایە پزگار بىن پێویستە گرتەکە لە لە بنچینەووەپرا وەرگریان واتە سەرەتا ئەو
بارودۆخە بتۆزینەووە کە لە هاتنەدونیای مەسیحییەت لەئارادا بوو . .

بیرھینانە وەھیکەکی میژووی

یەھودیەت – مەسیحییەت و پۆلس

زۆریە مەسیحییەکان و باوەر دەکن که ئینجیلەکان شاہت عەیانێ ژانی مەسیح و ئەو ئینجیلانە شاہتەن لەبارە پووداوەکان و بانگەوازی مەسیح که هیچ مشتومرێک قەبول ناکات. ئیماندارێک کاتی پوبەپووی ئەو گرەنتییە راستو دروستانە دەبێ چۆن دەتوانی گفتوگۆ لەبارە ئەو زانیارییانە وە بکات که لەو ئینجیلانە وە دیتە دەری؟ ئیماندار چۆن دەتوانی گومانی لە بەهای دامەزراوەی کەنيسە ھەبیت که بە ھۆی پیا دەکردنی پینمایە گشتییەکانی که مەسیح دەری کردووە ھاتۆتە بوون. چاپەکانی ئیستای ئینجیلەکان که ئاراستەیی حەشیمەتی خەلک کران چەند کۆمیتیتیکیان لەخۆگرتووە که ئامانجی بلۆکردنە وە ئەو زانیارییانە بە لەنتو جەماوەردا.

بەرپرسیانی ئەو چاپانە سیفەتی شاہت عەیان دەدەنە نووسەرە وە ئینجیلەکان بە و پیتی ئەو مەسەلەیکە بەلگەنەویستە. ئایا قەدیس جۆستین لە نیوہی سەدە دووہ ناوی (یاداشتێ نێردراوان)ی لە ئینجیلەکان نەنابوو؟ پاشان ئەو دیاریکردنە بەسەر خەلکە وە پادەگە یەنرین و تاییەتەن بە نووسەرە وەکان ئەوئەندە فرەن بە جۆرێک بابای مەسیحی دەپرسی: چۆن دەکرێ گومان لە راستو دروستیان بکری؟: بۆ نمونە دەگوترێ (متی) کہ ساتییەکی ناسراو بوو، (لە نووسینگە گومرگ یان باجی ھاتوچۆ لە کفرناحوم فرمانبەر بوو)، بەلکە دەوترێ ئەو ئارامی و یۆنانیشی زانیووە. ھەر وەھا ناسنامەیی (مرقس) بەتەواوی زانراوە بە و پیتی یاریدە دەری (بەتروس) بوو: کہ واتە گومانی تیدا نییە کہ ئەو شاہت عەیان بوو. سەبارەت بە (لوقا) ئەو (پزیشکە خۆشەویست)ە کہ وا پۆلس

له بارهیهوه دهوێ زانیاری له بارهیهوه زۆر ورده. ههروهها (یوحنا) هههمیشه نێردراوی نزیکى مهسیح بووه و کوپى (زبید)بووه، له دهریاچهی (کهسروت) ماسیگر بووه.

لێکۆلینهوه نوێیهکان له بارهی سه ره تاکانی مهسیحیهتهوه نهوه ده رده خه ن که نه و میتۆده له پێشکه شکردنی بابه ته کان هه رگیز له گه ل واقیع پێک ناکه وێ. دواتر نه وه ده بینین که له و باره وه په یوه سته به ئینجیله کان. به لام نه وه په یوه سته به ده یان سالی دواى په یامى مه سیح پێویسته خوێنه ر نه وه بزانی که پووداوه کان هه رگیز به و شیوه یه پوو یان نه داوه که و تراوه و گه یشتنی به تروسیش بو پۆما هه رگیز که نیسه ی دانه مه زان دووه. به لگو به پێچه وانه وه له نێوان نه و ساته ی مه سیح نه م زه مینه ی به جیه یشت تا وه کو نیوه ی سه ده ی دووه م، واته به درێژایی زیاتر له سه ده یه ک شه پێک له نێوان دوو ئاراسته دا هه بوو: واته له نێوان نه وه ی پێی ده و ترێ مه سیحیه تی پۆلسی و له نێوان یه هو دییه تی مه سیحی. ئاراسته ی یه که م شوینی ئاراسته ی دووه می نه گرته وه و پۆلسیه ت به سه ر یه هو دییه تی مه سیحیدا زال نه بوو ته نها زۆر به هێواشی و پله پله نه بیّت.

ژماره یه کی زۆری لێکۆلینه وه هه یه که بو ده یه کانى نه م دوا یه ده گه رپته وه و له سه ر دۆزرا وه کانى نه م سه ر ده مه دامه زرا وه بو ته هۆی گه یشتن به م زانیارییه نوێیانه که ناوی کار دینال دانیلوی پێوه لکاوه.. نه و وتاره ی له سالی ۱۹۶۷ له گۆژاری (لێکۆلینه وه کان) بلاوی کرده وه (تێروانینیکی نوێیه بو بنه ماکانی مه سیحیه ت و یه هو دییه تی مه سیحی)، لێکۆلینه وه کانى پێشو و تێه لده چێته وه: نه و هێله کانى میژووی مه سیحیه ت داده نێ و ده رکه وتنی ئینجیله کان دیاری ده کات، نه وه ش له سیاقیکى ته وا و جیاواز له وه ی زانیارییه گه سته یه کانى

ناراسته کراوی جه ماوهر ده یلئین. گرینگترین خاله جه وهه ریبه کانی ئه و وتاره له گه ل چه ند بره گه یه کی ده خه ینه پروو:

((کۆمه لئیک حه واری بچوکی دواى مه سیح)) ده سته یه کی به هودییان دامه زراند که موماره سه ی ئایینی په رستگایان ده کردو پینماییه کانیان ده پاراست. له گه ل نه وه شدا کاتی ده سته یه ک له و بته رستانه ی که باوه رپان هینابوو ده چوونه پریزان سیستمیکی تایبه تیان بو پینشیاز ده کردن: کۆری (قودسی مه سکونی) (۴۹ ی زایینی) له پاکژی و پیاده کردنی پایه کانی به هودییه ت نازادی ده کردن، زۆریک له به هوده مه سیحیه کان ئه و ته نازوله یان ره تکرده وه. ئه م کۆمه له یه به ته وای له پۆلس جودابۆوه. به لکو له مه زیاتریش به هۆی ئه وانه ی هاتبوونه نیو مه سیحیه ته وه پۆلس و به هوده مه سیحیه کان پینکیاندا (پووداوه کانی ئه نئاکییه له سالی ۴۹ ی زایینی)، ((له پوانگه ی پۆلسه وه، پاکژی و په چاوکردنی پشودانی پۆزی شه ممه و ئایینی په رستگا بابه تگه لئیکی پواو و پزیو بوون ته نانه ت بو خودی به هودییه کانیش، پتویسته له سه ر مه سیحیه ت له ئینتیمای سیاسی و ئایینی بو به هودییه ت پرزگاری ببیت تاوه کو بو که سانی نایه هودیش باله کانی بکاته وه)).

به لام به هوده مه سیحیه کان ئه وانه ی هه ر به (به هودی دلسۆز) مابوونه وه پۆلس به ناپاک (خائین) داده نین و به لگه نامه به هودی - مه سیحیه کان به (دوژمن) وه سفی ده کهن و به پیلانگێرانی ته کتیکى تۆمه تباری ده کهن)). به لام ((به هودییه تی - مه سیحی تاوه کو سالی ۷۰ ی زایینیش زۆرینه ی که نیسه ی پیکدینا)) و له و کاته دا ((پۆلس گۆشه گیر)) بوو. سه روکی کۆمه له (جاک) خزمی مه سیح بوو. ((له سه ره تادا)) په تروس پاشان یۆحه نناى له گه لدا بوو. ((ده کری

جاك به كۆله گەي يەهودییەتی مەسیحی دابنئین کە لە بەرامبەر مەسیحییەتی پۆلسی پابەند بە هێڵی یەهودییەت مایەوه)) . خانەوادە ی مەسیح لەو کەنیسە یەهودیە مەسیحیە لە قودس شوئین و پایەکی گەرەیان هەیه . ((سیمیونی کۆری کالیوبای ئامۆزای (? مەسیح (جاك) ی ئی وه پاش کەوتووھ)).

کاردینال دانیلۆ لە وتارە کەیدا باسی نووسراوه یەهودیە – مەسیحیەکان دەکات و چەند تیروانینیکی ئەو کۆمەڵە یە لە بارە ی مەسیح دەخاتەرۆو، ئەو کۆمەڵە ی یە کەم جار لە دەوری حەوارییەکان دروست بوون . ئەو نووسراوانەش بریتین لە (ئینجیلی عیبریەکان) کە بۆ کۆمەڵە یەکی یەهودی مەسیحی میسری دەگەرێتەوه . هەرۆها (پاشماوه کانی کلیمەنت) و (فەزێلە تە کلیمەنتییەکان) و (کۆتای جیهانی جاک) و (ئینجیلی تۆما) . هەرۆه کۆ دەردە کەوئ پۆیست بکات کۆنترین دەستنوو سی ئە دەبی مەسیحی بۆ ئەم یەهودیە – مەسیحییانە بگەرێنێنەوه کەوا کاردینال دانیلۆ بە دورودریژی ئاماژە ی پئ دەکات . دەئی:

((بە درێژایی سە دە ی یە کەمی کەنیسە، یەهودیەتی مەسیحی تەنها لە قودس و فەلەستین باوو بلۆ نەبوو . هەرۆه کۆ دەردە کەوئ نێردە ی یەهودیەتی مەسیحی بەر لە نێردە ی پۆلسی لە هەموو شوئینیک پەرە ی سە ندبوو . هەر ئەو هەش ئەو ئاماژە بەردەوامە ی پۆلس لە نامە کانییدا بۆ ملەلانییە ک پوون دەکاتەوه)). ئەوان ئەو دۆژمانە بوون کە بۆ هەر شوئینیک بچووبایە پووبە پوویان دەبوو: لە غەلاتییەو، کورنتەو، کولوس و، پۆماو، ئەنتاکییە . .

کە نارای سوریا – فەلەستین لە غەزەوه بۆ ئەنتاکییە یەهودی مەسیحی بوو، ((کارە کانی نێردراوان و نووسراوه کلیمەنتییەکان شایەتی ئەمە دە دەن)). بوونی

یه هوده مه سیحیه کانیش له ئاسیای بچووک، نامه کانی پۆلس بۆ غه لاتى و کولوسییه کان شایه تن. نووسراوه کانی بانیا سیش زانیاری له باره ی یه هودیه تی مه سیحی له فریجی ده دن به ده سته وه. سه باره ت به یۆنانیش نامه ی پۆلس بۆ خه لکی کۆرنوس باس له یه هوده مه سیحیه کان ده کات.. به پتی نامه یه کی کلیمه نت و سه ره رشتیاری هر میاس شاری رۆما به (سه نته ریکی گرینگ) داده نری. سویتۆن و تاسیت وای ده بینن که مه سیحیه کان تانیغه یه کی یه هودین، کاردینال دانیلۆ برپوای وایه که یه که م مژده دان به ئینجیله کان له ئەفه ریکا یه هودی مه سیحی بوو. هه روه ها ئینجیلی عیبرییه کان و نووسراوه کانی کلیمه نتی ئەسکه نده ری بۆ یه هودیه تی مه سیحی ده که رینرتته وه..

زانینی ئەم رووداوانه بابەتیکى سه ره کییه بۆ ئەوه ی تی بگه ین له چ که شیکی مملانیی نێوان گروپه کاندای ئینجیله کان نووسراونه ته وه. ده رکه وتنی ئەو ده قانه ی ئەمپۆ له بهر ده ستمانه له سالی ۷۰ی زاینی ده سستی پی کرد، ئەوه ش دوای ده سکاریکردنی سه رچاوه کان، له و ماوه یه شدا مملانیی نێوان دوو گروپه پکابه ره که له لوتکه دا بوو و له و دۆخه شدا سه ره ری بۆ یه هوده مه سیحیه کان بوو.. به لام به هۆی شه ری حه فتا و که وتنی قودسه وه هه لۆیسته که به ته واوی گۆرا. کاردینال دانیلۆ هۆکاره کانی هه ره سه یئانه که به م شیوه یه باس ده کات:

((ئهو کاته ی یه هودیه کان له ئیمبراتۆرییه تدا بیژراو بوون بۆیه مه سیحیه کان هه ولێاندا لێیان جیا ببنه وه، ئەو ده م مه سیحیه هیلینستکییه کان بالاده ست بوون: پۆلس دوای مردنی سه ره که وتنی به ده ست هێنا. به مه ش مه سیحیه ت له رووی کۆمه لایه تی و سیاسیه وه له یه هودیه ت جیا بۆوه و بووه گه لی سییه م.

ویزای ئەمەش و تاوه‌کو دوا یاخیبوونی یەهودی لە ساڵی ۱۴۰ی زایینی، لە پووی کولتورییەوه هەر یەهودییەتی مەسیحی باو بوو...))

لە ساڵی ۷۰ی زایینیەوه تاوه‌کو ماوه‌یک بەر لە ساڵی ۱۱۰ی زایینی ئینجیلەکانی (مرقس و متی و لوقا و یوحنا) بەرەم هاتن. ئەو ئینجیلانە بە یەکەم بەلگەنامەی نەگۆڕ لە مەسیحییەت دانانن: نامەکانی پۆلس لە پیش ئەوانە. بە پای (ۆ.کولمان) پۆلس لە ساڵی ۵۰ی زایینی نامەکی بۆ خەلکی تسالونیکیی نووسیوه. بەلام گومانی تێدا نییه که چەند سالتیک بەر لە ته‌واویوونی ئینجیلی مرقس مرد.

ئەگەر پۆلس لە هەموو ناوداره‌کانی مەسیحییەت زیاتر مایەیی مشتومڕ بیت، ئەگەر بەرامبەر پیری مەسیح بە ناپاک دانرا بیت، هەر وه‌کو خانەواده‌ی مەسیح و حەوارییەکان ئەوانەیی لە قودس بە دەوری (جاک) وه‌مان وه‌ها وه‌سفی دەکن. ئەوه لە بەرئەوه‌یه چونکه ئەو مەسیحییەتی لە سەر حیسابی ئەوانە دامەزراند که مەسیح بۆ بلاوکردنەوه‌ی پێنماییه‌کانی لە دەوری خۆی کۆکردبوونەوه، لە بەرئەوه‌ی لە ژیا نیدا مەسیحی نەتدیوو بۆیه پاساوی شەرعیبوونی پەیا مەکی بەوه هێنایه‌وه که‌وا مەسیح دوا‌ی هەستانه‌وه‌ی لە سەر پێگای دیمەشق خۆی پیشانی ئەو داوه. دەتوانین بپرسین لە باره‌ی ئەو مەسیحییەته‌ی که بە بێ پۆلس دەهاته‌ بوون؟ لەو پێگه‌یه‌شدا دەتوانین گریمانە‌ی زۆر بکه‌ین، بەلام سه‌بارهت بە ئینجیلەکان پرکیشییەکی گه‌وره ناکه‌ین گەر بلێین ئەگەر که‌شی مەملانی‌تی نیتوان تانیفه‌کان نەبوایه‌ که بە هۆی جیا‌بوونه‌وه‌ی پۆلس‌وه‌ها ته‌ بوون، ئەو نووسراوانه‌مان دەست نەده‌که‌وت که نیتستا لە بەر دەستماندا‌یه. ئەو (نووسراوه مەملانی‌تیوانه) هەر وه‌کو باوکه کانی‌نگه‌ر وه‌ها وه‌سفیان ده‌کات، لە ماوه‌ی

مەملانئیی توندی نیوان دوو تائیڤه که و دەرکهوت و لە کۆمەلئیک نووسراو لە بارە ی مەسیحە وە سەری هەلدا. لە و سەردەمەدا مەسیحییەتی پۆلسی دوای سەرکەوتنی کۆتایی، کۆمەلئیک دەقی پەسمی واتە (قانون) ی پێکھێنا که هەموو بەلگەنامەکانی تری دوور دەخستەوہ که لەگەل ئەو هیلە نەدەسازا که کەنیسە هەلیبژاردبوو و واتریش پێچەوانە ی ئەرسۆزۆکسی بوون.

ئەگەرچی یەھودە مەسیحییەکان ((وہکو تائیڤە یەکی بەدەسەلات و ن بوون بەلام قسەکردن لەبارەیانەوہ بەردەوامە بەلام لەژێر ناوی (بە یەھودبووہکان). لەبارە ی کۆتایی هاتنیان کاردینال دانیلۆ وەھا باسیان دەکات:

((بە پچرانی یەھودە مەسیحییەکان لە کەنیسە ی گەرە که وردە وردە لە پەیوەندییە یەھودییەکانی پزگاری بوو بە خیرایش لە خۆشناوا لەناوچوون. بەلام دەکرئ لە سەدە ی سییەم بۆ سەدە ی چوارەم لە پۆژەلات بە تاییەتی لە فەلەستین و نیوہ دورگە ی عەرەبی و دواوہ ی ئوردن و سواریا و نیوان دوو پووبارە که شوینە واریان هەلبگری و بدۆزیتەوہ. ئیسلا م هەندیکیانی قووتداوہ و بە شتوہ یەکی بەشەکی میراتگری ئەوانە، هەندیکی تریان لەگەل ئەرسۆزۆکسییەت کەنیسە ی گەرە هاوپەیمانیان کرد لەگەل پاراستنی پاشخانی کولتوری سامییانەیان. هەندیکی تریشیان هیشتا پابەندن بە هەر دوو کەنیسە ی ئەسیوپی و کلدانئیی)).

چوار ئینجیله که

سه رچاوه کانیان – میژوویان

نوسراوه به راییه کانی سه رده می مه سیحی هیچ ناماژه به ک بق ئینجیله کان ناکن تنها به ماوه به کی دریز دوی دانراوه کانی پۆلس نه بیت. شایه تییه کانی په یوه ست به بوونی کومه لیک نوسراوی ئینجیلی تنها له ناوه پراستی سه دهی دووم و به دیاریکراوی له سالی ۱۴۰ ی زاینی دهرده که ون، نه وه له کاتیکدا که ((زۆرک له بنوسه مه سیحیه کان له سه ره تای سه دهی دووم مه وه به پوونی ناماژه به وه دهن که وا ناگایان له ژماره به کی زۆر له نامه کانی پۆلس هیه.)). نه وه تیبینیانه ی ((پیشه کییه ک بق وه رگیزانی مه سکونی په یمانی نوی)) ده یخاته پوو که له سالی ۱۹۷۲ بلاوکراوه ته وه شایسته ی نه وه یه دهموده ست باس بکری، هره وه کو ناماژه به وه کراوه که نه وه رگیزانه کاریکی به کومه له زیاتر له سه ت پسپۆر له کاسۆلیک و پرۆتستانانت کاریان بق کردوه.

نه وه ئینجیلانه ی دواتر واته کلیسا بوونه په سمی، نه گه رچی نووسینه وه یان له سه ره تای سه دهی دووم دا بوو به لام له سه رده میکی دره نگدا ناسران. به پیی وه رگیزانی مه سکونی باسکردنی نه وه ریوایه تانه ی له وه ئینجیلانه دا هیه له نیوه ی سه دهی دووم دهستی پیکرد، به لام ((نزیکه سه خت بیت نه وه یه کلابکریتته وه که نه وه لیوه رگرتانه دوی گه پانه وه بق ده قه نوسراوه کانی به رده ستی بنوسه کان بووه یان نه وان تنها به وه نده وازیان هیناوه که به شگه لیک له نه وه که له پوره زاړه کییه یان باس کردوه که پشتی به یاده وه ری به ستووه.)).

له نووسراوهکانی ئه وه رگێرانه مه سکونیهی په یمانی نوێ خۆینه ر ئه وه ده خۆینیتته وه ((به هر حال هیچ شایه تیه ک نییه که بلت کۆمه له نووسراویکی ئینجیلی به ر له سالی ۱۴۰ ی زایینی هه بووه)). ئه مه ش ته واو پیچه وانه ی ئه وه قسه یه ی (ئه .تریکو)یه که له باره ی وه رگێرانه که ی بۆ په یمانی نوێ ده لیت: ((له کاتیکی زۆر زووه وه، له سه ره تای سه ده ی دووه مه وه، بۆته نه ریت وشه ی (ئینجیل) به کاربه یتری وه کو ئاماژه یه ک بۆ ئه و کتیبانه ی قه دیس جۆستین له سالی ۱۵۰ ی زایینی ناوی ئی ده نان یادداشته کانی نێردراوان)).

ئه وه ی جیی داخه ئه و جۆره گومانانه زۆر دووباره ده بنه وه به جۆرێک زۆرینه ی خه لک ته نها چه ند زانیارییه کی هه له له باره ی میژووی کۆکردنه وه ی ئینجیله کان ده زانن..

ئینجیل ته نها دوا ی زیاتر له سه ده یه ک له کۆتاییه اتنی نارذنی مه سیح بووه یه ک پارچه و، ئه وه ش وه کو ده گوتری له کاتیکی زوودا پووی نه دا. وه رگێرانی مه سکونی ده گه ریتته وه بۆ نزیکه ی سالی ۱۷۰ ی زایینی، ئه و میژووه ی تئیدا چوار ئینجیله که سیفته ی ئه ده بی که نیسه بیان وه رگرت. هه روه ها بانگه شه ی جۆستین که بنووسانی ئینجیله کان به نێردراوان وه سف ده کات ئه مپۆ په سندرکراو نییه هه روه کو دواتر ده بینین.

به لام سه باره ت به وه ی په یوه سه ته به میژووی نووسینه وه ی ئینجیله کان ئه وا: (ئه ی.تریکو) جه خت له وه ده کاته وه که ئینجیله کانی (متی و مرقس و لوقا) به ر له سالی ۷۰ ی زایینی نووسراونه ته وه،، ئه وه ش قه بوولکراو نییه مه گه ر به بی ئینجیلی مرقس.

که واته ئەم نووسەر وهکو نووسه رانی تر ههول د هه دات بنووسانی ئینجیله کان وهکو نیردراو یان هاوړپیی مه سیح بخاته پوو، ئەو به مه میژوو هکانی نووسینه وه دینیته پیش که نزیك ده بیته وه له و سه رده مه ی مه سیحی تیدا ژیاوه . سه باره ت به یوحنا که (ئە ی . تریکو) وای لی کردووه تا نزیکه ی سالی ۱۰۰ ی زایینی بژی، مه سیحیه کان و اها تون که واینا بکن که ئەو له دوخگه لیکی په سمیدا هه میسه له مه سیح زۆر نزیك بووه، به لام به پراستی د ژواره ئەوه ته نکید بکرتیه وه که ئەو بنووسی ئەو ئینجیله یه که ناوی وی هه لگرتووه . نیردراو یوحنا (وهکو متی)، له تیروانی (ئە ی . تریکو) و نووسه رانی تر دا، بریتییه له شایه تی لیها توی دانپیدانراو له و باسانه ی گپراویه تیه وه، له کاتی کدا زۆرینه ی نووسه ران ئەو گریمان ه یان به لاره په سند نییه که ده لی: ئەو هر چوار ئینجیله که ی نووسیوه ته وه .

ئەگەر دانانی ئەو چوار ئینجیله وهکو (یاداشته کان) ی نیردراوان یان هاوړپییانی مه سیح د ژوار بیته، که واته ئەسل و بنه په ته که یان چییه؟؟

(ئۆ. کۆلمان) له کتیبه که یدا به ناو نیشانی (په یمانی نوئی) دا ده لی: ((مژده د هره کان ته نها و ته بیژ بوون به ناوی کۆمه لی په که می مه سیحیه وه که که له پوری زاره کییان چه سپاندووه . ئینجیل ماوه ی سی یان چل سال ته نها به شیوه ی زاره کی ما بووه وه، به لام له بنه په تدا که له پوری زاره کی چه ند و ته و پریا یه تیکی په رشوبلاوی گواستوته وه . مژده د هره کان - هر یه که یان به پتی میتۆدو که سایه تیی تایبته و بایه خدانه لاهوتیه تایبته کان - په یوه ندییه کانی نیوان ئەو پریا یه ت و وتانه ی له که له پوری باویان بیستووه چنیوه . کۆکردنه وه ی

وته کانی مه سیح و پیکه وه به ستنی ریوایه ته کان به دارشته ی لیلوویلی وه کو (دوای نه مه) (هر که ..) هتد... به کورتی، چوارچپوهی سازاوی ئینجیله کان (مرقس و متی و لوقا)،، هه موو نه مانه مۆرکیکی نه ده بیبانه یه و بنه ره تیکی میژووی نیه)).

نه م نووسه ره خۆی ده ست پی ده کاته وه: ((پئویسته تیبینی نه وه بکری که پیداو یستیه کانی مژده دان و فیترکردن و موماره سه ی ئایینی، وای له کۆمه لی یه که م کرد نه و که له پوره له باره ی ژبانی مه سیحه وه زیاتر له بایه خدانیا ن به تو مارکردنی ژبانی مه سیح بچه سپینن. هه وارییه کان پاستیه کانی ئیمانیا ن پوون ده کرده وه که به گێرانه وه ی پوودا وه کانی ژبانی مه سیح هانی خه لکیان له سه ر ده دا. ئامۆژگارییه کانیان بارودۆخی چه سپاندنی نه و ریوایه تانه ی هینایه ئارا وه. به لام وته کانی مه سیح به شیوه یه کی تایبه تی له پئی فیترکردنی ئایینی که نیسه ی یه که مه وه گواسترا وه ته وه)).

نه و نووسه رانه ی له باره ی وه رگێرانی مه سکونی قسه یان کردو وه باسی قۆناغی فۆرمه له بوونی ئینجیله کانیان به شیوه یه کی تر نه کردو وه که به م شیوه یه: که له پوریکی زاره کی به کاریگه ری مژده دانی قوتا بیبانی مه سیح و مژده دهرانی تر فۆرمه له بوو، مانه وه ی نه و په گه زانه که به هۆی مژده دان و سروت و پینماییه کانی ئیمانداران له ئینجیله کان ده یانینین، پاشان شیانی به رجه سه ته کردنی زوو له شیوه ی نوسراوی هه ندی له دیاریکرا وه کانی ئیمان و هه ندی له وته کانی مه سیح و ریوایه ته کانی ئیش و نازاره کانی، پاشان سوودوه رگرتنی مژده دهره کان له و شیوه نوسراوه هه مه جۆرانه وه کو سوودوه رگرتنیا ن له پیدرا وه کانی که له پوری زاره کی تا وه کو ده قگه لیک بنووسن ((له گه ل هه موو نا وه نده کان بگونجیت و به ده م پئویستیه کانی که نیسه کانه وه بیت و گوزارشت له تیرپامان له کتیبی پیروژ بکات و

هه‌له‌كان راست بکاته‌وه‌و به‌م بۆنه‌وه‌ وه‌لامی به‌لگه‌و بیانوی نه‌یاران بداته‌وه‌. به‌م شیوه‌یه‌ مژده‌ده‌ره‌كان هه‌ر به‌که‌یان به‌پێی تێپوانینی خۆیان ئینجیلیان کۆکردۆته‌وه‌، به‌و قه‌ده‌ره‌ی و ته‌ زاره‌کیه‌ بۆماوه‌كان پێیانی به‌خشیوه‌.))

ئهم هه‌لوێسته‌ به‌کۆمه‌له‌ که‌ له‌ لایه‌ن زیاتر له‌ ۱۰۰ پاشه‌کار (مفسر)ی په‌یمانی نوێ له‌ کاسۆلیک و پڕۆتستانت ده‌رچوو، به‌ شیوه‌یه‌کی به‌رچاو جیاوازه‌ له‌و هه‌تله‌ی کۆپی مه‌سکونی فاتیکانی دووم له‌ ده‌ستوره‌ عه‌قائیدییه‌که‌ی له‌باره‌ی په‌یامه‌وه‌ ناسیویه‌تی و ناساندویه‌تی، ئه‌و ده‌ستوره‌ی له‌نیوان ۱۹۶۲ و ۱۹۶۵ ئاماده‌کراوه‌. پێشتر خۆینه‌ر ئاماژه‌ی به‌که‌می بۆ ئهم به‌لگه‌نامه‌یه‌ی کۆپی بیانی که‌ په‌یوه‌سته‌ به‌ په‌یمانی کۆن. کۆپی مه‌سکونی توانی له‌باره‌ی په‌یمانی کۆن (ته‌ورات)ه‌وه‌ رایبگه‌یه‌نیت که‌ ئه‌و به‌شانه‌ی لێی پێکیه‌ینێ ((که‌موکۆپی و شتیگ له‌ پووجی تێدایه‌))، به‌لام هه‌یچ تێبینیه‌کی وه‌کو ئه‌مه‌ی له‌باره‌ی ئینجیله‌كان دانه‌رشتوه‌... به‌لکو به‌ پێچه‌وانه‌وه‌ به‌لگه‌نامه‌که‌ ئه‌وه‌ی وتوه‌:

((لای هه‌یچ مرقۆتیگ شاراوه‌ نییه‌ که‌ له‌نیو هه‌موو کتێبه‌ پیرۆزه‌كان، به‌لکو ته‌نانه‌ت کتێبه‌کانی په‌یمانی نوێش، هه‌بوون که‌ به‌پاستی خاوه‌نی پله‌ی نایاب بوون وه‌کو ئینجیله‌كان به‌و پێیه‌ی شایه‌تییه‌کی راسته‌قینه‌ بوون له‌باره‌ی ژیان و وانیه‌ی پزگارکه‌ره‌که‌مان. هه‌میشه‌و له‌ هه‌موو شوێنیگ که‌ نیسه‌ تا ئیستاش ئه‌سلی په‌یامبه‌رانه‌ی چوار ئینجیله‌که‌ی پاراستوه‌. له‌ واقیعه‌دا ئه‌مه‌ ئه‌وه‌یه‌ که‌ نێردراوان به‌ فه‌رمانی مه‌سیح بانگه‌وازیان بۆی کردوه‌، ئه‌وان خۆیان و ئه‌و خه‌لکه‌ی ده‌وربه‌ریان به‌ کاریگه‌ری سڕوشی خوایی بۆ پۆح، نووسراوگه‌ لێکیان بۆ

گواستووینه ته وه که بنه‌مای ئیمان، مه‌به‌ستمان ئینجیله به‌پیی گێرانه‌وه‌ی متی و مرقس و لوقا و یوحنا)).

((که‌نیسه‌ی دایکی پیروژمان هه‌میشه به‌دلنیا‌یی و بیگومان‌ه‌وه‌ گوتویه‌تی و ده‌لی: ئه‌و چوار ئینجیله که به‌ بیدوودلی ته‌ئکید له‌ میژوو‌ییبوونیان ده‌کرێته‌وه‌ به‌ راستی به‌ شیوه‌یه‌کی ده‌سپاک و ته‌و کرده‌وه‌کانی مه‌سیح به‌ درێژایی ژبانی له‌نیو مۆفدا بۆ پزگاربوونیان تا ئه‌و کاته‌ی بۆ ناسمان به‌رزکرایه‌وه‌ ده‌گوازیته‌وه‌.. که‌واته‌ نووسه‌ره‌ ئاینیه‌کان چوار ئینجیله‌که‌ به‌ شیوه‌یه‌ک به‌ره‌ه‌ف ده‌که‌ن که‌ هه‌میشه زانیاری راسته‌قینه‌مان له‌باره‌ی مه‌سیحه‌وه‌ پێ‌ بدات)).

که‌واته‌ ئه‌وه‌ ته‌ئکیدکردنه‌وه‌یه‌کی په‌وه‌ له‌سه‌ر ئه‌وه‌ که‌ ئینجیله‌کان کرده‌وه‌وه‌ و ته‌کانی مه‌سیحیان به‌ ئه‌مانه‌ت گواستۆته‌وه‌.

لێره‌دا خوێنه‌ر هیچ ته‌باییه‌ک له‌نیوان ئه‌م بانگه‌شه‌یه‌ی کۆپی مه‌سکونی و بانگه‌شه‌ی نووسه‌ره‌کانی پێشوو نابینی، به‌تایبه‌تی ئه‌و قسه‌یه‌ی که‌ ده‌لی: ((پتویست ناکات ئینجیله‌کان به‌ حه‌رفی وه‌ربگیرین چونکه‌ نووسراوه‌گه‌لیکی دۆخاوی و ملامانی هه‌لگرن، نووسه‌ره‌کانیان نووسینه‌وه‌ی که‌له‌پوری گروپه‌کانیان له‌باره‌ی مه‌سیحه‌وه‌ دیاری کردوه‌)). (باوکه‌ کانینگه‌ر)..

که‌واته‌ ئینجیله‌کان ده‌قگه‌لێکن ((له‌گه‌ل هه‌موو ناوه‌نده‌کان ده‌سازیت و به‌ده‌م پێداویستی که‌نیسه‌کانه‌وه‌ دیت و گوزارشت له‌ بیرکی نیو کتییی پیروژ ده‌کات و هه‌له‌کان چاک ده‌کاته‌وه‌ به‌لکو به‌مه‌ به‌ره‌رچی به‌لگه‌و بیانوی نه‌یاره‌کان ده‌داته‌وه‌. به‌مه‌ مژده‌ده‌ره‌کان کۆیان کردۆته‌وه‌و نووسیویانه‌ته‌وه‌، هه‌ر یه‌کێک

به پیتی تیروانینی تایبه تی خۆی و به وهی که له پوری زاره کی پیتی داوڤ)) .
(وه رگیترانی مه سکونی بۆ په یمانی نوێ - ئینجیل -) .

ته واو پوونه که لیدوانی مه سکونی و ئه وه له ئۆیستانه ی ماوه یه کی نزیک له مه وه بهر
وه رگیرون ده مانخه نه نیتوان چه ند بانگه شه یه کی ناکۆک . به جۆریک ناکرێ سازان
بکرێ له نیتوان لیدوانی فاتیکانی دووه م که ده لێ: ئینجیله کان به شیوه یه کی
ده سپاک کرده وه و ته کانی مه سیحیان گواستۆته وه ، له گه ل بوونی چه ندان ناسازی
له م ده قانه و بابته ی نامه عقول و بانگه شه ی پیچه وانه بۆ هه ندی بابته که ده بی
لێکۆلینه وه له دروستیان بکرێ .

به پیچه وانه ی ئه وه وه نه گه ر خۆینه ر وه ها ته ماشای ئینجیله کانی کرد که
تیروانینی تایبه تی کۆکه ره وه ی که له پوری زاره کی که سانیکن که سه ر به گروپی
جیاوازن ، نه گه ر خۆینه ر وه کو ((نووسراوگه لی دۆخاوی یان مملانی هه لگر))
ته ماشای کردن ، ئه وا واقورماو نابێ کاتی له ئینجیله کان ئه وه مه مو که موکورییه
ده بینێ که نیشانه یه بۆ ده سکردی مرۆف له م جۆره دۆخانه . له وانیه ئه م
کۆکه ره وه ی ده قانه ته واو دلسۆز بووبن و پرای ئه وه ی ئه وان بابته گه لیک
ده گێرپه وه که گۆمانیان له ناپاستی نییه . کاتی پيواتگه لیکنان پیشکه ش ده که ن
که ناسازو ناکۆکه له گه ل پيوایه تی نووسه رانی تر یان کاتی پيوایه تگه لیک له باره ی
ژیانی مه سیح پیشکه ش ده که ن به پیتی تیروانینیکی ته واو جیاواز له تیروانینی
نه یاره کانیان ، ئه وه ش له بهر کۆمه لیک هۆکاری په یوه ست به مملانیی ئایینی نیتوان
گروپیک و گروپیکی تر .

بینیمان که سیاقی میژوویی له ویناکردنی ئینجیلهکان له گه‌ل ئه‌م میتۆده‌ی دوا‌یی کۆک و ته‌بایه‌، ئه‌و پیدراوانه‌ی که له‌باره‌ی خودی ده‌قه‌کانه‌وه‌ هه‌مانه‌ ته‌واو پشتگیری ئه‌مه‌ ده‌کات.

ئینجیلی متی :

له‌ ریزبه‌ندی به‌شه‌کانی په‌یمانی نویدا، ئینجیلی متی له‌ نێو چوار ئینجیله‌که‌دا پایه‌ی یه‌که‌می گرتوه‌ه. ئه‌وه‌ش پایه‌یه‌که‌ پاساوی خۆی هه‌یه‌، چونکه‌ ئه‌و ئینجیله‌ به‌ شیوه‌یه‌که‌ درێژبووه‌ی په‌یمانی کۆنه‌: بۆ ئه‌وه‌ نووسراوه‌ تا بیسه‌لمینیت که‌ مه‌سیح ((میژووی ئیسرائیل ته‌واو ده‌کات)): ئه‌مه‌ش قسه‌که‌ران له‌سه‌ر وه‌رگێرانی مه‌سکونی ده‌یلێن، ئیتمه‌ له‌م وه‌رگێرانه‌دا برگیه‌ی زۆر وه‌رده‌گیرین. بۆ ئه‌وه‌ی متی ئه‌و مه‌به‌سته‌ بینیته‌دی هه‌میشه‌ به‌لگه‌ به‌ چه‌ند برگیه‌یه‌کی په‌یمانی کۆن دینیته‌وه‌ که‌ ئاماژه‌ به‌وه‌ ده‌کات مه‌سیح وه‌کو ئه‌و مه‌سیحه‌ ره‌فتار ده‌کات که‌ یه‌هود چاوه‌پێی ده‌کات.

ئه‌م ئینجیله‌ به‌ دره‌ختی ره‌چه‌له‌کی مه‌سیح ده‌ست پێده‌کات. متی مه‌سیح له‌ پێی داووده‌وه‌ ده‌داته‌ پال ئیبراهیم. دواتر هه‌له‌ی ئه‌و ده‌قه‌ ده‌بینین که‌ هه‌موو قسه‌ره‌که‌کان لێی بێده‌نگ بوون...

متی له‌سه‌ر ئه‌و بیروکه‌یه‌ به‌رده‌وام ده‌بیت ئه‌وه‌ش به‌ پوونکردنه‌وه‌ی به‌رده‌وامی هه‌لوێستی مه‌سیح له‌باره‌ی یاسای یه‌هودی و بنه‌ما گشتیه‌کانی له‌ نوێژو پۆژوو و زه‌کات.

مهسیح دهیهوی یه که مجار نامۆزگاری و پینماییه کانی ناراسته ی که له که ی بکات. ئەو به م شیوه یه په یامه که ی دیاری ده کات. له گه ل حه وارییه کانی ده دویت: ((مه چوونه پزنگای بته پرسته کان، مه پۆنه نیو شاری سامرییه کانه وه. به لکو شیواتره برۆنه لای مه ره گومراکانی مائی ئیسرائیل)) - ئینجیلی متی ئیصحاخی ۱۰ نایه ته کانی ۵ و ۶. ((ته نها بۆ مه ره گومراکانی مائی ئیسرائیل نێردراوم)) ئینجیلی متی ئیصحاخی ۱۵ نایه تی ۲۴. متی له کۆتایی ئینجیله که یدا به شیوه یه کی لاوه کی مژده دانی دوازه قوتابییه که ی مه سیح بۆ هه موو نه ته وه کان درێژ ده کاته وه و وا ده کات مه سیح ئەم فرمانه ده ریکات: (برۆن و هه موو نه ته وه کان بکه نه قوتابی)). متی ئیصحاخی ۲۸ نایه تی ۱۹. به لام باشتر له وه چوونه به ره و مائی ئیسرائیل، تریکو له باره ی ئەم ئینجیله وه ده لێ: له ژێر کراسه یۆنانیه که دا کتیبیکی ته واو یه هودی شار دراوه ته وه، هه موو شوینه واریکی یه هودی هه لگرتوه و گشت سیفه تیکی تایبه تی ئەوی پیوه نووساوه.

ته نها ئەو ئیعتیبارانه ئەسلی ئینجیلی متی ده خاته نیو گروپی یه هودییه تی مه سیحی ((که هه ول ده دات)) به پیتی وته ی د. ئە. کولمان ((ئەو په یوه ندییانه بچرینیت که به یه هودییه تی ده به ستیته وه، له هه مان کات هیلیکی به رده وام له گه ل په یمانی کۆندا به یلیته وه. خاله کانی گرینگی و ئاوازی گشتی ئەو ئینجیله ئاماژه به بوونی په وشیکی گرژ ده کات)).

له وانه یه ئەم ده قه په یوه ست بووبیت به هۆکارگه لی سیاسیه وه: داگیرکردنی فه لستین له لایه ن رۆمانه کانه وه بیگومان ئاره زووی ولاتی داگیرکراو بۆ سه ربه خۆیی گه رم ده کات، بۆیه له خوا ده پارێته وه له به رژه وه ندی ئەو گه له ده خاله ت بکات که له نیو هه موو گه لاند هه لیبژاردوه وه هه ر ئه ویش پاشای

گه وره یه تی که ده توانی له کاروباری مرقدا راسته وخو یارمه تی بدات ههروه کو چه ندانی جاری دیکه له میژوودا کردوویه تی..

که سایه تیی متی کتیه...؟ با به راشکاری بلتین: نه مرقو ئه و قسه یه چیتیر په سندرکراو نییه که نه و یه کتیکه له حه وارییه کانی مه سیح.. و پیرای ئه وه ش، که چی (ئه. تریکو) له قسه کردنی له باره ی وه رگپرانی په یمانی نوئی که له سالی ۱۹۶۰ بلوکراره ته وه وه کو حه واری ده یخاته پوو.. ده لئی: ((ناوی، متی، یه، پیشتر ناوی لیفی بووه، نه و کاته ی مه سیح بانگه یشتی کرد بو ئه وه ی ببیته یه کتیک له قوتابیه کانی، له نووسینگه ی گومرگ له کفرناحوم باجگر بوو..)). هه ر ئه وه ش باوه پری باوانی که نیسه (نوریگین و جیروم و ئیبیگان) بوو. به لام له م سهرده مه ی ئیستاماندا که س باوه پری به مه نییه. لیره دا خالیکی مشتومر هه لئه گر هه یه ئه ویش نه وه یه که: ئه م بنووسه یه هودی بووه، وشه کانی کتیه که ی فه له ستینییه، به لام نووسینه وه که ی یۆنانیه. (ئه. کۆلمان) ده لئی: بنووس واته متی، قسه له گه ل خه لکانیک ده کات که نه گه ر چی به یۆنانی ده ئاخفن به لام دابونه ریتی یه هودی و زمانی ئارامی ده زانن..

سه باره ت به وانه ی له باره ی وه رگپرانی مه سکونیه وه قسه یان کردووه ئه و ئه سلئی ئه م ئینجیله به م شیوه یه ده رده که وی:

((به زۆری وا ده خه ملتیری که ئینجیلی متی له سوریا یان نه نتاکییه یان فینیقیا نووسراوه، له م ناوچانه دا ژماره یه کی زۆر یه هود ده ژیان، ده توانین هه ست به بوونی جه نگیك دژ به یه هودیه تی په رستگای ئورسۆزۆکسی فریزی بکه یین که له (جامینا) له سالی ۸۰ی زایینی له کۆپی که نیسه ییی یه هودی سه ری هه لدا. له

سایه‌ی ئەم باروودوخەدا ژمارە‌ی ئەو نووسەرانی زۆنن کە مێژووی ئینجیلی یە کەم لە سالانی نیوان ۸۰ بۆ ۹۰ی زایینی دادەنێن یان لەوانە یە کە مێک بەر لە مە، لەم بابەتەدا ناتوانرێ بگەینە دلتیایی ته‌واو، کاتی ناوی دانەر بە دیاریکراوی نەناسراو بوو، وا چاکترە بە هەندێ هێلی کیشراو لە خودی ئینجیلی متی واز بێنین، لەمانە: نووسەرە کە بە پیشە کە یەوێ ناسراو و شارەزای کتێبە پیروژەکان و کە لە پوری یەهودیە و سەرانی گەلە یەهودیە کە ی دەناسی و پێزان دەگری ئە گەر لە قسە کردن بۆیان توندی بنوێنی، هەر وەها ئەو لە هونەری وانە بێژی و تیگە یاندنی گوێگرانی لە وتە‌ی مەسیح لە گەل جەختکردنە وە‌ی بەر دەوامی لە بەرەنجامە کردە ییەکانی نامۆژگارییەکانی ئوستادە، ئەو باش لە گەل ئادگارەکانی یەهودیە کە بە ئە دەب کە بۆتە مەسیحی کۆکە، مامۆستایە کە ی زیرە کە ((لە گەنجینە کە یدا نوێ و کۆن دەردی))، هەر وەکو خودی ئینجیلە کە ی ئاماژە‌ی بە مە دەکات (ئیصاح ۱۲ ئایەتی ۵۲). ئەو وینە یە ته‌واو دوورە لە وینە‌ی ئەو فەرمانبەرە بیروکراتییە‌ی لە کفرناحوم کە مرقس و لوقا ناوی لیفی بە سەردادە بپن کە دواتر بوویە یە کێک لە دوازدە حەوارییە کە ی مەسیح.

متی بە ئازادییە کە ترسناکە وە پەفتار لە گەل دەقەکاندا دەکات. سەبارەت بە پەیمانی کۆنیش هەر تیبینی ئەو دەگری کاتی لە سەرەتای ئینجیلە کە یدا باس لە پەچە لە کە مەسیح دەکات. چەند پێوایە تیکی بە کتێبە کە یەوێ لکاندووێ کە بپوایێکردنی ئەستەمە. ئەستەمبوونی ئەو بپوایێکردنە ئەو سیفەتە یە کە باوکە کانینگسەر لە کتێبە ئاماژە بۆکراوێ کە ی بە کاری دینی کاتی باس لە هەستانە وە‌ی مەسیح دەکات، مەبەست لێی بە دیاریکراوی بەشی تایبەت بە پاسەوانەکانە. نووسەر نامە عقولییە تی چپۆکی پاسەوانە سەربازییەکانی گۆپە کە دەردەخات

(ئەو سەربازە بێتەرستانەى راپۆرتەکانیان بۆ سەرۆکەکانیان نابەن بە لکو بۆ ئەو گەرە کاهینانە دەبەن کە بەرتیلیان پى دەدەن تاووەکو درۆودە لەسە مەلبەستەن)). لە گەل ئەمەشدا زیاتر دەلێ: ((پتویستە وریای گالته پیکردن بێن، چونکە نیازی مەى نیازیکە شیاوی پێزو بەگەرە گرتن، بە جۆریک ئەو بە شیتواری تایبەتى خۆی پیدراویکی کۆن لە کە لە پوری زارەکی دەخاتە نێو دانراو نووسراو کە یەو. ئەمەش دەرھینانیکى ئەکتەرانیە شیاوی فیلمیکە وەکو فیلمى ((مەسیح ئەستێرە یەکی سینە مایه))... (فیلمیکى ئەمریکایە مێژووی مەسیح ناشرین دەکات).

لە بیرمان بێت کە ئەم بېرپارە بەسەر (مەى) دا لە لایەن زانایەکی لاھوتى دیارەوہ دراوہ، ئەو ئوستادە لە پەیمانگەى کاسۆلیکی لە پاريس.

مەى لە گێرپانەوہى پووداوہ کانی سەردەمى مەسیحدا نمونە یەکی تری خەیاڵە فراوانەکی دەخاتە پوو و دەلێ:

((کاتى پەردەى مەیکەل لە سەرەوہ بۆ خواری بووہ دوو پارچە. زەوی لەرزى و بەردەکان قلیشان. گۆرپەکان کرانەوہو زۆریک لە جەستەگەلى قەدیسە نووستووہکان مەستان. دواى مەستانەوہى (مەسیح) لە گۆرپەکانیان هاتنە دەرى و چوونە نێو شارە پیروژەکەوہو بۆ زۆریک دەرکەوتن)).

ئەو بېرگە یە ئینجیلی مەى (ئىصحاى ۲۷ نایە تەکانى ۵۱ بۆ ۵۳) وینەى لە ئینجیلەکانى تردا نییە. نابینین چۆن جەستەى قەدیسەکان لە کاتى مردنى مەسیح مەستان (واتە پۆزى شەمە مەروەکو ئینجیلەکان وا دەلێن) و تەنھا دواى

ههستانه وهی عیسا له گۆره کانیان بیته ده ری (واته به ره به یانی شه ممه به پیتی هه مان سه رچاوه).

له وانه یه ئینجیلی متی که ئه و قسه یه ی له خۆگرتوو له نیۆ هه موو ئه و وتانه ی کتیبه که داویه تیه پال مه سیح نامه عقولتر بیت. متی پروداوی نیشانه (موعجیزه) ی یونس به م شیوه یه ده گێرپێته وه (ئیسحاحی ۱۲ - ئایه تی ۲۸ تا وه کو ۴۰):

مه سیح له نیۆ کۆمه لێک له نووسه رو فه ریسپییه کاندایه و وشانه له گه لێ ده دوین: ئه ی مامۆستا ده مانه وی نیشانه (موعجیزه) یه کت لێ ببینین)).

مه سیح وه لāmی دانه وه: خه لکێکی خراب و لاده ر داوی نیشانه ده که ن! هیه نیشانه یه کی پێ نادری ته نها موعجیزه ی یونس پێغه مبه ر نه بیت. چونکه یونس سی پۆژو سی شه و له ناو سکی نه مه نگدا بوو، کورپی مرۆفیش به م شیوه یه سی پۆژو سی شه و له ناخی زه ویدا ده بیت)).

مه سیح پرایده گه یه نی که ئه و سی پۆژو سی شه و له سکی زه ویدا ده مینێته وه. به لām متی، له گه لیدا لوقا و مرقسیش مردن و شار دنه وه ی مه سیح به پۆژیک به ر له شه ممه دیاری ده که ن، ئه مه ش به دلنیا ییه وه مانه وه له زه ویدا ده کاته سی پۆژ (ده قه یۆنانییه که وا ده لێ).

به لām ئه م ماوه زه مه نییه ته نها دوو شه و له خۆ ده گری نه ک سی شه و (ده قه یۆنانییه که وا ده لێ).

قسه که ران له باره ی ئینجیله کانه وه زۆر به ی کات له به رده م ئه م پروداوه دا بیده نگ ده بن. له گه ل ئه مه شدا باوکه پۆجی ئه م کاره به نامه عقول ده رده خات و

تیبینی دهکات که مهسیح ((تهنها سى پوژ له گوڤدا ماوه ته وه)) تهنه پوژتیکى تهواوو دوو شهو. زیاتر دهلتی: ((گوزارشته که ره قوته قه و جگه له سى پوژ شتیکی تر پیشان نادات))، ئه وهی به پراستی مایه ی خه مه تیبینی ده که یه که قسه که ران ناده به زن بۆ به کارهیتانی ئه و به لگه و بیانوانه که هیچ شتیکی ئیجابی نالتی، له کاتیکدا عه قل به وه ئاو ده خواته وه که ئاماژه بکری به وهی نمونه ی ئه وه له گه ورانه له وانیه به هوی هه لئى یه کیک له وانیه بیت که ده قه که ی نووسیوه ته وه.

زیده باری ئه و بابه ته نامه عقولانه یه که م و به ر له هه موو شتیکی ئه وه ی ئینجیلی (متی) ی پى دهناسریتته وه ئه وه یه که ئه و ئینجیلی تائیفه ی یه هودی مه سیحیه .. له پوانگه ی میژووی یه هودی مه سیحی ئینجیلی متی گرینگیه کی گه وره ی هه یه .

ئینجیلی مرقس:

ئه و کورتترینی چوار ئینجیله که یه . هه روه ها کۆنترینیشیانه . به لام کتیبی هیچکام له هه وارییه کان نییه: کتیبیکه قوتابی یه کیک له هه وارییه کان نووسیویه تیه وه .

(ئه . کۆلمان) نووسیویه تی: مرقس به قوتابی مه سیح دانانری. له گه ل ئه وه شدا ئاماژه بۆ ئه وانیه دهکات که گومان له دانه پالی ئه و ئینجیله بۆ مرقس ده که ن ((لوقا و متی ئه و ئینجیله یان به کارنه ده هینا ئه گه ر نه یانزانیا که به پراستی به پتی پینماییه کانی یه کیک له هه وارییه کان دانراوه)). به لام ئه م به لگه و بیانوه یه کلاکه ره وه نییه . (ئه . کۆلمان) بۆ جه ختکردنه وه له و تیبینیانه ی هه یه تی باس

لهو ئاماژه زۆرانهی پهیمانی نوێ دهکات که باس له پیاویک دهکات ناوی یوحنایه و به مرقس ناودهبرئ. به لام ئەم برگانه باسی دانهری ئینجیل ناکهن تهنانهت خودی دهقی مرقسیش ئاماژه بۆ هیچ دانهریک ناکات.

که می زانیاری تایبتهت بهم خاله وای له قسهکه ران کردوه دهست به چهند ورده کارییهکی وههمییه وه بگرن وهکو ئه وهی پهگزی بایه خدار بن، وهکو ئه مه: ((به بیانوی ئه وهی مرقس تاکه مژده دهر بووه که له ریواته کهیدا له باره ی ئیشونازاره کانی مهسیحه وه پوودای گهنجیکی گپراوه ته وه که شه پوالتیکی له به ردا بووه، کاتی ههول دراوه دهسگهربکری شه پوالتیکی به جیهیشتوووه به پووتی پرایکردوووه)). مرقس ئیصحاکی ۱۴- نایه تی ۵۱ و ۵۲.. هه ندیک له و پووداوه دا وایان هه لئینجاوه که له وانیه ئه و گهنجه مرقس بووبیت ((ئه و قوتابییه ئه مینه ی ههول ده دات شوینی گه وره که ی بکه وی))، (له وه رگپرانی مه سکونییه وه). به پای هه ندیکی تریش خوینهر ده توانی به هۆی ئه و یاده شه خسییه وه نیشانه یه ک بۆ پاستودروستی و پواندنی نه زانراو ببینی. ده سه لمینی که خاوه نه که ی شایه تیکی بینهر بووه)). (ئه . کۆلمان).

ئه م نووسهره واده بینی که ((پیکهاته ی زۆر پسته هیه که پالپشتی له و گریمانه یه دهکات که ده لی دانهری ئەم ئینجیله به ئه سل یه هودییه))، به لام بوونی ریپازی زمانه وانیه لاتینی ئاماژه بۆ ئه وه دهکات که ئینجیله که ی له رۆما نووسیبت. ((زیده باری ئه مه ش پووی گوتاری له و مه سیحییانه دهکات که له فه له ستین نازین و بایه خ به پوونکردنه وه ی ئه و گوزارشته نارامییانه ده دات که له قسه کردن بۆیان به کاریدینی)).

له واقیعدا، کهله پور ویستی مرقس بکاته هاوړپیی په تپوس له پۆما، ئه وهش به پشتبەستن به کوتایی نامه که ی په تپوسی به که م (ئەگەر بە راستی ئه مه ی دوایی نووسەری ئه م نامه به بیئت). دهوتری په تپوس بۆ ئه وانە ی نامه که ی ئاراسته کردوون نووسیویه تی: ((کۆمه لئ هه لئبژردراو له بابل و هه روه ها مرقسی براشم سلۆتان لئ ده که ن)). ((بابل واته له وانیه پۆما)). ئه وه له کۆمپنته کانی سه ر وه رگێرانی مه سکونی ده خوینینه وه، لیتره وه هه ندیک وا باوه ر ده که ن مافی خۆیه تی ئه وه هه لئنجیت که ئه و مرقسه ی له گه ل په تپوسی پۆما بووه مژده دهره .. نایا هۆکارکی له م جۆره یه پالئ به پاپیاس ئوسقوفی هیراپۆلس له سالی ۱۵۰ ی زایینی ناوه تاوه کو ئینجیلی ئامازه کراو بداته پال مرقس که له باره یه وه ده لئ: ئه و ((وه رگێری په تپوس بووه)) و هه روه ها یاریده دهری پۆلس بووه ...؟

له م ریوایه ته وه وا دهرده که وی که ئینجیلی مرقس دوای به تپوس نووسراوه ته وه، واته له نیوان سالانی ۶۵ و ۷۰ ی زایینی به پیتی وه رگێرانی مه سکونی، له ده وره به ری سالی ۷۰ ش به پیتی بۆچوونی (ئه . کۆلمان).

ده که که خۆی که موکوپییه کی سه ره کی سه ره تایی بی مشتومر له خۆیدا دهرده خات: به بی هیچ بایه خدانیک به یه ک به دوایداهاتی پهوداوه کان نووسراوه ته وه. ئه م ئینجیله له سه ره تایی ریوایه ته که یدا (إصحاح ۱ نایه ته کانی ۱۶ تا ۲۰) چیرۆکی ئه و چوار راوچییه ی داناوه که مه سیح داوایان لئ ده کات شوینی بکه ون و به ساده یی پێیان ده بیژیت: ((له مه ودوا ده بنه پراوکه ری خه لک)) له

کاتیکدا ئهوان نایناسن. زنده باری ئهوش ئه و مژده دهره ته او له مه عقولیهت
هه ژاره.

ههروه کو باوکه بۆچی ده لئی، مرقس نووسه ریکی زیره ک نه بووه و له هه موو
مژده دهره کان شپو و پتر بووه ..

هه رگیز نازانیت چۆن چیرۆکێک بنووسیته وه، قسه که ر بۆ پالپشتی کردنی
تیبینییه که ی باسی برکه یه که ده گێریته وه که په یوه سته به دوا زده
حه وارییه که .. ئه م برکه یه ده لئی:

((پاشان سه رکه وت بۆ سه ر چیا که و ئه وانه ی بانگ کرد که ده یویستن و
ئه وانیش چوون بۆ لای .. دوا زده ی دامه زانندن تا وه کو له گه لیدا بن و بۆ
ئامۆزگاریکردن بیاننیریت و ده سه لاتی ده رکردنی شه ی تانه کانیا ن هه بیته . کردیه
دوا زده و ناوی به تپوس خسته به ر گوینا ن.)) (مرقس (إصحاح ۲ نایه ته کانی ۱۲ تا
۱۶).

سه باره ت به هه ندی پوودا و وه کو ئه و چیرۆکه ی پیغه مبه ر یونس که پیشتر
باسمان کرد ئینجیلی مرقس له گه ل هه ردوو ئینجیلی متی و لوقا ناته بایه . له مه
زیاتریش به بۆنه ی ئه و موعجیزانه ی مه سیح له کاتی پیغه مبه رایه تیبیدا به مروشی
نیشان ده دات، مرقس هه کایه تیک ده گێریته وه که جیی باوه رکردن نییه . (إصحاح
۸ نایه ته کانی ۱۱ و ۱۲) ده لئین:

((فه رسییه کان هاتن و ده ستیا ن کرد به گفتوگو له گه ل مه سیح، بۆ ئه وه ی
تووشی ته له زگه یه کی بکه ن داوای موعجیزه یه کیا ن له ئاسمان لی کرد، مه سیحیش
هه ناسه یه کی به قولی هه لکیشا و گوتی: بۆچی ئه م نه وه یه (جیل) داوای موعجیزه و

نیشانه دهکات؟ به پراستی پیتان ده لیم: ئەم ئەو یە هیچ نیشانه یەکی پینادریت ((پاشان بە جیتی هیشتن و چووہ سەر کەشتییە کە بۆ ئەو یە بچیتە بەرە کە ی تر.)).

گومانی تیدا نییە کە ئەو جەختکردنەو یە کە لە لایەن خودی مەسیحەو کە نیازی نەبووہ هیچ کاریک کە بە ناسروشتی بیتە بەرچاو ئە نجام بدات.. لە سەر ئەو ش ئەوانە ی لە سەر وەرگی پرائی مەسکونی قسەیان کردووہ کاتی لە پراگە یاندنی لوقا سەرسام دە بن سە بارەت بەو ی کە مەسیح تەنھا یە ک نیشانە دەدات بە دەستەوہ، ئایەتی یونس (تە ماشای ئینجیلی متی بکە)، لە هەمانکات بپاری بوونی (پارادۆکس – مفارقه) یە ک دەدەن لە نیوان وتە ی مرقس کە (ئەو ئەو یە هیچ نیشانە یەکی پینادری) لە گە ل ئەو موعجیزانە ی مەسیح وەکو نیشانە پیشکەشی دەکات ((ئینجیلی لوقا إصحاح ۷ ئایەتی ۲۲ و إصحاح ۱۱ ئایەتی ۲۰)).

ئەگەر هەموو ئینجیلی مرقس وەکو ئینجیلیکی کە نیسە یی دانی پیدابنری ئەوا ئەمە لەو کەم ناکاتەوہ کە نووسەرە نووییەکان کۆتاییە کە ی (إصحاح ۱۶ ئایەتەکانی ۹ تا ۱۹) وەکو دانراویکی زیادکراو دادەنن: وەرگی پرائی مەسکونی بە شیوە یەکی پوون ئاماژە بۆ ئەمە دەکات.

ئەو کۆتاییە بوونی نییە لە دوو کۆنترین دەسنووسی تەواوی ئەو ئینجیلانە ی ناسراون بە:

(Codex Vaticanus , Codex sinaitikus) ،، ئەو دوانە میژووہ کە یان دەگەریتەوہ بۆ سە دە ی چوارەم. لە بارەوہ (ئە. کۆلمان) دە لیت: ((هەندی دەسنووسی یۆنانی و هەندی دەقی تر کۆتاییەکیان لە بارە ی دەرکەوتنی

مه سیحه وه بۆ ئەم شوینە زیادکردووه که په یوه ندى به مرقسه وه نییه و له ئینجیله کانی تر ده رهینراون)). له راستیدا پړوایه ته کانی ئەم کۆتاییه زیادکراوه قورن. له ده قه کان جارێک پړوایه تێکی دريژ ده بینین و، جارێکی تر پړوایه تێکی کورت (وه رگی پړانی مه سکونی هه ردوو پړوایه تی تیدا به)، جارێکی تر پړوایه تێکی دريژ له گه ل په راویژیک ده بینین، جارێکی دیکه ش هه ردوو پړوایه ت پیکه وه ده بینین.

باوکه کانینگسه به م شیوه یه له باره ی ئەم کۆتاییه وه ده دویت: ((ده بی له کاتی پیشوازیکردنی ره سمی (یان له کاتی بلاوکردنه وه ی له نیتو خه لکیدا) نایه ته کانی کۆتایی کتییی مرقس سړابیته وه، نه متی و نه لوقا، ته نانه ت یوحناش به و به شه ونبووه یان نه زانیوه. له گه ل ئەمه شدا که لیتنه که به رگی نه ده گیرا. دوا ی ماوه یه کی زۆر له مه و دوا ی ئەوه ی چه ند نووسراویکی هاوشیوه ی متی و لوقا و یوحنا که وته به رده ستان ئینجا کۆتاییه کی به پیرۆز بۆ مرقس دروست کرا و ئەوه ش به یارمه تی وه رگرتن به چه ند توخمیک لیره و له ویی به رده ستی مژده ده ره کانی تر. ئاسانیشه برینی ئەم مه ته له ی کۆتایی مرقس به دريژی ده سنیشان بکه یین (اصحاح ۱۶ نایه ته کانی ۹ تا ۲۰). ئەوه ش پێ ده دات به گه لاله کردنی بیرۆکه یه کی ماددی له باره ی ئەو ئازادییه ی به جۆریکی ئەده بی تایبه ت به وته ی ئینجیلانه تاوه کو سه ره تا کانی سه ده ی دووه م باس ده کرا)).

ئای چ دانپینانیکى ناشکرایه به بوونی ئەو ده سکاریکردنانه ی مرقه کان به سه ر ده قه پیرۆزه کانیاندا هیناوه ! ئای چ دانپینانیکه ئەوه ی که پامان له و جیهانه که وره یه ی لاهوتی پیشکه شماني ده کات !

ئینجیلی لوقا

ئەو لە بۆچوونی ئە. کۆلمان (نوسەری سالیانە) و لە تێروانینی کانینگسەریش (یۆماننوسێکی راستەقینە) یە. لەو پێشەکییە ئاراستەیی (ساوفیلس) ی کردووە لوقا خۆی وریامان دەکاتەووە کە ئەو دواي کەسانی تر کە چیرۆکیان لەبارەي مەسیحەو نووسیوە، ئەویش لەلایەن خۆیەووە چیرۆکیک لەبارەي هەمان ئەو پووداوانە دەنووسیت، بۆ ئەمەش چیرۆک و زانیاری شایەتەیانەکان و ئەو زانیارییانەي لە ئامۆژگاری هەوارییەکان بە دەستی گەشتوووە بە کار دیتى - ئەویش واتای ئەو یە خۆي لە شایەتەیانەکان نەبوو. - کەواتە مەبەست کتیبێکی مەنەجییە و لوقا بەم شێوەیە باسی دەکات: ((ئەگەر زۆر کەس چیرۆکیان لەبارەي ئەو پووداوانەي قەوماون داناو، هەرۆه کو ئەوانەي لە سەرەتاو شایەتەیان و خزمەتکاری وشە بوون، منیش هاتمە سەر ئەو کە ئەگەر لە سەرەتاو بە وردی بە دواي هەموو شتی کدا چووم یە ک بە دواي یە ک بۆت بنووسم ئەي ساوفیلسی بەرپز تاووە کو دروستی ئەو قسەيەي زانیومە تۆش بیزانیت)).

لە دێرەکانی یە کە مەو پرا خوینەر دەتوانیت لوقا لە مرقس جیا بکاتەو، ((ئەو نووسەرە بیسەرۆبەرە)) کە لەبارەي ئینجیلە کە یەو دواين، ئینجیلی لوقا کارێکی ئە دەبیبی، لەو بارەووە مشتومر هە ئناگری، بە زمانیکی یۆنانی کلاسیکی بالا کە لە وشەي کرچوکال خالییە نووسراو.

لوقا ئە دیبێکی بتهپرست بوو بپروای بە مەسیحییەت هینا. ئاراستەي بەرامبەر بە هودیش راستەوخۆ بوون دەبیتەووە. هەرۆه کو ئە. کۆلمان ئاماژەي بۆ دەکات

لوقا له ریوایه ته که ییدا زۆرێک له و ئایه ته یه هودییا نه ی لای مرقس ده سپرته وه و نه و وتانه ی مه سیح ده رده خات که له روبه پو بوونه وه ی کوفری یه هود و په یوه ندی باشی له گه ل سامریه کان که یه هود ده یانبوغزینیت گوتویه تی، نه مه له کاتی که متی له ئینجیله که ییدا ده ئی: مه سیح داوای له حه وارییه کانی کرد له سامریه کان دوور که ونه وه. نه وه ش نمونه یه کی پوونه له نیو زۆرێک له و نمونه نه ی که به لگن له سه ر نه وه ی مژده ده ره کان نه و وتانه ده خه نه سه ر زاری مه سیح که له گه ل تیروانینه شه خسیه کانیا ن ده گونجیت، بیگومان نه وان نه مانه به قه ناعه تیکی دلسو زانه وه ده کن، نه وان له وته کانی مه سیح نه و ریواتانه مان ده ده نی که له گه ل تیروانینی نه و ده سه ته و تائیفانه ده گونجیت که خویان سه ر به وانن. که واته له به رده م شتگه لیکی پوونی له م چه شنه دا چۆن ده کری نکولی له وه بکری که ئینجیله کان ((نووسراوگه لیکی نه یارانه)) یان ((بارودخواهی)) نین ههروه کو پیشتر وترا؟ به راورد کردن له نیوان په وتی گشتی ئینجیلی متی و ئینجیلی لوقا له و باره وه به لگه یه کی یه کلاکه ره وه مان به ده سه ته وه ده دات.

لوقا کییه؟ هه ندیک ویستویانه له پتی نه و که سایه تییه پزیشکه ی ناوی لوقای هه لگرتووه و پۆلس له هه ندی په یامه کانیدا باسی ده کات، ناسنامه ی نه و که سه بناسن. وه رگێرانی مه سکونی تیبینی ده کات که ((هه ندیک جه خت ده که نه وه له پیشه ی پزیشکایه تی دانهر، نه وه ش به هوی ورده کاری له وه سفکردنی نه خو شییه کان)). نه مه ش لیکنانه وه یه که زۆر زیاده په وی تیدا کراوه. نه گه ر ورده کاریمان بویت، لوقا (وه سفگه ل)) ی له و جوړه به ده سه ته وه نادات، ((نه و وشانه ی به کاریدینی هه ر نه و وشانه یه که مرۆفیککی پۆشنیبری نه م سه رده مه

هکاری دهبات)). لوقایه که هیه که هاورپیته تی پۆلسی کردوه له گهشتهکانیدا. تیا هه مان ئه و که سهیه؟ نه. کۆلمان باوه پری وایه.

دهکری میژووی ئینجیلی لوقا به تیروانین له چه ند هۆکاریک بخه ملتین. لوقا پشتی به ههردوو ئینجیلی مرقس و متی بهستوه. ههروهکو تهرجه مهی مهسکونی هه لیت، پیده چیت له و سهرده مه دا ژیا بیت که تیدا سوپای تیتوس له سالی ۷۰ ی زاینی گه ماروی شاری قودسی داو ویرانی کرد. به م پییه ده بی ئه م ئینجیله دوا ی نه م میژوه بیت. په خه گرانی ئیستا به زوری میژووی نووسینه وه ی له نیوان سالانی ۸۰ - ۹۰ ی زاینی دیاری ده کن. هه ندی بنووسی تر هه ن بق میژوویه کی کونتری ده گه ریئنه وه.

زۆریک له گێرانه وه کانی ئینجیلی لوقا جیاوازیگه ل گرینگی له گه ل گێرانه وه کانی پیش خوی هیه. پیشتەر ئاماژه یه کمان پیدایه. تهرجه مهی مهسکونی له لاپه ره (۱۸۱) به دواوه ئاماژه ی پی ده دات.

(نه. کۆلمان) له لاپه ره (۱۸) ی کتیبی (په یمانی نوێ) هه ندی رپوایه ت له ئینجیلی لوقاوه باس ده کات که له ئینجیله کانی تر دا نییه، مه به ستیش لی خالگه لی ورده کاریبانه نییه.

گێرانه وه کانی تایبه ت به مندالیتی مه سیح له ئینجیلی لوقا تایبه ته به م ئینجیله. متی به شیوه یه کی جیاواز له لوقا باس له مندالیتی مه سیح ده کات. که چی مرقس وشه یه کی له باره وه نالیت.

هه ریه که له متی و لوقا په چه له کی جیاوازی مه سیح به دهسته وه ده دن. له تیروانی زانستییه وه، ناسازی نیوانیان گرینگه و نامه عقولیه که گه وره یه به جۆریک

شیاوی ئه وه یه لیره دا به شیکی تایبهت بۆ ئه م بابه ته ته رخان بکریت. ده کری له وه تیگیه یه که له به ره ئه وه یه متی گوتهاری ئاراسته یه یه هود ده کات بۆیه دره ختی ره چه له کی مه سیح به ئیبراهیم ده ست پیده کات و به داوود تیده په پی، به لام لوقا که بته رستیک بوو باوه پی به مه سیحیه ته هینا، گرینگی به وه ده دات که ره گورپشه ی ئه م دره خته له وه دوورتر بیات. به لام خوینه ر ده بیانی که مه ردوکیان له داووده وه ناکۆکی ده که ویتته نیوانیانه وه.

له لایه کی تره وه، په یامی مه سیح له چه ندان خالی زۆر به شیوه په کی جیاواز له لایه ن هه ریه که له لوقا و متی و مرقس گێرپدراوه ته وه.

دامه زانندی نه یینی قوربانیه ی پیرۆز به لای مه سیحیه کانه وه پووداویکی گرینگی سه ره کییه، له لوقا وه بۆ مژده ده ره کانی تر هه مه چه شن و جۆراوجۆره. باوکه بۆجی له کتیه که یدا ((پیشه کیه که بۆ ئینجیل)) لاپه ره (۷۵) تیپینی ئه وه ده خاته پوو که ئه و وشانه ی ئینجیلی لوقا (اصحاح ۲۲ نایه ته کانی ۱۹ تا ۲۴) نه یینی قوربانیه ی پیرۆز جیاوازه له وه ی له ئینجیلی (متی) دا ده بیینین (اصحاح ۲۶ نایه ته کانی ۲۶ تا ۲۹)، له وه ی ئینجیلی مرقسیش جیاوازه (اصحاح ۱۳ نایه ته کانی ۲۲ تا ۲۴)، له م دوانه ی دوا یی به نزیکه ی هاو پیکه .. ((به پیچه وانه وه، ئه و شیوه یه ی لوقا ده یگوازیته وه زۆر نزیکه له وه ی پۆلس باسی ده کات.)) (په یامی یه که م بۆ خه لکی کۆرنسه، اصحاح ۱۱ نایه ته کانی ۲۳ تا ۲۵).

هه روه که بینیمان لوقا له ئینجیله که یدا له باره ی هه لکشانی مه سیحه وه قسه یه که ده لی که پیچه وانه ی ئه وه یه که له (کاره کانی نێردراوان) دا ده یلی، ئه مه ی دوا بیان ته واوکه ری په یمانی نوییه و پسپۆران سه لماندوویانه که لوقا بنووسیته ی. ئه و له

ئینجیله که یدا پۆژی هه لگشانی مه سیح به پۆژی (فصح) دیاری ده کات به لام له (کاره کانی نیردراوان) به چل پۆژ دواي ئه مه وه پاشی ده خات... ئیته ده زانین ئه و ناسازییه، لیکده ره وه مه سیحیه کانی به ره و چ لیدوانیکی سه یرو ئه نتیکه بر دووه . به لام ئه و لیدوانده رانه ی بابه تی بوونیان به لاره گرینگه ناچارن دانی پیدای بنین، هه ره کو ئه و لیدوانده رانه ی به گشتی له باره ی وه رگێرانی مه سکونییه وه قسه یان کردووه به وه ی که ((بایه خپیدانی یه که م (لای لوقا) وه سفکردنی بابه ته کان به رده کارییه مادییه کانییه وه نییه ..)) باوکه کانینگسه ر گێرانه وه کانی (کاره کانی نیردراوان) که له دانراوی لوقایه به راورد ده کات به گێرانه وه کانی بابه تی هاوشیوه له لای پۆلس له باره ی مه سیح دواي هه ستانه وه ی و ئه م پایه له باره ی لوقا وه پیشکش ده کات: ((لوقا له هه ر چوار بنووسه که ی ئینجیله کان هه ست ناسکتره و ئاره زومه ندتری ئه ده به، ئه و هه موو سیفه تیکی پۆماننووسی راسته قینه ی تیدایه ..))

ئینجیلی یوحنا:

ئینجیلی یوحنا زۆر له سی ئینجیله که ی تر جیاوازه، تا ئاستیک باوکه پۆجی له کتیبه که یدا (پیشه کیه ک بۆ ئینجیل)، دواي ئه وه ی له باره ی ئینجیله کانی تره وه ده دوی، له باره ی ئه م ئینجیله ی چواره مه وه ده لئ: (ئه و جیهانیکی تره). له واقیعه شدا کتیبیکی ته واو جیاوازه: له پریزه ندی و هه لبژاردنی بابه ته کان و گێرانه وه و تاره کاندای جیاوازه، جیاوازی شیوازو جوگرافیاو هیتی تایبته به به دوايه کداهاتنی کاتی پووداوه کان تیدایه، به لکو له ناسۆکانی لاهوتیش جیاوازی

له خۆگۆتووه (ئه. کۆلمان). و ته کانی مه سیح به شیوه یه کی جیاواز له لای هه ر به که له یوحنا و مژده ده ره کانی تره وه ده هینرینه وه: له م باره وه باوکه پۆجی قامک بۆ ئه وه پاده کیشی که له کاتیکدا سی ئینجیله هاوسازه که و ته کانی مه سیح له شیوازی ((داچله کینه ر، زۆر نزیکه له شیوازی زاره کی)) دیننه وه، که چی هه موو شتیکی لای یوحنا ملکه چی تیپامانه تا ئاستیک ((ده توانین هه ندی کات بپرسین ناخۆ ئه وه هیشتا مه سیحه ده په یقیّت یان و ته کانی به شیوه یه کی ناهه ست به کاریگه ری تیپامانه کانی ئه م مژده ده ره وه دینه سه ر؟)).

دانه ر کتیه ؟ پرسه که شیوازی مشتومرێکی زۆره، له م باره وه پابۆچوونی زۆر جوړاو جوړ خراوه ته پوو.

(ئه. تریکو و باوکه پۆجی) له وانه ن که هه یچ گومانیکیان له وه دا نییه که: ئینجیل له پوانگی ئه وانه وه کتیبی شایه ت عه یانیکه، دانه ریش یوحنا کوپی زبیدی و برای جاکه، ئه و مژده ده ره یه که ورده کاری زۆری له باره وه ده زانری و له کتیبه ساده و گشتیه کان ده خرته پوو، ئایکونه میلییه کان وای وینا ده که ن که به ته نیشته مه سیحه وه وه ستاوه هاوچه شنی دوا ئیواره ی به ر له ئازاره کان، کی خه یالی بۆ ئه وه ده چیت که ئینجیلی یوحنا دانراوی یوحنا ی حه واری که وینه ی به م پاده یه لای خه لکی په شوکی بلّوه نییه ؟

زۆر دره نگ نووسینه وه ی ئه و ئنجیلی چواره مه نابیته به لگه یه کی یه کلاکه ره وه دژ به و هه لویسته ی هه ندیک ده یگر نه به ر، که باوه پ وایه دوا دارشته ی ئینجیله که له نزیکه کۆتایی سه ده ی یه که م نووسراوه ته وه.

دیاریکردنی میژوهه‌که‌ی به شه‌ست سال دوا‌ی مه‌سیح شتی‌که ده‌گونجی له‌گه‌ل بوونی حه‌واریه‌کی ته‌مه‌ن بچوک له سه‌رده‌می مه‌سیح که نزیکه‌ی سه‌ت سالتیک ئیابیت.

باوه‌کانینگسه‌ر له لیتویژینه‌وه‌که‌ی له‌باره‌ی قیامه‌ت، ده‌گاته شه‌و ئاکامه‌ی که جگه له پۆلس هیچ بنووسیکی په‌یمانی نوئی (ئینجیل) له ئارادا نییه، پۆلس ده‌توانی سیفته‌ی شایه‌تیکی به‌چاودیتووی هه‌ستانه‌وه‌ی مه‌سیح بداته پال خۆی. وێپای ئه‌وه‌ش یۆحه‌ننا ده‌رکه‌وتنی مه‌سیح بۆ حه‌واریه‌کان دوا‌ی هه‌ستانه‌وه‌ی ده‌گێڕینه‌وه که ئه‌و خۆی به‌کێک بووه له‌وان و جگه له تۆما هه‌موویان پێکه‌وه بوون (الاصحاح ۲۰ – ئایه‌ته‌کانی ۱۹ تا‌وه‌کو ۲۴) پاشان دوا‌ی هه‌شت پۆز جارێکی تر بۆ هه‌موو حه‌واریه‌کان ده‌رکه‌وته‌وه.

(ئه‌ی. کولمان) له کتیبه‌که‌یدا (په‌یمانی نوئی) سه‌باره‌ت به‌و باب‌ه‌ته هه‌لۆیستیکی تایبه‌ت نانوین. هه‌روه‌کو وه‌رگێڕانی مه‌سکونی کتیبی پیرۆز وه‌ها دیار ده‌کات که ئۆرینه‌ی په‌خنه‌گران ئه‌و گریمانه‌یه وه‌رناگرن که ده‌لی یۆحه‌ننا خۆی نووسیویه‌تی‌وه ئه‌گه‌رچی وێپای هه‌موو شته‌کان ئه‌م ئه‌گه‌ره دوور نییه. به‌لام هه‌موو شتی‌ک وا ده‌کات باوه‌ر بکه‌یت که ئه‌و ده‌قه بلاوکراوه‌یه‌ی ئیستا جیده‌ستی زیاتر له بنووسیکی پێوه دیاره: ((ئه‌گه‌ر هه‌یه ئینجیل به‌و شیوه‌یه‌ی ئیستا له‌به‌رده‌ستماندا‌یه له پێی قوتابیانی دان‌ه‌ر بلاو‌بوو‌یته‌وه، ئه‌و قوتابیانیه الاصحاحی ۲۱ و بێگومان هه‌ندی په‌راوێزیشیان (وه‌کو ۴، ۲ هه‌روه‌ها له‌وانه‌یه ۱، ۴ – ۴، ۴ – ۳۷، ۷ ب – ۲، ۱۱ – ۱۳، ۱۹) یان بۆ زیاد کردبیت. هه‌مووان له‌سه‌ر دانان به‌وه‌ی که ئه‌و ده‌قه ئه‌سه‌له‌که‌ی نه‌زانراوه کۆکن و دواتر پێوه‌ی لکێنراوه (ئه‌گه‌رچی خراوه‌ته پال کتیبی پیرۆز که له لایه‌ن که‌نیه‌سه‌وه دانی

پیدانراوه)).. برپگه ی ۱۹ تا ۳۵ وه کو (واژۆی شایهت عه یان) یتک ده رده که وی. (ئه ی. کۆلمان)، له هه موو ئینجیلی یۆحه ننادا ئه وه تاکه واژۆی ئاشکرایه، به لام قسه بیژان له و باره وه باوه پریان وایه که بیگومان ئه وه برپگه به کی زیاده.

(ئه ی. کۆلمان) بروای وایه که له م ئینجیله دا زیاد کردنه کانی دواتر پوونه: وه کو الاصحاح ۰۰۲۱ بروای که ئه وه کاری به کیتک له قوتابییه کانی بیت ((هه روه ها به کیتک له قوتابییه کان هه ندی ده سپی داهینانی بۆ ده قی ئینجیل زیاد کردوه)).

به بی باسکردنی گریمانه کانی دیکه ی پافه کاران باسیان کردوون، ئه و تیبینیانه ی دیارترین نووسه ره مه سیحیه کان ئاماژه یان پیداون که لیره دا له باره ی گرفتی دانه ری ئینجیلی چواره م هینامانه وه ته نی هه ر ئه مان په نجه بۆ ئه مه پاده کیشن که ئیمه سه باره ت به باوکیتی ئه م کتیبه گرفتاری لیلی و تیکه لۆپیکه لین..

به های میژوویی گێرانه وه کانی یۆحه ننا مایه ی ناکۆکی زۆر بوون. ئه و شتانه ی له گه ل سی ئینجیله که ی تر دا ناکۆکن زه ق و دیارن. به لام (ئه ی. کۆلمان) وه ها لیکه ده داته وه: ئه و دان به وه دا ده نی یۆحه ننا مه به سته لاهوتی جو دای له گه ل مه به سته مژده ده ره کانی تر دا هه بوو. ئه و مه به ستانه یه که (سه روکاری هه لبژاردنی وته کانی مه سیح Logia ده کات، هه ر ئه ویش پێگای گواستنه وه ی ئه م وتانه دیاری ده کات. به م جۆره زۆر جار نووسه ر دیره کان لیک ده کیشی و ئه و قسانه ده خاته سه ر زاری مه سیح که خودی فریشته ی سه روش بۆی هیناوه)). به پای ئه م پافه کاره ئه مه یه هۆکاری کۆکنه بوونی له گه ل ئینجیله کانی دیکه.

بیگومان نهوه مه عقولّه یۆحه ننا که دواى مژده دهره کانی تر دهستی به نووسینه وه کردوه دهیتوانی هندی له و پیاویه تانه هه لَبزیرئ که بانگه شه کانی به شیوه یه کی پوونتر وینا ده کات، ئیمه نابئ واقورماو بین کاتی له ئینجیلی یۆحه ننا نه وه نابینین که له هه موو گێرانه وه کانی تر دا هه یه . وه رگێرانی مه سکونی ژماره یه کی دیاریکراو له حاله تی له م جۆره باس ده کات (لا ۲۸۲). به لام نه وه ی مایه ی حه په سانه هندی که لینه، هه ندیکیان که مێک مه عقولّه، وه کو نه وه ی تایبه ته به گێرانه وه ی دامه زانندی قوربانئ پیرۆز. چۆن ده کری ئه مه وینا بکری که یۆحه ننا یه که به واتای وشه مژده دهره کی هزرشانی تیرامان بووه له باره ی رووداوی سه ره کی له مه سیحیه ت که دواتر بوویه پایه یه که له گرینگترین پایه کانی سروتی که نیسه (واته قوداس) قسه نه کات؟! سه باره ت به و رووداوه یۆحه ننا ته نها به وه واز دینی که باس له و ئیواره یه ی به ر له نازاره کان بکات، وه سفی شووشتنی پیوپلی حه وارییه کان و پیشبینی ناپاکیی یه هودای نه سخریوتی و نکولیکردنی په تروس بکات.

هه روه ها پیچه وانه ی نه مه له ئینجیلی گێرانه وه ی وا هه یه له ئینجیله کانی دیکه دا نییه، وه رگێرانی مه سکونی له لاپه ره ی ۲۸۲ نامازه ی بۆ ده کات. له وانه یه یه کێک بلئ: سیانه که ی تر له هندی رووداودا نه و گرینگیه یان به دی نه کردوه که یۆحه ننا به دی کردوه . به لام چۆن سه رسام نابین کاتی له ئینجیلی یۆحه ننادا ریوایه تیک ده بینین له باره ی دهرکه وتنی مه سیحه وه بۆ قوتابیه کانی له سه ر ده ریاجه ی ته به ریبه دواى نه وه ی له نیو مردووه کان هه لده ستیته وه (الاصحاح ۲۱: نایه ته کانی ۱ بۆ ۱۴). نه و پیاویه ته به ورده کارییه کی زۆره وه گواستنه وه ی موعجیزه ی شکاره که لوقا گێرپاویه ته وه له ژبانی مه سیحدا پووی داوه (الاصحاح

۵: ئایه ته کانی ۱ بۆ ۱۱). لوقا له ریوایه ته که یدا ئاماژه به بوونی یۆحه نناى نێردراو ده کات که له که له پوردا وه کو مژده ده در باسی کراوه .

ههروه ها چه ندان جیاوازیی گرینگی دیکه له نێوان ئینجیلی یۆحه ننا و ئینجیله کانی تر دا هه یه ، ئه و جیاوازییه ش تایبه ته به ماوه ی کاتی نار دنی مه سیح . مرقس و متی و لوقا به سالتیک دیاری ده که ن . به لام به لای یۆحه نناوه بۆ زیاتر له دوو سال درێژ ده بیته وه . (ئهی . کۆلمان) ئاماژه بۆ ئه م بابته ده کات . به لام وه رگێرانی مه سکونی له باره ی ئه م بابته وه ئاوا ده دوی:

((له کاتیکدا سی ئینجیله کۆکه که له باره ی ماوه یه کی درێژ له جه لیل و دواتر پۆیشتن بۆ الناصره و ئینجا مانه وه یه کی کورت له قودس ده دویته ، که چی یۆحه ننا به پێچه وانه وه چه ند هاتوچۆیه کی مه سیح له ناوچه یه که وه بۆ ناوچه یه کی تر ده گێرێته وه و باس له مانه وه یه کی درێژ له خاکی ناصره و قودس به تایبه تی ده کات (۱-۱۹: ۵۱ ; ۲-۱۳ بۆ ۳-۳۶ ; ۵-۱: ۴۷ ; ۱۴-۲۰: ۳۱) . ئاماژه بۆ چه ند ئاهه نگیکی فصی ده کات (۲-۱۳ ; ۵ ص ۱-۶ ; ۱۱-۵۵) به وه ش ئاماژه بۆ ئه وه ده کات که نار دنی مه سیح زیاتر له دوو سالی خایاندوه .

که واته پێویسته باوه پ به کی بکریت؟ باوه پ به متی یان مرقس یان لوقا یان

یوحنا بکه یین؟

سه رچاوهی ئینجیله کان:

باوانی که نیسه له سه رده می خویاندا به میتودیکی سافیلکانه روبه پرووی گرفتگی سه رچاوه کان بوونه ته وه. له سه ده به راییه کانی سه رده می مه سیحی ته نها سه رچاوه هر نهو ئینجیله هه بوو که ده سنووسه ته واوه کان له سه روویان داده نا نهویش ته نها ئینجیلی متی بوو. گرفتگی سه رچاوه کان به رامبه ر هر دوو ئینجیلی مرقس و لوقا ده خرایه پروو چونکه ئینجیلی یوحنا حاله تیکی جودای هه یه. ئینجیلی مرقس که له ریزبه ندیدا دووه م ئینجیله، قه دیس توگه ستین به ئیلهام وه رگرتن له ئینجیلی متی پوختی کردۆته وه، ئینجیلی لوقا که له ریزبه ندی ده سنووسه دانراوه کان سییه مه سوودی له یه که م و دووه م وه رگرتووه: پیشه کییه که ی که پیشتر باسما ن کرد ناماژه به وه ده دات.

پاڤه کارانی ئەم سه رده مه وه کو ئییه ده کارن ئاستی ریکه وتنی ده قه کان بخه ملتین و ژماره یه کی ژۆر نایه تی هاوبه ش له نیوان دوو یان سی له ده سنووسه کۆکه کانی ئینجیله کان بدۆزنه وه. له م سه رده مه ماندا قسه که ران له باره ی وه رگێرانی مه سکونیه وه ژماره ی نایه ته کان به م شیوه یه حساب ده که ن:

نایه ته هاوبه شه کانی نیوان سی ئینجیله که: متی و مرقس و لوقا ۰۰۲۳۰.

نایه ته هاوبه شه کانی نیوان هه ردوو ئینجیلی مرقس و متی ۰۰۱۷۸.

نایه ته هاوبه شه کانی نیوان هه ردوو ئینجیلی مرقس و لوقا ۰۰۱۰۰.

نایه ته هاوبه شه کانی نیوان هه ردوو ئینجیلی متی و لوقا ۰۰۲۳۰.

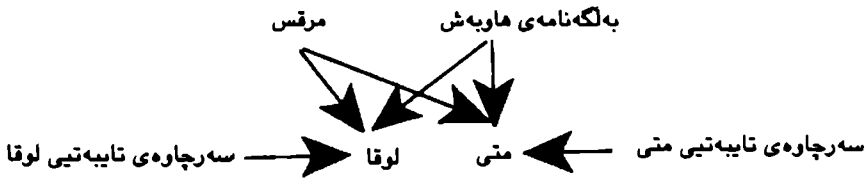
ئەمە لە کاتێکدا ئایەتە تاییبەتەکانی هەر یەک لە سێ مژدەدەرە بەکەمەکان بریتیین لە:

۲۳۰ ئایەت بە نەیسبەت مەتی، ۵۲ ئایەت بە نەیسبەت مەرقس، ۵۰۰ ئایەت بە نەیسبەت لوقاوە.

لە سەردەمی باوانی کە نەیسەووە تاوەکو کۆتایی سەدەمی هەژدە، هەزار و پینج سەت ساڵ تێپەری بۆ ئەوێ هیچ گەرفتیکی نوێ - هەر چیبەک بوو بێت - لەبارەمی سەرچاوەگەلی مژدەدەرەکان بووژێنری: گوێپرایەلی بۆ کە لە پوور هەبوو... تەنێ لە سەردەمی نوێ و لە بەردەم ئەم پیدراوانەدا هەندیک دەرکیان بەو کرد کە: هەر مژدەدەرێک بە پیتی مەتۆدی تاییبەت و تێپوانینی کەسی خۆیەو بە پشتبەستن بەو زانیارییانەمی لە کەسانی تر چنگی کەوتوو، پڕیوایەتیکێ دروست کردوو. ئەو کات لە لایەکەو تۆدەرەن گەرنگییەکی زۆریان بە سەرچەم بابەتەکانی پڕیوایەت لە کەلەپووری زارەکی تاییبەت پەسەنەکان و بە سەرچاوەیەکی نووسراوی (ئارامی) هاوبەش دا کە نەدۆزراوەتووە. ئەو سەرچاوە نووسراوە بۆی دەرکرا بێتە بارستەیهکی کەریان لە چەند پەرەگرافیکێ زۆری پڕیوایەتگەلیکی جیاواز پیکهاتبۆ کە لەوانەیه خزمەتی هەر مژدەدەرێکی کردبێت بۆ هەلئانی دەقە پەسەنەکەمی.

نزیکی سەدەیهک دەبێت، چەند لیکۆلینەووەیهکی زیاتر قول سەری کیشاوە بۆ بێردۆزگەلیکی وردتر کە بە تێپەربوونی کات زیاتر ئالۆز بوون. یەکەمینی ئەم بێردۆزە نوێیانە بێردۆزیکە بە ناو (دوو سەرچاوەکەمی هۆلتزمان) ۱۸۶۲.. بە پیتی ئەم بێردۆزە هەرۆهکو (ئە. کولمان و وەرگێرانی مەسکونی) دیاریان کردوو، مەتی

و لوقا له لایهك ئیلهامیان له مرقس وهرگرتوو، له لایهکی ترهوه لهو بهلگهنامه هاوبه شه وهرگرتوو که له مرۆدا ونه، هر دوو مژده ده ره که ی تریش که هر یه که یان سه رچاوه یه کی تایبه تیان له بهره ستدا بووه بۆ ئەمه زیاد ده کری. ئەمه ش سه ری کیشاوه بۆ ئەم وینه پوونکه ره وه یه:

(ئه. کۆلمان) په یوه ست به م خالانه ی خواره وه په خنه له م پوونکردنه وه یه

ده گریت:

۱- دانراوی مرقس که لوقا و متی به کاریانه ی ناوه ئینجیلی مرقس نییه، به لکو

دانراویکی پیش مرقسه.

۲- ئەمه گرینگیه کی پتویست نادات به که له پووری زاره کی، وا ده رده که ویت

ئهو سه ره کی بیت چونکه - ته نها ئهو - به درێژایی سی یان چل سال و ته کانی

مه سیح و پڕوایه ته کانی تایبه ت به ناردنی پاراستوو، به جۆرێک هر مژده ده رێک

ته نها و ته بیژ بووه به ناوی ئهو تایه ف مه سیحیه ی که له پووری زاره کی

چه سپاندوو.

به مه ده گه یه ئهو بیروکه یه کی که ئینجیله کان که ئه مرۆ له بهره ستمانه

زایه له یه کی داوه به و زانیاریانه ی تایه ف سه ره تاییه مه سیحیه کان هه یانبوو

له باره‌ی ژیان و په‌یامی مه‌سیح و باوه‌ر و تیگه‌یشتنه لاهوتیه‌کانیان که مژده‌ده‌ره‌کان به ناویه‌وه داوون.

به‌لام نویتین لیکۆلینه‌وه‌کانی ره‌خنه‌گرتن له ده‌قه‌کانی تایبته به سه‌رچاوه‌ی ئینجیله‌کان پوونی کردۆته‌وه که له فۆرمه‌له‌بوونی ده‌قه‌کاندا پرۆسه‌یه‌کی ئالۆزتر هه‌بووه. چاپی چوار ئینجیله‌هاوسازه‌که‌ی (لایین بینوا و بومار) له په‌یمانگه‌ی کتیبی پیروژ له قودس (۱۹۷۲- ۱۹۷۳) به شیوه‌یه‌کی تایبته ئاماره‌ بۆ په‌ره‌سه‌ندنی ده‌قه‌کان به چهند قۆناغی‌کی هاوته‌ریب له‌گه‌ڵ په‌ره‌سه‌ندنی که‌له‌پوور ده‌کات، ئه‌مه‌ش سه‌رده‌کیشی بۆ ئه‌نجامگه‌لیک که باوکه بینوا به‌م واژانه‌ له‌و پێشه‌کییه‌ی بۆ کتیبه‌که‌ی باوکه بوماری نووسیوه ده‌یخاته‌ پوو: (....) شیوه‌گه‌لی وته‌کان یان پڕیوایه‌ته‌کان که له ئه‌نجامی په‌ره‌سه‌ندنی‌کی درێژی که‌له‌پوور به‌ره‌م هاتوو هه‌مان دروستی ئه‌و وته‌ یان پڕیوایه‌تانه‌ی نییه که هه‌ن. هه‌ندی له‌ خوینه‌رانی ئه‌م کتیبه‌ ده‌حه‌په‌سی یان هه‌ست به‌ قه‌لسی ده‌کات کاتی ده‌زانی که ئه‌م وته‌یه‌ی مه‌سیح یان ئه‌م نمونه‌یه‌ یان ئه‌و لیدوانه‌ له‌باره‌ی چاره‌نووسیه‌وه به‌و شیوه‌یه‌ نه‌گوتراوه که ئیمه ئه‌م‌پۆ ده‌یخوینینه‌وه و، ئه‌وانه‌ی ئه‌مه‌یان بۆ گواستووینه‌ته‌وه هه‌ندی ده‌سکارییان کردوو. ئه‌وانه‌ی له‌م جۆره‌ی لیکۆلینه‌وه‌ی میژویی پانه‌هاتوون لێره سه‌رچاوه‌یه‌کیان بۆ سه‌رسوپمان به‌لکو ته‌نانه‌ت بۆ نکولیکردنیش ده‌ست ده‌که‌وی)).

ئه‌م ده‌سه‌پیداھیتان و ئه‌و ده‌سکاریکردنانه که ئه‌وانه‌ی ده‌قه‌کانیان بۆ گواستووینه‌ته‌وه ئه‌نجامیان داوه به‌ پێگایه‌ک جێبه‌جێ کراوه که باوکه بومار له‌باره‌یه‌وه وینه‌یه‌کی پوونکه‌ره‌وه‌ی زۆر ئالۆزمان ده‌داتی که خسته‌نه‌پووی ئه‌و

بیردۆزهیه که ناوئراوه به تیۆری دوو سه رچاوه که . ئەم وینەیهشی دواى کارى پشکنین و بهراوردکردنى دهقهکان که پوختهکردنى ئەستەمه، داناوه .

لێره دا چوار بهلگه نامەى بنه رەتى ههیه که بریتین له : ا ، ب ، ج ، ق ئەمانه سه رچاوه ره سه نه کانی ئینجیله کان ده نوینن (سه یری وینه پوونکه ره وه گشتییه که بکه).

بهلگه نامەى ا بهلگه نامەیه که له ناوه ندگه لیکی یه هودی - مه سیحی هه لقولاوه و ئیلهام به خشی متی و مرقس بووه .

بهلگه نامەى ب بریتییه له دووباره ته فسیرکردنه وهى بهلگه نامەى ا ، که نیسه بته رستی - مه سیحییه کان به کاریان هیناوه : جگه له متی ئیلهام به خشی هه موو مژده ده ره کان بووه .

بهلگه نامەى ج ئیلهام به خشی مرقس و لوقا و یوحنا بووه .

بهلگه نامەى ق زۆرییه سه رچاوه باوه کانی نیوان متی و لوقا بووه ، له تیۆری دوو سه رچاوه که (بهلگه نامەى هاوبه ش)ه ..

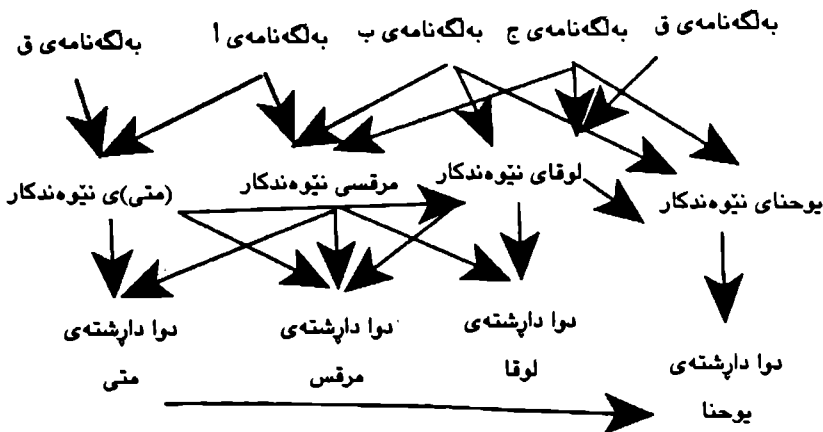
هیچ بهلگه نامەیه ک له م بهلگه نامه بنچینه بیانە سه ری نه کیشاوه بۆ نووسینه وهى ئەو دوا ده قانهى ئیستا له بهر ده ستمانه . له نیوان ئەو و دوا نووسینه وه دا چه ند دانراویکی نیوه ندکار تایبەت به هه ر ئینجیلێک هه یه و ئەو چوار بهلگه نامه نیوه ندکاره بۆته هۆی دوا دارپشته ی چوار ئینجیله که ... هه ر ده بی بگه رپینه وه بۆ ئەو وینە پوونکه ره وه گشتییه تاوه کو له و توپه ئالۆزه تی بگه ین که دانەر دایده نی .

ئەنجامەکانی ئەو لیکۆلینەوه تاییەتە بە کتیبی پیروز گرینگییەکی فرەیی هەیە. لیکۆلینەوه که دەیسە لمینی که تیکستەکانی ئینجیلەکان که میژووێکیان هەیە، هەرەها بە پیتی گوزارشتی باوکه بومار (میژووێکی پیش میژوو)شیان هەیە، واتە بەر لە دەرکهوتنی دوا دارپشتهیان لە قۆناغی بەلگەنامە نێوەندکارەکان دەسکارییان کراوە. بۆ نموونە، بەمە پوون دەبیتەوه چپۆکیک که زۆر باش زانراوه و لە سەردەمی مەسیح پووی داوه، چپۆکی موعجیزەیی پاو، هەرەکو لە پیشەوه لە ئینجیلی لوقادا بینیمان که پووداویک بووه لە سەردەمی ژیانی مەسیحدا پووی داوه، لە کاتیکدا یوحنا وەکو پووداویکی نوای مەستانەوهی دەیخاتە پوو.

م. ئە. بومار

چوار ئینجیلە هاوریکه که

وینەیی پوونکەرەوهی گشتی (بە دەسکارییهوه)

– به لگه نامی أ، ب، ج، ق: به لگه نامی بنه پرتی که له دوا داپشته دا به کاره مینراوه.

– نپوه ندکار: داپشته ی نپوه ندکار.

له ئاکامی هه موو ئه مانه دا ئه وه یه که ئیمه هه رگیز دئنیانین له وه ی کاتی ئینجیل ده خوینینه وه وتی مه سیح ده بیستین. باوکه بینوا پوو ده کاته خوینهری ئینجیل و له مه وریای ده کاته وه و بریتیه ک ده خاته پوو و ده لی: (ئه گه ره له سه ری پئویست بکات که له زیاتر له بارئک ده سه برداری بیستنی پاسته وخۆی ده نگی مه سیح ببیت ئه وا گوئیستی ده نگی که نیسه ده بیت).

چۆن ده کری سازان بکری له نپوان ئه و تیبینییه پاشکاوه له باره ی نادروستی هه ندی ده ق و ئه و ده سه واژه ی ده ستوری عه قانیدی له باره ی کتیبی خوایی که کۆری دووه می فاتیکان ده نگی له سه ر داوه؟ ئه مه پێچه وانه ی ئه وه یه که ده وتری و ته کانی مه سیح به ئه مانه ته وه گواستراونه ته وه. ئه م ده سه واژه یه ده لی: (ئه و چوار ئینجیله که که نیسه به بی دوودلی جه خت له میژوویبوونیان ده کاته وه، به شیوه یه کی ده سپاک وته و کرده وه کانی مه سیحی کۆری خودا به دریزایی ژیانی له نیو مرؤفدا بو پرگاربوونی هه میشه بیان و تا ئه و کاته ی بو ئاسمان به رز کراوه ته وه، ده گوازیته وه).

به پوونیه کی ته واو ده رده که وی که کاری قوتا بخانه ی کتیبی پیروژ له قودس به درؤخسته وه یه کی توندی بانگه شه کانی کۆری فاتیکانه ..

میژووی دهقه کان؛

هه له دهکات ئه وهی وا باوه پر بکات ئینجیله کان ته نها به نووسینه وه یان، کتیبه پیرۆزه بنه پره تیبه کانی مه سیحیه تی تازه له دایک بوویان فورمه له کردوه و، چون پشتی به په یمانی کۆن به ستووه ئه وه اش پشتی به و به ستووه. ده سه لاتی با و له و کاته دا به ده ست که له پووری زاره کییه وه بووه که وته کانی مه سیح و زینماییه کانی حه وارویه کانی ده گواسته وه. به که مین نووسراوه به رده سه ته کان به ر له ئینجیله کان بریتی بوو له نامه کانی پۆلس: ئایا به ده یان سال له مه وه به ر نه نووسرا بوون؟

بینیمان که به ر له سالی ۱۴۰ ی زایینی که سیك نه بوو گه واهی ئه وه بدات که که سیك هیه به بوونی کۆمه لیک نووسراوی ئینجیلیانه ده زانی به پیچه وانه ی ئه وه ی هندی له نووسه ران تاوه کو ئه مرۆش ده ینووسن. به لکو پێویسته چاوه پێی سالی ۱۷۰ ی زایینی بکری تاوه کو ئینجیله کان سیفه تی ئه وه ده به وه ریگرن که له لایه ن کلیساوه دانی پێدا نراوه.

له وه سه رده مه به رایبانه ی مه سیحیه ت ده ستاوده سه تکردنی نووسراوه گه لیک ی زۆر له باره ی مه سیحه وه هه بوو به لام وه کو نووسراوه گه لیک ی نوی که سیفه تی راست و دروستی هیه دانی پێدا نه نرا، هه روه کو که نیسه رایسپارد بشاردرینه وه، لیره وه ناوی ئینجیله ساخته کان هاته گوپی. له م ده قانه چه ند نووسراویک مانه وه باش ده پارێزان چونکه ((پێژنکی گشتی هه بوو))، هه روه کو وه رگێرانی مه سکونی پیمان ده لی، له مه ش نامه ی به پنا بایه، به لام هندی ده قی تر هه ن که ((به شیوه یه کی توندتر دوور خراونه ته وه)) ته نها چه ند به شیکی که میان لی ماوه ته وه، له به رنه وه ی به گوێزه ره وه ی هه له ی گشتی داده نرا بۆیه له به ر چاوی ئیمانداران

شاردرایه وه . وئپرای ئه وه دانراوگه لی تره هه وه کو ئینجیله کانی ناصرپیه کان و ئینجیله کانی عیبرانییه کان و ئینجیله کانی میسرپیه کان، ئه مانه به هوی سه رجه کانی باوانی که نیسه وه پی زانراون که له وه ده چی نزیك بووبن له وه ی له لایه ن که نیسه وه دانیان پئیدا بنری . هه مان شتیش به سه ر ئینجیلی توما و ئینجیلی به پنا با ده چه سپی .

هه ندی له م نووسراوه ((ساخخانه)) چه ندان ورده کاری خورافییان تئدایه که خه یالی میلی به ره می هئناوه ، له سه ر ئه وه هه ندی له دانه رانی لیکۆلینه وه کان له باره ی ئینجیله ساخته کان زۆر به په زامه ندییه کی پوهنه وه بره گه لیک له م ورده کاریانه باس ده که ن که به راستی شیای گالته جارپیه . به لام ده کری نمونه ی ئه م بره گانه له هه موو ئینجیله کان ببینن . با ته نها باسی وه سفی وه همی ئه و پووداوانه بکه ین که (متی) ده لی له کاتی مردنی مه سیحدا پوویان داوه . که واته ده کری بره گه لیک له هه موو نووسراوه کانی سه رده مه به راییه کانی مه سیحیه ت بدۆزینه وه که له جیددییه تدا هه ژارن: پئویسته قسه که ران (نووسه ران) شه ره فی داننان به مه یان هه بی .

فره یی گئپانه وه کان له باره ی مه سیحی که نیسه وه له قۆناغی ریکه خستنیدا سه ری کئشاوه بق پئوشوینی دوورخستنه وه ی زۆر لیک له دانراوه کان . له وانیه ئه وانیه ی سه ردارونه ته وه سه ت ئینجیل بووبن ! ته نها چوار ئینجیل هئلدراونه ته وه که چوونه ته لیستی فره می نووسراوه کانی په یمانی نوی که پئیان ده گوتری: ئه م کتیبانه که نیسه دانی پئیدا ناون .

له نیوهی سه دهی دووه مدا، (مارسیۆن) به توندی پالی نا به دهسه لاتدارانه وه تا هه لۆیستیک وه ربگرن. ئه و نه یاریکی سه سه ختی یه هود بوو و هه موو په یمانی نوئی (ته و پات) ی پهرت ده کرده وه و هه موو ئه و نووسینانه ی دواتر که له سه ر مه سیح نووسرا بوو و وا درده که وت په یوه ندییه کی پته وی به په یمانی کۆن یان که له پووری یه هودی - مه سیحیه وه هه بوو پهرت ده کرده وه. مارسیۆن ته نها دانی نا به ئینجیلی لوقا وه چونکه به رای ئه و لوقا وته بیژ به ناوی پۆلس و نووسرا وه کانی پۆلسه وه بووه.

که نیسه تۆمه تی بیباوه پی به سه ر مارسیۆندا سه پاند و هه موو نامه کانی پۆلسی له لیستی په سمییدا دانا به لام هاوشان له گه ل ئینجیله کانی تری متی و مرقس و لوقا و یوحنا و هه روه ها هه ندی کتیبی تری وه کو (کاره کانی نیردراوان) ی پیوه لکاند. له گه ل ئه وه شدا لیسته په سمیه که له گه ل تیپه رپوونی کات و له سه ده کانی به راییی سه رده می مه سیحیدا هه مه چه شن بوون. هه ندی دانراو هه بوون که دواتر به بیبه ها (ساخته) دانران له و لیسته دا شویننکی کاتیان گرتبوو له کاتیکدا هه ندی نووسراوی تر هه ن له لیستی ئیستای په یمانی نویدان له و سه رده مدا دوورخرا بوونه وه. تا وه کو به ستنی دوو کۆر دوودلی هه ر هه بوو: هیبون له سالی ۳۹۲ز، قرتاجنه له ۳۹۷ز، به لام چوار ئینجیله که هه میشه هه ر له و لیسته دا هه بوون.

هاورا له گه ل باوکه بومار ته نها ده بی ئاخ هه لکیشین بو ئه و (بر) ه زله ی کتیب که که نیسه به ساخته ی دانان و ون بوون، گرینگیه کی میژوویان هه بوو. له واقیعدا باوکه بومار له کتیبه که یدا (چوار ئینجیله هاوړیکه که) به ته نیشته ئینجیله

ره سمیه کانه وه شوینیکیان ده داتی. تیبینی ده کری تا کوتایی سه دهی چوارده
 نه و کتیبانه له کتیبخانه کان هه بوون.

ئهم سه دهیه سه رده میك له ریكخستنی توندی به خووه بینی، كوئترین
 ده سنووسه ته واوه گانی ئینجیله کان بو ئهم سه رده مه ده گه ریته وه. له
 به لگه نامانه ی بهر له سه رده مه، چهند ده سنووسیکن که میژووه که یان
 ده گه ریته وه بو سه دهی سیهم، ده سنووسیکی تر په رنگه بگه ریته وه بو سه دهی
 دوهم، به لام ته نها چهند به شیکی پچرپچرمان بو ده گوازه وه. به لام كوئترین
 ده سنووسی پیستین دوو ده سنووسی یونانین له سه دهی چوار، شوینی
 دوزینه وه یان نه زانراوه و ئیستا له په رتوو کخانه ی فاتیکان هه لگراون.
 ده سنووسیکی تر له شاخی سینا دوزراوه ته وه و ئیستا له مؤزه خانه ی به ریفانی
 پاریزراوه. به لگه نامه ی دووم دوو دانهری ساخته ی تیدایه.

هه روه کو وه رگیزانی مه سکونی ده لی: ۲۵۰ ده سنووسی ناسراوی دیکه ی
 پیستین له جیهاندا هه یه، دوا مه مین بو سه دهی یازده ده گه ریته وه. به لام ((هه موو
 نه و نوسخانه ی په یمانی نوئی که به ده ستمان گه یشتوون هاوړیک نین. به لکو به
 پیچه وانوه خوینه ر ده توانی جیاوازیگه لیک له نیتوانیاندا بدوزیته وه نه گه رچی له
 رووی گرینگیه وه جیاوازی بن به لام له هه ر باریکدا ژماره یان فره یه. هه ندی له م
 جیاوازییانه ته نها تایبه تن به ورده کاری ریژمان یان تاکه وشه یان پرزیه ندیی
 وشه کان. به لام له هه ندی دانراوی تر دا تیبینی ده کری له نیوان ده سنووسه کاند
 جیاوازی وه ها هه یه که ته واوی واتای برکه کان ده گوړیت. نه گه ر بمانه وی په ی به
 جیاوازیی نه و ده قانه ببه ین نه وه نده به سه چاوێک بگیزین به په یمانی نوئی

یونانی، ئەم کتیبە دەقیکی یونانی لەخۆگرتوووە کە پتی دەوتری (ناوه‌ند) کە بریتییە لە دەقیکی ئاویته لە پەراویزه‌کانیدا خۆینەر هه‌موو ئه‌و خاله جیاوازانە دەبینیت کە لە سەرجه‌م نوسخه‌کاندا هه‌یه .

ساغ و دروستیی هه‌ر ده‌قیك، ته‌نانه‌ت به‌پزترینی ده‌قه‌کانیش، هه‌میشه شیاوی مشتومره‌. ده‌سنووسی ناسراو به (Godex Vaticanus) نمونه‌یه‌که‌مان له‌و باره‌وه‌ ده‌داتی. ئه‌و چاپی هه‌وړیکی ئه‌سه‌له‌که‌یه‌تی و فاتیکان له‌ سالی ۱۹۶۵ دووباره چاپی کردۆته‌وه‌ ئاگادارکردنه‌وه‌یه‌کی له‌ هه‌مان سەرچاوه‌ تێدایه‌ پیمان ده‌لی کە ((دوای تێپه‌رپوونی چه‌ند سه‌ده‌یه‌ک به‌سه‌ر نوسخه‌که‌دا (که‌ له‌وانه‌یه‌ سه‌ده‌ی ده‌یه‌م یان یازده‌یه‌م بیته‌) به‌کیک له‌ نووسه‌ره‌وه‌کان هه‌موو پیته‌کانی نووسیوه‌ته‌وه‌ ته‌نها ئه‌وانه‌ نه‌بی کە پتی وا بووه‌ هه‌له‌یه‌)). هه‌ندی ده‌سته‌واژه‌ له‌ ده‌قه‌که‌دا هه‌یه‌ که‌ هیشتا پیته‌ به‌راییه‌کانی تێدایه‌ و به‌ پوونی ده‌بینری و به‌ په‌نگیکی جیاواز نووسراوه‌ . هه‌چ شتیکی نییه‌ بیسه‌لمینی کە نۆژه‌نکردنه‌وه‌ی ده‌قه‌که‌ ده‌سپا‌کانه‌ بووه‌ . زنده‌باری ئه‌وه‌ش ئاگادارکردنه‌وه‌که‌ ئه‌مه‌ دیاری ده‌کات: ((تا ئیستا به‌ شیوه‌یه‌کی په‌کلاکه‌ره‌وه‌ نه‌مانتوانیوه‌ هه‌موو ئه‌و ده‌سته‌ جیاوازانه‌ لیك جودا بکه‌ینه‌وه‌ که‌ به‌ درێژایی سه‌ده‌کان ده‌سنووسه‌که‌ی راست کردۆته‌وه‌ و په‌راویزی بۆ داناوه‌، بێگومان له‌ ده‌می نووسینه‌وه‌ی ده‌قه‌که‌دا ژماره‌یه‌ک راستکردنه‌وه‌ له‌ کاردا‌بوون)). له‌گه‌ل ئه‌وه‌شدا هه‌موو کتیبه‌کانی فیرکاری ئایینی ئەم ده‌سنووسه‌ وه‌کو نوسخه‌یه‌کی سه‌ده‌ی چواره‌م ده‌خاته‌ پوو . ده‌بی سه‌رتک به‌ سەرچاوه‌کانی فاتیکاندا بگرین بۆ ئه‌وه‌ی بزانی‌ن که‌ دوای چه‌ندان سه‌ده‌ هه‌ندی ده‌ست ده‌قه‌که‌یان ده‌سکاری کردووه‌ .

له وانه یه یه کیک وه لامي نه مه بداته وه به وهی که چند ده قیک هه یه بۆ به راورد کردن سوودی هه یه. به لام خوینهر له نیوان ئه و خاله جیاوازانده که جیاوازی واتای لی ده که ویتته وه، چۆن و کامه یان هه لبرتری؟ نه وه باش زانراوه که راستکردنه وه یه کی زۆر کۆنی یه کیک له نووسه ره وه کان سه رده کیشی بۆ دوا دپارشته وهی ده قیک که به م شیوه یه راست کراوه ته وه. دواتر به ته واوی تیده گه ین که تاکه وشه یه کی ئینجیلی یۆحه ننا ی تاییه ت به paraclet به شیوه یه کی پشهی واتای برکه که ی گۆرپوه و له پوانگی لاهوتیه وه ده لاله ته که شی به ره واژوو کردۆته وه.

((نه. کۆلمان)) له باره ی ورده کارییه جیاوازه کان له کتیه که یدا (په یمانی نوئ) نووسیویه تی: ((نه وه له نه نجامی هه له ی ناویستانه وه (غیر ارادی) پووده دن: یان نووسه ره وه - له به رگه وه (ناسخ) وشه یه کی په راندوه یان نه وه تا دوو جاری به دوا ی یه کدا نووسیویه ته وه، یاخود غافلانه و نه زانانه به شیکی پرسته یه کی سرپوه ته وه. له وانه یه خوویستانه راستکردنه وه که ی نه نجام داوه: یان نووسه ره وه پتی به خۆی داوه به پتی بیروبوچونه که سییه کانی خۆی ده قه که راست بکاته وه، یاخود به دوا ی نه وه دا گه راوه هاوړیکی و ته باییه که له نیوان ده قه که و ده قیکی هاوشیوه ی تر بکات تاوه کو جیاوازییه کانی نیوانیان که م بکاته وه. پله به پله به جودابوونه وهی نووسراوه کانی په یمانی نوئ له سه رجه م نه ده بی به رایینی مه سیحی و سه یرکردنی وه کو کتیبیکسی پیرۆز، پارایی نووسه ره وه کان له نه نجامدانی نه م جۆره راستکردنه وانه په ره ی سه ند که نه وانه ی پیشتر نه نجامیان ده دا: به مه ش باوه پریان هات که نه وان ده قی راستودروست ده گوازنه وه و به مه ش خاله ورده کارییه جیاوازه کانیان جیگیرکرد. هه ندی جاریش نووسه ره وه بۆ

پوونکردنه وهی دهسته واژه یه کی ناپوون کۆمپنتیکی له په راویزی دهقه که دا ده نووسی. نووسه ره وهی دواتر ده هات و وا گومانی ده برد که دهسته واژه نووسراوه که ی سهر په راویزی دهقه که له لای نووسه ره وه یه کی تر که وتوو و به پیوستی ده زانی کۆمپنته په راویزیه که بخاته وه نیو دهقه که. به مهش هندی جار دهقه نوییه گوازاوه که زیاتر لیل و نارۆشن ده بوو.))

نووسه ره وهی هندی ده سنووس له ته که ده قدا نازادی زۆر به خویان ده ده ن. ئه وه به نیسه ت نووسه ره وهی یه کیک له پیرۆزترین دهقی دوا ی دوو دهقه که ی پیشوو که بریتیه له Codex Bezae Cantabrigiensis که میژوو که ی بۆ سه ده ی شه شه م ده گه پتته وه. بیگومان نووسه ره وه تیبینی ئه و جیاوازییه ی کردوو که له نیوان زنجیره نه ژادی مه سیح له هه ر یه که له ئینجیلی (لوقا و متی) دا هیه، بۆیه هاتوو نه ژادی مه سیحی له وهی متی وه رگرتوو و له نووسه ی خۆی ئینجیلی لوقای داناوه. له بهر ئه وهی ئینجیلی متی به راورد به ئینجیلی لوقا ژماره یه کی که متر ناوی تیدایه بۆیه هاتوو به هندی ناوی زیده قه به ی کردوو (بی ئه وهی له گه ل ئه وه دا هاوسه نگیه که چی بکات).

پرسیا ره که ئه وه یه: وه رگێرانه لاتینییه کانی وه کو: Vulgate ی قه دیس یه رونیس (سه ده ی چواره م) و وه رگێرانی دیرین Vetus Itala و وه رگێرانه سریانی و قیبتیه کان زیاتر ئه مینتر له ده سنووسه بنه په تیه یونانییه کان؟ له وانه یه به پشتبه ستن به ده سنووسی کۆنتر له وانه ی ئیمه باسما ن کرد و له ئیستا له به رده ستدا نین نووسرا بنه وه. که س له وباره وه هیچ نازانی.

پسپۆپان ئه م ده قانه یان له چه ند خیزانیک که خودانی ژماره یه که سیفه تی هاوبه شن پۆلین کردوو. به پئی قسه ی کۆلمان بیت به م شیوه یه یه:

- دەقیك كه دەوتری سوریه، كۆنترین و زۆرتترین دەقه یۆنانییه كان له مه وه هاتوون، ئەم دەقه له سه ره تاي سه دهی شازده وه به هۆی ئامیری چاپه وه به فراوانی به ئه وروپادا بلا بوویه وه و به رای پسپۆران ئەمه یان خراپترینی دهقه كانه.

- دەقیك به نوسخه لاتینییه كۆنه كه ی پیتی دهوتری پۆژئاوایی، له یه ك كاتدا دهقیكى یۆنانی و لاتینییه. (به رای وه رگیپانی مه سکونی ئاراسته یه کی پوونی پوهو پاساودان و ناوردی و دریزدادپی و هاوپیکی هه یه.).

- دەقیك هه یه پیتی دهوتری بیلایه ن و پاک و خاوینتره، ئەمه ئه وه دهقه یه كه چاپه كانی ئەمرۆی په یمانی نوێ پشتی پیّ ده به ستی ئەگه رچی ئەویش هه ندیّ كه موکوورتی هه یه (وه رگیپانی مه سکونی).

له م تیروانینه وه، هه موو ئەوه ی په خنه ی نوئی دهقه كان ده توانیّ پیشكه شممانی بکات هه ولدانیه تی بۆ دووباره بنیاتنانه وه ی ((دهقیك خاوه نی زۆرتترین ده رفه تی شیاو بیّت بۆ ئەوه ی بتوانیّ له دهقی ئەسلی نزیك ببیته وه. به هه ر حال هه رگیز هه یچ ئومیدیك نییه بۆ گه یشتن به خودی دهقه ئەسلییه كه)) (وه رگیپانی مه سکونی).

ئینجیله‌کان و زانستی نوێ

دوو دره‌خته بینه‌چه‌ی مه‌سیح

ئینجیله‌کان ژماره‌یه‌کی زۆر که‌م له‌م بڕگانه‌یان تێدایه که ده‌توانی سهریکیشی بۆ به‌راوردکردن له‌گه‌ڵ پێدراوه زانستییه نوێیه‌کان.

به‌ر له‌ هه‌موو شتی‌ک زۆری‌ک له‌و گۆڕانه‌وانه‌ی ئینجیله‌کان که په‌یوه‌ندییان به‌ موعجیزه‌کانه‌وه هه‌یه پڕی به‌ هیچ لێدوانی‌کی زانستی نادات. ئە‌م موعجیزانه‌ش په‌یوه‌ستن به‌ که‌سانیکه‌وه: وه‌کو چاکبوونه‌وه‌ی نه‌خۆشه‌کان (شیت و کویر و شهل و به‌لک و، زیندووکردنه‌وه‌ی ئیلعازر)، هه‌روه‌ها په‌یوه‌ستن به‌ دیارده‌گه‌لی‌کی ماددی پووت که ده‌که‌ونه په‌راویزی یاسا سروشتیه‌کان (وه‌کو پۆیشتنی مه‌سیح به‌سه‌ر پووی ئە‌و ئاوه‌ی هه‌لیگرتووه‌و گۆڕانی ئاوه‌که بۆ مه‌ی). هه‌ندی جار موعجیزه‌که دیارده‌یه‌کی سروشتی نا‌ناسایه‌ ئه‌وه‌ش به‌ هۆی هاتنه‌دی له‌ ماوه‌یه‌کی زۆر کورتدا وه‌کو ئارامبوونه‌وه‌ی زیرانی‌کی له‌ناکاویان و شکرکردنه‌وه‌ی هه‌نجیر له‌ ساتیکدا یان ئە‌و پاوه‌ماسییه‌ی نا‌ناسایه‌ی وه‌کو بلێی هه‌موو ماسییه‌کانی ده‌ریاچه‌که له‌ یه‌ک خالی دیاریکراو کۆبوونه‌وه که له‌ویدا تۆپه‌که هه‌ل‌درا بوو.

له‌م پووداوانه‌دا خودا به‌ توانای خۆی ده‌خاله‌ت ده‌کات، مرۆڤ له‌ توانا‌کانی خودا تووشی سه‌رسامی نابێ که وه‌کو موعجیزه‌ بۆی ده‌رده‌که‌وی ئە‌گه‌رچی به‌ لای خوداوه وه‌ها نییه، ئە‌مه واتای ئە‌وه نییه که نابێ مرۆڤی ئیماندار ده‌خاله‌ت له‌ کاروباری زانستدا بکات. باوه‌ر به‌ موعجیزه‌ی خوایی و باوه‌ر به‌ زانست دوو بابهن ته‌واو ته‌با و پێکن. یه‌که‌میان ناستی خواییه و ئه‌وێتریان ناستی مرۆییه.

ئەز بە خاترجەمییه و باوەر بەو دەکەم که مەسیح توانیویەتی بە ئەک چاک بکاتەو بە لام ناتوانم ئەو قەبوول بکەم که ئەو بە دروستی و ئیلهامی خودا لە دەقیکدایە که تێیدا ئەو دەخوینمەو که تەنها بیست نەو لە نیوان یەکەم مرۆف و ئیبراھیمدا ژیاو، ئەو قسە یەش لوقا لە ئینجیلە کەیدا (۲ ، ۲۳ ، ۲۸) دەیکات. دواى که میکی تر ئەو هۆکارانە دەبینین که بریاری ئەو دەدات که وا دەقەکەى لوقا وەکو دەقی تاییەت بە هەمان بابەت لە پەیمانێ کۆن لە خەیاڵی مرۆفەو زاوە .

ئینجیلەکان (وەکو قورئان) لە بارەى ئەسلى بايۆلۆژی مەسیحەو هەمان پیدراومان پێدەدەن. گەشەکردنی مەسیح لە مندالدانى دایکیدا لە دەرەوێ یاسا سروشتییه هاوبەشەکانى نێوان هەموو بوونەوەرە مرۆیەکان پوویداو. ئەو هیلکۆکە یەى هیلکەدانى دایکى دروستى کردووە پێویستی بەو نەبوو بەگات بە سپێرمى باوکى تاووەکو کۆرپە لە پاشان مندالێکی شیایوی ژیان چى بکات. ئەو دیاردە یەى دەبیته هۆى لە دایکبوونی بوونەوەرێکی زیندوو بى ئەوێ توخمیکى پیتیئەرى نێر دەخالات بکات پێى دەوترى (خودەپیتانندن)، دەتوانین لە هەندى دۆخى تاییەتدا تیبینی خودەپیتانندن لە جیهانى گیانلەبەران بکەین، ئەوێش حالەتى میرووگە لێکی جۆراوجۆر و هەندى گیانلەبەرى نابەرپرە دارە، ئەمەش تاییەتە بە حالەتى پەرگەزێکی هەلبراردە هەندى بالندە بەلام ئەمە زۆر تاییەت و ئاوارتەیه، لە لای هەندى مەمکدار بە تاقیکردنەو بۆ نمونە کە رویشک سەرەتایەک وەدەسها توو بۆ پەرەسەندنى هیلکۆکە بۆ حالەتێکی کۆرپەلەیی بە بى تینانى سپێرم لە قونایکی زۆر بەراییدا، بەلام لەو زیاتر تینەپەرپووە، لە لای مەمکدارەکان هیچ حالەتێکی خودەپیتانندن تەواو نە بە تاقیکردنەو نە بە

سروش نازانری. به لام مه سیح حاله تیکی تایبه ته، ماریه م دایکیکی پاکیزه و دهست لینه دراو بوو، پاکیزه یی خۆی پاراست و جگه له مه سیح مندالی تری نه بووه. مه سیح ئاوارته به کی بایۆلۆژییه.

دوودره خته بنه چهی مه سیح:

ئو دوو دره خته نه ژاده ی له ئینجیله کانی متی و لوقادا هیه گرفتگه لیکیان په یوه ست به ماقولییته و پیکه وتن له گه ل پیدراوه زانستییه کاندا هیه، لیره وه ئه مه ش گرفتگه لیکی په یوه ست به راست و دروستین. ئه مه گرفتگه لیکه نووسه ره مه سیحیه کان زۆر قه لئس و شه رمه زار ده کات، ئه وان په تی ئه وه ی تیدا ببینن که به پرونی دیاره به ره می خه یالی مرۆقه: له بابه تی وه چه یه که مه کانی مرۆقه، ئه ندیشه ی مرۆقه ئیله می داوه ته نووسه ره که هه نووتییه کانی به شی التکون له سه ده ی شه شه می پیش زاین. هه ر ئه مه ش ئیله می داوه ته متی و لوقا له و بابه تانه ی ئه م دوو نووسه ره له په یمانی کۆن وه ریان نه گرتوه.

سه ره تا ده بی تیبینی ئه وه بکری سه باره ت به مه سیح ئه و دوو نه ژاده له لایه نی پیاوانه وه بیواتایه. نه گه ر پتیوست بووایه نه ژادیک بدریته مه سیح ئه و ته نها دایکه ماریه مه. ئه و هیچ باوکیکی نییه، ده بی ئه و نه ژاده ته نها له لایه ن دایکییه وه بیته.

ئه مه ش ده قه کانی ئه و نه ژاده یه که له وه رگی پانی مه سکونی بو په یمانی نو ی هاتوه: متی دره خته نه ژادی مه سیح له سه ره وه ی ئینجیله که ی داده نی:

بنه چه گانی عیسیای مه سیح کوری داوود کوری ئیبراهیم

ئیبراهیم ئیسحاقی بوو، ئیسحاق یه عقوبی بوو، یه عقوب یه هودا و براکانی بوو، یه هودا له سامار فارص و زارحی بوو، فارص حصرونی بوو، حصرون ئارامی بوو، ئارام عمینا دابی بوو، عمینا داب نحشونی بوو، نحشون سلمونی بوو، سلمون له راحاب بووعزی بوو، بووعز له راعوس عوبیدی بوو، عوبید یسی بوو، یسی داودپاشای بوو، داودپاشا له التی لاوریا سلیمانی بوو، سلیمان رجبعامی بوو، رجبعام آببای بوو، آببای بوو، آسا یوهاشافتی بوو، یوهاشافت یورامی بوو، یورام عزبای بوو، عزبا یوتامی بوو، یوتام آجازی بوو، آجاز حزقیای بوو، حزقیای منسی ی بوو، منسی آمونی بوو، آمون یوشیای بوو، یوشیا یکنیا و براکانی بوو، پهراگنده کردن بۆ بابل روویدا، دواى دهر به دهر کردن بۆ بابل: یکنیا شالتیئیلی بوو، شالتیئیل زبابلی بوو، زبابل ابیهودی بوو، ابیهود الیاقیمی بوو، الیاقیم عازوری بوو، عازور صادوقی بوو، صادوق اخیمی بوو، اخیم یهودی بوو، یهود الیعازاری بوو، الیعازار متانی بوو، متان یه عقوبی بوو، یعقوب یوسفی بوو، یوسف پیاوی مه ریه م نهو عیسایه ی لی به وه له د بوو که پئی دهوتری مه سیح.

به م پییه ژماره ی نه وه کان له ئیبراهیمه وه بۆ داوود چوارده یه و له داووده وه تا دهر به دهر کردن بۆ بابل چوارده نه وه یه، له دهر به دهر کردن بۆ بابل تا وه کو مه سیحیش چوارده نه وه ی تره .

به لام لوقا (۲ ، ۲۳ - ۲۸) نه ژادیکی تری جیاواز له وه ی ئینجیلی متی ده داته

مه سیح. به پئی هه مان ته رجه مه ده یخه ینه روو:

ټه و کاته ی عیسا دهستی به بانگه‌واز کرد ته‌مه‌نی سی سال بوو. وا گومان
 ده‌برا ټه و کوپی یوسف کوپی هالی بیت، کوپی متتات کوپی لوی کوپی ملکی
 کوپی ینا کوپی یوسف، کوپی متائیا کوپی عاموص، کوپی ناحوم کوپی حسلی
 کوپی ناجای کوپی ماس کوپی متاسیا کوپی شمعی کوپی یوسف کوپی یهودا
 کوپی یوحنا کوپی ریسا کوپی زریابل کوپی شالتینیل کوپی نیری کوپی ملکی
 کوپی ایدی کوپی قاصم کوپی المودام کوپی عیر، کوپی موسی کوپی الیعازد کوپی
 یوریم کوپی متساس کوپی لوی، کوپی شمعون کوپی یهودا کوپی یوسف کوپی
 یونان کوپی الباقیم، کوپی ملیا کوپی مینانا کوپی متاسا کوپی ناسان کوپی داود
 کوپی یسی کوپی عوبید کوپی بوعز کوپی شالح کوپی نحشون کوپی عمیناراب
 کوپی ادمنی کوپی عرنی کوپی حصرون کوپی فارص کوپی یهودا کوپی یعقوب
 کوپی اسحاق کوپی ابراهیم کوپی تارح کوپی ناحور کوپی سروح کوپی رعون
 کوپی فالح کوپی عابر کوپی شالح، کوپی قینان کوپی ارفکشار کوپی سام کوپی
 نوح کوپی لامک، کوپی متوشالح کوپی اخنوخ کوپی یارد کوپی مهلثیل کوپی
 قینان کوپی انوش کوپی شیت کوپی ادم کوپی خوا))!! (له‌به‌ر ټه و قسه‌یه‌یان
 داوای لیخوشبوون له خودا ده‌که‌ین).

ټه و نه‌ژادانه به دانانیان له دوو خشته‌دا پوونتر ده‌رده‌که‌ون، خشته‌ی یه‌که‌م
 نه‌ژاده‌کانی مه‌سیح پیش داوود و خشته‌ی دووه‌میش نه‌ژاده‌کانی داوای داوود
 ده‌خاته‌پوو.

بنه چهی مه سیح پیش داوود:

به پئی ئینجیلی لوقا	به پئی ئینجیلی متی
۱- ادم	
۲- شیت	متی باسی هیچ ناویک
۳- آندش	به ر له ئیبراهیم ناکات.....
۴- قینان	
۵- مهلئیل	
۶- یارد	
۷- آخنوخ	
۸- متوشالح	
۹- لامک	
۱۰- نوح	
۱۱- سام	
۱۲- آرفکشاد	
۱۳- قنان	
۱۴- شالح	
۱۵- عابر	
۱۶- فالج	
۱۷- راعو	
۱۸- سروح	

۱۹- ناحور	
۲۰- تارح	
۲۱- ابراهیم	۱- ابراهیم
۲۲- اسحاق	۲- اسحاق
۲۳- یعقوب	۳- یعقوب
۲۴- یهودا	۴- یهودا
۲۵- فارص	۵- فارص
۲۶- حصرون	۶- حصرون
۲۷- ارام	۷- ارام
۲۸- آدمنی	
۲۹- عمیناداب	۸- عمیناداب
۳۰- نحشون	۹- نحشون
۳۱- شالح	۱۰- سلیمان
۳۲- بوعز	۱۱- بوعز
۳۳- عوبید	۱۲- عبید
۳۴- یسی	۱۳- یسی
۳۵- داود	۱۴- داود

بنه‌چه‌ی مه‌سیح دوای داود

۱۵- سلیمان	۲۶- ناتان
۱۶- رجبعام	۲۷- متاتا
۱۷- ابیا	۲۸- منا
۱۸- آسا	۲۹- ملیا
۱۹- بوشافات	۴۰- ألیاقیم
۲۰- بورام	۴۱- یونان
۲۱- عزیا	۴۲- یوسف
۲۲- یوتام	۴۳- یهودا
۲۳- آجاز	۴۴- شمعون
۲۴- حزقییا	۴۵- لاوی
۲۵- منسی	۴۶- متات
۲۶- أمون	۴۷- یوریوم
۲۷- یوشیا	۴۸- عازر
۲۸- یکنیا	۴۹- بوسی
دهربه‌ده‌رکردن بۆ بابل	۵۰- عیر
۲۹- شالتئیل	۵۱- المودام
۳۰- زربابل	۵۲- قوسای
۳۱- أبیهود	۵۳- ادی
۳۲- ألیاقیم	۵۴- ملکی
۳۳- عازور	۵۵- نیری

۲۴- صادق	۵۶- شالتئیل
۳۵- اکیم	۵۷- زربابل
۳۶- الیهود	۵۸- ريسا
۳۷- ألعازار	۵۹- یوحنا
۳۸- متان	۶۰- یهودا
۳۹- یعقوب	۶۱- یوسف
۴۰- یوسف	۶۲- شمعی
۴۱- عیسی	۶۳- متتبا
	۶۴- مات
	۶۵- نجای
	۶۶- حسلی
	۶۷- ناحوم
	۶۸- عاموس
	۶۹- متتیا
	۷۰- یوسف
	۷۱- ینا
	۷۲- ملکی
	۷۳- لاوی
	۷۴- متات
	۷۵- عالی
	۷۶- یوسف
	۷۷- عیسی

جیاوازییه‌کان به پیی دهسنووس و بهراورد به په‌یمانی کۆن

ئه‌گەر جیاوازییه رێنوووسییه‌کانمان وه‌لانا پێویسته باسی ئه‌وه بکه‌ین:

أ- ئینجیلی متی:

ئه‌ژادی مه‌سیح له‌م ده‌قه لادراوه که ناسراوه به‌ ناوی Codex Bezae Cantabrigiensis، ئه‌مه‌ش ده‌سنوووسیکی زۆر گرینگه، له‌ سه‌ده‌ی شه‌شم به‌ هه‌ردوو زمانی یۆنانی و لاتینی هه‌بووه: ده‌قه یۆنانییه‌که به‌ته‌واوی ون بووه و زۆریه‌ی ده‌قه لاتینییه‌که‌ش بزر بووه، ئه‌وه‌ی په‌یوه‌سته به‌ شه‌هه‌ بزر بووه‌که له‌وانه‌یه ئه‌وه‌ی پوهی داوه ته‌نها بزر بوونی په‌ره‌کانی سه‌ره‌تاکی بووه. پێویسته ئاماژه به‌وه بکه‌ین متی له‌ به‌رامبه‌ر په‌یمانی کۆندا ئازادییه‌کی زۆری به‌ خۆی داوه: چه‌ندان نه‌ژادی لابردووه له‌به‌ر چه‌ند پێویستییه‌که که په‌یوه‌سته به‌ به‌لگه‌هێنانه‌وه‌ی بیرکاریانه‌ی سه‌یر. (له‌ کۆتاییشدا متی ئه‌و به‌لگه‌یه نادات به‌ ده‌سته‌وه هه‌روه‌کو دواتر ده‌بینین).

ب- ئینجیلی لوقا:

۱- پێش ئیبراهیم: لوقا ئاماژه به‌ بیست ناو ده‌کات، به‌لام په‌یمانی ته‌نها تۆزده ناو دینی (سه‌یری وه‌چه‌کانی ئاده‌م له‌ باسی په‌یوه‌ست به‌ په‌یمانی کۆن بکه‌). لوقا دوا‌ی آرفکشاد (ژماره ۱۲) پیاویکی به‌ ناوی کاینام (ژماره ۱۲) زیاد کردووه له‌ (سفر التکوین) وه‌کو کۆری آرفکشاد هه‌چ شوینه‌واریکی نابین.

۲- له‌ ئیبراهیمه‌وه بۆ داوود: به‌ پێی ده‌سنوووسه‌کان ژماره‌یه‌که ناو ده‌بینین که

۱۴ تا ۱۶ ناویک ده‌بی.

۳- له داودهوه بۆ مهسیح: خالی گرینگی جیاوازی ئهوهیه که له نوسخه‌ی ناسراو به Codex Bezae Cantabrigiensis دایه که نه‌ژاده دره‌ختیکی وه‌همی ده‌دریته پال لوقا و له‌وه‌ژادانه‌ی لای (متی) وه‌دروست کراون، نووسه‌روه‌ش پینچ ناوی بۆ زیادکردوون. به‌داخه‌وه له‌م ده‌سنووسانه به‌شی تایبته به نه‌ژادی مه‌سیح ون بووه، له‌به‌رئه‌وه به‌راوردکردنه که ناکرێ.

تویژینه‌وه‌یه‌کی په‌خه‌گرانه‌ی ده‌قه‌کان:

لی‌ره‌دا خوینهر دوو دره‌خته‌نه‌ژادی مه‌سیح ده‌بینی که خالی هاوبه‌شی بنه‌په‌تییان له‌ تپه‌په‌بون به ئیبراهیم و داوده‌وه‌یه. بۆ ئاسانکردنی ئه‌م تویژینه‌وه‌یه و په‌خه‌گرته‌که کومه‌له‌کان ده‌که‌ین به‌ سێ به‌ش:

- له ئاده‌مه‌وه بۆ ئیبراهیم.

- له ئیبراهیم‌وه بۆ داوود.

- له داوده‌وه بۆ مه‌سیح.

۱- ماوه‌ی نیوان ئاده‌م بۆ ئیبراهیم

له‌به‌رئه‌وه‌ی متی دره‌خته‌نه‌ژادی مه‌سیح به ئیبراهیم ده‌ست پیده‌کات بۆیه لی‌ره‌دا ئه‌م بابته په‌یوه‌ست نییه به‌و. ته‌نها لوقایه که له‌باره‌ی باووباپیرانی ئیبراهیم‌وه تا ئاده‌م زانیاری ده‌دات: ئه‌و بیست ناو ده‌خاته‌په‌و که هه‌روه‌کو گوتمان نۆزده ناویان له سفر التکویندا هه‌ن(الاصحاحات ۴، ۵، ۶).

دەکرئ وینای ئەوە بکرئ کە بەر لە ئیبراھیم جگە لە ۱۹ یان ۲۰ وەچەئی مرۆڤ جیتر نەبوو؟ ئەوئە پەییووەستە بە پەیمانی کۆن (تہورات) دیراسەئی گرفتەکەم کردووہ. ئەگەر خوینەر بگەریتەوہ بۆ ئەوہکانی ئادەم بە پیتی بەشی (التکوین) کە چەند راپەلئیکی زەمەنیی بێرکاریانەئی تێدایە کە دەکرئ لە دەقی تہورات ھەلئینجری، دەبینن کە نئوانی دەرکەوتنی مرۆڤ لەسەر زەوی تاوہکو لەدایکبوونی ئیبراھیم نۆژدە سەدە دەبی. بەلام ئیستا کە پەسپۆران وا دەخەملئین کە ئیبراھیم بە نزیکەئیی سالی ۱۸۵۰ی پئیش زابین لە ژياندا بووہ کەواتە ئیمە لە وراپەلانەئی بەشی التکوین پیمان دەدات ئەوہ ھەلئینجین کە دەرکەوتنی مرۆڤ لەسەر زەوی ۲۸ سەدە بەر لە مەسیح بووہ. بێگومان لوقا بۆ نووسینەوہئی ئینجیلەکەئی ئیلھامی لەم پئیدراوانە وەرگرتووہ. لەبەرئەوہئی ئەم پئیدراوانەئی گواستۆتەوہ کەواتە وەھمی کردووہ. پئیشتر خوینەر ئەو بەلگە بەکلاکەرەوانەئی بینی کە سەری بۆ ئەم بانگەشەئە کئشاوہ.

بەم پئییە گەلآلەکردنی پئیدراوہکانی پەیمانی کۆن لەم سەردەمەئی ئیستاماندا پەسندکراو نییە. بۆ ئەمەش پاساوی خۆئی ھەئیە: بە جۆرئیک ئەم پئیدراوانە دەکەونە ئەو خانە (پوچەل – البطلان) ھوہ کە کۆپی دووہئی فاتیکان باسی کردووہ. بەلام کە مژدەدەرەکان ھەمان ئەم پئیدراوانە کە لەگەل زانستدا ناگونجی بخەنە سەر شانیان و قەبوولئی بکەن ئەوا ئەمە بپارادانئیکی زۆر زلە و ناسازە لەگەل ئەوانەئی بەرگری لە ساغ و دروستی مئژووئیی دەقە ئینجیلییەکان دەکەن. نووسەرەکان بەباشی لە مەترسی ئەم بپارادانە تێگەشتوون. ئەوان بەو قسەئەیان خۆئی لەم دژوارییە دوور دەخەنەوہ کە دەلئین: مەبەست لەمە بە تەواوی درەختەنەژادی مەسیح نییە و، مژدەدەرەکانئیش بە ئەنقەست ھەندئ ناویان

لابردووه و نهوهی پټویسته حیسابی بو بکری ته‌نھا (نیازی دانانی هیله پانه‌کان یان په‌گزه بڼه‌په‌تیبه‌کانی نه‌ژادی مه‌سیحه به پشت‌بسته‌ستن به واقعی میژووی. له ده‌قه‌کان شتیک نیبه پړ به م گریمانه‌یه بدات. ده‌قه‌کانی په‌یوه‌ست به نه‌ژاده‌کان به دیاریکراوی نه‌وه نیشان ده‌دات که فلان فیساری لی بووه و نه‌مه‌ش کوړی نه‌وه‌یه. زیاتر له‌وه‌ش به تایبه‌تی نه‌وهی په‌یوه‌سته به بهر له ئیبراهیم، مژده‌ده‌ر له تهوړات نه‌ژاده‌کانی وه‌رگرتووه که به م شیوه‌یه‌یه:

(س) له سالی نه‌وه‌نده (ص) ی هینایه دونیاوه... (ص) یش نه‌وه‌نده ساله ژیا و (ع) ی به‌وه‌له د هینا. که‌واته لیږه‌دا هیچ پسانیک له زنجیره‌که‌دا نیبه.. به م پییه له ژیر پوښنایی زانیاریه نوییه‌کان به‌شی بهر له ئیبراهیم له نه‌ژادی مه‌سیح به گویره‌ی ئینجیلی لوقا په‌سندکراو نیبه..

۲- ماوه‌ی نیوان ئیبراهیم بو داوود

لیږه هر دوو دره‌خته‌نه‌ژاد پړک ده‌که‌ون یان نړیک ده‌بنه‌وه له پړککه‌وتن، په‌ک دوو ناویکیان جیاوازه: نه‌وه‌ش به‌وه پینه ده‌کړی که په‌نگه هله نه‌ویستانه‌ی نووسه‌ره‌وه‌کان بیټ.

به‌لام نایا لیږه‌دا نه‌گه‌ری پاستگویی به لای مژده‌ده‌ره‌کانه‌وه‌یه؟

میژوو سه‌رده‌می داوود به ۱۰۰۰ سال بهر له زایین دیاری ده‌کات، سه‌رده‌می ئیبراهیمیش به نړیکه‌ی له ده‌وربه‌ری ۱۸۰۰ - ۱۸۵۰ ی پیش زایین واته نړیکه‌ی

۱۴ یان ۱۶ نهوهی ههشت سهده.. ئایا نه مه معقوله؟ كهواته با بلیین نه دهقانهی ئینجیل كه په یوهستن به و ماوهیه ده كه ویتته سنووری په سندكراوه وه.

۳- ماوهی دواى داوود

به داخوه دهقهكان له دیاریکردنی پیشینان (باووباپیران)ی مهسیح هرگیز ریک نه كه وتوون.

با ئه و ساخته کارییه پوشنه كه له به لگه نامه ی Codex Bezae Cantabrigiensis سه بارهت به لوقا كراوه، با به راورد له نیوان Vaticanus و Codex Sinaiticus و Codex بکهین كه ریزدارترن.

درهخته نه ژادی مهسیح دواى داوود له کن لوقا ۴۲ ناو له خۆده گری (ژماره ۳۵) (ژماره ۷۷). به لام ئینجیلی متی دواى داوود تاوه كو مهسیح ئاماره به ۲۷ ناو دهكات (ژماره ۱۴) (ژماره ۴۱). كهواته ژماره ی پیشینانی مهسیح دواى داوود له هر دوو ئینجیله كه دا جودایه. زیاتر له وهش ناوه كانیش جیاوازن.

به لام لیژده دا له وه زیاتریش ههیه:

متی پیمان دهلی كه وا ئه و نه وهی دۆزیوه ته وه كه پیشینانی مهسیح له ئیبراهمه وه پرا بۆ سى كۆمه له دابهش ده بن كه هر كۆمه له یك ۱۴ ناو له خۆده گری: كۆمه له یه كه م له ئیبراهیمه وه بۆ داوود، كۆمه له ی دووم له ئیبراهیمه وه تا دهر به دهر كردن بۆ بابل، كۆمه له ی سییه م له دهر به دهر كردن بۆ بابل وه تاوه كو مهسیح. دهقه كه ی متی له هر دوو كۆمه له ی یه كه م و دووم هر

یہ کہ بیان ۱۴ ناویان تیدایہ بہ لَام کومہ لہی سییہم تہنہا ۱۲ ناوی تیدایہ نہک ۱۴، نہخشہ کہ نامازہ بۆ ئوہ دہکات کہ ژمارہی شالتنیل ۲۹ یہ و مہسیحیش ۰۰۴۱. ہیچ نوسخہ یہ کی تری متی نییہ کہ لہ مہ جیاواز بیت و لہ م کومہ لہی سییہ مہ دا ۱۴ ناوی تیدا بیت.

متی بۆ ئوہی ۱۴ ناو بۆ کومہ لہی دوہم کۆبکاتہ وہ زۆر نازادانہ ہہ لَسوکہ وتی لہ گہ ل تہوراتدا کردوہ. ناوی شہش پیشینہ کہی یہ کہ می داوود (لہ ۱۵ بۆ ۲۰) لہ گہ ل پیدراوہ کانی تہورات تیکدہ کاتہ وہ. بہ لَام متی وہ چہ کانی یورام (ژمارہ ۲۰) فرامۆش دہکات کہ بہ پیی سہرچاوہ کان بریتی بوون لہ (ئہ خازیاس و یواس و ئہ ماسیا). ئوہش زیاد دہکات گواہ یکنیا (ژمارہ ۲۸) کۆری یوشیاہ (ژمارہ ۲۷) لہ کاتیکدا سہرچاوہ یہ کی تر دہ لئ: ئوہ الیاقیمہ و شوینی لہ نیوان یوشیا و یکنیا دایہ.

بہ وہ ساغ دہ بیتہ وہ کہ متی لہ زنجیرہ نہ ژادی تہورات لای داوہ تہنی بۆ ئوہی کومہ لہ دروستکراوہ کہی لہ ۱۴ ناوی نیوان داوود تا دہ ربہ دہ رکردن بۆ بابل پیشکەش بکات.

بہ لَام کہ لہ کومہ لہی سییہم ناویک کہ م بیت کہ وا ئیستا ہیچ دہ قیکی ئہ م ئینجیلہ نییہ کہ ۴۲ ناوہ نامازہ پیکراوہ کہی تیدا بیت، سہرسوپمان لہ بوونی ئہ م کہ لئنہ دا نییہ (لہ وانہ یہ پاساوی ئہ مہ ہہ لہ یہ کی زۆر کۆنی یہ کتیک لہ نووسہرہ وہ کان بیت و تا ئیستا بہر دہ وام بیت) بہ لکو ئوہی مایہی سہرسوپمانہ ئوہ بیدہ نگییہی نووسہرانی مہسیحیہ لہ بہ رامبہر ئہ م بابہ تہ. (و. تریلینگ - W.Triling) لہ کتیبہ کہ یدا (ئینجیلی متی) بہ یہ ک دیر ئہ م بیدہ نگییہی

براندۆتته وه . به لام بابه ته كه دووره له وهی بیبايه خ بیته ، قسه كه ران له باره ی ئه م ئینجیله وه ، گرینگی گه وهی هیمای ژماره (۱۴ × ۲) یان به لای (متی) وه ناشکرا کردوه . ئایا ئه م مژده دهره بی دودلی چهند ناویک که له ته وراتدا هاتوه تنها بۆ ئه وه لانه بردوه تا وه کو له به لگه هینانه وه بیرکاریانه که یدا سه رکه وتوو بیته ؟

ئه مه گرینگ نییه چونکه قسه که ران هینده ستایش و پاساو هینانه وه یان پۆناوه که پاساوی لابردنی ئه و ناوانه ده داته وه و له که لینه که دوور ده که ویتته وه و به وهش ئه وهی مژده دهره که ده یویست بنیاتی بنیته ههره س دینیت .

کۆمینیته راقه کاره نوییه کان :

له کتیبی (ئینجیلی مندالیتی ۱۹۶۷) دا کاردینال دانیلو به هایه کی هیمایانه ی زۆر بایه خدار ده به خشیتته (پوونکردنه وه بیرکاریانه که ی ئینجیلی متی) . به تیروانینی ئه م ، ئه و پوونکردنه وه یه باوو باپیرانی مه سیح دیاری ده کات که لوقاش جه ختیان لی ده کاته وه . له پوانگی کاردینال دانیلوو لوقا و متی دوو میژوونوسی ئه وتۆن (لیکۆلینه وه یه کی میژوویی) یان ئه نجام داوه ، له به رئه وهی نه ژادی مه سیح (له ئه رشیفی خانه واده ی مه سیح وه رگیراوه) . ده بی ئه وهش دیاری بکری که ئه م ئه رشیفه هه رگیز نه دۆزراوه ته وه .

کاردینال دانیلو نه فرته له وانه ده کات که په خنه له م تیروانینه ی ده گرن ، ده لی : (عه قلییه تی پۆژئاوایی و ناشاره زایی له یه هودییه ت - مه سیحییته و

نه بوونی ههستیکی بهرز، هه موو ئه مانه زۆریک له پاره کارانی ئینجیلهکانی به لاریدا
بردوووه)).

ناوبراو له واتای ژماره (۳ × ۱۴) ده کۆلیتهوه و له باره ی چهند گریمانیه که وه
دریژداد پیه کی زۆر ده کات که باسکردنی به جی نییه .

قسه که رانی ش له باره ی ته رجه مه ی مه سکونیه وه چهند وه لامیکی پاساوده رانه
و ستایشنامیز له م باره وه ده خه نه پوو.

بیگومان نه زادی مه سیح له ئینجیلهکان بابه تیکه له میانیدا نووسه ره
مه سیحیه کان پال وانی تیی جه ده لیلی زه قی خۆیان ده رخستوو ه که هاوشانی وه هم
و ئاره زوو هکانی هه ریه ک له متی و لوقایه !!

ناسازی و هه ندی بابه تی ناماقوئی ریوایه ته کان

هه ر چوار ئینجیله که ژماره یه کی گرینگ ریوایه تیان تیدایه که پووداوگه لیک
ده گێر نه وه که په نگه هه ندیکیان له یه ک ئینجیل یان چهند ئینجیلێک یان
هه موویاندا هه بیته، ئه گه ر ته نها له یه ک ئینجیلدا باس کرا بیته ئه وا گرفتی گرینگ
ده خاته پوو، به پیه جاری وا هه یه حاله ته که پووداوکی دوور ئامانجه خوینەر
سه ری سوورده مینی له وه ی ته نها یه ک مژده ده ر باسی کردوو ه: بۆ نمونه
به رزبوونه وه ی مه سیح بۆ ئاسمان له پۆزی دواییدا. زیده باری ئه وه ش، زۆریک له
پووداو هکان به شیوه یه کی جیاواز و هه ندی جار به شیوه یه کی زۆر جیاواز له
نیوان دوو مژده ده ر یان زیاتر گێردراوه ته وه . زۆر جار مه سیحیه کان واقورماو
ده بن کاتی بوونی ئه م ناسازیانه له نیوان ئینجیلهکاندا به دی ده ک ن، ئه وان وه ها

به گوتیاندا دوویات کراوه ته وه و ته ئکیدیش کراوه ته وه که نووسه رانی ئینجیله کان
 نه و پووداوانه ی گتیراویانه ته وه خویان شایه تی بوونه و به چاو بینویانه .

له به شه کانی پیشوودا ناماژمان به هندی له م بابه ته ناماقوول و ناسازانه
 کرد، به لام نه وه ی به تایبه تی بابه تی ریوایه ته ناساز و ناکۆکه کان پیکدیتی
 بریتیه له پووداوه کانی کۆتایی ژیا نی مه سیح .

ریوایه ته کانی نازاره کان

باوکه پۆجی تیبینی نه وه ی کردوه که جه ژنی (الفصح) و دوا ئیواره خواردنی
 مه سیح له گه ل هاوه له کانی له پووی زه مه نه وه له نیتوان سی ئینجیله هاو پیکه که و
 ئینجیلی یوحنا له به کتر جیاوازه . یوحنا ده لئ نه م ئیواره یه به ر له جه ژنی الفصح
 بووه . به لام ئینجیله کانی تر ده لئین له میانه ی جه ژنی الفصح دا پووی داوه .

کاتی گرینگی جه ژنی الفصح له سروته کانی یه هودی و گرینگی نه و ئیواره یه ی
 مه سیح خواحافیزی له هاوه له کانی کرد ده زانین چون ده بی نه و که له پوره ی
 مژده ده ره کان گواستوو یانه ته وه کاتی نه و ئیواره یه ی به نیسه بت جه ژنی
 الفصح وه له بیر کردوه ؟!

به شیوه یه کی گشتیتر ریوایه ته کانی نازاره کان له ئینجیله کان له به کتر جیاوازن
 و جیاوازییه که له نیتوان سی ئینجیله که ی به که م و ئینجیلی یوحنا تایبه تتره . دوا
 ئیواره ی مه سیح و نازاره کان له ئینجیلی یوحنادا دوو هینده ی هر یه ک له لوقا و
 مرقسه . ده قی یوحنا هینده و نیو له ده قی متی زیاتره . یوحنا وتاریکی دریزی
 مه سیح بۆ قوتابیه کانی ده گتیرته وه که له ئینجیله که یدا چوار اصحابی (له ۱۴

تاوه کو ۱۷) گرتووه. له پتی ئەم پووداوه گەورەوه مەسیح دوا پرتنمای دەدا بە قوتابییەکانی و هەروها وەسیەتە پۆحییەکیشی بەوان دەبەخشی. له ئینجیلەکانی تر هیچ شتێک لەم بارەوه نابینرێ. بە پێچەوانەوه متی و مرقس و لوقا دوعای مەسیح بۆ گیتسمانی دەگێرێنەوه و یوحناش هیچ ئاماژەیکەکی پێ ناکات.

نەبوونی پێواپەتی دامەزراندنی قوربانی پیروژ لە ئینجیلی یوحنا

له گرینگترین ئەو شتانی سەرئەنجامی خوینەری ئازارەکان لە ئینجیلی یوحنا پادەکیشی ئەوەیە که ئەو هیچ ئاماژەیک ناکات بۆ دامەزراندنی قوربانی پیروژ لە کاتی دوا ئیوارەیی مەسیح لەگەڵ قوتابییەکانی.

هیچ مەسیحییەکی نێیە لەبارەیی وینەیی دوا ئیوارەیی مەسیح لەگەڵ قوتابییەکانیدا نەزانی. مەزنترین وینەکیشەکان وینەیی ئەو دوا کۆبوونەوهیان کیشاوه که تێیدا یوحنا بە تەنیشت مەسیحەوه دانیشتووه. ئەو یوحناپەیی که پاهاتووین بە دانەری ئەو ئینجیلەیی دابنێین که ناوی وی هەلگرتووه.

ئەگەرچی ئەو مایەیی سەرسۆرمانی زۆرێک بێت که چی زۆرەیی پەسپۆرپان یوحنا ی قوتابی بە دانەیی ئینجیلی چوارەم دانانێن و ئەمیش باس لە دامەزراندنی قوربانی پیروژ ناکات. له کاتێکدا که بە پیروژ دانانی نان و مەیی که دەبنە جەستە و خوینەیی مەسیح کرداریکی بنچینەیی سەرۆتگەرای کلیسای مەسیحییە. سێ ئینجیلەکی تر ئەگەر بە واژەیی جیاوازی بێت باس لەم کردارە دەکەن، بەلام یوحنا بەک وشەشی لەبارەوه نالی. پێواپەتەکانی چوار ئینجیلەکی تەنها دوو خالی

هاوبه شیان تیدایه: پیشببینیکردنی نکوولیکردنی بطرس و ناپاکیی یه کیک له قوتابییه کان (تهنها له ئینجیلی متی و یوحنا ناوه کهی دههینری که یهوذا الاسخریوطی) ه. تهنها ئینجیلی یوحنا باسی شووشتنی پی قوتابییه کان له لایه ن مهسیحه وه له سه ره تای ئیواره وه ده گپرتته وه.

چون ته فسیری ئەم که لینه له ئینجیلی یوحنا دا ده کری؟

ئەگەر وامان دانا که ریوایه تی سی ئینجیله کهی یه که م راسته و ویستمان بابە تییانه بیریکه یه وه ئەوا یه که م شت که به زه ینماندا دیت ده بیت وا دابننن که ئەم برکه یه ی ئینجیلی یوحنا که روودا وه که ده گپرتته وه ون بووه. به لام نووسه ره مهسیحیه کان لیره دا نه وه ستاون. با له هندی له هه لویسته کانیا ن بکولینه وه.

(ئە. تریکو) له کتیبه کهیدا (petit dictionnaire du nouveau testament)

له وتاریکدا به ناو نیشانی (دوا ئیواره) دا ده لئ: ((ئوه دوا نانی ئیواره که مهسیح له گه ل دوا زده قوتابییه ها وه له کهی خواری که تیدا قوربانی پیروزی دامه زانند. نیمه ریوایه تی ئەم ئیواره یه مان له هه ر سی ئینجیله ها وریکه که هه یه)) (سه رچا وه کانی متی و لوقا و مرقس). ((ئینجیلی چواره میش ورده کاری ته وا و کاریمان پیده دات)) (سه رچا وه کانی یوحنا). له وتاریکدا به ناو نیشانی (قوربانی پیروژ) هه مان نووسه ر ده لئ: ((سی ئینجیله کهی یه که م دامه زانندی قوربانی پیروژ به شیوه یه کی کورت ده گپرتته وه، ئەوه ش خالیکی زور گرینگ بوو له پینمایی مهسیحیدا. قه دیس یوحنا ش ته وا و کاریه کی پتویستی دا وه ته ئەو ریوایه ته کورتانه ئەوه ش به گپرانه وه ی وتاری مهسیح له باره ی نانی

ژیان(الاصحاح: ۶-۲۲-۵۸))، نووسەر ئاماژه به وه ناکات که یوحنا دامه زانندی قوربانی پیروزی له لایهن مه سیحه وه نه گێپراوه ته وه. دانهر باس له ورده کاری ته و اوکاری دامه زانندی قوربانی پیروژ ده کات(له واقیعدا مه به ست قاچ شووشتنی قوتابییه کانه). سه بارهت به (نانی ژیان) یش که نووسەر باسی ده کات مه به ست لئی باسکردنی مه سیحه له و گه زۆیهی که خودا له بیابان به جووله که کانی سه رده می موسای به خشی. یوحنا تاکه مژده دهره که باسی نه مه ده کات. بیگومان یوحنا له برگی دواتری ئینجیله که یدا ئاماژه به ئاماژهی مه سیح بۆ قوربانی پیروژ ده کات، نه وهش له شیوهی تایبته به نان، هیچ مژده دهریکی تر باسی نه م پروداوهی نه کردوه.

که واته مایه ی سه رسوپمان نه وهیه که یوحنا له وهی سینه که ی تر ده گێپراوه بیده نگ بووه و نه وانیهی تریش له به رامبه ر نه و قسانه ی مه سیح له سه ر زاری یوحنا وه کردوونی قروقه پ بوون.

نه مه که لینیکی گه وره یه له ئینجیلی یوحنادا و نووسه ره مه سیحیه کانیش له ته رجه مه ی مه سکونی بۆ ئینجیل دانی پیدا ده نین به لام پاساوێک بۆ نه گێپراوه ی دامه زانندی قوربانی پیروژ له لایهن یوحنا وه دیننه وه و ده لئین: ((یوحنا به گشتی هیچ بایه خیک به نه ریت و دامه زراوه کۆنه کانی ئیسپرائیل نادات، په نگه هر نه مهش بووبیت وای ئی کردبیت ئاماژه به قوربانی پیروژ له سه روته کانی جه ژنی الفصح نه دات)).

نه م گرفته رافه کارانی نه وهنده شه ژاو کردوه تا ئاستیک زانایانی لاهوت له گه پانیان به دوا ی وینه یه کی سه ره تایی یان هاوشیوه ی قوربانی پیروژ له پروداوه کانی ژیان مه سیح که یوحنا ده یگێپرتنه وه فیلّ و حیله بازی ده که ن. به م

جۆره (ئە.کولمان) لە کتیبەکهیدا بە ناوی (پەیمانی نوێ) وای دەبینی که:

پەرچوو(معجزه)ی قانا و زۆربوونی نان بە جیگە ی وینە یەکی پیشووهختی نەینیی ئیوارە ی پیروژه(خواردنی قوربانیی پیروژ). ئەو ی لە قانا پوویدا گۆرینی ئاو بوو بۆ مە ی کاتی لە دەمی بووگواستنەو یە کدا پزینرا((ئەو ش یە کە م پەرچووی مەسیح بوو و لە نیو مەموو مژدە دەرەکان تەنی یوحنا لە الاصحاحی دوو مە ئینجیلە کهیدا - ئایە تەکانی ۱ بۆ ۱۲ باسی دەکات)). سە بارە ت بە زۆربوونی کولیرە ش(یوحنا إصحاحی شە شە م ئایە تەکانی ۱ - ۱۲) بە هۆی پەرچوویە که وە پینج کولیرە ئەو ەندە زیاد ی کرد بە شی ناندانی پینج هەزار کە سی کرد. کاتی یوحنا ئە م پوو داوانە ی گێرایە وە هیچ کۆمپینتیکی تایبە تی لە بارە وە نە داو، کردە ی نزی کخستنە وە ی ئە م پەرچووانە لە دامە زانندی قوربانیی پیروژ تە نها لە سروشی خە یالی پووتی پافە کارە. خوینەر هیچ هۆکارێک بۆ ئە م نزی کخستنە وە یە نابینی، زۆر پە شۆکا ویش دە مینیتتە وە کاتی دە بینی که هە مان ئە م نووسەرە پتی وایە چاککردنە وە ی ئیفلیج و کویر مژدە ی بە گا و رکردن(تعمید)ن و (ئاو) و خوینی هاتوو لە سینگی مەسیح دوای مردنی لە یە ک پوو داو دا کۆدە بنە وە ((ناردن بۆ تە عمید و قوربانیی پیروژ)).

نزی کخستنە وە یە کی تری تایبە ت بە قوربانیی پیروژ لای هە مان پافە کار هە یە و باوکه پۆجی لە کتیبی (پیشە کبیە ک بۆ ئینجیل) باسی دە کات و دە بیژتیت: (هە ندی لە زانایانی پسپۆپی کتیبی پیروژ وای دە بینن که چیرۆکی شووشتنی قاچە کان بەر لە دوا ئیوارە هاوشتیو یە کی پە مزیی دامە زانندی قوربانیی پیروژه)).

پیمان وایه قسهی نووسهره مهسیحیهکان وایه خه لک بکات ئه و که لینه
سه رسوپهینهی له ئینجیلی یوحنادا ههیه به ئاسانی قه بوول بکن، ئه م بنچینهیهی
ئه م نزیکخستنه وه وه همیانهی له سه ر دامه زراوه زۆر فشۆله .

دهرکه و تنی مهسیح دواي هه ستانه وهی:

پیشتر له باره ی خه یاله وه نمونه یه کی زه قمان له گێرانه وه له ئینجیلی متی
خسته پوو به تایبته له وه سفکردنی چهند دیارده یه کی ناسروشتی که هاوشانی
مردنی مهسیح بووه . ئه و پووداوانه شی به دواي هه ستانه وه یدا هاتوون بوته
که رهسته یه ک بو چه ندان گێرانه وه ی ناساز به لکو نامۆ و سه مه ره ی گشت
مژده ده ره کان.

باوکه پوچی له کتیه که یدا (پیشه کییه ک بو ئینجیل) لاپه ره ۱۸۲
نمونه گه لیتمان له باره ی ئه و تیکه ل و پیکه لی و پاشاگه ردانی و ناسازییه ی له م
گێرانه وانه دا هه یه ده داتی:

((لیستی ئه و ژنانه ی هاتوونه ته لای گۆرپه که ی مهسیح له سی ئینجیله
هاورپیکه که یه کناگرنه وه . له ئینجیلی یوحنا هه ر ژنیک هه یه ئه ویش مه ریه می
مه جده لیه . به لام ئه م به جیناو کو قسه ده کات وه ک ئه وه ی هاورپیی تری هه بن و
ده لی: (نازانین له کوئیان داناوه). به لام له ئینجیلی متی فریشته یه که ئه وه بو
ژنان راده گه یه نی که ئه وان مهسیح له جه لیل ده بینن. به لام ساتیک دواتر له نزیک
گۆرپه که وه چاوی پینان ده که وی. بیگومان لوقا هه سته به م دژوارییه کردوه و له
سه رچاوه که ی که میک لایداوه، فریشته که ده لی: (له بیرتانه چون له گه لتان دوا ئه و

کاتهی له جهلیل بوو...)) له واقیعدا لوقا تهنه ئاماژه به دهرکهوتنی سیّ جاری مهسیح دواي ههستانهوهی دهکات.. (بهلام یوحنا دهلی: ئه و له ماوهی ههشت پوژدا دوو جار له کۆپی بیت المقدس دهرکهوت، پاشان بۆ جاری سییهم له نزیک دهریاچه دهردهکهویت.. کهواته له جهلیل. بهلام متی تهنه باس له یهک جار دهرکهوتنی مهسیح له جهلیل دهکات)). نووسەر له م توپژینهوهیه دا کۆتاییی ئینجیلی مرقس که باس له دهرکهوتنی مهسیح دهکات دوور دهخاتهوه چونکه پیتی وایه که (به قهلهمیکی تر نووسرایه).

هه موو ئه مانه ناسازه له گه ل ئاماژه کانی دهرکهوتنی مهسیح که له و نامهیهی پۆلسی یه که مدایه بۆ خه لکی کۆرنسوس (۱۵ ، ۵ - ۷)، که دهلی: مهسیح بیّ ئه وهی خۆی له یاد بکات له یهک کاتدا بۆ ۵۰۰ کهس و جاک و هه موو حه وارییه کان دهرکهوتووه .

ئه وهی مایه ی سه رسورمانه ئه وهیه که باوکه پۆجی له هه مان کتیبدا سه رکۆنه ی ئه و ((پووداوه یاسابه دهره به هاشوهوش و مندالانه ی نیو هه ندی له ئینجیله ساخته کان له باره ی هه ستانه وهی مهسیح بکات)).

ئه م وه سفانه به ته وای بۆ متی و پۆلسیش شیواو نین که سه باره ت به دهرکهوتنی مهسیح دواي هه ستانه وهی له گه ل مژده دهره کانی تر ناته با و ناسازن؟!

زیده باری ئه وهش ناسازییهک هه یه له نیوان گێرانه وهی (کاری په یامبه ران)ی دانراوی لوقا له باره ی دهرکهوتنی مهسیح بۆ پۆلس و قسه ی پۆلس له و باره یه وه . ئه مهش بووه هۆی ئه وهی باوکه کانینگسه ر له کتیبه کهیدا به ناوی (ئیمان به

هه‌ستانه‌وه و زیندووکردنه‌وه‌ی ئیمان) ۱۹۴۷ ئاماژه بۆ ئه‌وه بکات که پۆلس ((تاکه شایه‌تی بینهره له‌سه‌ر هه‌ستانه‌وه‌ی مه‌سیح که له پۆی نووسینه‌کانیه‌وه راسته‌وخۆ ده‌نگی ده‌گاته ئیمه، به‌لام هه‌رگیز باس له دیداری شه‌خسی خۆی له‌گه‌ڵ مه‌سیح دوا‌ی هه‌ستانه‌وه‌ی ناکات - ئه‌مه ئه‌گه‌ر سی ئاماژه زۆر به‌پاریزانه‌مان هه‌لاوارد...)) ((به‌لکو له‌مه زیاتریش: پۆی به‌خۆی نادات وه‌سفی ئه‌م دیداره بکات)).

ناسازی نیوان ئینجیله‌کان و پۆلس که تاکه شایه‌تی بینهره به‌لام جۆی گومانه، پوونه.

(ئه. کۆلمان) له کتێبه‌که‌یدا (په‌یمانی نوێ) تیبینی ناسازییه‌کانی نیوان لوقا و متی کردووه: به‌که‌م ده‌لی مه‌سیح له‌الناصره ده‌رکه‌وتووه‌ته‌وه، دووه‌میان ده‌بیژی له‌جه‌لیل ده‌رکه‌وتووه‌ته‌وه.

سه‌باره‌ت به‌ ناسازی نیوان لوقا و یوحنا با باسی ئه‌وه‌ پووداوه بکه‌ین که یوحنا ده‌یگیژیته‌وه (إصحاح ۲۱، ئایه‌ته‌کانی ۱ بۆ ۱۴) له‌باره‌ی ده‌رکه‌وتنی مه‌سیح دوا‌ی هه‌ستانه‌وه‌ی له‌که‌ناری ده‌ریاچه‌ی ته‌به‌پیه بۆ ماسیگره‌کان و دوا‌ی ئه‌وه‌ش ئه‌وان ماسیه‌کی زۆی ئه‌وتۆیان ده‌ست که‌وت که نه‌یانده‌توانی هه‌لی بگرن، ئه‌وه‌ گێرانه‌وه‌یه هه‌مان ئه‌وه‌ موعجیزه‌ی پاوه‌ماسیه‌یه که له‌ گێرانه‌وه‌ی لوقادا له‌ هه‌مان شوێن له‌ ژبانی مه‌سیحدا پووی داوه (إصحاح پینجه‌م، ئایه‌ته‌کانی ۱ بۆ ۱).

به رزبوونه وهی مهسیح :

ناسازییه کان تا کۆتایی گێرانه وه کان درێژ ده بنه وه چونکه نه یوحنا و نه متی ناماژه یان به به رزبوونه وهی مهسیح نه کردوه. ته نها مرقس و لوقا باس له مه ده کهن.

به لای مرقسه وه (۱۶ ، ۱۹) مهسیح ((بو ئاسمان به رز کراوه ته وه و له لای راستی خودا دانیشتوه))، نه مهش بی دیاری کردنی میژووی هه ستانه وهی. به لام پیویسته تیبینیه ک بکه ن که کۆتایی ئینجیلی مرقس که نه م پرسته یه ی له خۆگرتوه ده قیکی راست نییه: ده قیکه نوسراوه و دواتر زیاد کراوه نه گه رچی که نیسه به یاسایی داده نی، نه مهش به پیی بۆچوونی باوکه پۆجی.

ده مینیتته وه ئینجیلی لوقا که نه و تاقانه یه له باسکردنی پووداوی به رزبوونه وه، نه وهش له ده قیکدا که هه یچ کهس مشتومپی له باره وه ناکات. (۲۴ ، ۵۱) ده لی: ((مهسیح لییان جیا بۆوه و بو ئاسمان هه لگیرا)). لوقا پووداوه که ده خاته کۆتایی گێرانه وهی هه ستانه وهی مهسیح ده رکه وتنی بو یازده هه وارییه که: ورده کاری گێرانه وهی ئینجیل نه وهی تیدا یه که گوا یه به رزبوونه وه که پۆزی هه ستانه وه پووی داوه، به لام له (کاره کانی په یامبه ران) — که هه مووان وا باوه پ ده کهن خۆی نووسه ریه تی — جاره کانی ده رکه وتنی مهسیح بو هه وارییه کان له نیوان نازاره کان و به رزبوونه وه به م واژانه وه سف ده کات: ((نه و کاته ی خۆی بو ده رخستن و به درێژیی چل پۆژ له باره ی مه له کوتی خودا قسه ی بو کردن و نه وانیش زیاتر له نیشانه په کیان لی ده ست که وت)) (۱ ، ۲-۳). نه م بره گه یه له (کاره کانی په یامبه ران) بنچینه ی دیاری کردنی جه ژنی مهسیحیی به رزبوونه وه یه به

چل پۆژ دواى الفصح كه وا به بۆنهى ههستانه وه وه ئاههنگ دهگيتردرى. كه واته ميژوو به پيچهوانهى ئينجیلی لوقاوه ديارىكراوه، زياد له وهش هيچ ده قىكى ترى ئينجیل نيه ئه م ديارىكردنه ميژوويه پاساو بدات.

كابرای مه سىحى كه ئه م هه لۆيسته ده زانى هه ست به سه رسوپمان ده كات چونكه ناسازييه كه پوونه. له گه ل ئه وه شدا ته رجه مهى مه سكونى بۆ ئينجیل دان به م واقيعه دا ده نيّت به لام له باسكردنى ئه و ناسازييه پۆناچى، به لكو ته نها به وه نده واز ده هينى ئاماژه به ئه گه رى گرینگى ئه و چل پۆژه بۆ په يامى مه سىح بكات.

ئه و نووسه رانهى ده يانه وى هه موو شتيك پاشه بكن و سازان له نيوان ئه و بابه تانه بكن كه ناسازين، له م باره وه چهند ليكدا نه وه يه كى نامۆ و سه يرمان پى ده دن.

چاپى چوار ئينجيله هاوپرته كه كه قوتابخانهى كتيبى پيروژ له قودس له سالى ۱۹۷۲ بلأوى كرده وه كۆمىنتى زۆر سه يرى تىدايه.

ته نانه ت وشهى (به رزبوونه وه) بابتهى ئه م په خنه يه يه: ((له واقيعدا به رزبوونه وه به واتاى فيزيكى وشه پووى نه داوه، بۆ خودا ژوووو و خواروو يه كه)) (ئوها!). خوينه ر به باشى له م سه رنجه تى ناگات و ده پرسى لوقا چون ده يتوانى ئه م قسه يه به شيوه يه كى تر ده رپرى..

دوا قسه‌کانی مه‌سیح، paraclet له ئینجیلی یوحنا:

یوحنا تاکه مژده‌ده‌ره که پووداوه‌کانی دوا ئیوارهی مه‌سیحی به‌ر له ده‌سگیرکردنی گێراوه‌ته‌وه، واته دوا قسه‌کانی له‌گه‌ڵ حه‌واریه‌کان، ئەم پووداوه‌ش به‌ وتاریکی درێژ کۆتایی دیت. ئینجیلی یوحنا چوار اص‌حاح (له ۱۴ تا ۱۷) بۆ ئەم پڕیوايه‌ته‌ ته‌رخان ده‌کات که له ئینجیله‌کانی تردا هیچ شوینه‌واریکی ئی نابینن.

چۆن نه‌بوونی ئەم پڕیوايه‌تی مائناواییه‌ کاریگه‌ره که پاسپارده‌ی پۆحیی مه‌سیح له خۆده‌گرێ له ئینجیله‌کانی متی و مرقس و لوقا پوون بکه‌ینه‌وه؟ ده‌کرێ ئەم پرسیاره‌ بکه‌ین: ئایا یه‌که‌م جار ده‌قه‌که‌ له‌ کُن سی مژده‌ده‌ره‌که‌ی تر هه‌بووه؟ ئایا دواتر لانه‌براهه‌؟ بۆچی؟ با ده‌سه‌بجی بلیین: ناتوانی هیچ وه‌لامیک بدیته‌وه، به‌ نیه‌سه‌ت ئەم که‌لینه‌ گه‌وره‌یه‌ی له‌ پڕیوايه‌تی هه‌ر سی مژده‌ده‌ره‌که‌ی یه‌که‌مدا هه‌یه‌ مه‌ته‌له‌که‌ به‌ته‌واوی کلۆم دراوه‌.

کرۆکی پڕیوايه‌ته‌که‌ بریتییه‌ له‌ ئاینده‌ی ئەو مروفه‌یه‌ که مه‌سیح له‌ باره‌یه‌وه ده‌دوێ و بایه‌خپیدانی مه‌سیحه‌ به‌ قوتابییه‌کانی و مروفایه‌تی له‌ پتی ئەمانه‌وه، پینمایی و فه‌رمانه‌کانی ده‌دات و به‌ شیوه‌یه‌کی کۆتایی ئەو پڕیبه‌ره‌ دیاری ده‌کات که پتیسته‌ دواي نه‌مانی خۆی مروفایه‌تی شوینی بکه‌وێت. ده‌قی ئینجیلی یوحنا — ته‌نی ئەم ده‌قه‌ش — به‌ شیوه‌یه‌کی ئاشکرا ناوی ئەم پڕیبه‌ره‌ به‌ ناویکی یونانی parakletos ده‌هینی که له‌ فه‌ره‌نسیدا بۆته paraclet. ئەمه‌ش چهنده‌ بره‌گه‌یه‌کی بنه‌په‌تی ئەم وتاره‌یه‌ به‌پتی ته‌رجه‌مه‌ی مه‌سکونی:

((ئەگەر منتان خۆشدهوی ئهوا کار بۆ شویتکه وتنی فرمانه کانم دهکن،
منیش نوێژ بۆ ئهواوکه دهکم که paraclet یکی ترتان پی ده به خشی.)) (۱۴،
۱۵ - ۱۶).

وشه ی paraclet واتای چیه؟ ئهوه قه ی ئینجیلی یوحنا که ئیستا له لمان
به م واژانه واتاکه ی پوون ده کاته وه:

((paraclet پۆخی پاک (الروح القدس)، له مه ودوا باوک به ناوی منه وه بۆتانی
ده نیری و هه موو شتیکتان پی راده گه یه نی و واتان لی ده کات هه موو ئه و شتانه تان
بیربیته وه که پیتانم گووته.)) (۱۴، ۲۶).

((ئهو خۆی شایه تیم بۆ ده دات)) (۱۵، ۲۶).

((کۆچکردن سوودی بۆتان هه یه، چونکه ئەگەر ئەز نه پۆم paraclet نایه ت
بۆ کنتان، به پیچه وانه وه ئەگەر پۆیشتم ئهوا ئه وتان بۆ ده نیرم. ئه و به هاتنی،
سه باره ت به گونا و داد و ده سه لات جیهان سه رسام ده کات.)) (۱۶، ۷-۸).

((کاتی پۆخی حه قیقه ت دیت، واتان لی ده کات به ره و حه قیقه تی ته واو به رز
ببنه وه، چونکه ئه و به ویستی خۆی نادوی به لکو ئه وه ده لی که ده بیستی و
هه موو ئه و شتانه تان پی ده ناسینی که دواتر دیت. به رز و پایه داریشم
راده گری.)) (۱۶، ۱۳-۱۴).

باوکه تریکو له (فره هنگی بچوکی په یمانی نوی) له باره ی وشه ی paraclet

ده لی:

((ئەم ناوہ یان ئەم سیفەتە گواستراوہ لە یۆنانییەوہ بۆ فەرہەنسی لە پەیمانە نویدا بەکارنەھاتووہ تەنھا لە ئینجیلی یوحنادا نەبێ: ئەو لە دەمی گێرانەوہی وتارەکەمی مەسیح لە دوا ئیوارەیدا چوار جار ئەم وشەییە باس دەکات(۱۴ ، ۱۶ و ۲۶ : ۱۵ ، ۲۶ ، ۱۶ ، ۷) جارێکیش لە پەیمانەییەکا (۲ ، ۱). وشەکە لە ئینجیلی یوحنادا بە واتای پۆچی پاک دیت، بەلام لە پەیمانەکا دا مەبەست لێی مەسیحە . وشەیی paraclet لە لای جوولەکا هیللنستیەکانی سەدەمی یەکەم بە واتای ناوہندکار و بەرگریکار بلۆ بووہ (...)) مەسیح پایدەگەینێ کہ پۆج بە باوک و کوپوہوہ بۆ پزگاریکردن دەنێردرێ. پۆج دەخالەت دەکات و وەکو جێگرەوہ (بدیل)ی مەسیح بە ئیعتیباری paraclet کاردەکات یان ناوہندکاریکی زال بەسەر ھەموو شتێک)).

کەواتە ئەم کۆمیتنە پۆچی پاک دواي نەمانی مەسیح دەکاتە رێبەریکی بالاتر لە مرۆڤ. ئایا ئەمە لەگەڵ دەقی یوحنا دەگونجی؟

پێویستە گرافتەکا بخەینە پوو، لە پووێ مەبدەئییەوہ سەیر دیتە بەرچاوەگەر ئەم بڕگەیی پێشوو بەدینە پال پۆچی پاک کہ دەلی: ((ئەو بە ویستی خۆی نادوێ بەلکو ئەو دەلی کہ دەبیستی و ھەموو ئەو شتانەتان پێ دەناسینێ کہ دواتر دیت.)).

وا دەردەکەوێ کہ نامەعقول بیت کہ دەسەلاتی قسەکردن و گوتنی ئەوہی دەبیستی بەدینە پال پۆچی پاک.. بە پێی زانیاریی من ئەم پرسە کہ لۆژیک پادەسپێری بخزیتە پوو بە گشتی بابەتی ھیچ کۆمیتنیک نییە.

بۆ ئهوهی بیریۆکه یهکی دروستمان له باره ی گرفته که وه هه بی پتویسته بگه پتینه وه بۆ ده قه یۆنانییه بنه په تیبیه که، ئه مه ش له گرینگیه که یدا یه کسانه به داننان به وهی که یوحنا به یۆنانی نووسیوه نه که به زمانیکی تر.

ئهو ده قه یۆنانییه ی بۆی گه پاینه وه بریتیه له ده قی Novum Testamentum Graece چاپی نه ستلی و ئه له ند ۱۹۷۱.

هه ره خنه گرتنکی جیددیانه له ده قه کان به وه ده ست پتیده کات به دوا ی جیاوازییه کانی نیو ده قه کان بگه پتیت. لیره دا ده رده که وی که له کۆی ده سنووسه ناسراوه کانی ئینجیلی یوحنا ده قنکی تری جیاوازی ئه وتۆ نییه که واتاکه بگۆپئ جگه له برگی (۱۴ ، ۲۶) له وه ده سنووسه سریانیه ی به Palimpseste به ناویانگه، برگه که ش ته نها ئامازه بۆ پۆح ناکات به لکو بۆ پۆحی پاک. ئایا ئه مه ته نها له بیرچوونه وه به که له لایه ن نووسه ره وه وه یان نه یویزواوه شتیک بنووسی که پتی وا بووه نامه عقوول له به رامبه ر ده قنکدا که بانگه شه ی ئه وه ده کات گوا به پۆحی پاک ده بیستی و ده دوی؟ جگه له م تیبینییه و هه ندی جیاوازی پزیمانی که هه یچ له واتای گشتی ده قه که ناگۆپئ، لیره دا هه یچ بواریک نییه بۆ پتیداگرتن له سه ر جیاوازی دیکه ی ده قه کان.

ئه وه ی گرینگه ئه مه یه که ئه وه ی لیره دا له باره ی ده لاله تی دیایکراوی هه ردوو کاری (ده بیستی) و (ده دوی) به سه ر هه موو ده سنووسه کانی ئینجیلی یوحنادا ده چه سپئ و له نیویدا ئه م حاله ته ی ئیره ش.

کاری (ده بیستی enedre) له وه رگیزانی فه ره نسیددا بریتیه له کاری (Akouo) به یۆنانی و واته وه رگرتنی ده نگه کان. بۆ نمونه کاره یۆنانیه که

دهکاته وشه‌ی (Acoustique) ی فەرهنسی و (Acoustics) به ئینگلیزی واته: دهنگناسی (علم الاصوات).

به لام کاری (parlet) له وه‌رگێرانی فەرهنسی بریتییه له کاری Laleo به یۆنانی و واتای گشتی بریتییه له ده‌رکردنی دهنگه‌کان به تاییه‌تی دهنگی قسه. ئەم کاره له ده‌قه یۆنانییه‌که زۆر دووباره ده‌بیته‌وه ئه‌وه‌ش وه‌کو ئاماژه‌یه‌ک بۆ لێدوانی مه‌سیح له کاتی بانگه‌وازه‌که‌یدا. که‌واته‌ وا ده‌رده‌که‌وی که لێره‌دا مه‌به‌ست له په‌یوه‌ندیکردن به خه‌لک هه‌رگیز وای لێ ناخوینرێته‌وه که له کاری پۆچی پاکه. به‌لکو بریتییه له په‌یوه‌ندییه‌کی خاوه‌ن مۆرکیکی ماددیانه‌ی پوون، ئه‌وه‌ش به هۆی چه‌مکی ده‌رکردنی ده‌نگ که چه‌مکیکه په‌یوه‌سته به‌م وشه‌ یۆنانییه‌ی ده‌یزانیت.

هه‌ر دوو کاره یۆنانییه‌که (Laleo و Akouo) مه‌به‌ست لێیان دوو کاری ماددییه ناکرێ تاییه‌ت بن بوونه‌وه‌رێک مه‌گه‌ر ئەندامێکی بۆ بیستن و په‌کیکی تری بۆ قسه‌کردن هه‌بێ. به‌م جۆره‌ پیاده‌کردنی ئەم دوو کاره به‌سه‌ر پۆچی پاک کارێکی نه‌کرده‌نییه. ده‌قی ئەم بره‌گه‌یه‌ی ئینجیلی یوحنا هه‌روه‌کو له ده‌سنووسه‌ یۆنانییه‌کانه‌وه به ده‌ستمان گه‌یشتوووه به هه‌چ شێوه‌یه‌ک شیاوی تیگه‌یشتن نییه ئەگه‌ر به‌ته‌واوی له‌گه‌ڵ هه‌ردوو وشه‌ی (پۆچی پاک) له ئایه‌تی ۲۶ ی اصحاحی ۱۴ په‌سندمان کرد: ((paraclet) ئه‌و پۆچه‌ پاکه‌ی که باوک به‌ ناوی منه‌وه ده‌بینرێ...)) هتد. ئەوه تاکه‌ پرسته‌یه له ئینجیلی یوحنا که هاوشێوه‌یه‌ک له‌نیوان paraclet و پۆچی پاک ده‌چه‌سپێنی.

به‌لام ئەگه‌ر هه‌ر دوو وشه‌ی پۆچی پاکمان (to pneume to again) له‌م پرسته‌یه‌دا سه‌رپه‌یه‌وه ئه‌وا ئه‌و کات هه‌موو ده‌قه‌که‌ی یوحنا ده‌لاله‌تیکی زۆر پوون به

دهسته وه ده دات. زیاتر له وهش ئەم ده لاله ته شیوه یه کی ماددی وه رده گری و ئە وهش له میانە ی ده قیگی تری یوحنا وه که بریتییه له ده قی نامە ی به کام که هەمان ئەم وشە به paraclet به کار دینی بۆ ناماژه کردن بۆ مه سیح وه کو ناوه ندکاریگی لای خودا.

به پتی ئینجیلی یوحنا (۱۶ ، ۱۴) کاتی مه سیح ده لی: ((نوێژ بۆ خودا ده کام و paraclet یگی ترتان بۆ ده نیرم)) ده یه وی بلی: ئەو بۆ مروژ ناوه ندکاریگی (دیکه) ده نیری ههروه کو خۆی له کاتی ژانیدا له سه ر زه وی له به رژه وه ندی مروژ ناوه ندکاریگی لای خودا بوو.

ئە وهش به وه پری لۆژیکه وه ده مانبات به ره و ئە وهی که له paraclet ی لای یوحنا بوونه وه ریگی مروی وه کو مه سیح خاوه ن هه ر دوو ههستی بیستن و قسه کردن ببینن، ده قه که ی یوحناش به شیوه یه کی به کلاکه ره وه هه ر ئەم دوو ههستی له خۆگرتووه . که واته مه سیح پایده گه یه نی که دواتر خودا بوونه وه ریگی مروی بۆ سه ر ئەم زه وییه ده نیری تا ئەم پۆله بگپێی که یوحنا باسی کردووه و با به کودتی بلین: پۆلی پیغه مبه ریکه ده نگی خودا ده بیستی و په یامه که ی به گوئی خه لک ده دا. ئە وهش ته فسیری لۆژیکییانه ی ده قه که ی یوحنا به ئە گه ر واتای راسته قینه مان به وشه کان به خشی.

بوونی هه ر دوو وشە ی (پۆحی پاک روح القدس) له وه ده قە ی ئە مپۆ له به ر ده ستمانه له وانیه له زیادکردنیکی ته واو خۆویستانه ی دواتر هه لقولا بیته که ئامانج لێ به لاریدا بردنی واتای به کامی ئە و برکه یه بیته که هاتنی پیغه مبه ریکی تر دوا ی مه سیح پاده گه یه نی، چونکه ئە مه ناسازه له گه ل پیرویا وه پری که نیسه ی مه سیحی که ده یه ویست مه سیح دوا پیغه مبه ر بیته.

دوماهی

ئەو باسوخواسانەى ئیژرە و قسە و کۆمىنتى ئەو رافەکارە دیارە مەسیحیانەى نامازەیان پى کرا سەر دەکیشى بۆ رەتکردنەوەى بانگەشە پووکه شەکان، ئەوەش بە پشتبەستن بە و هیلهى ئەم کۆپرەى دوایى پەسندى کردووە که تايبەتە بە میژوویبوونى رەهای ئەو ئینجیلانەى که بانگەشەى ئەو دەکری گوايە بە ئەمانەتەوە کردەووە و زانیارییەکانى مەسیحیان گواستۆتەووە.

ئەو بەلگانەشى خزانەپوو چەند بەشیک بوون:

یەکهەم: دەستەواژەگەلیک لە ئینجیلەکان هاتوون خۆیان ناسازی گەورە دەسەلمیئن. ناکری باوەر بە دوو بابەتى ناساز بکری. ناکری هەندى بابەتى نامەعقول قەبول بکری که ناکۆکه لەگەل ئەو پیدراوانەى زانیارییە نوێیەکان بە تەواوی سەلماندوویانە. دوو درەختەنەژادى مەسیح که ئینجیلەکان دەیخەنەپوو لەگەل ئەو بابەتە نادروستانەى تییاندایە بەلگەیهکی دیارن لەم بارەووە.

زۆریک لە مەسیحیەکان ناگیان لەو ناسازی و بابەتە نامەعقولانە یان ئەوانەى لەگەل زانست پیکناکەون نییە، ئەوان تووشى حەپەسان دەبن کاتى هەموو ئەوانە که شەف دەکەن: ئەوان هەمیشە کاریگەر بوون بە خویندنەوەى ئەو کۆمىنتانەى پوونکردنەوەى ورد دەدەن که دلئیایان دەکاتەووە، لەمەشدا گۆرانى ستایشکارانە کۆمەکیان دەکات. هەندى نمونەى دیارمان لەبارەى زیرەکییە هەندى رافەکار لە شاردنەوەى ئەوەى بە شەرمەووە ناوی دەنێن ((دژواری)).

لە واقعیدا ئەو بېرگانەى ئینجیلەکان که دان بە ناراستییان نراووە زۆر کهەمن، لەگەل ئەوەشدا که نێسە یاسایبوونى پراگەیاندووە.

دووه م: توئیزینه وه نوئییه کانی په خنه گرتن له دهه کان ئه و پیدراوانه یان پروژ کردوته وه که به پئی رای باوکه کانینگسه ر ده بیته (شورشیك له پئیازه کانی ته فسیر) که سهرده کیئشی بۆ ئه وهی حه رفییانه بابه ته کانی په یوه ست به مه سیح له ئینجیله کان لیک نه ده ینه وه. زانیارییه نوئییه کان که پرووناکییان خستوته سهر میژووی په هودی - مه سیحی و مملانیی نیوان تایه فه کان بوونی بابه تگه لیک روشن ده که نه وه که خوینه رانی ئه م سهرده مه واقورماو ده که ن، چیتر چه مکی مژده دهره کان وه کو شایه ت عه یان شیایوی داکوکی لیکردن نییه ئه گه رچی تا ئه مرؤش هیشتا ئه مه تیگه یشتنی زوریک له مه سیحیه کانه. دانراوه کانی قوتابخانه ی کتیبی پیروژ له قودس (باوکه بینوا و باوکه بوامار) به باشی ئه وه ده سه لمینی که ئینجیله کان زیاتر له جاریک نووسراونه وته وه و پاکنووس کراون و راستکراونه ته وه، بۆ ئه م دوو نووسره وریایی ده ده نه خوینه ری ئینجیل که وا له سه ری پئویسته له زیاتر له حاله تیک واز له وه بیئی گویبیستی ده نگی راسته وخوی مه سیح بیته.

سییه م: مۆرکی میژووییانه ی ئینجیله کان هیچ مشتومرک ه لئاگرئ، به لام ئه م به لگه نامانه بهر له هر شتیک و له پئی گپراوه کانی تایه ت به مه سیح عه قلبیه تی وته بیژانی تایه فه به راییه کانی مه سیحیه تمان پی ده ناسینن و به تایه تی ئه و دوژمنایه تییا نه مان پی ده ناسینن که له نیوان په هوده مه سیحیه کان و پؤلسدا هه بووه: توئیزینه وه کانی کاردینال دانیلو له م خالانه به به لگه داده نرین.

که واته چۆن سه رسوپماو ده بین له شیواندن هه ندئ له پروداوه کانی ژبانی مه سیح له لایه ن مژده دهره کانه وه، ئه وان ه ی که نامانجیان بهرگریکردن له

تێپروانیی شەخسی بوو. چۆن لە سەرپنەوێ هەندێ پووداو واقورماو دەبین،
چۆن لە مۆرکی پۆمانئاسایانە هەندێ پووداوی تر سەراسیمە دەبین؟

ئەمە سەردەکیشی بۆ ئەوێ ئینجیل بە هۆنراوێ داستانی لە ئەدەبی
سەدەکانی ناوەراست بەراورد بکەین. ئەم بەراوردکردنە لەگەڵ (داستانی پۆلان)
تیک دەکاتەو، ئەو داستانە کە لە شیوێ پۆمان دەگێردێتەو و لە
بەناوبانگترین داستانەکانە بە راستی پوویداو. ئایا خۆینەر دەزانێ کە ئەم
داستانە پووداویکی راستەقینە دەگێردێتەو: دواوێ سوپای شارلمان کە پۆلان لە
پارێوێ رەنسفق فرماندەوێ دەکرد دەکەوێتە نێو بۆسە یەکەو، ئەم پووداوە کە
خودان گرینگایەتیێکی لاوەکیێ لە ۱۵ی ئابی سالی ۷۷۸ ز پوویداو، ئەم
پووداوە ئەوێندە گەرە کراوێ تا ئەوێ کراوێ تە شەپکی پیرۆز. ریوایەتە کە
خەیاڵیێ، بەلام ئەم خەیاڵە حەقیقەتی یەکیێ لە شەپکانی شارلمان ناشاریتەو
کە بۆ پاراستنی سنوورەکانی لە دزەکردنی گەلە دراوستیێکانی کردوویەتی: ئەمە
راستەکە یە، شیوێ داستانئاساکە ی ریوایەتە کە نایسپێتەو.

هەمان شتیش بە نێسبەت ئینجیلەکانەو: خەیاڵەکانی متی و ناسازیێ
زەقەکانی نێوان ئینجیلەکان و بابەتە نامەعقولەکان و نەسازان لەگەڵ پێدراوێکانی
زانستی نوێ و دەسکاریێ یە کە لە دوا یەکەکانی دەقەکان، هەموو ئەمانە و لە
ئینجیلەکان دەکات إصحا ح و بێرگە گەلیک لە خۆبگرن کە تەنی هەلقولوی
ئەندیشە ی مۆف بن. بەلام ئەم خەوشانە بوونی پەيامی مەسیح ناخەنە گومانەو:
تەنھا گومان دەکەوێتە سەر ئەو چۆنیتییە ی پێی ئەنجام دراوێ.

قورئانی پیروژ و زانستی نوی

دهسپیک

سهره تا کۆکردنه وه له نێوان قورئان و زانست مایه ی سهرسورمانه . به تایبته که مه بهست له م په یوه ندی کۆکردنه وه یه پیکه وه سازانی ههردووکیانه نه ک لیک دورکه وتنه وه . ئایا زۆرائیک وا نابینن که پیکگرتنی کتیبیککی ئایینی به پیدراوه زانستییه کان کاریک تازهبابه تی سهرده مه که مانه ؟ له واقیعدا به ده ره له هه ندی حاله تی ده گهن ده نا زۆرینه ی زاناکان که تیۆره ماددییه کان مه شره بیانه زۆریه ی کات له به رامبه ر پرسه ئایینییه کان هه لوئستیکی بایه خ پینه دان یان سووک سه رنجدان ده گرنه به ر و زۆر جاریش ئاین به دامه زراو له سه ر ئه فسانه داده نین . له وه زیاتریش ، ئیمه کاتیک لیره له ولاتانی پۆژئاوا باس له زانست و ئاین ده که ن ئه وه فه رامۆش ده که ن ئیسلام ره گه ل یه هودییه ت و مه سیحیه ت بخره ی ، بپیارگه لی نادروست که له سه ر تیگه یشتنی هه له دامه زراوه و له دژی ئیسلام ده رچووه ئه وه نده فره یه به چه شنیک زۆر سه خته بۆ مرۆف بیروکه یه کی ساغله می له باره ی ئیسلام له واقیعدا هه بی .

بۆیه نه گه ر ئه مرۆ بمانه وی هه ر به راوردیک له نێوان ئیسلام و زانسته کاندایه که ن سهره تا پتویسته چاوپیداخشانیک گشتی به ئیسلامدا بکه ن ، ئه و ئیسلامه ی هه میشه له ولاته کانه ماندا به دحالیبوونمان لێی هه بووه .

ئو بپیارگه له ته واو چه وتانه ی له پۆژئاواوه له باره ی ئیسلامه وه ده رده چن هه ندی کات له نه زانینه وه هه ندی کاتیش له گه وچاندنی به نه نقه سه توه سه رچاوه ی گرتوه . به لام ترسناکترین ناراستیه کان ئه وانن که په یوه ستن به کاره کرده نییه کان ، نه گه ر ئیمه بتوانین له هه له کانی تایبته به خه ملاندن ببوورین ئه وا ناتوانین له وه چاوپۆشین که پووداوه کان به جوړیک بخرینه روو که

پێچهوانەی حەقیقەت بن. بە لکو ئیمە تووشی حەبەسان دەبین کاتی لە دانراوە زۆر جیددییه کان درۆگە لێکی زەق دەبینین ئەگەرچی دانەرە کانیشیان بە دانەری لێهاتوو حساب دەکری. فەرموون ئێوه و نمونە یەک لەم بارە یەو: لە ئینسکلۆپیدیای یونیڤێرسالیس، بەشی شەشەم، لە ژێر ناوونیشانی (ئینجیلەکان) دا ئاماژە یەک لە بارە ی جیاوازی ئینجیلەکان لە قورئان دەبینین. دانەر دەبیژی: ((مژدە دەران ئەو بانگە شە یە ناکەن هەر وەکو قورئان دە یکات گوا یە گواستە وە ی ژیاننامە یە کە خودا بە شیۆه یە کی موعجیزە ئاسا بە سەر موخە مە دیدا دابە زاندوو)). لە راستیدا هیچ پە یو ه ندییە ک نییە لە نێوان قورئان و ئە وە ی دانەر ناوی دە نی ((ژیاننامە)): قورئان پە یامە. تەنانەت ئە گەر دانەر سە یری خراپترین تە رجە مە ی قورئانی ش ی کردبایە ئە وە ی بۆ ساغ دە بۆو... بە رپرسی ئە م درۆ یە ی کە تاییبە تە بە قورئان ئوستازیکی زانکۆ ی یە سو عیبە لاهوتیبە کانی شاری لیونە. بلۆ کردنە وە ی درۆ گە لی لە م چە شنە بە شداری دە کات لە بە خشی نی وێنە یە کی ساخ تە لە بارە ی قورئان و ئیسلام.

لە گە ل ئە مە شدا لێرە دا هۆ کار گە لێکی ئومید بە خش هە ن، لە بە ر ئە وە ی ئە مڕۆ تاییبە کان چیتەر داخراو و گۆ شە گیر نە ماون، زۆر ی کیش بە دوا ی لیکتینگە یشتنی هاو بە ش دە گە رین. ئە وە ی ئە مڕۆ ما یە ی پێزانینە ئە وە یە کە لە بە رزترین ئاستە فەر میبە کان پوودە دات بە جوړیک کە وا مە سیحییە کاسۆ لیکە کان دە کو شن ئە لقه کانی پە یو ه ندی لە گە ل موسلمانان دامە زرینن و هە ول دە دن لیکتینگە یشتن نە هیلن و تە قە لا دە دن تیروانینە ناراستە باو ه کان لە بارە ی ئیسلام راست بکە نە وە .

له پیشه‌کیی ئەم کتیبەدا باسەم لەو گۆرانیکارییە مەزنە کرد کە لەم سالانەی نوایی پوویداوه و ئاماژەم بەو بەلگەنامەیە کرد کە لە سکرترییەتی فاتیکان بۆ کاروباری نامەسیحییەکان بە ناوێشان (پێنمایگەلیک بۆ دامەزراندنی گفتوگۆ لەنیوان مەسیحی و موسلمانان) دەرچوو.

بەلگەنامەیەکی زۆر واتاھەلگرە لەمەڕ ئەو ھەلۆیستە نوێیانەی بەرامبەر ئیسلام دەگیرێنەبەر. لە چاپی سییەمی سالی ۱۹۷۰ ی ئەم توێژینەوہیە ئەم پێنمایانە داوای (پیداچوونەوہ بە ھەلۆیستەکانمان لەبارەئە ئیسلام و پەخنەگرتن لە بڕیارە پیشوہختەکانمان) دەکات... (پتۆیستە یەکەم جار وردە وردە عەقلییەتی برا مەسیحییەکانمان بگۆرین، ئەوہ بەر لە ھەموو شتێک شیایوی باہەخە))... پتۆیستە وازبەئینری (لەو وینە پزێوہی پابردوو بۆی بەجێھێشتووین یان درۆ و بڕیاری پیشوہخت شیواندووہتی))... ھەرہا (پتۆیستە دان بنری بەو ستەمانەئە پۆژئاوای مەسیحی دەرھەق موسلمانانی کردوہ))... بەم شتوہیە بەلگەنامەکەئە فاتیکان - سەت و پەنجا لاپەرەیک دەبی - پوانینە کلاسیکییەکانی مەسیحییەکان لەبارەئە ئیسلاموہ پووچەل دەکاتوہ و ھەرہا خستنە پووہکیش لەبارەئە ئیسلام لە واقیعدا دەخاتەپوو.

لەژێر ناوێشان (ئەگەر لە زۆریەئە بڕیارە پیشوہختەکانمان خۆ پزگار بکەین گەورەییە)، دانەرانی ئەم بەلگەنامەیە ئەم بانگەوازیان ئاراستەئە مەسیحییەکان کردوہ: (ھەرہا پتۆیستە لێرە بەقوولئە لە عەقلییەتەکانمان خۆ پاکبکەینەوہ، ئەوہ دەلێین و بەتایبەتی بیر لە ھەندی لەو بڕیار ئامادەکراوانە دەکەینەوہ کە زۆر جار بە سووکایەتییەوہ لەبارەئە ئیسلاموہ دەرماندەکرد. وا دەرەدەکەوئە گرینگ

و بنه پرتی بیت بۆمان که واز له وه بیئین له ناخی دلّه کانمان پهره به پوانینه خیراکان به لکو کۆنترۆلخوازییه کان بدهین)..

لیره دا یه کیک له پوانینه ناره وایه کان که زۆر گرینگه و به ره و نه وه مان ده بات وشه ی Allah له زمانه که مان وه کو واتایه ک بۆ خودای موسلمانان له زمانی فهره نسی خراپ به کاربئین، وه کو نه وه ی موسلمانان خودایه کی غهیری خودای مه سیحیه کان به رستن. وشه ی Dieu به زمانی عه ره بی واتای خودای بالا و مه به ست لئی خودای تاک و ته نیایه. نه وه واتای نه وه یه که گواستنه وه ی دروستی وشه که بۆ فهره نسی راست نابۆ مه گر به په نابردن بۆ وشه ی Dieu نه بی. خودای موسلمان خودایه کی تر نییه جگه له پهروه ردگاری موسا و مه سیح.

به لگه نامه ی سکر تارییه تی فاتیکان بۆ کاروباری نامه سیحیه کان به م واژانه جهخت له سه ر نه م پیدراوه بنه پرتیه ده کاته وه:

(وای ده بینین ناره وایه له گه ل هه ندی له پۆژئاواییه کان ده ست به وه وه بگرین که الله له حه قیقه تا خودا نییه).! ده فه کانی ئوسقوفه کانی فاتیکانی دووم نه م چه شنه گومانه ی شه رمه زار کردوه. نه گر بمانه وی ئیمانی موسلمانان به خودا کورت بکه ی نه وه به وه ده سه ته واژانه باشته ر نا هئین که له کتیبی Lumen Gentium دا هاتوه: (نه و موسلمانانه ی باوه ریان به ئیبراهیم هه یه له گه ل ئیمه خودای تاقانه ده په رستن، خودای به سوژ و خاوه ن پاداشت و سزای پۆژی دوایی)).

لیره وه ناره زایی موسلمانان له وه نه ریته زۆر بلاوه تیده گه ین نه ویش گواستنه وه ی حه رفیانه ی واژه ی Allah به له زمانه نه وروپییه کان له بری

وه رگتپان به وشه‌ی Dieu ی فه په نسى. په وناکبیره موسلمانان کان ستایشی
وه رگتپانی قورئانیان له لایه ن د. ماسونه وه کرد چونکه دواچار وشه‌ی Allah
وشه‌ی Dieu به کارهیتنا..

ده که‌ی فاتیکان ناماژه ده کات به وه‌ی که (الله تاکه وشه‌ی عه ره بییه که له
کن مه سیحیه عه ره به کان ده لاله ت بیت بؤ خودای تاک و تهنیا).

موسلمانان و مه سیحیه کان یه ک خودا ده په رستن. به لکه نامه که‌ی فاتیکان
په خنه له هندی بریاری تری هه له سه باره ت به ئیسلام ده گری:

((زه بروژوری ئیسلام))، ئه م بریاره پتیشه خته زور بلاوه، به لکه نامه که لیتی
ده کولیته وه و به به لکه‌ی چند نایه تیکی قورئان و به چه مکی به پرسیاریتیی
مروژه له به رامبه ر کرده وه کانیدا پووجه لی ده کاته وه. به لکه نامه که چه ونیی نه و
تیکه یشتنه پوون ده کاته وه که پیی وایه بنه ما ئیسلامیه کان حه رفیین و به
تیکه یشتنیکى پیچه وانه که بروای به دلسوزی له ئیمانان به ره نگاری ده بیته وه،
نه وه ش به باسکردنی ئه م دوو ده سته واژه یه‌ی قورئان که پوژئاواییه کان لیتی
بیئاگان.

﴿لا إكراه في الدين﴾ (سورة البقرة نایه تی ۲۵۶).

﴿وما جعل عليكم في الدين من حرج﴾ (سورة الحج نایه تی ۷۸)

به لکه نامه که به ره ئستی نه و بیروکه یه‌ی له باره‌ی ئیسلام وه بلاوه که گوايه
نایینی ترسه، به بیروکه‌ی ئیسلام نایینی خوژه ویستیه ده کات، خوژه ویستیی
مروژه له ئیمانان به خودا وه په گى داکوتاه. نه و بیروکه یه ش وه پاش ده دات که به
هه له بلاو بوته وه و ده لی گوايه ناکاری ئیسلامی که موکورته و هه روه ها نه و

بیروکه یه ش ده پووچینیتته وه که زۆرێک له یه هود و مهسیحیه کان له باره ی ده مارگرژی ئیسلام وه شان دوویانه، له م باره وه ده یژی: (له واقیعدا، ئیسلام به دریزایی میژوو له شاری مهسیحی ده مارگرژتر نه بووه نه و کاته ی مهسیحیه ت له م شاره دا به شیوه یه ک له شیوه کان به هایه کی سیاسی ده ست ده که وت). لیره دا دانه ره کان چه ند گوزارشتیکی قورئان ده که نه گه واهی بو پوو نکرده وه ی هه له ی پۆژئاواییه کان سه باره ت به وه ی ناوی ده نین (شه پی پیروژ)، له زمانی عه ره ببیدا پی ده لئین (جیهاد له پینا و خودا) واته کۆششکردن بو بلاوکرده وه ی ئیسلام و به رگری لیکردنی له هیرشی ده سدریزیکاران). به لگه نامه که ی فاتیکان زیاتر ده لئ: (هه رگیز جیهاد نه وه نییه که له ته وراتدا به Kherem ناسراوه، جیهاد هه ولئ له ناو بردن نادات به لکو ته قه لا ده دات بو ئه وه ی مافی خودا و مروؤ بگه یه نیتته شوینی نوی). (له رابردو دا کرده وه کانی توندوتیژی له شه په کانی جیهاد دا به گشتی ملکه چی یاسا کانی جه نگ بوو، له سه رده می شه په کانی خا چه لگ رانیش نه وانه ی گه وره ترین قه سا بخانه یان ده نایه وه هه می شه مو سلمانان نه بوون).

دواتر به لگه نامه که باس له و بریاره ی پیشوو ده کات که ده یگوت: ئیسلام ئایینیکی وشک و دوگمایه شوینکه وتوو ه کانی هه ر له سه رده میکی به سه رچو دا ده میننه وه و نه وه ش وا ده کات ئاماده بیان تیدا نه بی بو گونجان له گه ل ده سکه وته ته کنیکیه نوییه کانی سه رده م). به راوردی هه ندئ هه لویستی هاوشیوه ده کات که له هه ندئ ولاتی مهسیحییدا تیبینی کراوه و پایده گه به نی (ئیمه له بیی ئیسلامییدا بنه مایه ک ده بینین بو توانای گه شه کردنی کۆمه لگه ی مه ده نی).

ئه ز یه قینم هه یه که به رگری فاتیکان له ئیسلام ده بیته مایه ی سه رسو رمانی زۆرێک له هاوچه رخه کانمان جا مو سلمان بن یان جووله که یان مهسیحی، نه وه

راگه یاندیتکه به دلسۆزی و گیانی کرانه وه ئاودیرکراوه و به شیوه یه کی ناوازه له هه لۆیسته کانی پابردوو جیاوازه، به لام به راستی چهند که من نه و رۆژئاواییانه ی به و هه لۆیسته نوئیانه یان زانیوووه که بالاترین ده سه لاتی که نیسه ی کاسۆلیکی گرتوووه تیبه بهر. به لام کاتی ئه م پووداوه ده زانی سه رسوپمانه که که م ده بیته وه به تایبته تی کاتی به و کرده وه و پووداوانه ده زانین که ئه م نزیکبوونه وه یه ی هیناوه ته بوون: یه که م جار سه رۆکی سکرتریبه تی فاتیکان بق کاروباری نامه سیحیه کان سه ردانی شافه یسه لی شاری سعودیه ی کرد. دوا ی ئه مه پاپا پۆلسی شه شه م به فه رمی له سالی ۱۹۷۴ پیشوازی له گه وه زانایانی سعودیه کرد. لیره دا زقد به پوونی ئه و ده لاله ته پۆحیه مه زنه له پیشوازی کردنی ئوسقوف ئیلچینگه ر له زاناکان له کاتدرائیه که ی خۆی ده بینین، له و سه ردانه دا دوا ی له زاناکان کرد نوێژ له هۆلی کاتدرائیه که ی بکه ن و ئه وانیش پوو به قیبله نوێژه که یان کرد.

که واته نه گه ر نوینه رانی هه ر دوو جیهانی موسلمان و مه سیحی له به رزترین ئاستدا به م شیوه یه له دلسۆزیان بق پهروه ردگاری ته نها و له ریزگرتنیان بق جیاوازیه کانیا ن لیک تی ده گن، و ریکده که ون بق گفتوگۆی ئایینی، ئه ی که واته که باره که به م جۆره سروشتی نییه به راورد له نێوان سه رجه م لایه نه کانی کتیبه پیروژه کاندای بکریت؟! بابته تی به راورد کردنه که بریتیه له توێژینه وه ی کتیبه پیروژه کان له بهر پۆشنایی پندراوه زانستیبه کان و ئه و زانیاریانه ی په یوه ستن به دروستی ده قه کان. پتویسته ئه م توێژینه وه یه چۆن له سه ر تهورات و ئینجیل کرا به هه مان شیوه له سه ر قورئانیش بکری.

په یوه نډی نټوان نایینه کان و زانست له هه موو شوین و سهرده میځ وه کو یه ک نه بووه. نه وهی هیچ مشتومړنک هه لئاگرئ نه وه یه که له هیچ کتیبیکي پیروژي نایینه کانی په کتاپه رستی نیدانه کردنی زانست بوونی نییه. به لام له پوهی کرده ییه وه پټویسته دان به وه دا بنیین که زانایان له لایه ن هندی ده سه لاتی نایینی هندی نایین گرفت و دژواری زوریان هاتوته ری. له ناوه ندی مه سیحی و به دریزایی چندان سده ی زور ده سه لاتنگه لی به رپرس به بی نه وهی پشتنه ستوور بیت به هیچ ده قیکی راسته قینه ی کتیبی پیروژ به ره لستی پیشکه وتنی زانسته کانیان کردوه. نه وه سه لاتانه دژ به و زانایانه ی هه ولی په ره پیدانی زانسته کانیان ده دا پړوشوینی نه وتویان گرت به ر که هه مومان ده یزانین، نه و پړوشوینانه پالی به هندی زاناره نا له ترسی سووتاندن پوو بکه نه تاراوگه یان به گورپنی هه لویسته کانیان داوای لیخو شیبون بکن. له م باره وه هه میسه باسی کیشی گالیلو ده کری که له به رنه وهی دهستی کرده وه به دوزینه وه کانی کوپه رنیک سه باره ت به سوورپانه وهی زهوی حوکم درا. گالیلو به هوی لیکنده وه یه کی هه له ی تهورات تاوانبارکرا چونکه هیچ ده قیکی پیروژ نییه که بتوانری بکریته گه واهی به شیوه یه کی وه ها نرخي هه بی دژ به گالیلو.

به لام له ئیسلامدا به گشتی هه لویست به رامبه ر زانست جودایه، لیتره دا پوونتر له و فهرمووده به ناوبانگه ی پیغه مبه ر (درودی خوی لی بیت) نییه که ده فهرموئ: (أطلب العلم ولو في الصين). یان نه و فهرمووده یه تر که ده فهرموئ: (طلب العلم فرض على كل مسلم و مسلمة). لیتره دا بابه تیکی سه ره کی هه یه: قورئان له پال نه وهی داوای به رده و امبوون له سه ر سه رقالبوون به زانست ده کات، له هه مان کات چه ندان تیپرامانی تاییه ت به دیارده سروشتییه کان و ورده کاری نه وتو پوون

دهکاتهوه که بهتهواوی لهگهڵ پێدراوه زانستییه نوێیهکان بهکدهگرتهوه. شتیکی هاوشیوهی ئاوا له تهورات و ئینجیلدا نییه.

لهگهڵ ئەوهشدا ههلهیه وا برۆا بکهین که له هیچ سهردهمیکی میژووی ئیسلامدا موسلمانان ههلوێستیکی تریان بهرامبهر زانست نهبووه. له ههندی سهردهمدا له بهرامبهر ئهرکی فیزیوون و فیرکردن بهدحالیبوون ههبووه و هاوشیوهی جیهانهکانی تر له جیهانی ئیسلامیشدا ههندیك ههولیان داوه پههسهندنی زانست بوهستین. بهلام پێویسته ئهوهشمان لهبیر بیته که له چاخی مهزنایهتی ئیسلامدا واته له نیوان سهردهی ههشتم و سهردهی دوازدهمی سهردهمی مهسیحی، له کاتیکیدا که له ولاته مهسیحیهکانی ئیتمه کۆتوبهاند دهخرايه سهر پێشکهوتنی زانستی، ئهوا له زانکۆ ئیسلامیهکان برێکی زۆر له لیکنۆینهوه و دۆزینهوه ئههجام دران، لهو سهردهمهدا توێژهه لهم زانکۆیانه هۆکارگهلی پۆشنبیری مهزنی دهست دهکهوت. له شاری قورتوبهدا کتیبخانهی خهلیفه ۴۰۰ ههزار بهرگی تیدا بوو. لهوی ئیبن پوشد فیرکاری دهکرد، ههر لهوی زانستی یۆنانی و هیندی و ئیرانی دهگوازایهوه. لهبهر ئهم هۆیه زۆرانیك بۆ خویندن له ولاتانی ئهوروپاوه دهچوونه قورتوبه ههروهکو چون لهم سهردهمهی ئیستاماندا بۆ باشکردن و تهواوکردنی ههندی توێژینهوه گهشت بهره و ئهمریکا دهکهین. ئهوه دهسنووسه کۆنانه چهنده زۆرن که به هۆی ئهدیبه عهربهکانهوه گهیشتهوته دهستمان بهوهش پۆشنبیری و کولتور بۆ ولاته ئازادکراوهکان گوازاوهتهوه...!

ئیتمه له زانستهکانی بیرکاری (جهر عهربهییه) و گهردوونناسی و فیزییا و جیۆجیا و پوههکناسی و پزیشکی (ئیبن سینا) و هیتر چهند قهرزازی پۆشنبیری عهربهیین. خهلك لهو سهردهمهدا زۆر زیاتر له ئیستا له ژیر کارتیکردنی پۆخی

ئایینیدا بوون. بەلام ئەو پێگەری ئی نەکردن لەو هی لە یەك كاتدا ئیماندار و زانا بن. زانست برای جمکی ئاین بوو. چەندە پتویست بوو زانست هەر وا بووایە..

لەو ماوەیە سەدەکانی ناوەراست و لاتانی مەسیحی لە چەقەستویی و توندگرییەکی پەهادا بوو. توێژینەو هی زانستی وەستابوو، نەك بە هۆی تهورات و ئینجیلەو، پتویستە ئەو دووبارە بکەینەو، بەلکو لەسەر دەستی ئەوانە بوو کا بانگەشەئەو هیان دەکرد گواپە خزمەتکاری تهورات و ئینجیلن. دواى سەردەمی هەستانەو و پاپەرین (پینسانس) کاردانەو هی سروشتی ئەو بوو زاناكان تۆلەئەو هی خۆیان لە نیارەکانی دویئەو وەرگرنەو و ئەم تۆلەئەش تا ئەمڕۆ بەردەوامە، تا ئەو پادەئەو هی که هەنووکە قسەکردن لە ناوەندە زانستیەکانی پۆژئاوا لەبارەئەو خوداوە بە کردەو هیەکی وەها دادەنرێ نیشانە بیئت بۆ ئارەزووی تاکگەرابی و تەنیاى، ئەم هەلۆیستەش کاریگەری خرابی هەپە لەسەر عەقلە لاوەکان (هەرەو هە موسلمانانیش) که لە زانکرکانی ئیمەدا دەخوینن.

بابەتەكە چۆن وەها نابێ بەتایبەتی كاتێ هەلۆیستی توندپەوانەئەو دیارترین زاناكانمان دەزانن. زانایەکی دیار که خەلاتی نۆبلی لە بواری پزیشکییش وەرگرتوو، لەم سالانەئەو دواپیدا لە کتیبیکیدا هەولیدا قەناعەتمان پێ بکات که ماددەئەو زیندوو توانیویەتی خۆی خۆی بخولقینێ و لەم ماددە زیندوو بەرایبەو بوونەو هی زیندوو پیکوپیک فۆرمەلە بووبیئت تا ئەو هی گەبشتۆتە سیستمی مەرۆف، هەموو ئەوانەش لە ژێر کاریگەری بارودۆخیکی دەرەکی هەمەچەشن پوویداو..

ئایا پتویست ناکات موعجیزە زانستیە هاوچەرخەکان لە گۆرەپانی ژياندا مەرۆف بەرەو ئاکامێکی تەواو پێچەوانە ببەن..؟ هەر کەسێک دیراسەئەو هی سیستم و پیکخستەئەو پەیدا بوون و پاراستنی ژيان کۆنترۆل دەکات بکات نایینێ چەند

نالۆزه...؟ به لکو هرچەند زانیاریت له باره‌ی ورده‌کاریی ئه‌م سیستمه زیاده‌بیتت نه‌وا سه‌رسامی و واقورمانت زیاتر ده‌بی... هه‌بوونی زانیاری له‌وباره‌وه نابیتته هۆی نه‌وه‌ی باوه‌رپوون به دروستیی لایه‌نی پێکه‌وت له‌ بوونی ژیان که‌متر ببیتته‌وه...؟ هه‌رچەند له زانست و زانیاری هه‌لکشاین به‌تایبه‌تی نه‌وه‌ی په‌یوه‌سته به‌ شته زۆر بچکۆله‌کان نه‌وا به‌لگه‌که‌کانی بوونی به‌دییه‌نهر زیاتر ده‌بن... به‌لام مرۆڤ له‌بری نه‌وه‌ی له به‌رامبه‌ر ئه‌م راستییانه پڕ بیتت له‌ خاکه‌پایی و خۆبه‌که‌مزانی، تپزل و لووتبێند ده‌بی... ئه‌و پیتیوايه ده‌سه‌لاتی نه‌وه‌ی هه‌یه گالته به‌ بیروکی خودا بکات هه‌روه‌کو چۆن گالته به‌ هه‌موو شتی‌ک ده‌کات که دیتته سه‌ر پیتی نه‌گه‌ر هاتوو نه‌وه بووه هۆی کۆسپی سه‌ر پێگای ئاره‌زووه‌کانی. نه‌وه ئه‌و کۆمه‌لگه ماددییه‌یه که ئیستا له پۆژئاوا له ته‌واوی فراوانبوونییه‌تی.

که‌واته ئه‌و هه‌یزه پۆحییانه کامانه‌ن که ده‌کری تاو بدریڤن بۆ پووبه‌پوو بوونه‌وه‌ی پیسکردنی فیکر له‌لایه‌ن زۆریک له زانا هاوچه‌رخه‌کان؟

له به‌رده‌م ئه‌م شه‌پۆله ماددی و داگیرکارییه‌ی ئیلحاد بۆ پۆژئاوا ده‌سته‌وسانی مه‌سیحیه‌ت و په‌هودیه‌ت له‌ خۆپاگرتن ده‌رده‌که‌وی. هه‌ر په‌کیکیان نقوومی سه‌رگه‌ردانی بوونه. ده‌یه بۆ ده‌یه نابینین که چۆن به‌ره‌نگاریبوونه‌وه‌ی ئه‌و په‌وته‌ی هه‌رپه‌شه‌ی پامالینی هه‌مووان ده‌کات له‌ که‌مبوونه‌وه‌یه‌کی ترسناک دایه...؟! ماددیگه‌رای بیباوه‌ر مه‌سیحیه‌تی کلاسیکی ته‌نها وه‌ک سیستمیک ده‌بینی که مرۆڤ ماوه‌ی دوو هه‌زار سالێکه بنیاتی ناوه بۆ دامه‌زاندنی ده‌سه‌لات بۆ که‌مینه‌یه‌کی که‌م به‌سه‌ر مرۆفی هاوشیوه‌ی خۆی... له‌ کتیبه‌ پیروژه‌کانی مه‌سیحیش زمانیک نادۆزیتته‌وه که به‌ زمانه‌که‌ی ئه‌و بچیتت نه‌گه‌ر له‌ دوروه‌وه‌ش

بیت. ئەم کتیبانە بابەتگەلیکی زۆریان تێدایە کە لە گەڵ پێدراوە زانستییه نوێیهکان تێک ناکاتەوه.

ئەگەر لەبارەى ئیسلامیشەوه قسەى بۆ بکەن بە لەخۆباییبوونەوه زەرەدەخەنەى دیتى، ئەمەش بێناگاییى ئەو لە بابەتە کە دەگەى نى. وه کو زۆرەى پۆشنبیره پۆژئاواىیهکان جا هەر بیروباوه پێکی ئایینی هەبى، لەبارەى ئیسلامەوه برێکی بێشومار بیری هەلەى لە مێشکدايه.

لەم تێروانینەوه دەبى هەندى عوزرى لى قەبوول بکەین. یە کەم، جیا لەو هەلوێستانەى بالاترین دەسەلاتى کاسۆلیکی ماوه یە ک لەمەو یەر گرتیە بەر ئەگینا ئیسلام لە ولاتى ئیمەدا لەمێژە بابەتێک بووه لەوهى پێى دەوترى ناوێراندنى ئەزەلى، واتە پۆژئاواىی خاوهنى زانیارییهکی قوولە لە ئیسلام، بەوهرا دەزانى تا چ پادەیهک مێژوو و عەقیدە و ئامانجەکانى ئیسلام شیۆینراوه. پاشان دەبى حساب بۆ ئەو هەش بکەین کە ئەو بەلگە نامانەى بە زمانە پۆژئاواىیهکان لەم بارەوه بلۆکراونەتەوه جیا لەو توێژینەوانەى لە بواری پسپۆرپیدا نووسراون، ئەرکی گەران بۆ کە سێک بیهوى فێربیت ئاسان ناکات.

لە واقیعدا زانینى ئەوهى بۆ پێغه مبه ر(درودى خواى لى بیت) هاتۆتە خوارەوه لەم تێروانینەوه مەسەلەیهکی بنه پەتیبیه، بەلام هەندى بەشى قورئان بەتایبەتى ئەوهى پەيوەندى بە پێدراوهکانى زانستەوه هەیه بە شیۆهیهکی خراب تەرجه مە کراوه، یان وه ها قسەى لەسەر کراوه بە جۆرێک مافى زانا بیت کە پەرخنەیهک بگرى کە لە واقیعدا شایستەى قورئان نەبیت. لێرەدا خالێک هەیه شیواى ئامازە پێدانە: ئەم هەلانی کە بۆ تەرجه مە دەگەرینەوه یان ئەو کۆمیتنە چه وتانە(نۆر

جار هەردووکیان هەن) سەدەیهك یان دوو سەدە لەمەوبەر مایەى سەرسوپمان نەبوون، بەلام ئەمڕۆ پیاوی زانست تووشى شۆك دەكات: لە بەرانبەر پستهیهكى هەڵەى تەرجەمەیهك كە لە پەروى زانستییەوه پەسندكراو نەبێ هەموو جیهان بە شیۆهیهكى توند پەتە دەكاتەوه هەر تەماشای بكات، لەو بەشەى تاییبەتە بە زاوئى مەزۆفە نمونەیهك لەبارەى ئەم جۆرە هەڵەیهوه دەخەینەپەرو.

هۆكارى هەڵەكانى ئەو تەرجەمەیه چىن؟ هۆكارەكە بۆ ئەوه دەگەرێتەوه كە وەرگێرەر نوێیهكان زۆریەى كات و بى پۆحى پەخنەگرانە سەرجم تەفسیرەكانى پاشەكارە كۆنەكان بەكاردينن. ئەوانە لە سەردەمى خۆیاندا بۆ پیناسەكردنى ناوردی وشەیهك كە پەنگە فرەواتا بوو بێت عوزریان هەبووه. نەیانتوانیوه لە واتای راستەقینە وشەكە یان پستهكە بگەن، هەندى واتا هەن تەنها لە سەردەمى ئێمەدا بە هۆى زانیارییه زانستییەكانمان دەرکەوتوون، بە واتایەكى تر: ئێمە بەم شیۆهیه گەرفتى زەرورەتى پیداجوونەوهى ئەو وەرگێرپان و لیدوانانەى نەیانتوانیوه بە شیۆهیهكى گونجاو جیبەجیبى بگەن دەخەینەپەرو، لە كاتیكدا ئیستا ئێمە ئەو توخمانەمان لەبەر دەستە كە دەتوانى واتای راستەقینە بە دەستەوه بدات. بەلام ئەوهى پەيوەستە بە دەقەكانى تەوڕات و ئینجیل ئەوا گەرفتى تەرجەمەى لەم جۆرە نییه، ئەو حالەتەى لێرە باسى دەكەین تەنى پەيوەستە بە قورئان.

لە سەرەتادا ئەم لایەنە زانستییانەى قورئان تووشى سەرسوپمانى قوولیان كردم. هەرگیز باوهپم نەدەكرد لە توانادا بێت ئەو ژمارە زۆرەى بابەتى هەمەچەشن و تەواو هاوێرێك لەگەڵ زانیاریى زانستى نوێ بدۆزێتەوه، ئەوش لە دەقیكدا كە زیاتر لە سێزده سەدە لەمەوبەرەوه نووسراوه. سەرەتا هیچ باوهپنكم بە ئیسلام نەبوو. توێژینهوهى ئەم دەقەنەم بە پۆحێكى ئازاد لە هەموو بېرارىكێ

پیشوهخت و به بابەتییوونیکى تهواوهوه دەسپیکرد. ئەگەر لێرهدا کارتیکردنیک هەبووبیت ئەوا بە دلتیاییهوه کاریگەری ئەو پێنمایانە بوو کە لە لاویتیمدا وەرمرگرتبوو، کە زۆرینەى ئەم پێنمایانە لەبارەى موسلمانانەوه نەبوو بەلکو لەبارەى موخەمەدییهکانەوه بوو ئەوێش وەکو جەختکردنەوه لەو ئاماژەیهى کە مەبەست لێى ئایینیکە پیاویک دایمەزاندووه، بەم جۆرەش ئایینیکى تهواو بێبەهایە بەرامبەر خودا. وەك زۆرانیك لەباریدا هەبوو منیش لەسەر ئەو بیره هەلانیە لەبارەى ئیسلامەوه بەردەوام بۆم، ئەو بیرانە ئەوەندە باو و بلاو بوون بە جۆرێک ئەز تووشى سەرسوپمان دەبم کاتى لە دەرەوهى پەسپۆپان تووشى زانایانى بیرووناک دەبم، ئیتر دان دەنێم بەوهى کە بەر لەوهى لەبارەى ئیسلامەوه وینەیهکی جیاواز لەوهى لە پۆژئاوامان وەرگرتووه پى بدی، من نەزان بووم.

ئەگەر من گەیشتمە ئەوهى لە ناراستیى ئەو بیریانەى لەبارەى ئیسلامەوه لە پۆژئاوا دەرچوون تى بگم ئەوا لەوهدا من قەرزارى دۆخیکى ئاوارتم، لە عەرەبستانی سعودى ئاستى هەلەى ولاتانى خۆم لەبارەى ئیسلامەوه بۆ سەلمینرا.

هەمیشە و بێسنور قەرزارى شا فەیسەلم و پێزانینم بۆى هەیه و هەردەم یادى بەپێزەوه زیندوو پادەگرم. ئەوێم لە یادهوهریدا نەخشبەستوو بووه کە شەپەفى ئەوێم پیدرا گوێى لى بگرم کە لەبارەى ئیسلامەوه بدوێ و لە حوزوریدا باس لە هەندى گرفتى تەفسیری قورئان بگم کە پەیوهست بوون بە زانستی نوێوه. ئەوهى کە زانیاریى بایەخدارم لە بەپێزیان و دەستوپێوهندەکەى وەرگرت بۆ من بابەتیکى نایاب و تاییبەت بوو.

کاتی توانیم ئەو ماوه‌یه بپتوم که واقعی ئیسلام لە وێنە‌یه‌ی لە ولاتانی پۆژئاوا بۆمان دروست کردوو ههستم به پێداویستییه‌کی زۆر کرد بۆ فیژیوونی زمانی عەرەبی، ئەو‌ش تاوه‌کو بتوانم لەم ئایینه بکۆلمه‌وه که زۆرانیک هیچی لە باره‌وه نازانن. ئامانجی یه‌که‌م بریتی بوو له‌ خۆیندنه‌وه‌ی قورئان و لیکۆلینه‌وه‌ی پرسته به‌ پرستی، له‌وه‌شدا سوود له‌ هه‌موو نووسینانه‌وه‌رگرم که له‌ باره‌یه‌وه‌ نوسراون و پتویسته بۆ لیکۆلینه‌وه‌ ره‌خنه‌کارییه‌که‌: قورئانم خۆینده‌وه‌ و به‌ شیوه‌یه‌کی تایبته‌ هۆشم دایه‌ ئەو وه‌سفه‌ی له‌ باره‌ی ژماره‌یه‌کی زۆر له‌ دیارده‌ی سروشتی ده‌یکات. ورده‌کاری تایبته‌ به‌ هه‌ندی له‌ دیاردانه‌ تووشی سه‌رسوپمانی کردم، ناکرێ ده‌رکی ئەم ورده‌کاریانه‌ بکرێ مه‌گه‌ر له‌ ده‌قه‌ ئه‌سلییه‌که‌ نه‌بێ، هاوڕیکبوونی له‌ گه‌ڵ ئەو تیگه‌‌یشتانه‌ی ئەم‌رۆ له‌ باره‌ی ئەم دیاردانه‌وه‌ هه‌مانه‌ تووشی واقوڕمانی کردم، هیچ مرقفینکی سه‌رده‌می موحه‌مه‌د (درودی خوای لی بیت) له‌ توانیدا نه‌بوو که‌مترین بیروکه‌ له‌م باره‌یه‌وه‌ هه‌بێ. دوا‌ی ئەوه‌ دانراویکی زۆرم خۆینده‌وه‌ که‌ نووسه‌رانی موسلمان ته‌رخانیان کردوو بۆ لایه‌نه‌ زانستییه‌کانی ده‌قی قورئان: ئەو دانراوانه‌ بابته‌ی گرینگی زۆریان تێدایه‌ به‌لام له‌م بابته‌دا له‌ پۆژئاوا هیچ توێژینه‌وه‌یه‌کی هه‌مه‌لایه‌ن نه‌ه‌نجام نه‌دراوه‌.

یه‌که‌م شت که‌ له‌م ده‌قه‌دا پۆخت تووشی سه‌رسوپمان ده‌کات ده‌وله‌مه‌ندیی ئەو بابته‌یه‌ که‌ باسی ده‌کات: به‌دیه‌ئان، گه‌ردوونناسی، باسکردنی هه‌ندی بابته‌ی تایبته‌ به‌ زه‌وی، جیهانی گیانه‌به‌ر، جیهانی پوهه‌ک، زاوژی مرۆ. له‌ کاتی‌که‌دا له‌ ته‌وراتدا هه‌له‌ی زانستی زل ده‌بینین له‌ قورئاندا هیچ هه‌له‌یه‌ک نادۆزینه‌وه‌. ئەوه‌ پالی پتوه‌نام بۆ ئەوه‌ی بپرسم: ئەگه‌ر بنووسی قورئان مرۆف بووایه‌ چۆن توانی له‌ سه‌ده‌ی حه‌فته‌می زایینی شتی‌ک بنووسی که‌ ئەم‌رۆ پوون

بۆتووه له گه‌ل زانیارییه زانستییه نوێیه‌کان تێکده‌کاتوه؟ هیچ گومانى تێدا نییه
 ئه‌وه‌ده‌قى قورئان که ئه‌م‌ۆ له‌به‌ر ده‌ستماندايه هه‌مان ده‌قى يه‌که‌مه‌. چ
 هۆکارێكى م‌ۆی ده‌ک‌ری به‌و تیبینییه‌ بده‌ین؟ به‌ پای من لێره‌دا هیچ پاساودان و
 پوونکردنه‌وه‌یه‌ک نییه‌، چونکه‌ هیچ هۆیه‌كى تايبه‌ت نییه‌ وا بکات باوه‌ر به‌وه
 بکه‌یت له‌ سه‌رده‌مێکدا که فه‌ره‌نسا ملکه‌چى شا داگویر بوو که سێک له
 نیوه‌دورگه‌ی عه‌ره‌به‌وه‌ توانیویه‌تى پ‌ۆشنبیرییه‌كى زانستی وای هه‌بێت له‌ هه‌ندئ
 بابه‌تى زانستیدا ۱۰ سه‌ده‌ به‌ پێش پ‌ۆشنبیری زانستی ئیمه‌ بده‌اته‌وه‌.

ئه‌وه‌ی ساغ بۆتووه‌ ئه‌وه‌یه‌ که ماوه‌ی هاتنه‌خواره‌وه‌ی قورئان که زیاتر له
 بیست سالتیک بووه‌، پێش و دواى سالى کۆچکردن (۶۲۲ی زاینی)، له‌و ماوه‌یه‌دا
 زانیارییه‌ زانستییه‌کان چه‌ندان سه‌ده‌ بوو له‌ ق‌وناغی چه‌قه‌ستندا بوو، هه‌روه‌ها
 سه‌رده‌می چالاکی ژیاى ئیسلامی له‌گه‌ل ئه‌و گه‌شه‌سهندنه‌ زانستییه‌ی هاوشانى
 بوو دواى ک‌وتاییهاتنى هاتنه‌خواره‌وه‌ی قورئان ده‌ستی پێکرد. ته‌نها نه‌زانینی ئه‌م
 پێدراوه‌ ئاینی و دنیاىانه‌یه‌ که پ‌ی ده‌دات به‌ پێشکه‌شکردنی پێشنیاریێکی سه‌یر
 که گویم لێ بووه‌ هه‌ندیک دایده‌پ‌ژن که ده‌لی: ئه‌گه‌ر له‌ قورئاندا هه‌ندئ بانگه‌شه‌ی
 سیفته‌ زانستیانه‌ هه‌بێت که مایه‌ی سه‌رسوپمان بێت ئه‌وا به‌ هۆی پێشکه‌وتنى
 زاناىانی عه‌ره‌به‌ له‌ سه‌رده‌می خ‌ویان و موحه‌مه‌دیش (درودی خ‌واى لێ بێت) دواتر
 ئیلهامی له‌ توێژینه‌وه‌کانیان وه‌رگرتووه‌. هه‌ر که سێک که مێک له‌ مێژووی ئیسلام
 بزانی و بشزانی که چاخی گه‌شانه‌وه‌ی کولتوری و زانستی له‌ جیهانی عه‌ره‌بیدا له
 سه‌ده‌کانی ناوه‌پاست دواى موحه‌مه‌د (درودی خ‌واى لێ بێت) بوو، ئه‌وا پ‌ی به
 خ‌وی نادات ئه‌م بانگه‌شه‌ وه‌همیانه‌ بکات، هیچ شوینیک ب‌ۆ ئه‌م ج‌ۆره‌ ب‌یروکانه‌

نییه به تاییهت که زۆریه ی بابته زانستییهکان که له قورئاندا به شیوهیهکی پوون له قورئان داڕپۆژاون تهنها له چاخى نویدا پشتیوانییان لیکرا.

لێره وه تیدهگهین که چۆن رافه کارانی قورئان (به رافه کارانی سهردهمی ژیاړی مهزنی ئیسلامیشهوه) به درێژایی چهندان سهده له تفسیرکردنی ههندی ئایهت که نه یانتوانیوه له واتای وردی تێ بگهن، ههله یان کردووه. تهرجمه و تفسیرکردنی ئه م ئایه تانه به شیوهیهکی دروست له توانادا نه بوو تا ئه م سهردهمی ئیستا. ئه وه واتای ئه مه یه که تهنها زانیاری زۆری زمانه وانی بۆ تێگه یشتن له م ئایه تانه به س نییه. به لکو زیده باری ئه وه ده بی زانیاری هه مه جوړی زانستی هه بی. توێژینه وه یه کی له م چه شنه لیکۆلینه وه یه کی ئینسکلۆپیدیاییه ده که ویته ئه ستۆی چه ندان پسرپۆری. هه ر چه ند پرسگه لی زیاتر به خینه روو ئه وا هه مه چه شنیی زانیارییه زانستییه پێویسته کان بۆ تێگه یشتن له هه ندی ئایه تی قورئان پێویست ده بی.

له گه ل ئه وه شدا قورئان کتیبیک نییه ئامانجی خستنه رووی هه ندی له و یاسایانه بیته که کۆنترۆلی بوونه وهر ده که ن، ئه و ئامانجیکی ئایینی بنچینه یی هه یه. وه سفه کانی توانای خودایی، بۆنه ی سه ره کییه له بانگێشتکردنی خه لک بۆ رامان له کاره کانی به ده یته ئان. هاوړی له پال ئه و بانگێشتکردنانه ئاماره گه لیک هه ن بۆ هه ندی بابته که سه رنجی مرۆف ده توانی په ی پێ بیات، یان یاساگه لیک که خودا له گۆره پانی زانسته سروشتیهکان و ئه وه ی په یوه سته به مرۆف ه وه، ناساندوویه تی - ئه و یاسایانه ی بوونه وهری ریکخستوه -. به شیک له م وتانه تێگه یشتنی ئاسانه به لام به شیک تر هه یه ناتوانری له ده لاله ته که ی بگه یته مه گه ر که سیک زانیاری زانستی پێویستی بۆ ئه مه هه بیته. ئه وه ش واتای ئه وه یه که

مروقی سده کانی پابردوو هر نه وه ندهی له توانا بووه که له واتای پووکهشی ئهم نایه تانه تیگات که هندی جار وای لی کردوووه ناکامی ناراستی لی وه دهست بینی نه وهش به هوی نه بوونی زانیاری پتویست له و سه رده مه دا.

له وانیه نه و نایه ته قورئانیانیهی بو لی کۆلینه وه له لای نه زانستییه کانی هه لبرژێردراون سنوردار و له پتویست که متر بن به تایبه تی له روانگی نه و موسلمانانیهی بهر له من ناگایان له و جۆره بابه تانه بووه. له کۆی گشتیدا پیم وایه من که مێک له وان که متر نایه ته کانم هه لبرژاردوووه. به لام له بهرانه ر نه مه دا لام وایه هندی نایه تم زهق کردۆته وه که پیشتر له روانگی یه کی زانستییه وه بایه خی شیایوی پی نه دراوه. نه گه ر له م توێژینه وه یه مه دا نه و نایه تانه م له بهرچاو نه گرتبی که نه وان هه لیانبرژاردوووه نه وایه وادارم نه که ومه بهر تیری تووپه بیان. ههروه ها منیش هندی کات و له هندی کتیدا ته فسیری زانستی ناراستم بینیه وه. نه ز بو ئهم نایه تانه ته فسیریکی شه خسیانیه به پوچیکی ته وایه ئازاد و به نیازیکی پاک پیشکش ده که م.

ههروه ها له وه شم کۆلیوه ته وه ئاخۆ له قورئاندا ناماژه گه لی وه ها هه ن که ئاسانکاری بکات بو تیگه یشتنی مروژ تا لیان تی بکات نه گه رچی هیشتا هیچ ته نکیدیکی له زانستی نوپوه پینه گه یشتوووه. له م پوهوه باوه پم وایه که قورئان هندی ناماژهی تیدایه سه باره ت به بوونی هه ساره گه لیکی نه وتۆ له بوونه وه ر که له زهوی ده چن و پتویسته نه وهش له بیر نه که یه ن که زۆریک له زانیان ئهم مه سه له یه به ته وایه مه عقول ده بینن بی نه وهی هیچ پیدراویکی تازه هه بی که که مترین دلنیایی له م باره یه وه بدات. پیم وایوو نه رکه مه باسی ئهمه بکه م به لام به هه موو پارێزییه کی پتویسته وه، نه گه ر ۲۰ سال له مه بهر ئهم توێژینه وه یه م بکر دایه

شتیکی ترم بۆ زیاد ده کرد که قورئان باسی ده کات ئه ویش تاییه ته به گهردوونناسی و بریتییه له داگیرکردنی بۆشایی ناسمان. له و سهرده مه دا و دوای ههوله به راییه کانی پۆکیته کانی ناسمان هه ندی که س پیشبینی ئه وه یان کرد که پۆژیک دادیت مروژ هۆکارگه لی ماددی ئه وتوی ده ست ده که وی که پتی پتی ده دات بهرگه هه وای زه وی ببه زینی و ناسمان که شف بکات. له و کاته دا ئه وه زانرا بوو که ئایه تیکی قورئان هه به پیشبینی ئه وه ده کات که پۆژیک دادیت مروژ ئه و سهرکه وتنه وه دی دینی. ئیستاش ئه مه سه له مینراوه و ته ئکید کراوه ته وه.

به راوردکردن له نیوان کتیبه پیروژه کان و زانستدا پشت به زانیاریگه لیک ده به ستی که په یه وه سه ته به حه قیقه تی زانستی، ئه وه ش به نیسه بت تهورات و ئینجیل و قورئان. بۆ ئه وه ی ئه و به راوردکردن و پینگرتنه به های هه بی ده بی به لگه زانستیه پشت پینه ستراوه که ته واو سه له مینراو و چه سپاو بیت و جیی مشتومر نه بیت، ئه وان ه ی له قه بوولکردنی ده خاله تی زانست له هه لسه نگاندنی کتیبه پیروژه کان بۆله بۆل و ده ستی ده ستی ده که ن نکوولی له وه ده که ن که زانست بتوانیت له به راوردکردندا پیوه ریکی بایه خدار پینکبه پینی (جا ئه و کتیبه تهورات یان ئینجیل بیت که ئه م دووانه له به راوردکردندا بی زیان ده رناچن - هۆکاره کانی ئه مه شمان بینی - یان قورئان که له وه باره وه هیه ترسیکی له سه ر نییه): به گومانی ئه وان بیت زانست له گه ل زه مه ن ده گوریت، ئه وه ی ده کری ئه مروژ قه بوول بکریت ره نگه سه بی په ت بکریته وه.

لیره دا رایه که هه به پیویسته به م جوژه راست بکریته وه: پیویسته جیاوازی بکریت له نیوان تیوری زانستی و حه قیقه تی زانستی... نامانجی تیور بریتییه له پافه کردنی دیارده یه ک یان کۆمه لیک دیارده که تیگه یشتنیان دژواره. تیور له زۆر

حالات ده گۆرپیت: شیاوی دهسکاریکردن یان تیۆرئیکی تر جینگهی بگریته وه کاتی پیشکەوتنی زانستی پئی به وه دەدات بابەتەکان باشتەر شیتە ل بگرین. بەلام حەقیقەتی زانستی پێچەوانە ی ئەمە یە و شیاوی دەسکاریکردن نییە: دەکری سیفەت و نیشانەکانی باشتەر پیناسە بکری بەلام هەر وه ک پێشوو دەمیتیتە وه، سەلماندنی ئە وه ی زهوی به دەوری پۆژ و مانگیش به دەوری زهوییدا دەسوپیتە وه هەرگیز پاشەکشیی ل ناکری، دەکری له ئاینده دا خولگەکان به شیۆه یەکی باشتەر دیاری بگرین.

له بەر ئە وه ی دەزانم تیۆره کان ده گۆرپین ئە وه ش وای لی کردم بق نمونە ئایە تیکی قورئان به لاوه بنیم که یه کیک له فیزیکنانه موسلمانەکان پئی وابوو له باره ی چه مکی ((دژە مادده)) وه یه و ئە و تیۆره ش ئیستا مایه ی مشتومرە . پێچەوانە ی ئە مه ده کری بایه خ به ئایە تیکی قورئان بدریت که باس له وه ده کات ئاو بنه رەتی ژیانە، ئە و دیارده یه ئە گەرچی هەرگیز ناتوانین لیکۆلینه وه ی له باره وه بکەین بەلام وپرای ئە وه ش ژماره یه ک به لگه هەن له به رژه وه ندی ئە مدا شایه تی ده دن. بەلام ئە وه ی په یوه سته به و بابەتانه ی که ده کری بخریته ژیر تیبینی و سەرنجە وه وه کو گه شه کردنی کۆرپه له ی مرۆف، ده کری به ته واوی هەموو ئە و قوناغانه ی له قورئان باس کراون له گه ل پیدراوه کانی کۆرپه له زانیی نوئ به راورد بگرین بۆمان ده رده که وی ئایه ته کانی قورئان ته واو له گه ل زانستدا ته با و ریکه .

ئە م پێکگرتنه ی قورئان و زانست به دوو به راورد کردنی تر ته واو بووه: له لایه ک روه پوو کردنه وه یه ک هه یه له نێوان زانیارییه نوئیەکان و پیدراوه کانی تهورات و ئینجیل له باره ی هەمان بابەت، له لایه کی تره وه به راوردیک هه یه له نێوان هەمان

تیروانینی زانستی و پیدراوه کانی قورئان و فەرمووده کانی پیغه مبهەر (درودی خوای لئ بیئت).

خوینەر له کۆتایی به شی سییه می ئەم کتیبه دا ئاکامی به راورد کردنی پیاویه ته کانی قورئان به پیاویه ته کانی قورئان له باره ی یه ک پووداوه وه ده بینیت: هه موویان خراونه ته بهر په خنه ی زانستیانه. بۆ نمونه هه ر دوو پرسى به ديهیتان و لافاوه که هه لبرژدراون. به نيسبه ت هه ردووکیانه وه ناته بايى زانست له گه ل و ته کانی تهرات پوون بۆته وه، به لام پێککه و تنیکى ته واو له نيوان و ته کانی قورئان په یوه ست به هه مان پرس و زانستی نویدا ده بینین. له وه وه ده کرى تیبینی ئەو جیاوازییانه ی بکرى که به وردی وا ده کات یه کێک له ده قه کان له پووی زانستییه وه په سندکراو و ئەو ویترا په سندکراو بیئت.

ئەم تیبینییه پوونه زۆر گرینگ و بایه خداره، چونکه جووله که و مه سیحیه کان و بییاوه په کان له ولاتانی پۆژئاوا بئ هیچ به لگه یه که له سه ر ئەو گومانه کۆکن گوايه موحه ممه د (درودی خوای لئ بیئت) قورئانی به چا ولیکهری تهرات نووسیوه، هه ندیک وا گومان ده بن که هه ندی قسه ی قورئان له بواری میژووی ئایینیدا هه مان قسه کانی تهرات و ئینجیل پاته و پات ده کاته وه. ئەم هه لۆیسته هیچی له و سووکایه تی کردنه که متر نییه که ده لئ گوايه مه سیح ئیلهامی له تهرات وه رگرتوه و شوینکه و تووانی فریو داوه. هه روه کو بینیمان هه موو ئینجیلی متی پشت به و به رده و امبوونه له گه ل تهرات ده به ستی. ئەوه چ پافه کاریکه ئەو بیروکه یه ی بۆ ده رده که وئێ که له بهر ئەم هۆکاره سیفته ی پیغه مبه ریتی له مه سیح دا بمانئ. . . ؟ له گه ل ئەوه شدا زۆربه ی کات له پۆژئاوا به م شیوه یه حوکم به سه ر موحه ممه ددا ده درئ: وا گومان ده که ن که جگه له گوێستنه وه ی تهرات و ئینجیل

شیتکی تری نه کردووه. ئەم حوکمه بئ دادگاییکردنه هرگیز ئه وه له بهرچاو ناگری که قورئان و تهوړات و ئینجیل له باره ی هه مان پووداو پړیوایه تگه لی جیاواز ده خه نه پوو. به لام ئه وان دین له بهرانبهر جیاوازی پړیوایه ته کان بیده نگی هه لده بژیرن پاشان پرایده گه یه نن گوايه کتیبه کان وه کیه کن و دواتر خو له ده خاله تی زانیارییه زانستییه کان به دوور ده گرن. ئەم پرسانه له بابته ی به دیهیتان و لافاوه که به دریتی باس ده که یه ن.

هه روه کو ده ئی: فه رمووده کان به نیسبه ت موحه ممه ده وه (درودی خوی لی بیت) وه کو ئینجیله کانه به نیسبه ت مه سیحه وه. فه رمووده کرده وه و قسه کانی پیغه مبه ره (درودی خوی لی بیت) و نووسه رانیشی شایه ت عه یان نین، به لای که مه وه بۆ ئه و فه رموودانه ی به راست و دروست به ناوبانگن و به شیوه یه کی پوون دوا ی سه رده می موحه ممه د (درودی خوی لی بیت) دین. ئەم فه رموودانه به هیچ شیوه یه ک له شیوه کان کتیبیک نین له لایه ن خوداوه دابه زبیت. فه رمووده کان قسه ی خودا نین به لام قسه ی پیغه مبه ر (درودی خوی لی بیت) ده گێر نه وه. له م کتیبه زۆر بلاوانه بانگه شه گه لیک هه ن له پوانگه ی زانستییه وه هه له ی تیدا به تاییه تی ئه وانه ی په یوه ستن به ره چه ته ی پزیشکییه وه. به لام کی هه یه دلنیا یی بدات به دروستی ئه و وتانه ی ده درینه پال پیغه مبه ره وه (درودی خوی لی بیت). چه ند فه رمووده یه ک هه ن گومان له راست و دروستیان هه یه و زانا موسلمانه کان خویان گفتوگۆی له باره وه ده که ن. ئەگه ر لایه نی زانستی هه ندی له م فه رموودانه له م کتیبه دا باس کرا بیت ئه وه بۆ ئه وه یه تا له م پوانگه یه وه له قورئان جیا بکریته وه، واته قورئان هیچ بانگه شه یه کی زانستی په سندنه کراوی تیدا نییه. هه روه کو ده بینین به راستی جیاوازییه که زۆر سه رسوړه یه نره.

ئەم تیببیینییە دواى گریمانەى ئەوانەى پئیان وایە موخەمەد (درودی خوای
 لى بیت) دانەرى قورئانە بەرپەرچ دەداتەوہ . چۆن مرؤفئیک دەتوانى - کہ لە
 سەرەتاوہ نەخویندەوار بووہ - پاشان وێپرای ئەمەش ببیتە گەورەى پەهای
 ئەدەبى عەرەبى و حەقیقەتگەلیکی زانستی بدرکئینى کہ لە توانای هیچ مرؤفئیکی
 ئەو سەردەمەدا نەبووہ پئیکى بئینى، ئەوہش بى ئەوہى ئەم قسەکردنەى کەمترین
 هەلەى لەم پوہوہ تیدا بیت.

ئەو بابەتانەى لەم لیکۆلینەوہیەدا لە پروانگەیکەى زانستییەوہ بەدریژى باسى
 دەکەین ئەوہى لى دەکەوئتەوہ کە بریار بدەین: ناچیتە عەقلەوہ مرؤفئیک لە
 سەدەى حەوتەمى مەسیحى ژیا بیت توانیویەتى لە پئى قورئانەوہ و لەبارەى
 هەندى بابەتەوہ مزرگەلیک بخاتە پوو کە بیری سەردەمى خوئى نەبن و دواى ئەو
 بە چەند سەدەیک لەگەل بابەتە سەلمینراوہکان تیک بکاتەوہ . بە پای من لیرەدا
 هیچ تەفسیریکى دونیایى بۆ قورئان نییە .

راستا و دروستی قورئان، میژووی نووسینه‌وهی...

راستودروستی قورئان که هیچ مشتومړک ه‌لناگری له‌نیو کتیبه ناسمانیبه‌کاندا پایه‌کی تایبته به ده‌قه‌که ده‌دات، له‌م راستودروستیبه‌دا نه تهوړات و نه ئینجیل له‌گه‌ل قورئاندا هاوبه‌ش نین. له‌ دوو به‌شی به‌که‌می نه‌م کتیبه‌دا باسما له‌و ده‌سکاریکردنانه کرد که له‌ تهوړات و ئینجیله‌کاندا کراون به‌ر له‌وهی به‌و دڅخه‌ی ئیستایان بگه‌نه ده‌ستی ئیمه. به‌ نیسبته قورئانه‌وه مه‌سه‌له‌که وه‌ها نیبه نه‌وه‌ش له‌به‌ر ه‌وکاریکی ساده که نه‌وه‌یه: قورئان له‌ سه‌رده‌می په‌یامبه‌ر (درودی خوی لئ بیت) جیگیر کراوه و دواتر ده‌بینین نه‌م پرۆسه‌ی جیگیرکردنه نه‌نجام دراوه.

له‌باره‌ی نه‌م بابه‌ته‌وه، نه‌و جیاوازیانه‌ی قورئان له‌ کتیبه پیرۆزه‌کانی تر جیا ده‌کاته‌وه له‌ بنه‌په‌تدا ناگه‌رپته‌وه بۆ پرسه‌کانی تایبته به‌ میژوو، نه‌وه‌ی ه‌ندی که‌س ه‌میشه ده‌به‌پننه‌وه بی نه‌وه‌ی بایه‌خ به‌و بارودڅخه‌ بدنه‌ که‌ تیدا ده‌قه‌کانی یه‌هودی مه‌سیحی ه‌اته‌بوون، بی نه‌وه‌ی گرینگی به‌ بارودڅخه‌ ه‌اتنه‌خواره‌وه‌ی قورئان بۆ پیغه‌مبه‌ر(درودی خوی لئ بیت) بدنه، ه‌ندیک وا گومان ده‌بن که نه‌و ده‌قه‌ی ده‌گه‌رپته‌وه بۆ سه‌ده‌ی حفته‌می زایینی زیاتر چانسی نه‌وه‌ی ه‌یه به‌ بی ده‌سکاری بگاته ده‌ستمان له‌ ده‌گه‌لئکی تر که‌ کونیه‌که‌ی ده‌گه‌رپته‌وه بۆ پازده سه‌ده‌ی ئیزافی. نه‌گه‌ر تیبنیه‌که‌ دروست بیت به‌لام ته‌واو پوون نه‌کراوه‌ته‌وه، نامانچ لئ زیاتر دۆزینه‌وه‌ی بیانوه بۆ نه‌و ده‌سکاریانه‌ی به‌ درژایی سالان به‌ سه‌ر ده‌قه یه‌هودی مه‌سیحیه‌کاندا ه‌اتوه نه‌ک نامانچ د‌لئیاپوون بیت، ده‌قی قورئان له‌و پۆزه‌وه‌ی بۆ پیغه‌مبه‌ر(درودی خوی لئ بیت) دابه‌زیوه تا نه‌مپۆ هیچ ده‌سکاریبه‌ک نه‌کراوه.

سەبارەت بە تەورات ئەوا فرە نووسەری ھەمان پڕیوایەت و یتپرای فرەیی پێداچوونەوێ هەندئ کتیب لە چەند کاتیکدا بەر لە سەردەمی مەسیحی لە ھۆکارەکانی ھەلە و ناسازین. سەبارەت بە ئینجیلەکانیش ھیچ کەس ناتوانی دلتیایی بدات کە ھەمیشە پڕیوایەتیک دەسپاگانە پەيامی مەسیح یان پڕیوایەتیک لە خۆگرتوو کە کارەکانی مەسیحی بە تەباییەکی ورد لەگەڵ واقع تیداہ.

ھەرەکو بینیمان پڕۆسە یەک لە دوا یەکەکانی نووسینەوێ پوونی دەکاتەوێ ئەم دەقانە لە پووی راستوردوستییەوێ ھەژان. زیدەباری ئەوێش نووسەرانی ئەم دەقانە شایەت عیان (شھود عیان) نین.

لە بەرامبەردا، پتویستە ناماژە بۆ ئەو جیاوازیکردنە پتویستە بکەین لە نێوان قورئان کتیبی نازلبووی نووسراو و فرمودەکان کە کۆمەلە پڕیوایەتیک لەبارە ی کردار و گوفتاری موخەمەد(درودی خوی لئ بیت)، ھەر کە پەيامبەر (درودی خوی لئ بیت) کۆچی دوا یی کرد ھەندئ لە ھاوہلان دەستیان کرد بە نووسینەوێ: بە تپروانین لە ئەگەری دزەکردنی ھەلە ی مرۆیی بۆی، دوا ی ئەو پێداچوونەوێ بۆ کرا، متمانە پیکراوترین دەقەکانی ئیستا بۆ سەردەمیکی نۆد دوا ی کۆچی دوا یی پتغەمبەر (درودی خوی لئ بیت) دەگە پتتەوێ. ئاست و پلە ی راستوردوستی فرمودەکان و ھکو ئینجیلەکان ھەمەجۆرە. ھەرەکو ھیچ ئینجیلێک لە سەردەمی مەسیحدا نەسەلماوہ و ساغ نەبۆتەوێ(ھەموویان دوا ی کۆتاییھاتنی پەيامی مەسیح نوسراونەتەوێ) ئەوا ھیچ کۆمەلە فرمودە یەکیش نین کە دەقەکانی لە سەردەمی پتغەمبەردا(درودی خوی لئ بیت) جیگەر و ساغ بووبنەوێ.

ئەو پرسە بە نەیسەت قورئانەوہ جیاوازە، دەمودەست لە دەمی
 ھاتنە خوارەوہی، ئایەت بە ئایەت، پێغەمبەر (درودی خوای ئی بیت) و ئیماندارانی
 دەروپشتی لە بەر دەیانخویندەوہ و ھاوہ لە نووسەرەکانیشی تواریان
 دەکرد. کەواتە ھەر لە سەرەتاوہ قورئان ھەر دوو پەرگەزی راستو دروستی ھەبووہ
 کە ئینجیلەکان نەیانبوو. ئەمە بەو شێوہیە بەردەوام تا مردنی پەيامبەر (درودی
 خوای ئی بیت). لە سەر دەمی کدا کە ھەموو نەیان دەتوانی بنووسن ئەگەرچی
 دەیان توانی شت لە بەر بکەن، ئەوا خویندەنەوہ دەبیتە شتیکی زۆر سوو دەخش،
 ئەو ھەش بۆ جێگیرکردنی کۆتایی دەقە.

قورئان بۆ سەر موخەمەد (درودی خوای ئی بیت) ھاتۆتە خوارەوہ. یە کەم
 جار بە ئایەتە بەرایبەکانی سوپەتی (العلق) دەستی پێکرد، لەو ئی بۆ ماوہی سی
 سال دەپچرئ دواي ئەوہ دەست پێ دەکاتەوہ و بۆ ماوہی بیست سال تا کۆچی
 دواي پێغەمبەر (درودی خوای ئی بیت) لە سالی ۶۲۲ ی زایینی واتە ۱۰ سال بەر
 لە ھجرەت ۶۲۲ ی زایینی و ۱۰ سالی تری دواي ھجرەت بەردەوام دەبیت.

ئایەتە بەرایبەکانی یە کەم کە بۆی ھاتنە خوارەوہ پێنج ئایەتی سەرەتای
 سوپەتی (العلق) بوو ﴿اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي (۱) خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ (۲) اقْرَأْ
 وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ (۳) الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ (۴) عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ (۵)﴾ ..

مامۆستا (حمیداللہ) لە پێشەکی وەرگێرانە کە ی بۆ قورئان ھێما بۆ ئەوہ
 دەکات کە یە کێک لە بابەتەکانی ئایەتە بەرایبەکان کە بۆ موخەمەد (درودی خوای
 ئی بیت) ھاتە خوارئ بریتیە لە ((ستایشکردنی پێنوس بەو پێیە ھۆکارێکی

مروییہ بؤ زانیاری)) لیرہوہ ((بایہ خدانی پیغہ مبر(درودی خوی لئ بیت) به پاراستنی قورئان به نووسراوہیی)) تی ده گہین.

لیرہدا ده قگہ لیک هـن به راشکاری دهیسه لمینن که نه وهنده قورئانهی بؤ موحه ممد(درودی خوی لئ بیت) له مه ککه بهر له کؤچکردنی بؤ مه دینه هاتوته خوارئ به نووسراوہیی چه سپینرابوو. دواتر ده بینین که چون خودی قورئان دان به ممد ده نی. نه وه ناشکرایه که موحه ممد(درودی خوی لئ بیت) و هاوه لانی ده وروبه ری ده قیان به خویندنه وهی قورئانه وه گرتبوو.

که واته مه عقول نییه قورئان ناماژه بؤ شتگه لیک بکات که له گه ل واقیع تیک نه کاتوه، له کاتیکدا ده کری لیکولینه وه بکری له هاوه لانی ده قنوس که له گه ل پیغہ مبردا(درودی خوی لئ بیت) بوون و لیرهدا چوار سوپرت هـن که ناماژه به وه ده کن بهر له کؤچی پیغہ مبر(درودی خوی لئ بیت) بؤ مه دینه له سالی ۶۲۲ قورئان تومار کراوه... سوپرتی (عبس): ﴿كُلَّا إِنَّمَا تَذَكِرَةٌ (۱۱) فَمَنْ شَاءَ تَذَكَّرْهُ (۱۲) فِي صُحُفٍ مُّكْرَمَةٍ (۱۳) مَرْفُوعَةٍ مُّطَهَّرَةٍ (۱۴) بِأَيْدِي سَفَرَةٍ (۱۵) كِرَامٍ بَرَرَةٍ (۱۶)﴾ ..

(یوسف علی) له و کؤمیتتانهی له سهر وه رگپرانه که ی بؤ قورئان له سالی ۱۹۳۴ نووسیویه تی ده لی: له کاتی دابه زینی نه م سوپرته ۴۲ یان ۴۵ سوپرتی تر له بهر دهستی موسلمانانی مه ککه دا بوو(له کزی گشتی ۱۱۴ سوپرت) ..

سوپرتی (البروج): ﴿بل هو قرآنٌ مجید (۲۱) فی لوحٍ محفوظ (۲۲)﴾ ..

سوپرتی (القارعة): ﴿إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ (۷۷) فِي كِتَابٍ مَّكْنُونٍ (۷۸) لَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ (۷۹) تَنْزِيلٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ (۸۰)﴾ ..

سورەتی (الفرقان) ئایەتی ۵ : ﴿وَقَالُوا أَأَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ اٰكْتَتَبَهَا فَهِيَ تُمْلَىٰ عَلَيْهِ بُكْرَةً وَأَصِيلًا﴾.

مەبەست لێره ئاماژە کردنە بۆ ئەو تۆمەتانەى دوزمەنانى پێغه مەبەر (درودى خواى لى بېت) بە درۆ و بانگەشە ئاراستەيان دەکرد. وایان بلۆدە کردەو هه گوايه ئەفسانەى پێشینیانە و بەسەریدا دەخوینریته و هه ئه ویش دەیاننوسیتە و هه . بابەتە که هه رچیبه ک بېت ئایەتە که ئاماژە بۆ تۆمارکردنى بە نووسین دەکات که تەنانەت نە یارانى موحه مەدیش (درودى خواى لى بېت) هێمایان بۆ کردووه .

هه روه ها سورەتیک هه یه دواى هيجرەت هاتۆته خواری دوا جار ئاماژە بۆ ئەو پوو پە پانە دەکات که ئامۆزگاریى خودایى تیدا نووسراوه تە و هه .

سورەتی (البینة): ﴿رَسُولٌ مِنَ اللَّهِ يَتْلُو صُحُفًا مُطَهَّرَةً (۲) فِيهَا كُتُبٌ قَيِّمَةٌ (۳)﴾ ..

بە م جۆره خودى قورئان هه والى تۆمارکردنیمان له سه رده مى پێغه مەبەر (درودى خواى لى بېت) پى دەدات. زانراویشه که له ده وروبه رى موحه مەد (درودى خواى لى بېت) ژماره یه ک نووسەر هه بوون، له وان (زید کوپی ثابت) ...

مامۆستا حمیدالله له پێشه کیى ته رجه مە که ی بۆ قورئان (۱۹۷۱) به جوانى وه سفى ئەو دۆخه دەکات که تیدیدا ده قى قورئانى تا کۆچى دواى پێغه مەبەر (درودى خواى لى بېت) تۆمارکراوه و ده لى:

((سه رچاوه کان له سه ر ئەوه کۆکن که پێغه مەبەر (درودى خواى لى بېت) کاتى قورئانى بۆ ده هاته خواره وه یه کیک له هاوه له بنووسه کانى بانگ ده کرد تا بۆى بخوینیتە وه و له هه مان کاتیش شوینى ئەم به شه نوپیه له قورئان دیارى

بکات. . پیوایه ته کان نه وه دیاری ده که ن که پیغه مبه ر (درودی خوی لئ بیت) دوا ی خویندنه وه ی ثایه ته کان بۆ بنووسه که داوا ی لئ ده کرد نه وه ی نووسیویه تی بۆ ی بخوینیت ه وه تا وه کو نه وه ی بۆ راست بکات ه وه نه گه ر که موکو رتییه ک هه بوو. پیوایه تیکی تری به ناوبانگ هه یه ده لئ: پیغه مبه ر (درودی خوی لئ بیت) له په مه زاندا هه موو قورئانی له لای جیبریل ده خوینده وه و جیبریل په مه زانی پیش کۆچی دوا یی کردنی هه موو قورئانی دوو جار پی خویندۆته وه. هه روه ها زانراویشه که موسلمانان له نوئیژی ته راویحی په مه زانان گوئیستی هه موو قورئان ده بوون. چه ندان سه رچاوه ده لئین که (زید کوپی ثابت) نووسه ری پیغه مبه ر (درودی خوی لئ بیت) له کاتی دوا کۆکردنه وه ی ده قی قورئان ناماده بووه و هه ندی سه رچاوه ی تریش باس له چه ندان نووسه ری تر ده که ن)).

بۆ ته واو کردنی یه که م نووسینه وه ی قورئان شتگه لیکی جۆراوجۆر به کارهاتوه وه کو: پیسته و شه پکه دار و ئیسکی و شتر و تاته به رد.

له هه مان کات موحه ممه د (درودی خوی لئ بیت) باوه پدارانی پاده سپارد قورئان له بهر بکه ن، نه وانیش هه روایان ده کرد. به م چه ندان قورئانله بهر ده رکه وتن که هه موو قورئانیان له بهر بوو و بلاویشیان ده کرده وه. به های به نرخی نه م پباز ه دووانه ییه له پاراستنی ده ق به نووسین و یاده وه ری پوون بۆوه.

دوا ی مردنی په یامبه ر (درودی خوی لئ بیت) له سالی ۶۲۲ ی زایینی به ماوه یه کی که م، نه بو به کری جینشینی و یه که م جینشینی موسلمانان داوا ی له زیدی کوپی سابیت نووسه ری پیغه مبه ر (درودی خوی لئ بیت) کرد دانه یه کی قورئان ناماده بکات نه ویش کردی. پاشان زهید به په یپه وکردن له ناماؤزگاری

عومەری کۆپی خەتتاب (هیشتا نەبوو خەلیفە) دەستی بە پووژکردن و کۆکردنەوهی بەلگەنامەکان لە شاری مەدینە: ھەر لە شایەتی قورئانلەبەرەن تاوھکو نوسخەئێ بنووسەکانی قورئان، ھەموو ئەمانە بۆ ئەوھئێ ھێچ ھەلەبەک لە تۆمارکردن بەسەریدا تێنەپەڕی. بەم جۆرە نوسخەبەکی خاوین و تەواوی قورئان ھاتەبوون.

سەرچاوەکان دەڵێن: عومەر کە لە دواي ئەبۆبەکر سالی ۶۳۴ خەلافەتی وەرگرت قورئانی کردە بەک بەرگ و ھەلیگرت و پاراستی و لە کاتی مردنیشی دایە حەفسەئێ کچی و ھاوسەری پێغەمبەر (درودی خواي لئێ بیت).

پاشان عوسمان سێیەم خەلیفەئێ راشیدین کە لە سالی ۶۴۴ تاوھکو ۶۵۵ خەلیفایەتی کرد لیزنەبەکی لە شارەزایان پاسپارد تاوھکو پێکگرتنیکێ گەورە بکەن کە بە ناوی ئەمەوھ ناوئراوھ. ئەم پێکگرتنە راستو دروستی ئەو بەلگەنامەبەئێ لەبەرچاو گرت کە لە سەردەمئێ ئەبۆبەکر ھاتەبوون و دواتر کەوتە کن حەفسە. لیزنەکە پووژئێ بەو موسلمانانە کرد کە دەقەکەیان لەبەر بوو. پووژئێ لیکۆلینەوھئێ راستو دروستی بەو پەڕی وردە کاریبەوھ ئەنجام درا. بە پووژئێ دیترا کە بۆ زەبئکردنی ھەر ئایەتیک کە کەمترین مشتومپی لەبارەوھ ھەبوو بیت شایەتیبەکان بەرامبەر بەکبکرتن: ھەندئێ ئایەت ھەن ئایەتی تر نەسخ دەکەنەوھ، ئەوھش بابەتیک ئاسایی و شیاوی تیگەبیشتنە ئەگەر ئەوھمان لەبیربیت کە پەيامی موھەممەد (درودی خواي لئێ بیت) نزیکەئێ بیست سالی خایاند. کەواتە دەقەکە بەم شیوھبەئێ لئیات کە سوپەتەکان بەک بە دواي بەکدا بیتن، ھەمان ئەو سیستمەئێ کە پێغەمبەر (درودی خواي لئێ بیت) لە کاتی خویندنەوھئێ تەواوی لە پەمەزاندای پیاوھئێ دەکرد.

له وانه یه كه سێك له و هۆكارانه بپرسی كه وای له هر سێ خهلیفه كه كرد نه و كۆكردنه وه و پێكگرتنانه نه نجام بدهن. هۆكاره كان ساده ن: له دهیه كانی یه كه می دواى كۆچى دوايى موحه ممه د(درودى خواى لى بېت) ئیسلام زۆر به خێراى بلاو بۆوه. ئه م بلاو بوونه وه یه ش له نێو گه لانێك بوو كه به زمانى غهبرى عه ره بى ده دوان. ده بووا یه بۆ گره نتى بلاو بوونه وه ی قورئان به پاكو خاویئینییه ره سه نه كه ی هه ندی خۆپاریزی پێویست بگيردریته بهر. ئه وه ش ئامانجى ئه و لێكۆلینه وه یه بوو كه عوسمان ئه نجامى دا.

عوسمان چه ند دانه یه كى له و نوسخه دروسته نارد بۆ مه لبه نده كانی ئیمبراتۆرییه تى ئیسلامى، به م شیوه یه ههروه كو ئوستاد حمیدالله ده لى: له تاشكه ند و ئیسته مبول نوسخه ی عوسمان هیه. ئه گه ر ئه وه مان به لاهه نا كه ره نگه هه له له نوسخه كاندا هه بېت، ئه وا كۆنترین به لگه نامه ناسراوه كان له مپۆدا كه له هه موو جیهانى ئیسلامى دۆزراوه ته وه هه موویان به ته واوى وه كو یه كن. ههروه ها ئه و ده سنوو سانه ی له ئه و روپاش له بهر ده ستمان هه ره وه مان(له كتیبخانه ی نیشتمانی له پاریس پارچه گه لێك هه ن به پێى خه ملاندنى شاره زایان میژوهه كه یان ده گه رپته وه بۆ سه ده ی هه شت و نۆی زایینی، واته سه ده ی دووه م و سێیه می كۆچى).

ئه م هه موو ده قه دیرینه ناسراوه گشتیان وه كیه ك و هاو پێكن چه ند خالێكى زۆر كه م نه بى كه له واتای گشتییه ده قه كه هیه چ ناگۆپى، و پراى ئه وه ی سیاقه كه هه ندی جار ئه گه رى زیاتر له خویندنه وه یه ك هه لده گری، ئه وه ش بۆ ئه وه ده گه رپته وه كه نووسینی كۆن له نووسینی ئیستا ساده تر بوو.

سوره‌ته‌کان که ۱۱۴ سوره‌تن به پیتی کورت و درئژبیان ریکخراون بیجگه له هندی حالتی هه‌لاوارده، پیزبه‌ندی میژوویی هاتنه‌خواره‌وه په‌چاونه‌کراوه نه‌گه‌رچی له زۆربه‌ی حالته‌کان زانراوه، پاشان ژماره‌یه‌کی زۆر پیاویه‌تی باسکراوه له چهند شوینیکی ده‌قه‌که هه‌ن، نه‌وه‌ش هندی دووباره‌بوونه‌وه دینیتته ئاراوه به‌لام زۆربه‌ی کات ئه‌م دووباره‌کردنه‌وه‌یه ورده‌کاریی بۆ پیاویه‌تیکی تر زیاد ده‌کات که ئه‌و ورده‌کارییه له‌ویدا نه‌بووه. هه‌موو ئه‌و ئایه‌تانه‌ی په‌یوه‌ندیان به زانستی نوێه هه‌یه وه‌کو زۆریک له بابته‌کانی تر له‌نیو قورئاندا په‌رش و بلاون و پیزبه‌ندییه‌کی پوونیا نیه.

به دیهینانی ئاسمانه کان و زموی

خاله کانی جیاوازی و چونیه کی له گه ل ریوایه تی تهورات

جیاوازی قورئان له تهورات له وه دا که ئه و ریوایه تیکی ته واو له باره ی به دیهینانه وه (الخلق) پیشکەش ناکات. له جیاتی یه ک ریوایه تی به رده وام، له چه ند شوئینیکی قورئان بره گه لیک ده بینین که باس له هه ندی لایه نی ریوایه تی به دیهینان ده کات که که میک یان زۆریک له ورده کاری له باره ی هوداوه کانی به دیهینانه وه تیدایه . بۆ ئه وه ی بیروکه یه کی هونمان له باره ی ئه و ریگایه ی که ئه م هوداوانه ی پێدا پویشتوو هه بی ده بیته بره گه په رشوبلاوه کانی نیو ژماره یه ک سوپه تی گرینگ کۆبکه ینه وه .

ته نی هه ر ریوایه ته کانی به دیهینان نییه که له قورئاندا په رشوبلاو بن، قورئان به م شیوازه زۆریک له بابته گرینگه کان باس ده کات، جا مه به ست دیارده دنیایی یان ئاسمانیه کان یاخود پرسگه لی تایبته به مروژ بیته که خه می پیاوی زانسته . له لاپه ره کانی دادی خوینه ر بۆ هه ر بابته تیک له م بابته تانه کۆمه لیک نایه تی تایبته ده بینن. زۆریک له دانهره ئه وروپایه کان بانگه شه ی ئه وه ده که ن گوایه ریوایه تی قورئان له باره ی قورئانه وه تا راده یه کی زۆر نزیکه له ریوایه تی تهورات و دلخۆش ده بن به وه ی هه ردوو ریوایه ت به ته رییبی بخه نه پوو. ئه ز پیم وایه ئه مه تیگه یشتنیکی هه له یه ، جیاوازیگه لیک ی هون هه یه ، سه باره ت به پرسگه لیک که له روانگه ی زانستییه وه هه رگیز لاوه کی نییه باسوخواستیک له قورئان ده بینینه وه که

هاوشیوهی له تهوراتدا نییه، ههروهها له لایهکی ترهوه تهوراتیش ههندی وردهکاری تیدایه که له قورئاندا هاوشیوهی نییه.

ویکچوونه پوآلهتیبهکانی نیوان ههردوو دهقهکه زۆر ناسراوه، لهنیو ئهم ویکچووناندا یهکه م جار ده بینین که ژماراندن (ترقیم)ی قوناغه یه که له دوا یه کهکانی به دیهیتان له هر دوو دهقه کهدا یه که شتن: شهش پۆزه که ی به دیهیتان له تهورات هه مان شیوهی شهش پۆزه که یه له قورئان. به لام له واقعیدا گرفته که زۆر ئالۆزتر و تیکچرژاوتره و پتویستی به له سه ره وه ستانه.

شهش قوناغه که ی به دیهیتان

پروایه ته که ی تهورات بی هیچ لیلییه که ته وای به دیهیتان له شهش پۆزدا باس دهکات که پۆزکی حه سانه وه ی به دوا دا دیت ئه ویش پۆزی شه ممه یه، ئه وه ش به هاو پتی له که ل پۆزه کهانی هه فته. بینیمان که ئهم پهبازه له گپرانه وه که کاهینانی سه ده ی شه شه می پیش زاین به کاریانهیتناوه بۆ هاندانی ئه وه یه تا پۆزی شه ممه بکرتته پۆزی پشوو و حه سانه وه: له سه ره هه موو جووله که یه که پتویسته که پۆزی شه ممه پشوو بدات هه روه که خودا دوا ی شهش پۆز کارکردن کردوویه تی.

وشه ی (پۆز - یوم) به و شیوه یه ی که له تهورات لیلی ده فامرئ ئه و ماوه زه مه نییه یه ی نیوان دوو هه لاتنی دوا به دوا ی یه کی خۆریان ئاوا بوونی خۆره، ئه وه ش به نیسبه ت دانیشتوانی زه و بییه وه. پۆز که به م واتایه دیاریکرا له پووی وه زیفیییه وه په یوه سه ته به سوپانه وه ی زه و ی به ده وری خۆیه وه. ته و او پوونه که له پووی لۆزیکه وه ئه سه ته مه له باره ی ((پۆزه کان - الايام)) بدوین. به م واتایه ی

دیاریکرا، بوونی زهوی و سوپانهوهی به دهوری خۆردا له کاتی قۆناغه سه‌ره‌تاییه‌کانی به‌دیهیتان به پیتی ریوایه‌تی تهورات هیشتا دروست نه‌کراوو. له به‌شی یه‌که‌می ئەم کتیبه‌دا باسمان له و نه‌سته‌مبوونه کرد.

به‌لام نه‌گه‌ر بگه‌رینه‌وه بۆ ده‌قه‌کانی زۆریه‌ی ته‌رجه‌مه‌کانی قورئان - به‌ چوونیه‌کی له‌وه‌ی ته‌ورات پیمان ده‌لی - ئەوه ده‌خوینینه‌وه که قورئانیش هه‌ر ئەوه ده‌لی که پرۆسه‌ی به‌دیهیتان شه‌ش پۆژ دریزه‌ی کیشاوه. بیگومان ناکرێ گله‌یی ئەوه له وه‌رگێژه‌کان بکه‌ین که وشه‌ی (یوم) یان هاوشیوه‌ی واتا باوه‌کانی زمانی عه‌ره‌بی به‌کاره‌یناوه. ته‌رجه‌مه‌کان به‌م جو‌ره‌ گوزراشت له وشه‌که ده‌که‌ن هه‌روه‌ک له سوپه‌تی (الاعراف) دا هاتوو: ﴿إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ﴾ (الاعراف نایه‌تی ۵۴)..

به‌ راستی ئەو ته‌فسیرانه‌ی قورئان یان کۆمپنتانه‌ که‌من که له‌وه به‌ناگابوون وشه‌ی (ایام) له واقیعدا پتویسته وه‌کو (قۆناغه‌کان) بفامرێ. به‌لکو هه‌ندیک بانگه‌شه‌ی ئەوه ده‌که‌ن که نه‌گه‌ر ده‌قه‌کانی قورئان تاییه‌ت به به‌دیهیتان بۆ شه‌ش قۆناغی به‌دیهیتان له (ایام) دا دابه‌ش کردوو ئەوا ئەوه له‌به‌رئه‌وه بووه چونکه له سه‌ره‌تای ئیسلامه‌وه هه‌مووان به‌ مه‌سیحی و جووله‌که‌شه‌وه باوه‌ریان وه‌ها‌بووه و ئەوه‌ش تاوه‌کو خۆ له پووبه‌پوو بوونه‌وه‌ی باوه‌ریکی بلۆ به‌دوور بگه‌ری.

به‌ راستی و بی‌ په‌تکرده‌وه‌ی په‌های ئەم شیوازه‌ی تیروانین، نایا ناکرێ گرفته‌که له نزیکتره‌وه ببینین و به‌دوای واتا گونجاوه‌کان له قورئان و زمانی سه‌رده‌م بۆ ئەو وشه‌یه بگه‌رین که هیشتا هه‌ندێ له نووسه‌ران به (یوم) و (ایام) ته‌فسیری ده‌که‌ن؟!

تاکی ئەم وشەیه (یوم) زیاتر دەلالەت لە پۆژ (النهار) دەکات وەك دەلالەتکردن لە ماوێهکی زەمەنی نیوان خۆرئاواو بوونی خۆر و خۆرئاواو بوونی لە پۆژی دواتر، بەلام ئەگەر کردت بە کۆ (ایام) تەنھا واتای پۆژەکان ناگەیهنێ واتە چەند یەکه یەکه که هەر یەکه یان لە ۲۴ کاتژمێر پێکھاتوو، بەلکو واتای سەردەمیکی درێژ یان ماوێهکی بێسنووری هەر چەند درێژ بێت دەگەیهنێ. لە لایەکی ترەو و واتای (ماوێهکی زەمەنی) که بکری وشەکه دەلالەتی بۆ بکات لە قورئاندا هەیه. لە ئایەتی ۵ی سوپەتی (السجده) دا ئەمە دەخوینینەو:

﴿فِي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ أَلْفَ سَنَةٍ مِمَّا تَعُدُّونَ (۵)﴾

ئەوێ شیایوی سەرنجە ئەوێه که ئایەتی پیش ئەم ئایەتی پێنجە بە دیاریکراوی باس لە بەدیھتێنان لە ماوێ شەش پۆژدا دەکات.

ئایەتی ۴ی سوپەتی (المعارج):

﴿فِي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ خَمْسِينَ أَلْفَ سَنَةٍ (۴)﴾

هەندێ لیکدەرەوێ قورئان هەن ئەم تەفسیرەیان وەرگرتوو، (یوسف علی) ۱۹۲۴ لە تەفسیرەکهیدا بۆ هەر ئایەتێک که باس لە قوناغەکانی بەدیھتێنان دەکات پێداوەگرتی لەسەر زەرپوڕەتی ئەوێ که هەر وشەیهک بە واتای (ایام) تەفسیر کرا بێت دەبی بە واتای (ماوێ درێژ) یان (چاخ) لیکدەریتەو.

کەواتە مافی خۆمانە قەبوول بکەین، ئەوێ پەيوهسته بە بەدیھتێنانی جیھان قورئان ئەو دەلی که لە ماوێهکی زەمەنی درێژ که که ژمارەکی شەشە. بێگومان زانستی نوێ پێی بە خەلک نەداوێ که بریاری ئەو بدهن که ژمارە ی قوناغە جیاوازهکانی پروسە ئالۆزەکان که بۆتە هۆی پێکھاتنی جیھان بریتیبە لە

شهش قوناغ به لام به شیوهیهکی بنه بر سه لماندویه تی که ماوه گه لیکی زه مه نی
 زۆر دریزه که له به رانبه ریدا پۆژه کان به پیی تیگه یشتنی ئیمه زۆر بچوک و که م
 ده بیته وه و ده بیته شتیکی بیترخ.

یه کیک له دریزترین بره گه کانی قورئان که باس له به دیهینان ده کات نامازه به وه
 ده کات، به ته نیشته ئه وه وه له ریوایه تیکی تایبه تدا باس له پروداوگه لیکی دونیایی
 و یه کیک تری ناسمانی ده کات. له نایه تی ۹ تا وه کو ۱۲ له سوپه تی (فصلت):

﴿قُلْ أَنْتُمْ لَتَكْفُرُونَ بِالَّذِي خَلَقَ الْأَرْضَ فِي يَوْمَيْنِ وَتَجْعَلُونَ لَهُ أَنْدَادًا ذَلِكَ رَبُّ
 الْعَالَمِينَ (۹) وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِي مِّنْ فَوْقِهَا وَيَبَارِكُ فِيهَا وَقَدَّرَ فِيهَا أَقْوَاتَهَا فِي أَرْبَعَةِ
 أَيَّامٍ سَوَاءً لِّلسَّائِلِينَ (۱۰) ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ وَهِيَ دُخَانٌ فَقَالَ لَهَا وَلِلْأَرْضِ ائْتِيَا
 طَوْعًا أَوْ كَرْهًا قَالَتَا أَتَيْنَا طَائِعِينَ (۱۱) فَقَضَاهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ فِي يَوْمَيْنِ وَأَوْحَىٰ
 فِي كُلِّ سَمَاءٍ أَمْرَهَا وَزَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحٍ وَحِفْظًا ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ
 الْعَلِيمِ (۱۲)﴾ ..

ئهم چوار نایه ته ی سوپه تی (فصلت) چه ند لایه نیک ده خاته پرو که دواتر بو ی
 ده گه ریینه وه: مه به ستمان دۆخی به رای غازی مادده ی ناسمانی و ناساندنی
 په مزییانه ی ناسمانه کان به ژماره ۷ و دواتر واتای ئهم ژماره یه ده بینن. مه روه ها
 گفتوگویی په مزییانه ی نیتوان خودا له لایه ک و ناسمان و زه ویی سه ره تای له
 لایه کی تره وه، مه به ست لیتره گوزارشتکردنه له ملکه چی ناسمانه کان و زه وی
 دوا ی دروستکردنیان بو فه رمانه خوا ییه کان.

مه ندی په خنه گر له م بره گه یه دا ناسازییه ک له گه ل ئه و قسه یه ی ده لی ماوه ی
 به دیهینان شهش پۆژ بووه ده بینن. ئه وه ش ئه گه ر هر دوو ماوه ی پیکهینانی

زهوی و هر چوار ماوهی تاییهت به دابهشکردنی پۆزی بۆ دانیشتوانه‌کە‌ی و هر دوو ماوهی دروستکردنی ئاسمانه‌کان کۆبکه‌ینه‌وه ده‌کاته هه‌شت ماوه، نه‌مه‌ش ناسازه له‌گه‌ڵ نه‌و شه‌ش ماوه‌یه‌ی ناسراوه و پێشتر باسکرا.

له‌ راستیدا نه‌م ده‌قه داوا له‌ مرۆڤ ده‌کات له‌ توانای خودایی پامیڤنی، هر له‌ زه‌وییه‌وه تاوه‌کو پامانه‌ تاییه‌ته‌کە‌ی له‌ ئاسمانه‌کان ته‌واو ده‌کات دوو به‌شی به‌ستراو به‌ وشه‌ی (ثم) پێشکە‌ش ده‌کات، نه‌م وشه‌یه‌ به‌ واتای (زێده‌باری نه‌وه) (له‌ دوا‌ی) (دواتر) (وی‌پرای نه‌وه) دیت. که‌واته وشه‌که واتای پریزه‌ندی زنجیره‌یه‌ک پووداوی یه‌ک به‌ دوا‌ی یه‌ک دیت یان پریزه‌ندییه‌ک له‌ پامانی مرۆڤ له‌و پووداوانه‌ی ئاماژه‌ی بۆ کراوه. یان له‌وانه‌یه‌ مه‌به‌ست لێی ته‌نها ئاماژه‌کردن بێت بۆ پووداوه‌گه‌ لێکی پریزکراو بێ نه‌وه‌ی مه‌به‌ست لێی یه‌ک به‌ دوا‌ی یه‌کداهاتنی نه‌م پووداوانه‌ بێت. مه‌سه‌له‌که‌ هر چیه‌که‌ بێت ده‌کرێ ماوه‌کانی به‌دیه‌تانی ئاسمان ته‌واو هاوشانی هه‌ردوو ماوه‌ی به‌دیه‌تانی ئاسمان بێت. دواتر باس له‌وه ده‌کۆلینه‌وه که‌ قورئان چۆن باس له‌ پرۆسه‌ی سه‌ره‌تایی پیکهاتنی بوونه‌وه‌ر ده‌کات، ده‌بینین چۆن نه‌م پرۆسه‌یه‌ پیکه‌وه له‌گه‌ڵ ئاسمانه‌کان و زه‌وی هاوپیکه له‌گه‌ڵ چه‌مه‌که‌ نوێیه‌کان. نه‌و کات ده‌کرێ ئیدراکی شه‌رعییه‌تی ته‌واوی نه‌م پریازه له‌ ویناندنی پیکه‌وه‌یه‌ی پووداوه‌ باسکراوه‌کانی ئیره‌دا بکه‌ین.

وا پیناچی دژایه‌تییه‌که‌ هه‌بێ له‌ نیوان برگه‌ باسکراوه‌کە‌ی ئیره‌ و نه‌و تیگه‌یشتنه‌ی که‌ هه‌لقولاوی ده‌قه‌کانی تری قورئانه‌ و تاییه‌ته‌ به‌ پیکهاتنی بوونه‌وه‌ر له‌ شه‌ش قوناغ یان ماوه.

له بابەتی بەدیهینانی ئاسمانەکان و زەویدا،

قورئان هیچ ریزبەندییەك دیاری ناکات

له دوو برگی قورئاندا ئایەتێك ئاماژە بە بەدیهینانی ئاسمانەکان و زەوی دەکات (سورەتی الاعراف ئایەتی ۵۴) له ئایەتێکی تریشدا ئاماژە بە بەدیهینانی زەوی و ئاسمانەکان دەکات (سورەتی فصلت ئایەتی ۹ بۆ ۱۲). کەواتە وا دەردەکەوێ قورئان ریزبەندییەك بۆ بەدیهینانی ئاسمانەکان و زەوی دیاری ناکات. ژمارەیهکی کم لهو ئایەتانه هەن که یهکەم جار ئاماژە بۆ زەوی دەکەن، ئایەتی ۲۹ی سورەتی (البقرة) و ئایەتی ۴ی سورەتی (طه): (ممن خلق الارض و السموات)، به پێچهوانەوهی ئەمەوه ژمارەیهکی زیاتر لهو ئایەتانه هەن که بهر له زەوی ئاماژە بۆ ئاسمانەکان دەکات (سورەتی الاعراف ئایەتی ۵۴، سورەتی یونس ئایەتی ۲، سورەتی هود ئایەتی ۷، سورەتی الفرقان ئایەتی ۵۹، سورەتی السجده ئایەتی ۴، سورەتی ق ئایەتی ۲۸، سورەتی الحديد ئایەتی ۴، سورەتی النازعات ئایەتی ۲۷ تاوهکو ۲۲، سورەتی الشمس ئایەتی ۵ تاوهکو ۱۰)..

له حەقیقەتدا بێجگه له سورەتی النازعات، له قورئاندا هیچ برگیهك نیه که به شیوهیهکی بنهبر ریزبەندییەك دیاری بکات: پیتی (و)ی عطف که هەردوو لای پرستە پێکەوه دەبەستی، یان وشە (ثم) که لهو برگیههێ سەرەوه بینیمان و ئاماژەیه بۆ یهك به دواي یهکداهاتن یان تهنها دانانی پهگهزێك به تهنیشت یهکیکی ترهوه.

بۆم ده ركه وتوووه كه يه ك برگه هه يه له قورئان كه به شيوه يه كى پوون بوونى
پرزبه ندييه ك له پووداووه كانى به ديهيتنان ديارى ده كات ئه ويش ئايه ته كانى ۲۷ بۆ
۳۲ى سوپه تى (النازعات) ن:

أَنْتُمْ أَشَدُّ خَلْقًا أَمْ السَّمَاءُ بَنَاهَا (۲۷) رَفَعَ سَمَكَهَا فَسَوَّاهَا (۲۸) وَأَغْطَشَ لَيْلَهَا
وَأَخْرَجَ ضُحَاهَا (۲۹) وَالْأَرْضَ بَعْدَ ذَلِكَ دَحَاهَا (۳۰) أَخْرَجَ مِنْهَا مَاءَهَا
وَمَرْعَاهَا (۳۱) وَالْجِبَالَ أَرْسَاهَا (۳۲) مَتَاعًا لَكُمْ وَلِأَنْعَامِكُمْ (۳۳)

قورئان به زمانىك وه سفى نيعمه ته دونيا يه كانى به سه ر خه لكه وه كردوووه كه
له گه ل هوشى جووتيارىك يان ده شته كيه ك گونجاو بىت، بهر له وه داواى كردوووه
مروؤ له به ديهيتنانى ئاسمان رابمىنى و ورد بىتته وه. به لام ئه و قوناغهى تىيدا خودا
زهوى ته ختانى كردوووه و پىت و فرى تىخستوووه له پووى زه مه نيه وه به
ديارىكراوى دواى كرده يه ك به دواى يه كداهاتنى شه و و پۆزه وه بووه. كه واته
ئه وهى لىره باسكراوه دوو كۆمه له ديارده يه: به شىكيان زه وىنى و ئه وىتر
ئاسمانيه. هه ردوووكيان به په يوه سنبوون به وىتره وه پووى داوه. ئىتر باسكردنى
ئه م دوو كۆمه له ديارده يه واته زهوى بهر له وهى ته ختانى بكرىت هه بووه، به م
پىيه بهر له وهى خودا ئاسمانه كان دروست بكات هه بووه. له مه وه بىرۆكه ي
هاورپىيه تى زه مه نى گه شه كردنى هه ر يه ك له ئاسمانه كان و زهوى دىته كايه وه به
شيوه يه ك كه هه ردوو ديارده كه تىكده ئالين. به م پىيه پىويست ناكات هىچ
ده لاله تىكى تايبه تى له ئاماژه دانى قورئان به به ديهيتنانى زهوى بهر له ئاسمانه كان
يان به ديهيتنانى ئاسمانه كان بهر له زهوى بىنين: شوينى وشه كان بوونى هىچ
پرزبه ندييه ك كه له چوارچىوه يدا به ديهيتنان پوویدا بىت پوون ناكاته وه مه گه ر
ورده كارى تر هه بىت.

پروژهی بنه‌ره‌تی پیکه‌اتی بوونه‌ور و سه‌رکیشانی بو پیکه‌اتی جیهانه‌کان

قورئان له دوو نایه‌تا پوخته‌یه‌کی ئاویتنه و کورتی نه و دیاردانه‌ی پیشکه‌ش کردوو که پروژه‌ی بنه‌ره‌تی پیکه‌اتی بوونه‌وریان دروست کردوو.

نایه‌تی ۳۰ی سوپه‌تی (الانبیاء):

﴿ أَلَمْ يَرِ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ أَفَلَا يُؤْمِنُونَ ﴾ (۳۰)

نایه‌تی ۱۱ی سوپه‌تی (فصلت) تئیدا خودا داوای پامان له به‌دیپنانی زه‌وی ده‌کات و فه‌رمان به پیغه‌مبه‌ر ده‌کات که‌بلی: ﴿ تَمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ وَهِيَ دُخَانٌ فَقَالَ لَهَا وَلِلْأَرْضِ ﴾ ...

داوای نه‌وه ناماژگاری گوت‌پایه‌لیکردن دین که له پیشه‌وه باسکرا.

دواتر ده‌گه‌پئینه‌وه بو بنه‌ره‌تی ئاویبانه‌ی ژیان و نه‌وه‌ش له‌گه‌ل چه‌ندگرفتیکی بایولوژیی تر که له قورئاندا باسکراوه باس ده‌که‌ین. به‌لام ئیستا پیوسته سه‌رنج بده‌ینه نه‌مانه‌ی دادی:

۱- بوونی بارسته‌یه‌کی گازاویی گه‌ردیله‌دار، پیوسته نه‌وه‌اش نه‌فسیری وشه‌ی (دخان - دوکه‌ل) بکه‌ین. به‌گشتی دوکه‌ل له چرپیه‌کی گازاوی پیکدیت که گه‌ردیله‌گه‌لیکی ورد پیوه‌ی لکاون.

۲- ناماژهدان بو پروژه‌ی (الفتق)ی تاکه بارسته‌ی یه‌که‌م که سه‌ره‌تا توخمه‌کانی پیکه‌وه‌لکاو بوونه (قورئان ده‌لی: الرق). با به‌باشی دیاری بکه‌ین که

(فتق) کرده ی برین یان لیکه لوه شانده وه و جیا کردنه وه ی پیکه وه لکاوه،
(رتق) یش کرده ی پیکه وه لکان و به یه ککه یاندنی توخمه کانه به ئامانجی پیکه یئانی
گشت.

ئهم چه مکه له ورد کردنه وه ی گشت بۆ به شه کان، به شیوه یه کی ورد له بره کی
دیکه ی قورئان دیاری ده کری، ئه وه ش به باسکردنی چه ندان جیهان. یه که م
ئایه تی یه که م سوپه تی قورئان دوا ی (بسم الله الرحمن الرحيم) بریتیه له (الحمد
لله رب العالمین).

گوزارشتی (العالمین) ده یان جار له قورئان پاته و پات ده بیته وه. هه روه ها
ئاسمانه کانیش به چه ندان دووباره ده بیته وه ئه وه ش نه ک هه ر به شیوه ی کۆ
به لکو به ژماره ی په مزیش وه کو ژماره ۷.

ژماره (۷) بۆ چه ند ژماردنیکی جیاواز ۲۴ جار له قورئان دووپات بۆته وه، زۆر
جار به واتای ژماره و فره یی دیت بی ئه وه ی به شیوه یه کی دیاریکراو هۆکاری ئه و
به کاره یئانه به م واتایه بزانی. وا ده رده که وی ژماره (۷) له کن یۆنانی و
پۆمانیه کانیش هه مان واتای ژماردنی نادیاریکراوی هه بی. له قورئان ژماره (۷)
حه وت جار به واتای په تی بۆ ئاسمانه کان به کاره اتوه. هه روه ها ژماره که
جاریکیش به شیوه یه کی (ضمنی) ئاماژه بۆ ئاسمانه کان ده کات. هه روه کو
جاریکیش ئاماژه بۆ هه وت پنگاکه ی ئاسمان ده کات.

ئایه تی ۲۹ ی سوپه تی (البقرة):

﴿هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ فَسَوَّاهُنَّ سَبْعَ

سَمَاوَاتٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (۲۹)﴾

نایه تی ۱۷ی سوپه تی (المؤمنون):

﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعَ طَرَائِقَ وَمَا كُنَّا عَنِ الْخَلْقِ غَافِلِينَ (۱۷)﴾

نایه تی ۳ی سوپه تی (الملك):

﴿الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ طِبَاقًا مَا تَرَى فِي خَلْقِ الرَّحْمَنِ مِنْ تَفَاوُتٍ﴾

نایه تی ۱۵و۱۶ی سوپه تی (نوح):

﴿أَلَمْ تَرَوْا كَيْفَ خَلَقَ اللَّهُ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ طِبَاقًا (۱۵) وَجَعَلَ الْقَمَرَ فِيهِنَّ نُورًا

وَجَعَلَ الشَّمْسَ سِرَاجًا (۱۶)﴾

نایه تی ۱۲و۱۳ی سوپه تی (النبأ):

﴿وَبَيْنَنَا فَوْقَكُمْ سَبْعًا شِدَادًا (۱۲) وَجَعَلْنَا سِرَاجًا وَهَاجًا (۱۳)﴾

مه به ست له (سراجا وهاجا) لیره خوره.

به نیسبت هموو نه م نایه تانه وه لیکده ره وانی قورئان له سر نه وه کوکن که

ژماره (۷) ناماژیه بق فره یی بی دیاریکردنی هیچ شتیکی تر.

که واته ناسمانه کان و هه ساره هاوشیوه کانی زهوی فرهن. نه وه ی مایه ی

وروزاندنی سه رسامیی خوینه ری قورئانه له سه رده می ئیستادا نه وه یه که له م

سه رده مه دا ده قیک ببینی ناشکرای بکات که بوونی هه ساره ی تری هاوشیوه ی

زهوی له بوونه وردا نه گه ری هه یه، نه مه ش هیشتا خه لکی سه رده مه که مان لیی

دلنیا نه بوونه.

نایه تی ۱۲ی سوپه تی (الطلاق) ده لی:

﴿اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ يَتَنَزَّلُ الْأَمْرُ بَيْنَهُنَّ لِتَعْلَمُوا أَنَّ

اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ وَأَنَّ اللَّهَ قَدْ أَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا (۱۲)﴾

له بهرتهوهی ژماره (۷) ناماژه بۆ فرهییهکی بیسنوور دهکات بۆیه دهکری ئهوه
 هه ئینجین که ئه م دهقهی قورئان به پروونی ناماژه بۆ ئهوه دهکات که تهنه زهوی
 ههیه، زهوی مرقۆ، به لکو له بوونه وهردا هه ساره گه لیک هه ن له زهوی دهچن.
 هۆکاریکی تری ورژاندنی سه رسامیی خوینهری قورئان له سه دهی بیستم:
 ئه و نایه تانهیه که ناماژه بۆ سی کومه له به دیهنراو (مخلوقات) دهکات که بریتیین
 له:

– نهوهی له ناسماندا ههیه.

– نهوهی له سه ر زهویدا ههیه.

– نهوهی له نیتوان ناسمانهکان و زهویدا ههیه.

نیه و چه ند نایه تیک له م باره یه وه:

نایه تی ۶ی سوپه تی (طه):

﴿لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَمَا تَحْتَ الثَّرَى (۶)﴾

نایه تی ۵۹ی سوپه تی (الفرقان):

﴿الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ﴾

نایه تی ۲۸ی سوپه تی (ق):

﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ وَمَا مَسَّنَا مِنْ

لُغُوبٍ (۲۸)﴾

ناماژهدان بۆ (نهوهی له نیتوان ناسمانهکان و زهویدا ههیه) له قورئاندا له م

نایه تانه دا ههیه: نایه تی ۱۶ی سوپه تی (الانبیاء)، نایه تهکانی ۷ و ۲۸ی سوپه تی

(الدخان)، ئایه تی ۲۷ی سوپه تی (النبأ)، ئایه تی ۸۵ی سوپه تی (الحجر)، ئایه تی ۲ی سوپه تی (الاحقاف)، ئایه تی ۸۵ی سوپه تی (الزخرف).

به لگه نه ویسته که وا دهرده که وی ئه م به دیهینانه له دهره وهی ئاسمانه کان و دهره وهی زه وییه که چند جارێک ناماژه ی بۆ کراوه، وا دهرده که وی کم ویناندن بیت. به لام بۆ ئه وهی له واتای ئه م ئایه تانه بگهیت پیویست ده کات سوود وهر بگرین له نویتترین سه رنجه مرۆبیه کان له باره ی بوونی مادده یه کی بوونه وه ریی (دهره وهی کاکیشانه کان)، ههروه کو له بهر هه مان هۆکار پیویسته سه ر له نوێ باسی ئه و زانیارییه بکهین که زانستی هاوچهرخ له باره ی پیکهاتنی بوونه وهر سه لماندوویه تی – له وه شدا له ساده ترینه وه بۆ ئالۆزترین ده چین – ئه مه ش ده بیته بابه تی برگی داهاتوو:

به لام بهر له وهی بۆ ئه م تێرمانه زانستییه په تیانه بگوازینه وه وا باشه ئه و خاله بنه ره تیانه کورت بکهینه وه که قورئان له باره ی بوونه وه ره وه فیрман ده کات. به پشتبهستن به وانه ی پیشوو ئه م خالانه بریتین له:

۱- به گشتی بوونی شه ش قوئاغی به دیهینان.

۲- به ناویه کداچوونی قوئاغه کانی به دیهینانی ئاسمانه کان له گه ل قوئاغه کانی

به دیهینانی زه وی.

۳- به دیهینانی بوونه وهر سه ره تا له توپه لێکی به رای تاقانه که بارسته یه کی

یه کگرتوو بوو دواتر لیکه له وه شا.

۴- فره یی ئاسمانه کان و فره یی هه ساره کان که به زه وی ده چن.

۵- بوونی به دیهینراویکی ناوه نکار (له نێوان ئاسمانه کان و زه ویدا).

هه‌ندی پیدراوی زانستی نوێ له‌باره‌ی پیکهاتنی بوونه‌وه‌ر

سیستمی خۆر

زهوی و ئەو هه‌ساران‌ه‌ی به‌ ده‌وری خۆردا ده‌سورپینه‌وه جیهانیکی پیکوپیکیان پیکهاتنه‌وه که به‌ نیه‌سبته‌ پێوه‌ری مرۆییانه‌ی ئی‌مه‌ دوورایه‌کانی زۆر گه‌وره‌ ده‌رده‌که‌وی. بۆ نمونه، زهوی به‌ ئەندازه‌ی ۱۵۰ ملیۆن کیلۆمه‌تر له‌ خۆره‌وه‌ دووره‌. به‌ نیه‌سبته‌ مرۆفه‌وه‌ ئەو ماوه‌یه‌ زۆر به‌رین و پانوپۆره‌، به‌لام ئەگه‌ر به‌راورد بکری به‌ هه‌ساره‌ی پلۆتۆن که‌ دوورترین هه‌ساره‌ی کۆمه‌له‌ی خۆره‌ له‌ خۆره‌وه‌ ئەوا زۆر که‌مه‌، ئەو ماوه‌یه‌ چل ئەوه‌نده‌ی ماوه‌ی نیوان زهوی و خۆره‌، واته‌ شه‌ش ملیار کیلۆمه‌تر به‌ نزیکه‌یی. دوو ئەوه‌نده‌ی ئەو ماوه‌یه‌ واته‌ نزیکه‌ی ۱۲ ملیار کیلۆمه‌تر گه‌وره‌ترین ماوه‌یه‌ له‌ سیستمی خۆردا. تیشکی خۆر پێویستی به‌ شه‌ش کاتریمه‌یه‌ بۆ ئەوه‌ی بگات به‌ هه‌ساره‌ی پلۆتۆن ئەوه‌ش به‌ خیراییه‌کی سه‌رسورپه‌ینه‌ر که‌ ده‌گاته‌ ۳۰۰ هه‌زار کیلۆمه‌تر له‌ چرکه‌یه‌کدا. به‌لام ئەستیره‌کانی تر که‌ ده‌که‌ونه‌ سنوری جیهانی ئاسمانی ناسراو پێویستیان به‌ ملیاره‌ها سالی تیشکی هه‌یه‌ تاوه‌کو تیشکه‌کانیان بگات به‌ ئی‌مه‌.

کاکیشانه‌کان

خۆر که‌ زهوی وه‌کو هه‌ساره‌کانی تری ده‌ورپه‌شتی به‌کێک له‌ هه‌ساره‌کانیه‌تی، جگه‌ له‌ توخمیکی بچوکی نیو سه‌ت ملیار ئەستیره‌ که‌ به‌ هه‌موویان پێی ده‌گوتری کاکیشان شتیکی تر نییه‌. له‌ ئیواره‌یه‌ک له‌ ئیواره‌ جوانه‌کانی هاوین

دهتوانین ئاسمان به نهخشینراو بهم ئهستیرانه ببینین که به (مجره اللبن) ناوده بری. تیشک له چند سهعاتیکی نزیک له بهکتر هه موو کۆمه لهی خۆر ده بری له کاتیکیدا ۹۰ ههزار سالی دهوی تا له م سهری کاکیشانه که مان تا دهگاته ئه و سه ر.

ئه م کاکیشانه وێرای به رفراوانییه سهیره که ی که چی جگه له توخمیکی بچوکی ئاسمان شتیکی تر نییه. له ده ره وه ی کاکیشانه که مان بارسته گه لی زه به لاهی ئهستیره ی هاوشیوه ی (مجره اللبن) هه ن. ئه م بارسته گه لانه زیاتر له ۵۰ سالیکی له مه و بهر دۆزراونه ته وه، واته کاتی دۆزینه وه گه رای گه ردوونی توانی سوود له نامیری بینینی ئه وتو وه ریکری که له ته واویدا هاوشیوه ی ئه وه بوو که پئی دا به جیبه جیکردنی ته لسکۆبی چپای ویلسۆن له ئه مریکا. به م پێگایه توانا به شیوه یه کی سه یر ژماره یه کی زۆری بارسته گه لی کاکیشان بنا سرتته وه، هه روه ها چه ندان کاکیشانی تری له یه کتر دا بر او ناسرانه وه که دووریه کانیا ن ئه وه نده نۆر بوو به جوړیک به پتیویست زانرا یه که یه کی تایبه ت که له سالانی تیشکی پیکهاتبوو دروست بکری، ئه م یه که یه ش ناوی لیترا (فهرسه خی ئهستیره یی – parsec) که پیکدی له و ماوه یه ی تیشک له ۲,۲۶ سال به خیرایی ۳۰۰ هه زار کیلومه تر له چرکه یه کدا ده یبری.

دروسټبوون و گه‌شه‌سهندنی کاکیشان و نه‌سټیره و سیستمه

هه‌ساره‌یه‌کان:

له‌م بۆشاییه‌ی به‌رفراوانه‌ی ئیستا کاکیشانه‌کان داگیریان کردووه چی هه‌بووه؟ زانستی نوێ ناتوانی وه‌لامی نه‌م پرسیاره‌ بداته‌وه مه‌گه‌ر له‌ سه‌ره‌تای ماوه‌ی گه‌شه‌کردنی بوونه‌وه‌ر و ناشتوانی نه‌و ماوه‌یه‌ی لییمان جیا ده‌کاته‌وه‌ حساب بکات.

سه‌باره‌ت به‌ زه‌مه‌نه‌ دووره‌کان که زانست ده‌توانی ۲ پای خۆی له‌باره‌وه‌ بلی، نه‌وا هه‌موو هۆیه‌کی هه‌یه‌ که پالی پتوه‌ ده‌نی بۆ نه‌وه‌ی که وا دابنی بوونه‌وه‌ر له‌ بارسته‌یه‌کی گازی دروست بووه‌ که به‌ پله‌ی سه‌ره‌کی له‌ گازی هایدروجن و به‌ پله‌ی دووم له‌ گازی هیلیم پیکهاتووه‌ . دواي نه‌وه‌ نه‌و ته‌مومزه‌ (السدیم) دابه‌ش بوو بۆ به‌شکه‌لی جوړاو‌جوړی خاوه‌ن دوورایی و بارسته‌گه‌لی نه‌وه‌نده‌ زه‌به‌لاح که زانایان وه‌ها ده‌یخه‌ملینن که له‌ ملیارێک تا سه‌ت ملیار جار له‌ بارسته‌ی ئیستای خۆر گه‌وره‌تر بووه‌ . (نه‌م بارسته‌یه‌ی ئیستای زه‌وی به‌ ۳۰۰ هه‌زار جار گه‌وره‌تر له‌ زه‌وی ده‌خه‌ملینری). نه‌م ژمارانه‌ وینه‌یه‌ک له‌ زه‌به‌لاحی به‌شه‌کانی نه‌م بارسته‌ گازییه‌ سه‌ره‌تاییه‌ که کاکیشانه‌کانی لی هاتۆته‌ بوون به‌ ده‌سته‌وه‌ ده‌دات.

دواي نه‌وه‌ وردبوونیکي تر دیت که نه‌سټیره‌کان ده‌بن. نه‌و کاته‌ پرۆسه‌ی چرپوونه‌وه‌ ده‌رده‌که‌ویت که کاریگه‌رییه‌کانی هه‌ریه‌ک له‌ هیزه‌کانی پراکیشان و په‌ستان و کیلگه‌ی موگناتیسی و تیشکدانه‌وه‌کان دینه‌ناوه‌وه‌.

نه‌سټیره‌کان به‌ چوونه‌وه‌ناویه‌ک گه‌شاوه‌ ده‌بیت و گوړانی هیزه‌کانی پراکیشانی ناوی ده‌بیته‌ گه‌رمه‌وزه‌ . دواي نه‌وه‌ کاردانه‌وه‌ی گه‌رمی — نه‌تۆمی ده‌خاله‌ت

دەكات و بە تىگە لاوبوون لە ئەتۆمى سووكەوہ ئەتۆمى قورس دروست دەكات، بەم شىۋەيە هايدروچىن دەگورپىت بۆ هيليوئم پاشان بۆ كاربۆن پاشان بۆ ئوكسىجىن پاشان لە كۆتاييدا بۆ كانزا و ناكازاكان. زىانى ئەستىرەكان بەم جۆرەيە، گەردوونناسىي نوئى ئەستىرەكان بەپىي قۇناغى پەرەسەندىن پۆلئىن دەكات. ھەرۋەھا ئەستىرەكان دەشمەرن: تىببىنى كراوہ لە دوا قۇناغى پەرەسەندى ھەندى ئەستىرە تەقىنەوہيەك بۆ ناوہوہ پوویداوہ كە دوا ئەمە ئەستىرەكانى كرىتۆتە (تەرم).

ھەسارەكان و زەويش بەتايبەت، لە پىرۆسەي لىكجىابوونەوہيەك لە ئاويتەي يەكەم واتە (تەم – سەدىم)ى يەكەم ھاتوہ، چارەكە سەدەيەكە مشتومىر لەبارەي ئەم پىدراوہوہ پوچ بۆتەوہ كە دەلى: خۆر لە ناخى سەدىمى تاقانە چىبۆتەوہ و، ھەسارەكان ھەمان شتىيان لەناو لوولەكى سەدىمىيدا كرىدوہ. بە نىسبەت بابەتى توپزىنەوہكەي ئىرەمان تىببىنيەكى گرىنگى سەرەكى ھەيە: مەبەستمان ئەوہيە كە دروستبوونى توخمە ئاسمانىيەكانى وەك خۆر و دروستبوونى توخمى زەوى يەك بە دواي يەكدا نەبوون. كەواتە لىرەدا ھاوتەرىبىيەك لە پەرەسەندىن لەگەل يەكىتى لە ئەسلىدا ھەبوہ.

لىرەدا زانست زانىارىگە لىكمان دەداتى لەبارەي ئەو سەردەمەي ئەو پووداوانەي تىيدا پوویداوہ كە باسمان كرىد.

ئەگەر كۆنئىي كاكىشانەكەمان بە نرىكەي ۱۰ مليار سال بۆ ملىئىن ئەوا بەم گریمانەيە دروستبوونى سىستىمى خۆر دواي ئەمە بە كەمىك زياتر لە ۵ مليار سال

پوویداوه. به پیتی لیکۆلینه وهی خوده تیشکدانه وهی سروشتی میژووی ته مهنی زهوی و دروستبوونی خۆر ۴,۵ ملیار ساڵه.

به م جۆره گهردوونناسان له باره ی پهره سه ندنی گشتیی دروستبوونی سیستمی خۆره وه گه یشتوونه ته پله یه کی به رز له زانیاری که ده کری به م شیوه یه کورت بکریته وه: چرپوونه وه و چوونه وه ناویه کی مادده یه کی گازی له دۆخی خولانه وه دا، جیا بوونه وه بۆ چه ند به شیک و دانانی خۆر و هه ساره کان به زه ویشه وه له شوینه کانیا ن. پیدراوه کانی زانست له باره ی سه دیمی یه که مه وه و شیوازی دابه شبوونی بۆ بریکی بیثومار له ئه ستیره که له کاکیشانه کان کۆبوونه ته وه هه یچ گومانیک ناهیلایته وه بۆ شه رعیه تی ئه و چه مکه ی باس له فره یی جیهانه کان ده کات. به لام ئه م زانیارییه نه به هه یچ جۆرێک ئه و یه قینه نابه خشی سه باره ت به بوونی شتیک له بوونه وه ردا که له دوور یان نزیک له زهوی بچیت.

چه مکی فره یی جیهانه کان

له گه ل ئه وه شدا گهردوونناسان پێیان وایه که بوونی هه ساره گه لیک که له زهوی بچیت ئه گه ریکی به هه یزه. ئه وه ش وێرای ئه وه ی که ئیستا هه یچه سیک به شیوه یه کی مه عقول بیر له ئیمکانیه تی بوونی دۆخیکی گشتی هاوشیوه ی دۆخی زهوی له هه ساره یه کی تر له چوارچێوه ی کۆمه له ی خۆردا ناکاته وه. ئه گه ر له سه رمان بیت له و دۆخانه بگه ریین پێویسته له ده ره وه ی سیستمی خۆر به دوایدا بگه ریین. لێره دا که سانیک هه ن بوونی ئه م دۆخانه له ده ره وه ی ئه م سیستمه مومکینه له بهر ئه م هۆکارانه:

هه ندىك رايان وايه په نجا مليار نه سستیره ی کاکیشانه که مان ده بی وه کو خۆر سیستمی هه ساره بی هه بی. له راستیدا ئه و په نجا مليار نه سستیره یه وه کو خۆر خولانه وه یه کی سستیان هه یه، ئه و خاسییه ته ش ئه و باوه په ده خاته میشکه وه که هه ساره ی تر هه بی که سهر به خولگه که یه تی. دووری له م نه سستیرانه ئه وه نده که وره یه به جۆرێک ناکرێ تیبینی ئه م هه ساره شوینه که وتوانه که وا گریمانه ده کرێ هه بی بکرێ ئه که رچی ئه که ر بوونی زۆر به هیزه ئه وه ش به تیرپوانین له هه ندی له سیفته ته کانی ئه و خولگه یه ی هه ر نه سستیره یه ک پتی ده ناسریته وه: ئه و شه پۆلداریه یه سووکه ی له هیلێ خولگه ی نه سستیره دا هه یه به لگه ی نه وه یه شوینکه وته یه کی هه ساره یی هاوپی هه یه. له بهر ئه م هۆیه وا باوه پ ده کرێ که نه سستیره ی بارنار یه ک هاوپی هه ساره یی هه یه، به لای که مه وه بارسته که ی له سه رووی بارسته ی موشته رییه وه یه، به لکو له وانیه دوو شوینکه وته ی هه بی. (پ. گبران) ده لێ: هه ره که پوونه سیستمه هه ساره ییه کان به زۆرییه کی زۆره وه له بوونه وه ردا بلاوه. سیستمی خۆر و زه وی تا قانه نین.)) درێژه ی ده داتێ و ده بیژێ (ژیان وه کو ئه و هه سارانیه له خۆیان گرتووه، له هه موو بوونه وه ردا بلاوه، له هه موو شوینیکدا دۆخی فیزیکی - کیمیایی پیویست بۆ پشکووتن و په ره سه ندنی هه بوویت).

ماددهی گهردوونیی بلأوبووه له نیوان نه ستیره کاند

پینگرتنیک له گهل پیندراوه قورئانییه کان له باره ی به دیهینانه وه

پروسه ی دروستبوونی بنه رته تی گهردوون له چرپوونه وه ی سه دیمی به کم پاشان له جیابوونه وه ی بو به شه کان، له بنچینه دا چند بارسته یه کی کاکیشانی دروست کردوه. نه مه ی دواپیش بو چند نه ستیره یه ک دابه ش بووه و به ره مگه لیکی لاه کی دروست کردوه که هه ساره کانن. نه م جیابوونه وه یه ک به دوا ی به کانه له نیوان کومه له توخه سه ره کییه کاند شتیکیان به جیهیشتوه که ده کری ناوی بنین پاشماوه کان (البواقی). نه م پاشماوانه له پروی زانستییه وه پی ده گوتی: نه و ماده گهردوونییانه ی له نیوان نه ستیره کاند بلأوبوونه ته وه. نه م ماده یه به چند شیوه یه کی جیاواز وه سف کراوه: جاریک وه سف ده کری به وه ی سه دیمگه لیکی پرشنگدان تیشکیک بلأو ده که نه وه که له نه ستیره ی تریان وه رگرتووه و به پی گزارشتی گهردوونناسان له (توز) یان (دوکه ل) پیکهاتون، جاریکی تریش به وه وه سف ده کرین که سه دیمگه لیکی تاریکی چری زور لاوان، یان ماده یه کی گهردوونین له نیوان نه ستیره کاند بلأوبوونه ته وه به وه ده ناسرینه وه که زور خوشیره وه و په نامه کن و خو پیوه ره فوتمه ترییه کانی گهردوونناسیش ده شیرنه وه. بوونی پردگه لیک له و ماده یه له نیوان کاکیشانه کان هیچ گومانیکی تیدا نییه. وپرای ده گمهنی نه م گازانه و به هوی نه و بو شاییه که وره یه ی داگری ده کات نه و ده توانی هاوتای بارسته یه ک بیت که زیاتر له کوی هه موو بارسته ی کاکیشانه کان ته نانه ت نه گه ر نه م گازانه چرپیشیان که م بیت-

چونکہ بۆشایی ناسمان کہ کاکیشانەکان لە یەکتەر جیا دەکاتەوہ لەو پەڕی دوریبیداہ - (ئە.بواشر) بوونی ئەم کوتلە بلانە ی نێوان کاکیشانەکان بە گرینگ دەبینی کہ لە باریدا ھە یە (تا رادە یەکی زۆر بیروبوچوونەکانی تاییەت بە پەرەسەندنی بوونەوہر بگۆری).

لە بەر پۆشایی ئەم پیدراوہ زانستیہ نوێیانە پتویستە ئیستا بگەڕینەوہ بۆ لای ئەو بیروکە بنەرەتییە دەرھینراوانە لە قورئان و تاییەت بە بەدییەتانی بوونەوہر.

بیکگرتنیەک لە گەل پیدراوہکانی قورئان لە بارە ی بەدییەتانیوہ

ئیستا با ئەو پینچ خالە بنەرەتییە بپشکنین کہ قورئان زانیاری وردی تاییەت بە بەدییەتانی لە سەر دیاری دەکات:

۱- بە پتی وتە ی قورئان، شەش قوناغە کە ی بەدییەتانی ناسمانەکان و زەوی دروستکردنی تەنە ناسمانییەکان و دروستکردنی زەوی و ئەو پەرەسەندنی بە سەر ئەمە ی دواییدا ھاتووہ لە شیاندنی بۆ ژیان، دەگرتەوہ. لە پریویەتی قورئان پووداوەکانی تاییەت بە زەوی لە چوار قوناغدا پوویانداوہ. ئایا دەبی ئەم قوناغانە ھاوشانی ئەو چاخە جیۆلۆجییانە بیئت کہ زانستی نوێ پۆلینی دەکات کہ ھەر وەکو دەزانی مرۆڤ لە چارە کیدا دەرکەوتووہ...؟ ئەمە جگە لە گریمانە شتیکی تر نییە...خودا باشتەر دەزانی.

بەلام پتویستە تییبینی ئەوہ بکەین کہ دروستبوونی تەنە ناسمانییەکان و زەوی دوو قوناغ دەخوای ئەوہ کو ئایەتەکانی ۹ بۆ ۱۲ ی سورەتی فصلت پوونی

ده کاته وه (ته ماشای بابه ته کانی پیشوو بکه)، زانست پیمان ده لئی که نه گەر دروستبوونی خۆر و به ره مه لاوه کیه که یمان واته زهوی وه کو نمونه وه رگرت ده بینین که پرۆسه که له میانه ی چرپوونه وه ی سه دیمی به که م و لیکجیا بوونه وه ی پوویداوه، نه وهش به دیاریکراوی نه وه یه که قورئان به شیوه یه کی ئاشکرا و پوون گوزارشتی لئ ده کات کاتی ئاماژه بو نه و پرۆسه یه ده کات که سه رها له (دخان — دوکه ل) ی ئاسمانییه وه په یدابوو (پیکه وه لکاو پاشان لیکجیا بوونه وه). ئیمه لیره دا هاوشیوه بوونی ته واو له نیاوان پیدراوی قورئانی و پیدراوی زانستی تو مار ده که یین.

۲- زانست به ناویه کدا چوونی دوو پووداوی دروستبوونی نه ستیره یه ک (وه کو خۆر) و شوینکه وته که ی یان یه کیک له شوینکه وته کانی (وه کو زهوی) پوون کردۆته وه. ئه م به ناویه کدا چوونه له ده قی قورئان پوون نابیته وه هه روه ک بینیمان؟

۳- وه که یه کی و هاوشیوه یه یی پوونه له نیاوان چه مکی سه دیمی به که م له زانستی نوئی و دوکه ل به پپی قورئان بو ده لاله تکردن له سه ر نه و حاله ته گازییه زاله ی نه و ماده ده یه ی له قوئاغی یه که م بوونه وه ری پیکه پیناوه.

فره یی ئاسمانه کان که قورئان به ژماره (۷) ی په مزی گوزارشتی لئ کردووه، بینیمان ده لاله ته که ی له لایه ن زانستی نوئی ته ئکید ی لئ ده کردۆته وه، نه وهش به فه زلی تیبینییه کانی گه ردوونناسان له باره ی سیسته مه کانی کاکیشانه کان و ژماره زۆره کانییه وه. به پێچه وانه وه فره یی نه و هه سارانیه ی له زه وییه که مان ده چن — به لای که مییه وه له هه ندی پووه وه — چه مکیکه له ده قی قورئان وه رگه راوه به لام

تا هہ نووکہ زانست بوونی نہ سہ لماندووہ لہ گہ لٰ ئوہ شدہا پسپوچان پٲیان وایہ ئہ م تیگہ یشتنہ تہ واو مہ عقوولہ .

۵- دہ کریٰ نزیکخستنہ وہ ہبیٰ لہ نٲوان بوونی ئو خہ لقہ ناوہ ندہ ی نٲوان (ئاسمانہ کان) و (زہوی) کہ لہ قورئاندا گوزارشتی لٰ کراوہ لہ گہ لٰ دوزینہ وہ ی ئو پردانہ ی ماددہ کہ لہ دہرہ وہ ی سیستمی پٲکخراوی گہ ردونین .

ببنا لہ سہر ئوہ : ئہ گہر ئو پرسانہ ی پیواہ تی قورئان دہ یانخاتہ پوو تا ئہ مرؤ لہ پووی زانستیہ وہ تہ ئکید ی لٰ نہ کرایتہ وہ ئو لہ ہر بارٲکدا ببٲ کہ مترین ناسازی و ناکؤکی لہ نٲوان پٲدراوہ قورئانیہ کانی تابیہ ت بہ بدیہٲنان و زانیاریہ نوٲیہ کان لہ بارہ ی دروستبوونی بوونہ و ہرہ وہ نیہ . ئہ مہ بابہ تیگہ ئوہ ی پہیوہ ستہ بہ قورئان دہ بیٰ ئاوری لٰ بدرٲتہ وہ لہ کاتٲکدا بہ پوونی دہرکہ وت کہ دہ قی تہ ورات کہ ئہ مرؤ لہ بہرہ دستمانہ لہ بارہ ی ئہ م پووداوانہ وہ زانیاریگہ لی قہ بوولنہ کراوی لہ پووی زانستیہ وہ داوہ . چؤن بہ مہ سہرسورماو نابین بہ تابیہ ت ئہ گہر بزائین کہ ئو دہ قہ ی تہ ورات کہ زؤر بہ ورد و درٲژی لہ بارہ ی پیواہ تی بہ دیہٲنانہ وہ ہ یہ بہ پٲنوسی کاہینہ کانی سہردہ می دوورخستنہ وہ بؤ بابل نووسراوہ . ئہ م کاہینانہ ئامانگہ لی تہ شیرعییان ہہ بووہ ہرہ وک پٲشتر باسما ن کرد، بؤ ئو ئامانجانہ ش پیواہ تیکیان چٲ کردوہ کہ لہ گہ لٰ پوانینہ لاهوتیبہ کانیان بگونجٲت . بوونی ئہ م جیاوازیہ لہ نٲوان پیواہ تی تہ ورات و پٲدراوہ کانی قورئان لہ بارہ ی بہ دیہٲنان (الخلق) وہ پٲویستہ بابہ خی پٲ بدرٲ بہ تابیہ ت کہ ہہ میشہ تؤمہ ت ناراستہ ی موحہ ممد (درودی خوا ی لٰ ببٲ) دہ کرٲت گواہ پیواہ تہ کانی تہ وراتی نہ قلٰ کردوہ . ئوہ ی پہیوہ ستہ بہ بابہ تی بہ دیہٲنانہ وہ ئو تؤمہ تبارکردنہ کہ ہ یچ بنہ مایہ کی نیہ . چؤن مرقؤفیک دہ توانٲت

له وه ته ی چوارده سه ده وه تا ئه م راده یه پړوايه تیکي باوی ئه و سه رده مه پاست بکاته وه، ئه وه ش به دوورخستنه وه ی هه لگه لی زانستی و ناشکرکردنی چند پیدراویک که دواچار زانستی ئه م سه رده مه پاست و دروستییانی سه لعاندووه ! ئه مه شیمانیه که ناکرئ به رگری ئی بکه ین. قورئان له باره ی به دیه یئانه وه پړوايه تیک پیشکش ده کات که به ته واوی له پړوايه تی ته وړات جیاوازه .

وه لامدانه وه ی هندی پهلپ وره خنه

بوونی هندی خالی لیکچوون له نیوان پړوايه ته کانی ته وړات و ئینجیل و پړوايه ته کانی قورئان په یوه ست به بابه ته کانی تر به تایبته ئه وه ی تایبته به میژووی ئایینی جیی مشتومر نییه . سه یر له وه دایه له م تپړوانینه وه تیبینی بکه ین نه گه ر هیچ یه کیک مه سیحی به وه تومه تبار نه کردیته که هه مان بابه ت له گه ل پینماییه کانی ته وړات دووباره ده کاته وه، که چی به پپچه وانوه له ولاته رۆژئاوا ییه کانمان هیچ که س گرفتی نییه له وه ی گله یی به موحه ممه د(درودی خوی ئی بیت) بکات چونکه له په یامه که ی خویدا باسی کردووه، ئه وه ش وا نیشانده دا که موحه ممه د(درودی خوی ئی بیت) فیلباز بووه(حاشا له و) له بهر ئه وه ی ئه و بابه ت و پینماییه وه کو وه حیی خودا ده خاته روو. کوا به لگه له سه ر ئه وه ی که موحه ممه د(درودی خوی ئی بیت) قورئانی له پیاوانی ئایینی مه سیحی وه رگرتبی؟ هیچ به لگه یه ک له سه ر ئه مه نییه، هه روه ها هیچ پالپشتیه ک بۆ ئه و پړوپاگه نده یه نییه که ده ئی: راهیبیکي مه سیحی فیرکردنیکی ئایینیانه ی توندی فیرکردووه . با

ئەو بھوئیننەوہ کہ (پ. بلاشیر) لە کتیبە کەیدا بە ناوی (گرفتیی موخە مەد) لە بارەیی ئەم درۆیەوہ نووسیویەتی.

بە شێوہ یەکی گشتیتەر: ھەندیک کەس ویستووینانە لە کتیبە پیروژەکان بۆنی ھەندی ئەفسانەیی پەیدا بوونی بوونەوہر بکات، بۆ نمونە: باوہ پری پۆلینزییەکان بە بوونی شلەگە لێکی بەراییی پۆچوو لە تاریکایی کە لە دەرکەوتنی پووناکییەوہ جیا بۆتەوہ. دواتر زەوی و ئاسمانی دروست کردوہ. ئەگەر ئەفسانە کە مان بە پێوایەتی بە دیھتینان لە تهورات بەراورد کرد ئەوا بە دلنیا ییەوہ لیکچوونیک دەبینن، بەلام سادە ییە گەر تهورات تۆمەتبار بکەین بەوہی ئەم ئەفسانەیی پەیدا بوونی بوونەوہری خستۆتە ئەستۆی خۆی.

ھەر وہا سادە گزیشە بلتین: تیگە یشتنی قورئان لە بارەیی دابەشبوونی ماددەیی یە کەم کە لە قۆناغی یە کەمدا بوونەوہری دروست کردوہ تیگە یشتنیکە لە ئەفسانە جیاوازەکانی پەیدا بوونی بوونەوہرەوہ پەیدا بوہ کە دەرپری ھەمان شتە بە شێوہ یە کە یان بە شێوہ یە کی تر.

سەیر ئەو یە کە لە نزیکەوہ ئەم باوہ پ و گێرپانەوہ ئەفسانە ییانە شی بکەینەوہ زۆر جار سەرەتا کە یان بیروکە یەکی مەعقول دیتە بەرچاوی، بە لکو لە ھەندی باردا ھاوشیوہی ئەو واقعە یە کە ئەم پۆ دەیزانین یان وا دادە نیتین کە دەیزانین، بەلام لە ئەفسانە کە دا وەسفی ئەفسانە ییانە بۆ بیروکە کە زێدە دە کری. ئەو ئەم تیگە یشتنە بەر بلاوہ یە کە دە لئ: سەرەتا ئاسمان و زەوی یە کگرتوو بوونە پاشان دوا ی ئەو لیک جیا بوونە تەوہ.

بۆ نمونه: له ژاپون نه فسانه‌کان بوونه‌وهری به‌که‌میان له باریکی تیکه‌ل و پیکه‌ل و پاشاگه‌ردانی ویناندووه، پاشان وینه‌ی هیلکه‌یه‌ک که له ناویدا ناووکیک هیه بۆ ئه‌م وینه‌یه زیاد کردووه، به‌م شیوه‌یه ئه‌م زیادکردنه خه‌یالییه جیددییه‌تی تیکه‌یشتنی له نه‌فسانه‌که ستاندووته.

له ولاتانی تر بیروکی (پنچکه‌یه‌ک گه‌شه ده‌کات و ئاسمان به‌رز ده‌کاته‌وه و له زه‌وی جیا ده‌کاته‌وه)ی بۆ زیاد کراوه، لی‌ره‌وه‌ش وه‌همی ورده‌کارییه زیادکراوه‌کان ده‌بینین که مۆرکیکی تاییه‌تی پی‌ده‌دات. له‌گه‌ل نه‌وه‌شدا نه‌وه‌ی ده‌مینتته‌وه نه‌وه‌یه که مۆرکی هاوبه‌ش له هه‌موو نه‌مانه بریتیه له چه‌مکی بوونی یه‌ک بارسته له سه‌ره‌تای په‌یدا‌بوون و په‌ره‌سه‌ندنی بوونه‌وهر که دابه‌شبوونی بۆته هۆی (جیهانگه‌ل)یکی جیاواز که نه‌مۆ ده‌یزانین.

ئه‌گه‌ر ئیمه لی‌ره نه‌فسانه‌کانی په‌یدا‌بوونی بوونه‌وهر باس ده‌که‌ین بۆ نه‌وه‌یه تا ئاماژه به‌و ئارایشته‌کارییه بده‌ین که وه‌همی خه‌یا‌لکردن لای مۆژ ده‌یخاته سه‌رو بۆ نه‌وه‌شه جه‌خت بکه‌ینه‌وه له‌سه‌ر نه‌و جیاوازه‌ قوله‌ی ده‌ربرینه‌کانی قورئان له‌م بابه‌ته‌دا که خالییه له ورده‌کارییه وه‌همیه‌کان که تیکه‌لی نه‌و بیروباوه‌پارانه بووه. به‌ پیچه‌وانه‌وه ده‌ربرینه‌کانی قورئان به‌ کورت‌ب‌ری و پیکه‌وتن له‌گه‌ل پیدراوه نوویه‌کانی زانست ناسراون.

ئه‌گه‌ر نه‌مانه سیفه‌ته‌کانی وته‌کانی قورئان بن که ماوه‌ی چوارده سه‌ده‌یه رایگه‌یان‌دوون نه‌وا پیناچی بکری ته‌فسیریکی زه‌مینیا‌نه به‌م وتانه بدریت.

ئایه ته یه که مه کانی ئیره که باسکران که رهسته یه ک نین بۆ تیپرامانی زانستی، به ساده یی ئامانجی سه رنجراکیشانه بۆ لای توانای به دیهینه ر. له گه ل ئه وه شدا ده بی ئاماژه ی بۆ بکری بۆ خستنه پووی بیروکه یه کی دروست له باره ی ئه و میتوده ی که ده قی قورئان پیکهستنی بوونه وه ری چوارده سه ده له مه و به ر پی نمایش کردوه .

ئه م ئاماژانه ده بنه پووداویکی نوی له نامه ی خودایی. نه ئینجیل و نه تهورات باسی پیکهستن و ریزبه ندی بوونه وه ر ناکه ن(بیجگه له و چه مکانه ی له باره ی به دیهینه وه له تهورات هاتوون و بینیمان نادرستن). به لام قورئان به دریزی ده روانیته ئه م بابه ته . ئه وه ی تییدا یه گرینگه ، ئه وه ی تیشیدا نییه هه ر گرینگه . ئه و تیورانه ی تیدا نییه که له سه رده می هاتنه خواره وه ی له باره ی پیکهستنی جیهانی ئاسمانیی باو بووه ، ئه و تیورانه ی که دواتر زانست ناراستیانی سه لماند. له لاپه ره کانی داهاتوو نمونه یه ک ده خه یه پوو.

گهردووناسی له قورئان

قورئان زۆرێک له تێرپامان له ئاسمانهکانی لهخۆگرتووه. له بهشی پێشوو که تایبەت بوو بە بەدیھتێنان، ئاماژەدان بۆ فرەیی ئاسمانەکان و ئەو هەسارەکانی که بە زەوی دەچن، هەروەها بوونی ئەوێ قورئان بە (ناوەندیکی نێوان ئاسمانەکان و زەوی) دەناسی، ئەوێ که زانستی نوێ دانی بە بوونی ناو. کەواتە ئایەتەکانی تایبەت بە بەدیھتێنان بە شیۆهێک بپۆکەیکێ گشتی لەبارەیی ناوهرۆکی ئاسمانەکان واتە ئەوێ له دەرەوێ هەسارەکهمانە بە دەستەوه داوه. زێدەباری ئەو ئایەتانی بە شیۆهێکی تایبەت وەسفی بەدیھتێنان دەکات، نزیکەیی چل ئایەتی تر هەن وردەکاریی تەواوکاری ئەم پێدراوانە لەبارەیی گهردووناسییهوه باس دەکن. هەندێ لەم ئایەتانی تەنها تێرپامانن لە گهردەیی ئەو بەدیھتێنەرەیی سیستمی هەموو ئەستێرە و هەسارەکانی پێکخستوو که دەزانی لە سەنتەری هاوسەنگییهوه دانراون، (نیوتن) بە یاساکەیی لەبارەیی جیگیری هەمیشەیی، ئەم هاوسەنگییهیی لەبارەیی پاکیشانی تەنەکان پوون کردۆتەوه.

(أ) تێرپامانیکی گشتی له ئاسمان :

ئایەتی (۶) ی سورەتی (ق):

﴿أَفَلَمْ يَنْظُرُوا إِلَى السَّمَاءِ فَوْقَهُمْ كَيْفَ بَنَيْنَاهَا وَزَيَّنَّاهَا وَمَا لَهَا مِنْ فُرُوجٍ﴾ (۶)

ئایەتی (۱۰) ی سورەتی (لقمان):

﴿خَلَقَ السَّمَاوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا﴾

ئایه تی (۲) ی سوڤه تی (الرعد):

﴿اللَّهُ الَّذِي رَفَعَ السَّمَاوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ﴾

دوو ئایه ته که ی دواپی ئه و باوه ږه ږه تنده که نه وه که پی وایه بږیه ئاسمان ناکه ویتته سهر زهوی چونکه کڙله که یه ک رایگرتووه.

ئایه تی (۷) ی سوڤه تی (الرحمان):

﴿وَالسَّمَاءَ رَفَعَهَا﴾

ئایه تی (۶۵) ی سوڤه تی (الحج):

﴿وَيُمْسِكُ السَّمَاءَ أَنْ تَقَعَ عَلَى الْأَرْضِ إِلَّا بِإِذْنِهِ﴾

ئاشکرایه که دوورکه وتنه وهی تنه ئاسمانیبه کان له ماوه یه کی گوره و گونجاو پاسته وانه له گه ل بارسته کانی خوږان بنه ږه تی هاوسه نگییانه. هر چند تنه کان دوورکه وتنه وه هیزی پاکیشانی به کترین لاواز ده بیت، هر چند زیاتر له به کتر نزیک بینه وه هر یه که یان کاریگری به سهر ئه ویتروه ده بی، ئه وه حاله تی مانگه، به هوی نزیکیه وهی له زهوی به یاسای پاکیشان کار له هه لکه وته ی ئاوی ده ریاکان ده کات، لیروه یه دیارده ی هه لکشان و داکشان دیت. نزیکایه تی زوی نیوان دوو تنه ی ئاسمانی بیگومان ده بیتته هوی پیکدادانیان. ملکه چپوون بږ هاوسه نگی، مه رجی بنه ږه تی نه بوونی پشیوی و تیکچوونه.

لیروه دا قورئان زږد باسی ملکه چپی ئاسمانه کان و زهوی بږ فرمانی خودا ده کات.

ئایه تی (۸۶) ی سوڤه تی (المؤمنون):

﴿قُلْ مَنْ رَبُّ السَّمَاوَاتِ السَّبْعِ وَرَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ﴾ (۸۶)

بینیمان که پیویسته چۆن تیگهین که حهوت ئاسمانه که واتای چه ند
ئاسمانیکه نه ک ئاسمانگه لیکه به ژماره دیاریکراو.

ئایه تی (۱۲) ی سوپه تی (الجاثیه):

﴿وَسَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مِنْهُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ
يَتَفَكَّرُونَ﴾ (۱۲)

ئایه تی (۵) ی سوپه تی (الرحمان):

﴿الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ بِحُسْبَانٍ﴾ (۵)

ئایه تی (۹۶) ی سوپه تی (الانعام):

﴿وَجَعَلَ اللَّيْلَ سَكَنًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ حُسْبَانًا﴾

ئایه تی (۲۳) ی سوپه تی (ابراهيم):

﴿وَسَخَّرَ لَكُمْ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ دَائِبَيْنِ وَسَخَّرَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ﴾ (۲۳)

لیره ئایه ته که ی تر ته واو ده بی: ئاکامی حیسابه باسکراوه کان بریتیه له
رێکوپێکی گه شتی ته نه ئاسمانیه کان، قورئان به وشه ی (دائب) گوزارشت له م
رێکوپێکیه ده کات، ئه م وشه یه له ده قه که دا (اسم فاعل) ی (فعل) یکه که واتای
یه که می بریتیه له (کارکردن به هیممهت و بیچهران: لیره دا ئه م واتایه لی
ده فامریت: (کوششکردن له شتیک به وردی و پوخته یی و به شیوه یه کی
به رده وام، نه گورپۆ و به نه ریتیکه جیگیر حیساب بکری). (سهیری الزمخشری بکه
به شی دووم لاپه ره ۲۰۲ چاپی حمزه ابی بکر بۆ قورئان ۱۹۷۲).

ئایه تی (۳۹) ی سوڤه تی (یس):

﴿وَالْقَمَرَ قَدَرْنَا هُ مَنَازِلَ حَتَّىٰ عَادَ كَالْعُرْجُونِ الْقَدِيمِ (۳۹)﴾

ئەمە ئاماژە یە بۆ کە وانە بوونی هیشووہ خورما کاتی وشک دەبی و شیوہ ی مانگ وەر دە گری.

ئایه تی (۱۲) ی سوڤه تی (النحل):

﴿وَسَخَّرَ لَكُمْ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ بِأَمْرِ إِنْ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ (۱۲)﴾

قورئان ئاماژە بۆ ئاکامی پرۆسە ی بنیاتی ئاسمانی دەکات لە گەڵ جەختکردنە وە لە سەر گرینگییە کە ی لە ئاسانکاری هاموشۆی مرۆڤ بە سەر زەوی و لە دەریاکان و لە حیسابکردنی کاتیشدا. ئەم تێبینییە زیاتر پوون دەبیتە وە کاتی بیرمان دیتە وە کە لە ئەسڵدا قورئان پە یامیکی ئاراستە کراو بووہ بۆ خە لکانیک جگە لە زمانی ئاسان کە زمانی پۆژانە یان بووہ لە توانایاندا نە بووہ لە شتی تر تیبگەن. ئەو ش هۆی بوونی ئەم تێپامانانە ی خوارە وە یە:

ئایه تی (۹۷) سوڤه تی (الانعام):

﴿وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ النُّجُومَ لِتَهْتَدُوا بِهَا فِي ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ ۗ قَدْ فَصَّلْنَا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ (۹۷)﴾

ئایه تی (۱۶) ی سوڤه تی (النحل):

﴿وَعَلَّمَاتٍ وَبِالنَّجْمِ هُمْ يَهْتَدُونَ (۱۶)﴾

ئایه تی(۵)ی سوپه تی (یونس):

﴿هُوَ الَّذِي جَعَلَ الشَّمْسَ ضِيَاءً وَالْقَمَرَ نُورًا وَقَدَرَهُ مَنَازِلَ لِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَالْحِسَابَ مَا خَلَقَ اللَّهُ ذَلِكَ إِلَّا بِالْحَقِّ يُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ (۵)﴾

لیره تیبینییه ک پتویسته: له کاتی کدا تهورات خۆر و مانگی به پووناک وه سفاندووه، سیفه تی گهره یی خستۆته پال به کم و گچکه بیشی پال دووه م، قورئان هر به که یان تاییهت ده کات به جیاوازیگی لیکگی جگه له وهی په یوه سته به قه باره وه. بیگومان جیاوازییه که ته نی له قسه دایه به لام چون ده توانرا له و سرده مه دا خه لک بدوینرا بایه بی په شوکاندنیا له هه مان کات گوزارشتیش له و بیروکه به بکه یه که خۆر و مانگ دوو هه ساره ی پووناک له یه ک سروشت نین؟

(ب) سروشتی ته نه ناسمانییه کان

خۆر و مانگ

له قورئاندا خۆر به (الضیاء) و مانگیش به (النور) ناویان هاتووه. نه گهر پاستیمان بویت نه وا جیاوازیی نیوان نه م دووانه زۆر که مه ته نانهت نه گهر بنجینه ی (الضیاء) وشه ی (ضوا) بیته که به واتای (تیشکی دایه وه) دیت.

به لام قورئان له پتی چند به راورد کردنیکی تره وه جیاوازیی نیوان خۆر و مانگ دیاری ده کات.

ئایه تی(۶۱) ی سوپه تی (الفرقان):

﴿تَبَارَكَ الَّذِي جَعَلَ فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا وَجَعَلَ فِيهَا سِرَاجًا وَقَمَرًا مُنِيرًا﴾ (۶۱)

ئایه تی (۱۵ و ۱۶) ی سوپه تی (نوح):

﴿الَّذِينَ تَرَوُا كَيْفَ خَلَقَ اللَّهُ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ طِبَاقًا (۱۵) وَجَعَلَ الْقَمَرَ فِيهِنَّ نُورًا وَجَعَلَ الشَّمْسَ سِرَاجًا﴾ (۱۶)

ئایه تی(۱۲ و ۱۳) ی سوپه تی (النبأ):

﴿وَبَنَيْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعًا شِدَادًا (۱۲) وَجَعَلْنَا سِرَاجًا وَهَاجًا﴾ (۱۳)

ته واو پوونه که مه بهست له (السراج الوهاج) خۆره.

لیزه هه یف وه کو ته نیکي پووناککه ره وه ده ناسری و بنجی وشه که (النور) ه که سیفه تی مانگه، به لام خۆر قورئان به راوردی ده کات (السراج الوهاج).

به دلنیا ییه وه مرقفی سه رده می موحه ممه د(درودی خوای لی بیت) ده یتوانی جیاوازی بکات له نیوان خۆر که ته نیکي ئاسمانی گپداره و دانیشتوانی بیابان باشی ده ناسن، له گه ل هه یف که ته نی شه مال و شیداری شه وانه. که واته به راورد کردنه کانی تایبته بهم بابه ته که له قورئاندا ده بیینن ته واو سروشتییه. نه وه ی لیزه دا شیوا ی ئاماژه پیدانه نه و کورت بپیه یه له به راورد کردنه کان، زیاد له وهش ده فی قورئان هه چ ره گه زیکي به راورد کراوی تیدا نییه که له و سه رده مه دا باو و بلاو بووه و نه مرقۆ بوته وه هم.

زانراوه که خۆر نه سستیره یه که به هوی سووتانی ناوه وه گه رمیه کی زقر و پووناکی په یدا ده بی، له کاتیکدا هه یف له خۆیدا پووناککه ره وه نییه به لکو نه و

پووناکییهی له خۆری وهردهگری پهرچی دهکاتهوه، هه وره ها هه ساره یه کی سسته (به لای که مه وه نه وه به نیه بهت تو یکلّه ده ره کییه که ی). که واته هیچ شتی که له قورئاندا نییه ناساز و به ره لست بیته له که ل نه وه ی نه مۆ له باره ی نه م دوو ته نه ئاسمانیه ده یزانین.

ئه ستیره گان

هه روه که ده زانین ئه ستیره گان ته نی ئاسمانین وه کو خۆر و شوینی دیارده گه لی فیزیکی جۆراوجۆرن. ئاسانترین شت که له م ته نانه ببینری بریتیه له دیارده ی به ره مه یئانی پووناکی. نه و ته نانه تیشکی تایبهت به خۆیان هه یه. وشه ی (نجم — نجوم کۆیه که یه تی) سیزده جار له قورئان هاتوه و چاروگی وشه ی نجم به واتای: ده رکه وت، توانای دینی هه یه، دیت، ئاماژه ده کات بۆ ته نیکی ئاسمانی بینراو بی نه وه ی سروشته که ی دیاری بکات: واته سه رچاوه ی تیشک و پووناکی بیته یان ته نها په رچه ده ره وه ی پووناکییه ک بیته که وه ریگرتوه، سیفه تیک ده دریته پال وشه که که دیاری ده کات مه به ست لی نه وه یه که نه مۆ ناوی ده نیین ئه ستیره (نجم). نه مه ش له مانه دا ده بینین:

ئایه تی (۱ بۆ ۲) ی سوپه تی (الطارق):

﴿وَالسَّمَاءِ وَالطَّارِقِ (۱) وَمَا أُنذِرَكَ مَا الطَّارِقُ (۲) النَّجْمُ الثَّاقِبُ (۳)﴾

له قورئان ئه ستیره ی ئاسمان به وشه ی (الثاقب) وه سف ده کری واته: نه وه ی گرده گری و ده سووتی و به ناو شتی که دا ده پوات (مه به ست لی ره تاریکیه گانی

شه وگاره). ههروهها هه مان وشه بۆ ده لاله تکرډن له (ته یزهک) له ئایه تی (۱۰) ی سوپه تی (الصافات) دا ده بینین:

﴿فَاتَّبَعَهُ شِهَابٌ نَّاقِبٌ (۱۰)﴾

ئه م نه یزه کانه (یان ئه ستیره کونکه رانه) به ره نجامی کرده ی سووتانه.

هه ساره کان

زه حمه ته بتوانین بلّین: ئه وه سارانیه له قورئاندا باس کراون به دیاریکراوی مه به ست لیتان ئه وه ته نه ئاسمانییانه ی ئه مرقن.

هه ساره کان له خودی خۆیاندا پووناک و پووناککه ره وه نین. ئه وان به ده وری خۆردا ده خولینه وه و زه و بیه که شمان به شیکه لیتان. ئه گه ر و امان دانا که ده کریئ ئه م هه سارانه له شوینیکی تردا هه بن ئه وا ئیمه بوونی ئه م هه سارانه له ده ره وه ی سیستمی خۆردا نازانین.

له سه رده می کۆن بیجگه له زه وی پینچ هه ساره ی تر ده ناسران: عه تارد، شینۆس، مه ریخ، موشته ری، زوحه ل. سی هه ساره ی تریش تازه دۆزراونه ته وه: ئورانۆس، نیپتۆن، پلۆتۆن.

وا ده رده که وی که قورئان به ناوی (کواکب - هه ساره کان) بی دیاریکردنی ژماره ئاماژه ی پی ده کات. خه ونی یوسف ئاماژه به یازده هه ساره ده کات، ئایه تی (۴) ی سوپه تی یوسف:

﴿إِذْ قَالَ يُوسُفُ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ إِنِّي رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا﴾

له پووێ لۆژیکه وه، مه بهست لیره گێرانه وهی خه یالییه. به لام وا ده رده که وئ
 که لیره دا پیناسه یه کی دروست بۆ ده لاله تی وشه که له قورئاندا هه یه، نه و
 پیناسه یه ش ئایه ته که ده یدات ئاشکرا و دیاره نه گه رچی واتا قووله که ی، پوو حیه یه.
 له گه ل نه وه شدا نه م ئایه ته مایه ی مشتومرێکی زۆره له نیو پرافه کاران، به لام
 گرینگیه کی زۆریشی هه یه، هۆکاری نه وه ش به هۆی نه و به راورد کردنه یه که
 تاییه ت به وشه یه که که وا پیده چۆ ئاماژه بۆ هه ساره یه ک ده کات، نه و ئایه ته ی
 مه به ستمانه نه م ئایه ته یه:

ئایه تی (۳۵) ی سوپه تی (النور):

﴿اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ مِثْلُ نُورِهِ كَمِشْكَاتٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ الْمِصْبَاحُ فِي
 زُجَاجٍ الزُّجَاجُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ﴾

مه بهست لیره به رکه و تنی تیشکینه به ته نیک که په رچی ده کاته وه (شووشه) و
 شه و قی مرواری ده داتی وه کو نه و هه ساره یه ی خۆر پووناکی ده کاته وه. نه وه نه و
 تاکه ورده کارییه پوونگه ره وه یه ی تاییه ت به وشه که یه که ده کری له قورئان
 بیدۆزینه وه.

وشه که له چه ند ئایه تیکی تر دا هاتوه. له هه ندیکاندا ناکرێ دیاری بکرێ که
 مه بهست لیتی چ ته نیکێ ئاسمانیه یه.

ئایه تی (۷۶) ی سوپه تی (الانعام): ﴿فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ رَأَى كَوْكَبًا﴾

ئایه تی (۲۱) ی سوپه تی (الانفطار):

﴿إِذَا السَّمَاءُ انْفَطَرَتْ (۱) وَإِذَا الْكُوَاكِبُ انْتَثَرَتْ (۲)﴾

له گه لَ ئه وه شدا له به كێك له ئایه ته كان و له بهر پۆشنایی زانیارییه نوێیه كان ده بینین که مه به ست لێی جگه له ته نه ئاسمانییه كان که ده زانین هه ساره كانن زه حمه ته شتیکی تر بیته. ئایه تی (۳۷) ی سوپه تی (الصفات) ده لێ: ﴿إِنَّا زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِزِينَةِ الْكَوَاكِبِ (۶)﴾

ئایا (ئاسمانی دونیا) ی ته عبیری قورئان ئاماژه بو سیستمی خۆر ده کات...؟ زانراوه که لێره دا له نێوان ئه و توخمه ئاسمانیانه ی زیاتر لێمانه وه نزیکن جگه له هه ساره كان توخمگه لێکی تری به رده وام نین: خۆر تاکه نه ستیره یه له و سیستمه که ناوه که ی هه لگرتووه. ئیمه لێره دا هه یج ته نیکی ئاسمانی تر نابینین که مه به ستی بیته مه گه ر مه به ست هه ر هه ساره كان بیته. له سه ر ئه مه ئه و ته فسیره دراوه وا ده رده که وی پاسته که بیته، هه روه کو پێده چی قورئان باسی بوونی هه ساره كان به پیتی پێناسه ی نوێ بکات.

ئاسمانی دونیا

قورئان زۆر جار ئاماژه ده کات بو ئاسمانی دونیا و ئه و ته نه ئاسمانیانه ی پێکیان دینی، له سه ره تاشه وه هه ساره كان هه روه کو ده رده که وی و وه کو که تازه ش بینیمان. به لام وانا دروسته تاماوی ده بیته کاتی ده بینین که قورئان چه ند ئیعتیباریکی تری خاوه ن مۆرکی پۆحی دینیته ناوه وه که ئیمه ئه مرۆ تێگه یشتنیکی ماددی سووکمان پێداوه و به زانستی نوێ دامانپۆشتووه.

له سه ر ئه وه ده کوی ئه م ئایه ته ی دوا یی که له سه ره وه باسمان کردووه بی گرفت تی بگه یین. به لام کاتی ئایه تی دوا یی ئه و ده لێ (ئایه تی ۷ ی سوپه تی

الصافات): ئه و ئه و قسانه خودان مۆركىكى تره. (الحفظ) له ئايهتى ۲۱ى سورپهتى (الانبياء)ى هاتووه: ﴿وَجَعَلْنَا السَّمَاءَ سَقْفًا مَّحْفُوظًا﴾

له ئايهتى ۱۲ى سورپهتى (فصلت)يش: ﴿وَزَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحَ وَحِفْظًا﴾

ههروهه ده كرى چ واتايهك بدرى به و بهردانه (رجوما للشياطين) كه ئايهتى (۵)ى سورپهتى (الملك) له ئاسمانى دونياى دادهنى..؟ ئايا ئه و چرايانهى كه له هه مان ئايهت باس كرا ده گه پرتته وه بۆ ئه و نه يزه كانهى كه بينيمان پيشتر باسى كرد؟

هه موو ئه م تيرامانانه وا ده رده كه وى له ده ره وهى بابتهى ئه م ليكۆلينه وهيه بيت. ليره به مه به ستي شاره زابوون و ئاگادار بوونى ته واو ئاماژهى بۆ ده كه م.. وا پيناچى پيدراوه زانستيه كان بتوانى له بارى ئيستادا هه چ پۆشنايهك بخاته سه ر بابته تيك كه له سه رووى تيگه يشتنى مرۆفه وهيه ..

(ج) پيگهاتهى ئاسمانى؛

له بارهى ئه م پرسه وه له قورئاندا شتىكى تايهت به سيستمى خۆر به شيوه يهكى سه ره كى نابيين، به لام ئاماژه گه ليك هه ن له مه ر ديارده گه ليك كه له سه رووى خودى سيستمى خۆره وه ن، ئه م دياردانه له سه رده مى نويدا دۆزراونه ته وه .

لیزه دا دوو ئایه تی ئەوپه پری گرینگ هەن که تایبه تن به هەردوو خولگه ی خۆر و مانگه وه :

ئایه تی (۳۲) ی سوپه تی (الانبیاو):

﴿وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ﴾ (۳۲)

ئایه تی (۴۰) ی سوپه تی (یس):

﴿لَا الشَّمْسُ يَنْبَغِي لَهَا أَنْ تُدْرِكَ الْقَمَرَ وَلَا اللَّيْلُ سَابِقُ النَّهَارِ وَكُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ﴾ (۴۰)

قورئان به پوونی باسی بابه تیکی جه وهه ری ده کات ئەویش بریتییه له بوونی خولگه یه ک بۆ هه ریه ک له خۆر و مانگ ههروه کو ئاماژه به هاتوچۆی ئەم دوو ته نه ده کات له بۆشاییی ئاسمان و هه ریه که یان به جووله یه کی تایبه ت.

زیاد له وهش، خویندنه وهی ئەم دوو ئایه ته بابه تیکی تر به نه ری دهرده خات ئەویش ئاماژه کردنه بۆ هاتوچۆی خۆر له سه ر خولگه یه ک بی ورده کاری له سه ر ئەو خولگه یه به نیسه ت زه وییه وه، به نیسه ت تیبینی کردنه وه ئەم خولگه یه ته نها پوآله تییه. له سه رده می هاتنه خواره وهی قورئان وا باوه پ ده کرا که خۆر وه کو خالیکی جیگیر له گه ل زه ویدا هاتوچۆ ده کات. ئەوه سیستمی باوی سه نته رایه تی زه مینی بوو له وه ته ی (په تلیمۆس) ه وه، واته له سه ده می دووه می پێش زایینه وه، ئەم باوه ره تاوه کو (کۆپه رنیک) له سه ده ی شازده پشتیوانی لی ده کرا. ئەم تیگه یشتنه وێرای باو و بلاو بوونی له سه رده می موحه مه د (درودی خوی لی بیّت) به لام له هه چ شوینیکی قورئان به ده رناکه وی نه له ئایه ته گه ردوونیه کان نه له شوینی تر.

بوونی دوو خولگه بۆ مانگ و خۆر

ئەوێ لێره به خولگه(مدار) لێكدهدرێتهوه، له قورئاندا وشه‌ی (فلك)ی بۆ به‌كارهاتوووه كه وشه‌یه‌كی كۆنی عه‌ره‌بیه‌ی. زۆرێك له وه‌رگێڕ و لێكده‌ره‌وان واتای (كۆ - كره)یان به وشه‌ی (فلك) به‌خشیه‌وه و (حمیدالله) به واتای خولگه ته‌فسیری كردوووه.

و شه‌كه پافه‌كارانی كۆنی قورئان سه‌رسام كردوووه چونكه له توانایاندا نه‌بووه گه‌شتی بازنه‌ییه‌ی مانگ و خۆر له بۆشایی ئاسماندا بێننه‌ به‌رچاویان، بۆیه له‌باره‌ی پێپه‌وه‌ی ئەم دوو ته‌نه‌ وێنه‌ی ته‌واو هه‌له‌یان نمایان كردوووه یان له‌ دروستیدا له ئاستی جیاوازا بوونه‌.(حه‌مه‌ ئه‌بووبه‌كر) له لێكده‌نه‌وه‌ی قورئاندا باس له هه‌مه‌چه‌شنی لێكده‌نه‌وه‌كان له‌باره‌ی وشه‌ی (فلك)ه‌وه ده‌كات له‌وانه‌: (وه‌كو شیه‌وه‌ی ئاسنی ده‌ستار، گۆیه‌كی ئاسمانی، خولگه‌، كه‌لووه‌كان، پۆی، خێرای، كۆپه‌ شه‌پۆل...)) به‌لام (الطبری) پافه‌كاری به‌ناوبانگی سه‌ده‌ی ده‌یه‌م له‌باره‌ی ئەم وشه‌یه‌وه ده‌لێ: (له‌باره‌ی شتێك كه هه‌یج زانستی‌كمان له‌باره‌یه‌وه نییه‌ بێده‌نگ ده‌بین)(ته‌فسیری ته‌به‌ری به‌شی ۱۷ لاپه‌ره ۱۵ ، ۱۶). ئەوه بۆمان پوون ده‌كات هه‌ خه‌لك تا چ پاده‌یه‌ك ده‌سته‌وسان بوونه له ویناكردنی بێرۆكه‌ی خولگه‌ی خۆر و خولگه‌ی مانگ، له‌مه‌شه‌وه پوون ده‌بێته‌وه ئه‌گه‌ر وشه‌ی (فلك) تیگه‌یشتنیکی باوی له سه‌رده‌می موحه‌مه‌ددا (درودی خوای لی بیئت)مه‌به‌ست بووایه ئه‌وا ته‌فسیركردنی ئەم ئایه‌تانه ئەم هه‌موو دژوارییه‌ی تووش نه‌ده‌هات، به‌م جۆره قورئان له‌و سه‌رده‌مه‌دا تیگه‌یشتنیکی نوێی پێشكه‌ش كرد كه ته‌نها دوا‌ی چه‌ندان سه‌ده ئینجا پوون بۆوه.

سه‌بارت به مانگ:

له سه‌رده می ئیستاماندا نه و تیگه‌یشتنه باوه که مانگ وه کو شوینکه‌وته‌یه‌کی، به دەوری زه‌ویدا ده‌خولیت‌ه‌وه و به ۲۹ پۆزیش خولانه‌وه زه‌مه‌نییه‌کی ته‌واو ده‌کات. له‌گه‌ل نه‌وه‌شدا پیویسته بیروکه‌ی سوپانه‌وه‌ی ره‌های خولگه‌ی مانگ راست بکریته‌وه: گه‌ردووناسی نوئ سه‌لماندوویه‌تی که خولگه‌که به‌ته‌واوی بازنه‌یی نییه، به جوریک موه‌ی نیوان زه‌وی و مانگ به خه‌ملاندنیکی تیکرا ده‌کاته (۲۸۴۰۰۰) کم.

پیشتر بینیمان که قورئان سوودی تیبینی کردنی جووله‌کانی مانگی له پیوانه‌کردنی زه‌مه‌ندا ده‌رخست (ئایه‌تی ۵ ی سوپه‌تی یونس، ته‌ماشای سه‌ره‌تای ئەم به‌شه‌بکه).

ئەم پێبازی حیساب‌کردنی زه‌مه‌نه‌ ره‌خنه‌ی زۆری لی‌گیراوه چونکه زۆر کۆنه و کرده‌نی و زانستیش نییه به‌راورد له‌گه‌ل نه‌و پێبازه‌ی ئیعه که پشت ده‌به‌ستی به خولانه‌وه‌ی زه‌وی به دەوری خۆر و که ئەم‌پۆ به سالنامه‌ی سالانه‌ی (جولیان) ناسراوه.

ئەم ره‌خنه‌یه دوو تیبینی ده‌خوازی:

أ- قورئان چوارده سه‌ده له‌مه‌وبه‌ر پوهی کردۆته دانیشتوانی نیوه دوورگه‌ی عه‌ره‌بی نه‌وانه‌ی بۆ کات و زه‌مه‌ن حیسابی مانگیان به‌کارده‌هینا. که‌واته وه‌ها گونجاو بووه که به‌و تاکه‌ گوتاره‌ی ده‌یانتوانی لی‌تی بگن بدوینرین و قسه‌یان له‌گه‌لدا بکری و ه‌گه‌رنا له وه‌رگرتنی ئاماژه‌گه‌لی شوین و کاتدا نه‌ریته‌کانیان لی‌ ده‌شپوا چونکه نه‌ریته‌که‌یان ته‌واو کارا و کاریگه‌ر بووه. زانراوه که دانیشتوانی

بیابان له ئاسمانناسی و پێبهریکردن به ئهستیرهکان و دیاریکردنی زهمن به پیتی قوناغهکانی مانگ شارهزا بوون و ههموو ئهمانه بۆ ئهوان له سادهترین هۆکار و کاریگهترینیان بوون.

ب- نهگهه له پرسیانهدا پسهپۆرانهمان خسته لایه کهوه، ئهوا ئیمه به گهستی له باره ی په یوه ندیی تهواری نیوان سالنامه ی مانگی و سالنامه ی جولیان که تییدا سال له ۳۶۵ پۆز و چاره گه پۆزیک پیکهاتوو نه شاره زاین، دریزاییی سالتیک که تهنا له ۳۶۵ پۆز پیکدی هه موو چوار سالتیک پیوستی به راستکردنه وه یه (ئه وه یه که به سالانی که بیسه ناسراوه واته سالی تهوار). به لام له سالنامه ی مانگی ئهوا هه مان ئه و دیاردانه هه موو ۱۹ سالتیک له سالنامه ی جولیان دووباره ده بیته وه. ئه وه ش ناوده بری به سوپی میتون گهردوونناسی یۆنانی که له سه ده ی پینجه می پیش زاین چونیه کی وردی نیوان ههردوو زه مانی خۆری و مانگی دۆزییه وه.

سه بارهت به خۆر:

وینا کردنی بوونی خولگه یهک بۆ خۆر مه سه له یه کی زیاتر دژواره، ئیمه راها تووین له سه ر ئه وه ی سیستمی خۆره که مان به ده وریدا پیکخواوه. بۆ ئه وه ی له ئایه ته قورئانییه که تی بگهین پیوسته سه یری خۆر بگهین له نیو کاکیشانه که مان و دواتر سوود له زانیارییه کانی زانستی نوێ وه ربگرین. کاکیشانه که مان له ژماره یه کی بيشوماری ئهستیره پیکهاتوو که دابهش به سه ر لوه کیک که له سه نته ره که یدا ئهستورتره وهک له ده وروبه ره که ی. شوینیکی دوور له سه نته ری

لوله که که داگیرده کات. له بهرتهوهی کاکیشان به دەوری خۆیدا دهخولیتهوه و تهوه ره که ی سەنتەرە که یه تی بۆیه به ره نجامی ئەوه بریتیه له وهی خۆر به پیتی خولگه یه کی بازه یی به دەوری هه مان ئەم سەنتەرە دهخولیتهوه. گەردوونناسی نوێ توخمه کانی ئەم خولگه یه ی حساب کردووه و (شاپلی shapley) له سائی ۱۹۱۷ دووری خۆری له سەنتەری کاکیشان به (۱۰) کیلۆ فەرسەخ خەمڵاندووه واته به کیلۆمەتر به نزیکه یی دهکاته ژماره (۳) و له لای پاستیدا ۱۷ سفر هەبی (۳۰۰۰۰۰۰۰۰۰۰۰۰). بۆ ئەوهی کاکیشان به خۆره وه خولیکی تهواو به دەوری خۆیدا بسووړیته وه ئەوا پێویستی به نزیکه ی ۲۵۰ ملیۆن سالا، خۆر له م بزواته دا به خیراییه کی نزیکه یی که دهگاته ۲۵۰ کیلۆمەتر له چرکه یه کدا دهپوات.

ئەوه ئەو جووله خولگه ییه ی خۆره که قورئان بهر له چوارده سەده له مه وه بهر رایگه یاندووه، بوونی ئەم جووله یه و نیشانه که ی، ئیستا له دۆزروه کانی گەردوونناسی نوێیه .

ناماژمکردن بۆ هاتوچۆی مانگ و خۆر له بۆشایی ئاسمان به جووله یه کی تاییه ت

ئەم چه مکه له وه رگێزان و تهفسیره کانی قورئان که ئەدیبا ن کردویانه بوونی نییه، له بهرتهوه ی چیا ن له گەردوونناسی نه زانیوه بۆیه ئەم وشه عه ره بییه ی تهعبیر له م جووله یه دهکات به یه ک و اتا له واتا کانی لیکداوه ته وه که بریتیه له (عام - یعوم: مه له ی کرد، مه له دهکات): ئەوه وه کیه ک له تهفسیره فەرهنسیی

و ئینگلیزییهکان ده‌بینین، ئەمەى دواىى که یوسف عەلى له تەفسیره ئینگلیزییه‌که‌یدا ئەنجامى داوه شیاوی ده‌سخۆشى و پێزانینه.

ئەو وشە عەرەبىیەى ئاماژە بۆ هاتوچۆ بە جوولە‌یه‌کى تاییه‌ت ده‌کات بریتىیه له (سبح) (له دوو ئایه‌ته‌که: ((سبحون)). هه‌موو واتاكانى وشه‌که هاتوچۆکردن به جوولە‌یه‌کى وه‌ها له خۆده‌گرى که تهنه‌کەى پى جیاده‌کریته‌وه. ئە‌گەر هاتوچۆکردنه‌که له‌ناو ئاودا بێت ده‌بیته واتای (سبح)، هه‌روه‌ها ئە‌گەر هاتوچۆ له‌سه‌ر زه‌وى به پێیه‌کانیش بێت هه‌ر ئەو واتایه‌ى هه‌یه، سه‌باره‌ت به جوولە له بۆشایی ئاسمان ته‌عبیرکردن له بېرۆکەى نێو ئەم وشه‌یه دژوار ده‌بیت مه‌گەر به به‌کارهێنانى واتای یه‌که‌م. به‌م شێوه‌یه پێناچى به به‌کارهێنانى واتای بنجى وشه‌که هه‌له‌ پوویدا بێت ئە‌وه‌ش له‌به‌ر ئەم هۆکارانه:

– هه‌یف خولانه‌وه‌ى به ده‌ورى خۆیدا له هه‌مان ئەو وه‌خته ته‌واو ده‌کات که به ده‌ورى زه‌ویدا ده‌سوپیته‌وه، واته نزیکه‌ى ۲۹ پۆژ و نيو، به جۆرێک پوهه‌کەى له‌به‌ر چاومان هه‌مان ئەو پوهه‌یه که ده‌بینین.

– خۆر به نزیکه‌ى ۲۵ پۆژ به ده‌ورى خۆیدا ده‌خولیته‌وه، به نىسه‌ت هێلى یه‌کسان و هه‌ردوو جه‌مسه‌ره‌که‌وه هه‌ندى سىفه‌تى تاییه‌ت له خولانه‌وه‌که‌دا هه‌یه ئیمه‌ ناچینه نێو ورده‌کارىیه‌وه.

که‌واته لێره‌دا جیاوازییه‌کى (وته‌یى) ی ورد هه‌یه تێیدا قورئان ئاماژه بۆ بزوته تاییه‌ته‌کانى هه‌ر يه‌ک له خۆر و هه‌یف ده‌کات. زانستى نوێ بزوته‌کانى ئەو دوو تهنه ئاسمانىیه‌ى ته‌ئکید کردۆته‌وه و ناكرى وینای ئە‌وه بکرى که پیاویک له

سە دەهێ خەوتەم تەوانیویەتی خە یالی ئەمە بکات هەرچەند لە سەردەمەکی خۆیدا زانا بووبیئت، ئەوێش حالی موحەممەد نبیە (درودی خوای لی بیئت).

هەندێ جار دژ بەم پوانینە حالەتی چەند بیریاریکی گەورە سەردەمی کۆن دەهینرتیە پیشەوێ، ئەو بیریارانە بێ هیچ مشتومڕیک هەندێ بابەتیان دەریپڕیوێ کە زانستی نوێ دانی بە دروستییان ناوێ. لەگەڵ ئەوێشدا لە توانای ئەم بیریارانە نەبووێ پشت بە بەرەمەهینانی زانستی ببەستن بە لکو زیاتر پشتیان بە عەقڵگەراییی فەلسەفی بەستووێ. بۆ نمونە: زۆریک حالەتی فیساکۆرس دەهیننەوێ ئەوانە سە دەهێ شەشەمی پیش زاین داکۆکییان لە تیۆری خولانەوێ زەوی بە دەوری خۆی و سورپانەوێ هەسارەکان بە دەوری خۆدا دەکرد، ئەو تیۆرەش زانستی نوێ دروستییەکی سەلماندووێ. ئەگەر حالەتی فیساکۆرسییەکان و ئەو حالەتە مەبەستمان لیک نزیک کردووێ، ئەوا هینانەوێ پیشەوێ ئەو گریمانە مەبەستمان دەبیئت کە دەلی: موحەممەد (درودی خوای لی بیئت) بیریاریکی بلیمەت بوو و بە تەنها خۆی بیری لەو شتانە کردووێ کە بە چەند سە دەهێک دواتر زانستی نوێ کە شفی کرد. بە سادەیی: ئەو پەرخنەگرانە بەم بیریکردنەوێیان، باسکردنی لایەنەکانی تری بەرەمی عەقڵی لە کن بلیمەتەکانی بیریکردنەوێ فەلسەفی فەرامۆش دەکەن، هەرۆک باسکردنی ئەو هەلە گەورانەش فەرامۆش دەکەن کە دانراوێ کانیاں لە کە دار دەکات. بۆ نمونە: پێویستە ئەوێ لە بیریکردنەکانی فیساکۆرسییەکانیش بەرگریان لە تیۆری جیگیری خۆر لە بۆشایی ئاسماندا دەکرد و کردبوویانە سەنتەری جیهان و بوونی پیکهاتەییکی ئاسمانیاں جگە لە خۆر بە بیری نەهاتبوو. لە واقعیدا بوونی تیکەلەیک لە بیروبووچوونی راست و هەلە لە بارە سە دەهێ و هەرۆه شتیکی ئاساییە لە کن گەورە فەیلەسووفەکانی

کون. پټویسته په ونه قی چه مکه پیشکه وتووه کانی ئەم دانراوه مرۆییانه
 سه ساممان نه کهن و ئەو چه مکه چه وتانه مان له بیرببه نه وه که خولقاندوویانه. هر
 نه وه شه ته نها له روانگی زانستییه وه له قورئان جیای ده کاته وه، ئەو قورئانه ی
 باسکردنی چندان بابته ی په یوه ست به زانیارییه نوییه کان تیدایه بی نه وه ی هیچ
 بانگه شه یه کی پیچه وانه له به رامبه ریدا هه بی له و شتانه ی زانست له م
 سه رده مه ماندا سه لماندووییه تی.

به دوا ی یه کداهاتنی پۆز و شه و

ئەو مرۆفه کئییه که نه ده بوو قسه له باره ی بزواتی خۆر بکات سه باره ت به
 به دوا ی یه کداهاتنی پۆز و شه و، له سه رده می کدا که زه وییان به سه نته ری جیهان و
 به نیسه ت زه وییه خۆریان به جولا و داده نا؟ و پرای نه وه ئەم پرسه له قورئان
 ده رناکه ویی که بابته که به م جوړه باس ده کات:

نایه تی ۵۴ ی سوړه تی (الاعراف):

﴿يُغْشِي اللَّيْلَ النَّهَارَ يَطْلُبُهُ حَثِيثًا﴾

نایه تی ۲۷ ی سوړه تی (یس):

﴿وآيَةٌ لَهُمُ اللَّيْلُ نَسْلَخُ مِنْهُ النَّهَارَ فَإِذَا هُمْ مُظْلَمُونَ﴾ (۳۷)

نایه تی ۲۹ ی سوړه تی (لقمان):

﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ﴾

ئایه تی ۵ ی سورپه تی (الزمر):

﴿يُكْوِّرُ اللَّيْلَ عَلَى النَّهَارِ وَيُكْوِّرُ النَّهَارَ عَلَى اللَّيْلِ﴾

ئایه تی یه که م پئویستی به هیچ کۆمیتتیک نییه. ئایه تی دووه میس ته نها ده یه وی وینه یه ک پیشکه ش بکات. به لام ئایه ته کانی دووه م و سییه م ده کری به شیوه یه کی سه ره کی گرینگیه ک به نیسه ت پرۆسه ی به ناویه کدا چوون و به تایبه ت هاتنی شه و به سه ر پۆژ و هاتنی پۆژ به سه ر پۆژدا ده ربخن (ئایه تی ۵ ی سورپه تی الزمر).

(کۆر) به واتای پپچرانه وه دیت، ههروهک (ر. بلاشیر) له ته رجه مه کردنی قورئاندا وا ده لی. واتای یه که می ئەم فرمانه بریتیه له پپچانی میزه ره له سه ر به شیوه ی حه له زۆنی. هه موو واتا کانی تری وشه که چه مکی (التکور - پپچانه وه) له خۆده گرن..

به م پپیه، که واته له بۆشایی ناسماندا چی پووده دات...؟ خۆر به شیوه یه کی به رده وام ئەوه نیوه گۆی زه وییه ی ده که وپته به رده می پووناک ده کاته وه (ته نها له کاتی خۆرگیران نه بیت)، له کاتی کدا نیوه که ی تر به تاریکی ده مینیتته وه. ناسمانه وانه (رائد الفضاء) ئەمریکاییه کان ئەمه یان بینیه وه و له که شتییه ناسمانیه کانیانه وه وینه یان گرتوه به تایبه ت له دووراییه کی دوری زه وییه وه... بۆ نمونه له سه ر پووی مانگه وه. به خولانه وه ی زه وی به دوری خۆیدا له کاتی کدا پووناک کردنه وه به جیگیری ده مینیتته وه ئەوا به شه پووناکه که ی - له سه ر شیوه ی نیوه گۆیه ک - له ماوه ی ۲۴ کاتر میژدا خولانه وه که ی به دوری زه ویدا ته واو ده کات، له کاتی کدا نیوه تاریکه که ی تر له هه مان دم نیوه ی گه شته که ته واو

دهکات. قورئان به شیوه یه کی ته و او وه سفی ئه م خولانه وه یه دهکات که شه و و پوژ هه رگیز ناوه ستی. نه مړو نه مه بو تیگه یشتنی مړو ئاسانه چونکه نه مړو ئیمه شاره زابیه کی فیکریمان له باره ی جیگیری خور (جیگیری یه کی پړزه یی) و خولانه وه ی زه ویدا هیه. نه م پړوسه به رده وامه له پیچانه وه له گه ل چوونه ناوه وه یه کی به رده وامی به شیک له یه کتکی تر قورئان وه ها گوزارشتی لئ دهکات وه کو ئه وه ی دۆزینه وه ی سورانه وه ی زه وی له سه رده می هاتنه خواره وه ی قورئان پوویدا بیت، بیگومان هیشتا نه مه پووی نه دابوو.

پیویسته نه م ئیعتیباره تایه تانه به به دوا ی یه کداهاتنی پوژ و شه و به نامازه گه لی هه ندی ئایه تی قورئان له باره ی فره یی پوژمه لات و پوژئاواکان بیه ستینه وه. گرینگی نه م نامازانه ته نی وه سفین و تیبینی کردنیان شتیکی باوه. لیره ش هه ر به نامانجی گواستنه وه ی ته وای که مائی قورئان له باره ی نه م بابه ته وه نامازه ی بو ده که یین. بو نمونه، له م ئایه تانه وه کو ئه مانه ی خواره وه:

ئایه تی (۴۰) ی سورته تی (المعارج):

﴿...بِرَبِّ الْمَشَارِقِ وَالْمَغَارِبِ...﴾

ئایه تی (۱۷) ی سورته تی (الرحمان):

﴿رَبُّ الْمَشْرِقَيْنِ وَرَبُّ الْمَغْرِبَيْنِ (۱۷)﴾

ئایه تی (۲۸) سورته تی (الزخرف):

﴿...بُعْدَ الْمَشْرِقَيْنِ...﴾ ئه وه ش وینه یه که گوزارشت له فراوانی ماوه ی نیوان

دوو خال دهکات.

ئوهی سهرنجی هه لهاتن و ئاوابوونه کانی خۆر بکات باش ده زانی که خۆر له چەند خالئیکی جیاوازی پۆژمه لات هه لئدی و له چەند خالئیکی جیاوازی پۆژئاوا ئاوا ده بی، ئه وهش به پپی وه رزه کان. ئه و نیشانانه ی له هر دوو ئاسۆکه وه رده گیری خالائیکی ئه وپه ر وه رده گیری که ئاماژه بۆ دوو پۆژمه لات و دوو پۆژئاوا ده کات، چەند خالئیکی ناوه ند به دریزایی ساڵ له نئوتوانیاندا هه یه. له م دیارده یه دا هه یچ شتئیکی نا ئاسایی نییه به لام ئه وه ی پئویسته سهرنجی بده ی ن په یوه سته به بابته کانی تر که له م به شه دا شوینی لئکولینه وه یه و، وه سفی چەند دیارده یه کی که ردوونی تئدایه که له قورئاندا باس کراوه، وا ده رده که وئ ئه م وه سفهش له گه ل چه مکه نوئیه کان هاوړیک و ته با بیته.

(د) په ره سه ندنی جیهانی ئاسمانیی:

به باسکردنی بیره نوئیه کان له باره ی دروستبوونی بوونه وار، باسی ئه و په ره سه ندنه شمان کرد که له وه ته ی سه دیمی به که مه وه پرویداوه تا دروستبوونی کاکئیشان و نه ستیره کان ئه وه ی په یوه سته به سیستمی خۆر تا ده رکه وتنی نه ستیره کان ئه وهش به ده سپیک له خۆره وه له قوئاغئیکی په ره سه ندنیدا. پئدراوه نوئیه کان ری به وه ده دات بیر بکه ینه وه له بوونی په ره سه ندنئیکی به رده وامی سیستمی خۆر و بوونه وار به شئوه یه کی گشتی تاوه کو ئیستا.

قورئان چەندان جار باس له وه ده کات که خودا ﴿سخر الشمس و القمر کل

بجری لأجل مسمى﴾.

ئەم ڕستە یە لە ئایەتی ۲ی سوپرەتی الرعد و ئایەتی ۲۹ی سوپرەتی لقمان و ئایەتی ۱۲ی سوپرەتی فاطر و ئایەتی ۵ی سوپرەتی الزمر دەبیینین.

لەوہ زیاتر، پیرۆکی (الاجل المسمى - کاتی دیاریکراو) ھاوبەشە بە پیرۆکی شوئینیکی دیاریکراو بۆ گەیشتن پێی، ئەمە دەبیینین لە:

ئایەتی ۲۸ی سوپرەتی (یس):

﴿وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ (۲۸)﴾

شوئینە دیاریکراوەکە تەفسیری وشە (مستقر)ە. لێرەدا هیچ گومانیک لەوہدا نییە کە پیرۆکی شوئینی دیاریکراو پەیوەستە بەم وشە یەوہ.

بەراوردکردنی نیوان ئەم بانگەشانە و ئەو پێدراوانە زانستی نوێ سەلماندوونی چۆن دەردەکەوێ؟

قورئان سنوریک بۆ پەرەسەندنی خۆر و شوئینیک بۆ گەیشتنی دادەنێ و ھەرەھا کۆتاییەک بۆ خولی مانگ دادەنێ. بۆ ئەوہی واتای گونجاوی ئەم وتانە تێ بگەین پێویستە باسی زانیارییە نوێیەکان لەبارە ی پەرەسەندنی ئەستێرەکان بە گشتی و خۆر بەتایبەتی بگەین، پاشان باسی ئەو پێکھاتە ئاسمانییانە بگەین کە لە بۆشایی ئاسماندا بە زەرورەت شوین بزۆتی خۆر دەکەون کە مانگیش بەشیکە لێی.

خۆر ئەستێرە یە کە زانایانی گەردووناسی تەمەنەکی بە (۴,۵) ملیار سال دەخەملێن. ھەرەکو حالی ھەموو ئەستێرەکان دەکرێ قۆناغی پەرەسەندنی دیاری بکری. ئیستا خۆر لە قۆناغی یەکەمیدا بە ناسراو بە گۆرانی گەردیلەکانی

هایدرۆجین بۆ گەردیلەکانی هیلپۆم: لە پروی تیۆرییەوه دەکری ئەم قۆناغە (۵، ۵) ملیار سالی دیکە بەردەوام بێت ئەوەش بە پیتی ئەو حیسابانەى کراون کە بۆ قۆناغی یەکمەمی ئەستێرەیهکی لە جۆری خۆر بەردەوامییهکی زەمەنى کە ۱۰ ملیار سالە دەخەملێنى. دواى ئەم قۆناغە هەروەك بۆ ئەستێرەکانى تری هەمان جۆر تیبینی کراوه، ماوهی دووهم دیت کە بە تەواوبوونی گۆرانی هایدرۆجین بۆ هیلپۆم دەناسرێتەوه و ئاکامی ئەم گۆرانەش بریتی دەبێت لە داکشان و لیککشانی چینه دەرهکیهکان و ساردبوونهوی خۆر. لە قۆناغی کوتاییشدا پووناکایی خۆر زۆر بەتوندی گەم دەبێتەوه و هەروەها چرپیهکەى زۆر بەتوندی بەرز دەبێتەوه: ئەوەیە کە لەو جۆرە ئەستێرانەى پێیان دەگوتری (کورتەبنە سپیەکان) تیبینی دەکری.

لە هەموو ئەمانە ئەوەی پێویستە ئاوری لێ بدەینەوه مێژووێکەکان نین چونکە گرینگییەکی ئەوتوی نییه تەنها لەو پووهوه نەبێ کە هەلسەنگاندنیکی نزیکەى بۆ فاکتەری زەمان دەدات بە دەستەوه، ئەوەی لە بنه‌پەتدا پوون دەبێتەوه بپروکەى پەرسەندنە. پێدراوه نوێیهکان پێ دەدات بە پیشبینی کردن بەوەی کە دواى چەند ملیار سالیکی تر سیستمی خۆر وەکو ئەوەی ئیستا نامینیتەوه. هەروەك بۆ ئەستێرەکانی تریش پوویداوه و گۆرانکارییهکانیان تا کوتا قۆناغ تۆمار کراوه دەشی کوتاییی خۆریش پیشبینی بکری.

ئایەتى (۲۶ى سوپەتى یس) کە پیشتر ئاماژەمان پێدا باسى خۆر دەکات کە بەرهو شوینیکی تایبەت بەرپۆهیه (لمستقر لها)..

گەردووناسیى نوێ بە شیوهیهکی تەواو ئەم شوینە دیاری دەکات، بەلکو ناوی (مالی خۆر) Apex Solaire.. لە واقعیدا سیستمی خۆر لە بۆشایی ئاسماندا

به ره و خالیک له خولگه ی (هرقل) ی هاوسنی نه ستیره ی فیجا که به ته واوی پایه له که ی دیاریکراوه، ده جوولی، توانراوه خیرایی نه م جووله یه دیاری بکری که به نزیکه یی ۱۹ کیلومه تر له چرکه یه که ..

پتیوست بوو باسی نه م پیدراوانه ی گهردووناسی بکهین، نه وهش به بونه ی تهفسیرکردنی نه و دوو نایه ته ی قورئان که ده توانین بلین له گه ل پیدراوه زانستییه نوییه کان ته واو هاوپیک و ته بان.

فراوانبوونی بوونه وهر

فراوانبوونی بوونه وهر مه زنترین دیارده یه که زانستی نویی دژزیتییه وه. نه و چه مکه نه مپژ به ته واوی ساغ بوته وه و مشتومرپه کان ته نها له باره ی نه و نمونه یه که نه م فراوانبوونه ی پی ده کری.

نه گه ر نه وه پزیه یی گشتی بیت نامازه ی پیدا بیت، نه وا فراوانبوونی بوونه وهر پشت به پیدراوه ماددییه کان ده به ستی، نه وهش له میانه ی لیکۆلینه وه ی شه به نگی کاکیشانه کان، گواستنه وه ی مهنه جییانه به ره و په نگی سووری شه به نگی پاساویکی هه یه له خۆلادانی کاکیشانه کان له یه کتر.

به م پییه بوونه وهر له دریزبوونه وه و گه وره بوون ناوه ستی و نه م فراوانبوونهش گرینگییه کی تاییه تی خوی هه یه و کاکیشانه کان به رده وام لیمان دوور ده که ونه وه.

نایا ده توانین نه م نایه ته له گه ل چه مکه نوییه کان به راورد بکهین؟

ئایه تی ۴۷ی سوڤه تی (الذاریات):

﴿وَالسَّمَاءَ بَنَيْنَاهَا بِأَيْدٍ وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ﴾ (۴۷)

مه بهست له ئاسمان به دیاریکراوی بوونه وهری دهره وهی زهوی نییه؟ (و موسعون) (اسم فاعل) ی (فعل) ی (أوسع) ه که واتای فراوانکردن و پانوڤۆپکردنی شتیک دیت.

هه ندی له رافه کاران که نه یانتوانیوه له وشه ی کوتایی تی بگن هاتوون واتای هه له یان داوه تی. هه ندی نووسه ری تر ههست به واتاکه ی ده که ن بی ئه وه ی بویری ئه وه یان هه بی بیلین. هه ندیکی تر پای زانایان دیننه وه و هه مان ئه و لیکنده وه به ده خه نه ڤوو که ئیمه کردمان.

داگیرکردنی ئاسمان:

له م تیروانینه وه سی ئایه تی قورئان هه یه که شیای ی ئاوڤلیدانه وه یه . به کیکیان به شیوه یه کی بی پیچوپه نا باس له وه ده کات که ده بی له م مهیدانه دا چی ئه نجام بدات و به کرده وهش چی ئه نجام ده دن. له دوو ئایه ته که ی تریشدا خودا نمونه یه ک بو بیباوه ڤه کانی مه ککه دینیته وه و پتییان ده لی: ئه گه ر بتوانن به ره و ئاسمان به رز ببه وه چه نده سه رسام ده بن؟! ! به وهش ئاماژه به گریمانه یه ک ده کات که نایه ته دی.

ئایه تی به که م، ئایه تی ۳۲ ی سوږه تی (الرحمان) ه:

﴿يَا مَعْشَرَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ إِنِ اسْتَطَعْتُمْ أَنْ تَتَنَفَّذُوا مِنْ أَقْطَارِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ
فَاتَّقُوا لَّا تَتَفَكَّرُونَ إِلَّا بِسُلْطَانٍ﴾ (۳۲)

ته فسیرکردنی ئەم ئایه ته هندی وردەکاری دهوئ:

أ- زمانی عه ره بی له زمانه کانی تر به شیوه یه کی زیاتر ده توانی (دوخ - ظرف) پوونتر و راشکاوانه تر جیا بکاته وه. لیره دا پیتیک هه یه بۆ گوزارشتکردن له (نه گه ر) که بریتیه له (ادا) و پیتیکی تر هه یه بۆ ته عبیرکردن له گریمانه یه کی په وا (فرض جائز) که بریتیه له (ان)، پیتیکی تر هه یه بۆ ته عبیرکردن له نه بوون (امتناع) که پیتی (لو) ه. ئەو ئایه ته ی به پیتی (ان) ته عبیری لئ کراوه دان ده ئی به گریمانه یه کی په وا (فرض جائز). که واته قورئان باس له ئەگه ریکی ماددی بۆ جیبه جیبوونی شتیکی به رجه سته ده کات. ئەم ناسینه وه و جیاوازییه ی زمانه وانیه به شیوه یه کی به کلاکه ره وه ئەو ته فسیره سو فیکه ریبه پووته وه لا ده ئی که هه ندیک ده یانه ویست به هه له به سه ر ئەم ئایه ته یدا سه پیتن.

ب- خودا قسه بۆ جنۆکه و مروؤ ده کات، له م گوزارشته دا هیچ خوازه یه کی په مزی نییه .

ج- (نفذ من))، هه ره که وه ره نه کی کازمیرسکی ده ئی، واتای ئەوه یه: له لایه که وه په ریه وه بۆ لایه کی تر و له لایه کی تری ته نیکه وه ده رچوو (بۆ نمونه: به تیریکیش ده گوتری که له لای پیچه وانه وه ده رچوو بیته).

که واته ئایه ته که ئاماژه به چوونه ژووده وهی قوول و ده رچوون له لایه کی پیچه وانه ی ناوچه مه به ستداره کان ده کات.

د- نه و ده سه لاتهی که له به دیهینانی ئه م پرۆژه یه دا مرۆف ده بییت وا ده رده که وی ده سه لاتیکه له خودای به تواناوه دیت.

هیچ گومانیکه تیدا نییه که ئه م ئایه ته ئاماژه بو توانای مرۆف ده کات له وهی رۆژیک دادیت که ئه وه به دی بینتی که ئه مرۆ ئیمه ناوی لی ده نیین داگیرکردنی ئاسمان. پیوسته تیبینی ئه وه ش بکهین که که ده قه قورئانییه که هر ته نی پیشبینی چوون بو ناوچه کانی ئاسمانه کان ناکات به لکو باس له چوون بو ناوچه کانی زه ویش ده کات که مه به ست لیتی که شفکردنی قولاییه کانه.

۲- دوو ئایه ته که ی تر، ئایه ته کانی ۱۴ و ۱۵ی سوپه تی (الحجر): له وی خودا قسه بو بیباوه ره کانی مه که که ده کات و ده لی:

﴿وَلَوْ فَتَحْنَا عَلَيْهِم بَابًا مِّنَ السَّمَاءِ فَظَلُّوا فِيهِ يَعْرُجُونَ (۱۴) لَقَالُوا إِنَّمَا سُكَّرَتْ أَبْصَارُنَا بَلْ نَحْنُ قَوْمٌ مَسْحُورُونَ (۱۵)﴾

ئه وه گوزارشتکردنه له واقورمانیک له به رانبه ر دیمه نیکی چاوه پواننه کراو که جیاوازه له وه که مرۆف ده بیتوانی خه یالی بکات.

ته عبیرکردن به پیتی (لو) که ده چیته سه ر گریمانه یه ک، بو ئه وانه ی ئایه ته که مه به ستیه تی هیچ ده سه کوه ت و کارنکی به دوا دا ئایه ت.

به م پییه و ئه وه ی په یوه سه ته به داگیرکردنی ئاسمان ئه وا ئیمه خۆمان له به رامبه ر دوو برگی قورئان ده بینینه وه که یه کێکیان ئاماژه به و ده سه که وتانه ده کات که رۆژیک دادی بینه دی ئه ویش به هۆی ئه و ده سه لاتانه ی خودا به زیره کی

و بلیمه تیی مرؤفایه تی ده به خشی. له کاتی کدا برگی دی دوهم هیما بق پووداویک ده کات بېباوه پانی مه ککه نایبینن، لیره وهیه نیشانه ی ئەم گریمانه یه ی که نایه ته دی. به لام لیره دا که سانی تر هه ن ئەم پووداوه ده بینن هه روه کو نایه تی یه که م ئەم گریمانه یه ده خاته بهر چاو. ئەو نایه ته وه سفی کاردانه وه ی مرؤف ده کات له بهرانبه ر دیمه نیکی چاوه پینه کراو که گه شتیارانی بۆشایی ناسمان تووشی ده بن: پوانینی په شوکانه و هه سترکردن به جادوولیکردن.

که شتی هوانانی ناسمان له سالی ۱۹۶۱ به ته واوی له وه سه رکیشیه یاسابه دهره ژیان، ئەو میژووه یه که م فپینی مرؤف بوو به ده وری زه ویدا. له پاستیدا ئاشکرایه که کاتی ئیمه له دهره وه ی بهرگه هه وای ده وری زه وی ده بین، ناسمان هه رگیز به وینه لازوردیه که ی که خه لکی سه ر زه وی ده بینن ده رناکه وئ، ئەوه ش له نه نجامی مژینی تیشکی هه تاو له لایه ن بهرگه هه واکان و دروستبوونی چهند دیارده یه ک. ئەو مرؤفه ی له بۆشایی ناسماندایه و له بهرگه هه وای ده وری زه وی دوورتره ناسمان به ره شی ده بینن و زه وی وه ها بق دهرده که وئ که خه رمانه یه کی په نگینی شین ده وری داوه، ئەوه ش له بهر هه مان هۆی دیارده کانی مژینی پووناکی له لایه ن بهرگه هه وای زه ویه وه، له کاتی کدا مانگ که هه چ هه وایه ک ده وری نه داوه له په نگه تاییه ته کانیدا به باکگراوندیکی ره ش له ناسمانه وه دهرده که وئ. که واته ئەوه دیمه نیکی ته واو نوویه که مرؤف له ناسمانه وه ده بینن، دیمه نیک به لای خه لکی ئەم سه رده مه وه بۆته وینه یه کی کلاسیکی.

ئیت لیره وه یه، کاتی ده قی قورئان له گه ل پیدراوه نوویه کان پیک ده گرین، چۆن سه رسام نه بین به و دیاریکردنه وردانه که ناکرئ گریمانه ی ئەوه بکه بن که له بیر مرؤفیکه وه دهرچوون که نزیکه ی چوارده سه ده له مه وه ره وه ژیاوه؟

زهوی

ئەو ئایەتانی لە بارەى زهوییه وه دەدوین به هه موو قورئاندا پەرش و بلاون، به چه شنی بابەتەکانی تر که له پیشوودا باسمان کردن. ریزکردنیان سهخته، ئەو پۆلینکردنەى لێره دا ده یخهینه روو ته واو شه خسییه .

بۆ ئەوهی خستنه پوهه که پوون بیت، ده کری سهره تا ژماره یه که له و ئایه تانه ده ربینین که زۆربه ی جار باسی بابەتگه لێکی فره ده کات و له سه رووی هه موو شتیکه وه ئامانجیکی گشتی هه یه، بانگه یشتی مرۆژه ده کات له جوان دروستکردنه کانی خودا ورد بیته وه و ئه وهش له میانەى نمونە پیشکه شکراره کان.

چەند کۆمه له ئایه تیکی تر هه ن ده کری جیا بکری نه وه، ئەوان باسی بابەتی تاییه تر ده که ن:

- سوپی ده ریا و ئاو.

- به رزی و نزمیه کانی زهوی.

- به رگه هه وای ده وری زهوی.

(أ) ئەو ئایه تانه ی ئامانجی گشتیان هه یه :

له کاتی که ئه م ئایه تانه ژماره یه که به لگه ده خه نه روو که ببیته هۆی ئەوهی خه لک له چاکه ی خودا به سه ر مرۆفه کانه وه ورد ببنه وه، له هه مان ده م، لێره و له وى، چه ند بانگه شه یه کی تیدا یه که گرینگه له گه ل پێدراوه کانی زانست

پنځبگیرین. له م تپړوانینه وه له وانه به هم نایه تانه گرینگیان زیاتر ه بی چونکه گوزارشت ناکات له هموو جوړه باوه پټکی تایبته به هندی دیاردهی سروشتی که له سه رده می دابه زینی قورئان له لایه ن خه لکه وه پشتیوانی لئ ده کرا. نه وانه باوه پگه لیکي جوړاوجوړ بوون که دواتر زانیاری زانستی ناراستیانی سه لماند. هم نایه تانه له لایه ک ته عبیر له بیړکه گه لیکي ساده ده که ن که تیگه یشتنی ناسان بیت بؤ نه وانه ی قورئان قسه ی له گه ل ده کردن که خه لکی ناوچه یه کی جوگرافی دیاریکراو (مه ککه و مه دینه و ده شته کییه کانی نیوه دورگه ی عه رب) بوون، له لایه کی تره وه گوزارشت له هندی تپرامانی گشتی ده کات که خه لکی پوښنبری هموو شوین و سه رده میک ده توانی زانیاری لئ وه ربگری نه گه ر په نجی تپرامان و وردبوونه وه بکیشی، نه وه ش نیشانه ی گه ردوونیانه ی هه مه لایه نی قورئانه.

له بهرته وه ی له قورئان هیچ ریزبه ندیه کی دیار بؤ هم نایه تانه نییه بویه لیره به پتی ریزبه ندی سوپه ته کان ده یاخه ینه پرو.

نایه تی ۲۲ی سوپه تی (البقرة):

﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ (۲۱) الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أُندَادًا وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ (۲۲)﴾

نایه تی ۱۶۴ی سوپه تی (البقرة):

﴿إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَاءٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا

وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَتَصْرِيفِ الرِّيَّاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿١٦٤﴾

ئایه تی ۳ ی سوپه تی (الرعد):

﴿وَهُوَ الَّذِي مَدَّ الْأَرْضَ وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيَ وَأَنْهَارًا وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ جَعَلَ فِيهَا زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ يُغْشِي اللَّيْلَ النَّهَارَ إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ﴾ (۳)

ئایه تی ۱۹ - ۲۱ ی سوپه تی (الحجر):

﴿وَالْأَرْضَ مَدَدْنَاهَا وَأَلْقَيْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ وَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَوْزُونٍ (۱۹) وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ وَمَنْ لَسْتُمْ لَهُ بِرَازِقِينَ (۲۰) وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ وَمَا نُنزِّلُهُ إِلَّا بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ﴾ (۲۱)

ئایه تی ۵۳ و ۵۴ ی سوپه تی (طه):

﴿الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ مَهْدًا وَسَلَكَ لَكُمْ فِيهَا سُبُلًا وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْ نَبَاتٍ شَتَّى (۵۳) كُلُّوا وَارْعَوْا أَنْعَامَكُمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَاتٍ لِأُولِي النُّهَى﴾ (۵۴)

ئایه تی ۶۱ ی سوپه تی (النمل):

﴿أَمْنَ جَعَلَ الْأَرْضَ قَرَارًا وَجَعَلَ خِلَالَهَا أَنْهَارًا وَجَعَلَ لَهَا رَوَاسِيَ وَجَعَلَ بَيْنَ الْبَحْرَيْنِ حَاجِزًا إِنْ إِلَهُ مَعَ اللَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ﴾ (۶۱)

ئەوێ لێردا ئاماژە ی بۆ کراوە ئەو سەقامگیرییە گشتییە بە کە بۆتە مۆرکی تویکلی زەوی. زانراوە کە تویکلی پوالتی زەوی لە سەر دەمە بەرایبەکان بەر لەوێ سارد ببیتەوێ جێگیر نەبوو. لەگەڵ ئەو شدا سەقامگیری تویکلی زەوی

په ها نیه چونکه هندی ناوچه هه ن به شیوه ی پچرچر زه ویله رزه ی ئی پووده دات. سه باره ت به و به ربه سته ی تاییه ته به دوو ده ریاکه ئه واه و ئه و وینه ی که بۆ پوونکرده وه ی تیکه ل نه بوونی ئاوی پووباره کان له گه ل ئاوی ده ریاکان له هندی گه وړه ریژگه ی پووباره کان هه روه کو دواتر ده بینین.

ئایه تی ۱۵ ی سوږه تی (الملك):

﴿هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ ذُلُولًا فَامْشُوا فِي مَنَاكِبِهَا وَكُلُوا مِن رِّزْقِهِ وَإِلَيْهِ النُّشُورُ (۱۵)﴾

ئایه تی ۳۰ - ۳۳ ی سوږه تی (النازعات):

﴿وَالْأَرْضَ بَعْدَ ذَلِكَ نَحَاها (۳۰) أَخْرَجَ مِنْهَا مَاءَهَا وَمَرْعَاهَا (۳۱) وَالْجِبَالَ أَرْسَاهَا (۳۲) مَتَاعًا لَّكُمْ وَلِأَنْعَامِكُمْ (۳۳)﴾

له زۆریك له م ئایه تانه جه ختکردنه وه به ك ده بینین له سه ر گرینگیی ئاو و ئاکامی زانستیانه ی بوونی له سه ر خۆلی زه وی واته به پیتی زه وی. بیگومان ئاو له ولاته بیابانییه کان توخمی به که مه بۆ مانه وه ی مرۆڅ. به لام باسکردنی قورئان بۆ ئه مه ئه م خاسییه ته جوگرافییه تیده په پرنی. ئایه ته که سیفته ی ده وله مه ندیی هه ساره که به ئاو زه ق ده کاته وه، به پیتی سه لمینراوترین پیدراوه زانستییه نوییه کان ئه و سیفته له سیستمی خۆردا تاقانه یه. نه گه ر ئاو نه بوویه زه وی وه کو مانگ هه ساره یه کی مردوو ده بوو. قورئان له باسکردنی دیارده سروشتییه کانی زه وی، گرینگیه تی به که م ده داته ئاو. سوږی ئاو به وردییه کی تۆکمه وه سف کراوه.

(ب) سوپی ئاو و دهریاگان

لەم سەردەمەدا، کاتی جار دواى جار ئەو ئایەتەکانى قورئان دەخوینینەووە کە تاییەتن بە پۆلى ئاو لە ژيانى مرۆڤ ئەو بۆمان دەردەکەوێ کە گوزارشت لە بېرۆکەى تەواو پەوون دەکات. هۆکارى ئەوەش سادەیه: لەم سەردەمەدا هەموومان — کەم و زۆر — دەزانين سوپی ئاو لە سروشتدا چۆن پەوودەدات.

ئەگەر لەبارەى ئەم بابەتەو هەموو ئەو تیگەیشتنە کۆنانە بئینینە بەرچاومان ئەو دەرك بەو دەکەین کە پەندراو قورئانییەکان هیچ توخمىكى وەهاى تیدا نییە کە هەلقولایى ئەو تیگەیشتنە ئەفسانەبیانە بێت کە لەو سەردەمەدا باو بوو و بێکردنەوێ تێورى پۆلى زیاتر بوو لە پەندراوکانى تێبینیکردن و سەرنجدان. ئەگەر خەلك لە پێى ئەزمونەو و لە ئاستىكى دیاریکراو بۆ باشکردنى ئاودێرى زەوییهکان لە بەدەسەنتانی زانیاریى عمەلى سوودبەخش سەرکەوتوو بووین، ئەو بە پێچەوانەو تیگەیشتنیان لەبارەى سوپی ئاو و بە گشتى لەم سەردەمەى ئێستادا پەسندکراو نییە.

دەکرا خەیاالى ئەو بکری کە ئاوى ژێرزەوى لە دزەکردنى ئاوى بارانەو بۆ نێو زەوى پەیدا دەبێ، بەلام ئەو پەوى نەدا و جیا لەمە لەو سەردەمە کۆنانەدا تیگەیشتنى پیاویکە ئاوى (فیتروڤ — Vitruve) ه، لە سەدەى یەكەمى پێش زاین لە رۆما پشتیوانى لەم بېرۆکەى کرد. لەم کاتەو بەدریژایى چەندان سەدە بە سەردەمى دابەزینی قورئانیشەو خەلك لەبارەى پۆیشتن و سوپی ئاو لە سروشتدا تیگەیشتنى هەلەیان هەبوو.

له وتاری هیدرۆجیۆلۆجیا له ئینسکلۆپیدیای یونیڤهرسالیس، (ج. کاستانی) و (ب. بلاڤو) که دوو نووسه‌ری پسیڤۆپی ئەم پرسیانه، له باره‌ی ئەم پرسه‌وه کورته‌یه‌کی میژووویی ده‌خه‌نه‌ روو:

له لای (تالیس دی میلان) له سه‌ده‌ی حه‌وته‌می پێش زایین تیۆره‌که بریتی بوو له هورژومی ئاو له ئۆقیانوسه‌کانه‌وه به کاریگه‌ری باوه بۆ ناو کیشوه‌ره‌کان پاشان که‌وتنی بۆ سه‌ر زه‌وی دواتر چوونی بۆ ناو خاڪ. ئەفلاتوونیش باوه‌ری به‌م فکرا‌نه هه‌بوو و پێی وابوو که گه‌رانه‌وه‌ی ئاو بۆ ئۆقیانوسه‌کان له رێی که‌لینیکی قوله‌وه ده‌بی‌ت که ناوی (تاتار) ه.

ئەم تیۆره تا سه‌ده‌ی هه‌ژده شوینکه‌وته‌ی زۆری هه‌بوو له‌نیویشیاندا دیکارت. به‌لام ئه‌رستۆ وای گریمانه ده‌کرد که هه‌لمی ئاوی خاڪ له بۆشاییه سارده‌کانی چیاکان چرپه‌به‌یته‌وه و له‌ژێر زه‌ویدا ده‌ریاچه‌گه‌لیک دروست ده‌بن که ئاوی کانیاه‌وه‌کان دابین ده‌کات. سینیکا (سه‌ده‌ی یه‌که‌می زایین) پشتیوانی له‌م رایه‌ی کرد و تاوه‌کو سالی ۱۸۷۷ ئەم باوه‌رپه شوینکه‌وته‌ی زۆری هه‌بوو له‌وان (ئۆ. ڤۆلگه‌ر). یه‌که‌م تیگه‌یشتنی دروست له‌باره‌ی سوپی ئاوه‌وه ده‌گه‌رپه‌ته‌وه بۆ بێرنارد پالیسی له سالی ۱۵۸۰ که جه‌ختی له‌وه کرده‌وه ئاوی ژێرزه‌وی له‌ دزه‌کردنی ئاوی باران بۆ نیۆ خاڪ په‌یدا ده‌بی. (ئی. ماریۆت) و (پ. پیرۆت) له سه‌ده‌ی حه‌فده پشتیوانیان له‌م رایه‌ کرد.

به‌لام ئیحه‌ زایه‌له‌ی تیگه‌یشتنه‌ ناراسته‌ باوه‌کانی سه‌رده‌می محهمه‌د(درودی خوی لی بی‌ت) له هه‌یج شوینیکی ده‌سته‌واژه‌کانی قورئاندا نابینن..

ئایه‌تی ۹ - ۱۱ ی سوپه‌تی (ق):

﴿وَنَزَّلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً مُّبَارَكًا فَأَنْبَتْنَا بِهِ جَنَّاتٍ وَحَبَّ الْحَصِيدِ (۹) وَالنَّخْلَ بَاسِقَاتٍ لَهَا طَلْعٌ نَضِيدٌ (۱۰) رِزْقًا لِلْعِبَادِ وَأَحْيَيْنَا بِهِ بَلَدَةً مَيِّتًا كَذَلِكَ الْخُرُوجُ (۱۱)﴾

ئایەتی ۱۸ و ۱۹ی سوپەتی (المؤمنون):

﴿وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً بِقَدَرٍ فَأَسْكَنَّاهُ فِي الْأَرْضِ وَإِنَّا عَلَى ذَهَابٍ بِهَا لَقَادِرُونَ (۱۸) فَأَنْشَأْنَا لَكُمْ بِهِ جَنَّاتٍ مِنْ نَحِيلٍ وَأَعْنَابٍ لَكُمْ فِيهَا فَوَاكِهُ كَثِيرَةٌ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ (۱۹)﴾

ئایەتی ۲۲ی سوپەتی (الحجر):

﴿وَأَرْسَلْنَا الرِّيَّاحَ لَوَاحِحَ فَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَسْقَيْنَاكُمُوهُ وَمَا أَنْتُمْ لَهُ بِخَازِنِينَ (۲۲)﴾

به نيسبەت ئەم ئایەتەى دوایهوه دوو ئەگەر بۆ تەفسیرکردن ههیه: دەکرێ با به پیتینهری پوهه که کان به هۆی گواستنه وهى هه لاله (لقاح) هوه دابنری، به لام دهشکرێ مه به ست لیتی وینه یه کی ته عیبرانه بیته که باسی بۆلی نهو بایه دهکات که وال هه وریک دهکات باران نه بارینتی:

ئایەتی ۹ی سوپەتی (فاطر):

﴿وَاللَّهُ الَّذِي أَرْسَلَ الرِّيَّاحَ فَتُثِيرُ سَحَابًا فَسُقْنَاهُ إِلَى بَلَدٍ مَيِّتٍ فَأَحْيَيْنَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا كَذَلِكَ النُّشُورُ (۹)﴾

تییینی ده کړی که له به شی یه که می نایه ته که شیوازه که بریتیه له شیوازی
چپوک و دواتر بی پیشه کی لیدوانیکی خودا دیت. نه م دهسکاریه له ناکاوانه له
شیوه گوتار له قورئان زرد دوویاره ده بیته وه.

نایه تی ۴۸ ی سوپه تی (الروم):

﴿اللَّهُ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيَّاحَ فَتُثِيرُ سَحَابًا فَيَبْسُطُهُ فِي السَّمَاءِ كَيْفَ يَشَاءُ وَيَجْعَلُهُ
كِسْفًا فَنَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَالِهِ فَإِذَا أَصَابَ بِهِ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ إِذَا هُمْ
يَسْتَبْشِرُونَ﴾ (۴۸)

نایه تی ۷ ی سوپه تی (الاعراف):

﴿وَهُوَ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيَّاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ حَتَّى إِذَا أَقْلَّتْ سَحَابًا ثِقَالًا
سُقْنَاهُ لِبَلَدٍ لَيْلًا مِيتًا فَانزَلْنَا بِهِ الْمَاءَ فَأَخْرَجْنَا بِهِ مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ كَذَلِكَ نُخْرِجُ الْمَوْتَى
لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ﴾ (۵۷)

نایه تی ۴۸ و ۴۹ ی سوپه تی (الفرقان):

﴿وَهُوَ الَّذِي أَرْسَلَ الرِّيَّاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً
طَهُورًا﴾ (۴۸) لِنُحْيِي بِهِ بَلَدًا مَيِّتًا وَنُسْقِيَهُ مِمَّا خَلَقْنَا أَنْعَامًا وَأَنَاسِيَّ كَثِيرًا﴾ (۴۹)

نایه تی ۵ ی سوپه تی (الجاثية):

﴿وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ رِزْقٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَتَصْرِيفِ الرِّيَّاحِ
آيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ﴾ (۵)

مه به ست له و (رزق) هی له م نایه ته ی دوا پیدا هاتووه نه و ناو هیه که له ناسمان دپته خواره وه. پاشان پرتمی نایه ته که جهخت له گوړانی با ده کاته وه که سیستمی بارانبارین ده گوړی.

نایه تی ۱۷ی سوړه تی (الرعد):

﴿أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَالَتْ أَوْدِيَهُ بِقَدَرِهَا فَاحْتَمَلَ السَّيْلُ زَبَدًا رَابِيًا﴾

نایه تی ۳۰ی سوړه تی (الملك):

﴿قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَصْبَحَ مَاؤُكُمْ غَوْرًا فَمَنْ يَأْتِيكُمْ بِمَاءٍ مَعِينٍ (۳۰)﴾

نایه تی ۲۱ی سوړه تی (الزمر):

﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَلَكَهُ يَنَابِيعَ فِي الْأَرْضِ ثُمَّ يُخْرِجُ بِهِ زَرْعًا مُخْتَلِفًا أَلْوَانُهُ ثُمَّ يَهِيَجُ قَتْرَاهُ مُصْفَرًّا ثُمَّ يَجْعَلُهُ حُطَامًا إِنَّ فِي ذَلِكَ لَذِكْرًا لِأُولِي الْأَلْبَابِ (۲۱)﴾

نایه تی ۳۴ی سوړه تی (یس):

﴿وَجَعَلْنَا فِيهَا جَنَّاتٍ مِنْ نَخِيلٍ وَأَعْنَابٍ وَفَجْرْنَا فِيهَا مِنَ الْعُيُونِ (۳۴)﴾

سې نایه ته که ی دوا یی جهخت له گرینګایه تی کانی او هکان و تیر او کردنیان به ناوی باران ده کاته وه. نه و بابه ته پتووستی به له سر وه ستانیک هیه بو نه وه ی باسی زالبوونی هندی تیګه یشتن بکه ین له سر ده کانی ناوه پاست وه کو تیګه یشتنی نه رستو که پی و ابو کانی او هکان له لایه ن ده ریچه کانی ژیرزه و بیه وه تیر او ده کرین. (ر. رامینیراس) ماموستا له قوتا بخانه ی نیشتمانی بو نه اندازیاری کشتوکالی و ناو و دارستانه کان له وتاری (هیدرولوجیا) له ئینسکلوپیدیا ی

یونیفیرسالدا وهسفی قوناغه سه ره کیه کانی زانستی ئاو (ئاو زانی) ده کات و به لکه به ئاودیری ناوازه ی کون ده هینتته وه به تایبه تی نه وه ی له پوژهلای ناوین نه نجام دراوه، نه و تیبینی کردوه که زانیاری کرده یی له هموو نه م ده سکه وتانه بوونی هه بووه، له کاتیکدا بیرۆکه کان له تیگه یشتنی هه له وه هاتبوون. دانه ر ده لئ: ((ده بی تاوه کو سه رده می پینسانس چاوه پری بکه یین له نیوان سالانی ۱۴۰۰ تاوه کو ۱۶۰۰ تاوه کو تیگه یشتنه په تییه فلسه فییه کان شوینیان بو نه و لیکنه وانه چول کرد که بو دیارده هیدرولوجیه کان پشتیان به تیبینی و سه رنجدانی بابه تیانه ده به ست. لیوناردو دافنشی (۱۴۵۲ - ۱۵۱۹) دژ به بانگه شه کانی نه رستو یاخی بوو. بیرنارد پالیسی له لیکنه وه یه کیدا به ناوونیشانی (وتاریک له باره ی جوانی سروشتی ئاو و کانیاه سروشتی و ده سکرده کان) لیکنه وه یه کی دروست سه باره ت به پوئی ئاو به تایبه تی له تیرا و کردنی کانیه کان به هو ی بارانه وه، ده خاته پوو)).

ئایا به دیاریکراوی نه مه نه و ئامازه یه نییه که له ئایه تی ۲۱ ی سوپه تی (الزمر) دا ده بیینین که باس له ئاراسته ی ئاوی باران به ره و کانیاه کانی زه وی ده کات.

باران و ته زه دوو بابه تی ئایه تی ۴۲ ی سوپه تی (النور) ن:

﴿الْم تَرَأَنَّ اللَّهَ يُزْجِي سَحَابًا ثُمَّ يُؤَلَّفُ بَيْنَهُمْ لِيَجْعَلَ لَكُمْ مَخْرَجًا فَتَمْرُقُ الْوَدْقُ يَخْرُجُ مِنْ خِلَالِهِ وَيُنزَلُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ جِبَالٍ فِيهَا مِنْ بَرَدٍ فَيُصِيبُ بِهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَصْرِفُهُ عَنِ مَنْ يَشَاءُ يَكَادُ سَنَا بَرْقِهِ يَذْهَبُ بِالْأَبْصَارِ (۴۲)﴾

ئەم دەستەواژە بە شەش شیاوی قسە لەسەر کردنە (ئایەتی ۶۸ - ۷۰) ی سوپەتی (الواقعه):

﴿أَفَرَأَيْتُمُ الْمَاءَ الَّذِي تَشْرَبُونَ (۶۸) أَأَنْتُمْ أَنْزَلْتُمُوهُ مِنَ الْمُزْنِ أَمْ نَحْنُ الْمُنزِلُونَ (۶۹) لَوْ نَشَاءُ جَعَلْنَاهُ أُجَاجًا فَلَوْلَا تَشْكُرُونَ (۷۰)﴾

بە لگە هێنانەوه بەوهی که خودا دەتوانی ئاویکی سازگار بکاتە سوپراو شیوازیکی بۆ گوزارشتکردن لە توانای خودا. شیوازیکی تر بۆ تەعبیرکردن لە هەمان ئەو توانایە: تەحەددا کردنی مرۆفە بتوانی ئاو لە هەورەوه بێنیتە خوارەوه. بەلام ئەگەر شیوازی یەکەم تەنھا قسە یەکی بە لگە نەویست بێت، ئایا دوو هەمیش لە سەر دەمی نوێ هەروا نابێت بە جۆریک که تەکنە لۆژیا توانیویەتی بارانی دەسکرد ببارینی...؟ ئایا دەکرێ بە توانای مرۆفە بۆ بەرەهە هێنانی باران بەرەهە ئستی و تەهی قورئان بکەین...؟

مەسە لە که ئەوھا نییە، دەبی سنووری تواناکانی مرۆفە لەو مەیدانەدا لە بەرچاوی بگرین. (م. ئە. فاسی M.A.Facy) ئەندازیاری گشتیی که شناسیی نیشتمانی، لە وتاریکدا بە ناوونیشانی (بارانەکان) لە ئینسکلۆپیدیای یونیڤێرسال نووسیویەتی: هەرگیز ناکرێ باران لە هەوریک ببارینرێت که سیفە تەکانی هەوری شیاوی بارینی تیدا نەبێت یان لە هەوریک نەگە یشتبیتە ئاستیکی گونجاوی پێگە یشتن. کهواتە مرۆفە تەنھا بە یارمەتی هۆکارە تەکنیکییە گونجاوکان دەتوانی پرۆسە ی باراندن زووتر بکات بەو مەرجە ی پیشتر دۆخی سروشتی بۆ ئەو ئەمادە بێت. ئەگەر مەسە لە که ئەوھا نەبی ئەوا وشکە سالی نە دەبوو، ئەمەش پوونادات. هەروەکو پوونیشە کۆنترۆلکردنی باران و که شوهەوای خۆش تا ئەمڕۆش هێشتا هەر خەونە.

مروڤ ناتوانی به ئاره زووی خوی سوپی نه گۆپی جوولهی ئاو له سروشتدا بچپرتنی، به پتی پینماییه کانی هیدرۆلۆجیای نوی ده کری ئه م سوپه به م شیوه یه کورت بکرتیه وه:

تیشکی گه رمی هه تاو له ئاوی ئوقیانوسه کان و هه موو شتیکی ته پ هه لم دروست ده کات. هه لمی ئاو به م شیوه یه به ره و هه وا به رز ده بیته وه و له پتی چرپوونه وه یه وه هه ور چی ده کات. ئه و کاته با دیت تاوه کو پۆلی خوی له گواستنه وه ی هه وره کان بۆ شوینی جیا جیا بگپری. له وانه یه هه ور بی ئه وه ی باران بیارینی نه مینی. هه ره ها ده کری بارسته هه ور له گه ل بارسته ی تر یه کبگرن به وه ش هه وری چرتر دروست ببی، یان به ش به ش ده بن بۆ ئه وه ی له قوناغیکی پتیه یشتنی باران بیارینی. سوپه که به گه یشتنی بارانه که بۆ ده ریاکان (که له ۷۰٪ی پووی زه وی پتیکدینن) ته واو ده بی.

به لام ئه و بارانه ی ده گاته زه وی به شیکی به هۆی پوهه که کانه وه ده مرژیت، به وه ش به شدار ده بیته له گه شه کردنی پوهه که که و ئه مپش به هۆی ده لاندنه وه به شیک له ئاوه که ده داته هه وا. به شه که ی تریش به بریکی که م یان زۆر ده چپته نیو خاکه وه تاوه کو له پتی پیره وه کانی ئاوه وه به ره و ئوقیانوسه کان بپوات یان ده چپته نیو خاکه وه تاوه کو له پتی کانیاوه کانه وه بیته وه سه ر زه وی.

با پیدراوه کانی زانستی هیدرۆلۆجیای نوی به راورد بکه ین به وه ی له زۆریک له و ئایه ته قورئانیانه ی که له م برگه یه دا باسکران ده بینین، ئه و کات تیبینی بوونی سازانیکی ناوازه له نیوان هه ردوو کدا ده که ین.

دہریاکان

ئەگەر ئایەتە قورئانییەکان لەبارەیی سوپی ئاوە لە سروشت بە گشتی بەم شێوەیە کەرەستەیک بۆ بەراوردکردن لەگەڵ زانیارییە نوێیەکان دەدات بە دەستەووە ئاوە مەسەلە کە سەبارەت بە دەریاکان وەها نییە. لێرەدا هیچ پستەیکە قورئانی نییە کە پەیوەست بێت بە دەریاکان و شیایوی بەراوردکردن بێت لەگەڵ پێدراوە زانستیەکان. لەگەڵ ئەوەشدا ئەمە لە زەرورەتی تەئکیدکردنەو لەو کەم ناکاتەو کە لە قورئاندا پستەیک لەبارەیی دەریاکانەو نییە کە باوەرپان ئەفسانە یان خورافەیکە باوی ئەو سەر دەمی تیدا بێت.

لێرەدا ژمارەیک ئایەت هەن کە پەیوەستن بە ئوقیانوسەکان و کەشتیەوانی و چەند نیشانەیک بۆ تێرمان لە توانای خودا دەخاتەپوو:

ئایەتی ۳۲ی سوپەتی (إبراهیم):

﴿وَسَخَّرَ لَكُمُ الْفُلْكَ لِتَجْرِيَ فِي الْبَحْرِ بِأَمْرِهِ﴾

ئایەتی ۱۴ی سوپەتی (النحل):

﴿وَهُوَ الَّذِي سَخَّرَ الْبَحْرَ لِتَأْكُلُوا مِنْهُ لَحْمًا طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُوا مِنْهُ حَبْلًا حَلِيَّةً تَلْبَسُوهَا وَتَرَى الْفُلْكَ مَوَازِرَ فِيهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلِعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (۱۴)﴾

ئایەتی ۳۱ی سوپەتی (لقمان):

﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّ الْفُلْكَ تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِنِعْمَتِ اللَّهِ لِيُرِيَكُمْ مِنْ آيَاتِهِ ۚ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ (۳۱)﴾

ئایه تی ۲۴ی سوپه تی (الرحمن):

﴿وَلَهُ الْجَوَارِ الْمُنشَآتُ فِي الْبَحْرِ كَالْأَعْلَامِ (۲۴)﴾

ئایه تی ۴۱ - ۴۴ی سوپه تی (یس):

﴿وَأَيَّةٌ لَهُمْ أَنَّا حَمَلْنَا دُرِّيَّتَهُمْ فِي الْفُلِكِ الْمَشْحُونِ (۴۱) وَخَلَقْنَا لَهُمْ مِنْ مِثْلِهِ مَا يَرْكَبُونَ (۴۲) وَإِنْ نَشَأْ نُغْرِقْهُمْ فَلَا صَرِيخَ لَهُمْ وَلَا هُمْ يُنقَدُونَ (۴۳) إِلَّا رَحْمَةً مِنَّا وَمَتَاعًا إِلَىٰ حِينٍ (۴۴)﴾

پوون و ئاشکرایه که مه بهست لیتره ئه و که شتیبه یه که خه لک له ده ریا هه لده گری هه روه کو پیشتر نوح و سه رنشینه کانی هه لگرت و گه یاندنیه و شکانی. لیتره دا مه سه له یه کی تر هه یه بۆ تیبینیکردن که تایبه ته به ده ریا و ده کری له هه موو ئه و ئایه تانه ی قورئان جیا بکرتیه وه که تایبه ته به م بابه ته، ئه وه ش له به رنه وه ی سیفه تیکی تایبه تی هه یه. لیتره دا سۆ ئایه ت هه یه که ئاماژه بۆ هه ندی سیفه تی پوو باره گه وره کان ده کات کاتی ده پزینه ئوقیانوسه کانه وه.

ئو دیارده یه به ته واوی زانراوه که زۆد جار ده بینری ئاوی سوپری ده ریاکان ده موده ست له گه ل ئاوی شیرینی پوو باره گه وره کان تیکه ل نابن. هه ندیک وا ده بینن که بۆیه قورئان ئاماژه ی بۆ ده کات چونکه په یوه ندی هه یه به پزژگی هه ردوو پوو باری دیجله و فورات که به یه کگرتنیان ده ریا یه ک دروست ده کهن که دریزاییه که ی ۱۵۰ کیلۆمه تره و پیی ده وتری (شط العرب)، له که نداویش به هۆی کاریگه ری هه لکشانه وه دیارده یه کی جوان دروست ده بی که بریتییه له کشانه وه ی ئاو بۆ ناو زه وی و ئه وه ش ده بیته هۆی ئاودیرییه کی باش. بۆ ئه وه ی باش له ده قه که تی بگه یه ده بی ئه وه بزانیته که وشه ی (بحر - ده ریا) واتای

بریکې زږد له ناو ده گه یه نی، نه وه ش ئوقیانووسه کان و پوویار به گوره کانی وه کو نیل و دیجله و فوړات ده گریته وه. نه مه ش نه و نایه تانه که له باره ی نه م دیارده یه وه ده دوین:

نایه تی ۵۳ ی سوړه تی (الفرقان):

﴿وَهُوَ الَّذِي مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ هَذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ وَهَذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ وَجَعَلَ بَيْنَهُمَا بَرْزَخًا وَحِجْرًا مَحْجُورًا﴾ (۵۳)

نایه تی ۱۲ ی سوړه تی (فاطر):

﴿وَمَا يَسْتَوِي الْبَحْرَانِ هَذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ سَائِغٌ شَرَابُهُ وَهَذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ وَمِن كُلِّ تَأْكُلُونَ لَحْمًا طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُونَ حِلْيَةً تَلْبَسُونَهَا﴾

نایه تی ۱۹ - ۲۱ ی سوړه تی (الرحمان):

﴿مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ (۱۹) بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَّا يَبْغِيَانِ (۲۰) فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ (۲۱) يَخْرُجُ مِنْهُمَا اللُّؤْلُؤُ وَالْمَرْجَانُ﴾ (۲۲)

زیده باری باسکردنی بابه ته سه ره کییه که، نه م نایه تانه ناماژه به و سامانانه ده که ن که له ناوی شیرین و سویر دهرده هینرین، واته ماسی و خشل له مه رجان و مرواری. به لام سه باره ت به دیارده ی تیکه لته بوونی ناوی پوویار به ناوی دهریا له ریژگه دا نه و پتویسته نه وه بزانی که نه مه تایبه ت نیبه ته نها به دیجله و فوړات که ده که باسیان ناکات نه که رچی باوه پ و او که ناماژه بو نه وان ده کات. هندی پیره وی پوویار که کواکه کی گوره ی ناویان هیه وه کو

(مىسىسىپى) و پروبارى(يانگ تسى) ئەم خاسىيەتەيان ھەيە، ھەندى كات تىكەلبونى ئاۋەكان تەنھا لە پانايسى دەريادا تىكەل دەبن.

(ج) بەرزى و نزمى زھوى (تۆپوگرافيا)؛

پىكھاتەي زھوى ئالۆزە. بە شىۋەيەكى خىرا دەكرى ۋەھا بېھىتىنە بەر چاۋ كە پىكھاتوۋە لە چىنىكى قولن كە پلەي گەرمى زۆر بەرزە، بەشە سەنتەرەكەشى بەردى تىدا دەتويتهۋە، ھەروھا چىنى دەرەۋەشى واتە تويكىلى زھوى سارد و پەقە. ئەم تويكلە زۆر تەنكە، ئەستورايىيەكەي لە چەند كىلۆمەترىكەۋە تا ئەۋپەپەكەي دەيان كىلۆمەترىكە، لە كاتىكدا نيۋە تىرەي گۆي زھوى كەمىك لە (۶۰۰۰) كم زياترە، ئەۋە واتاي ئەۋەيە كە تىكراي تويكىلى زھوى يەك لە سەتى نيۋەتىرەي زھوى نابىت. ئەگەر دروست بىت بگوتى، دياردە جىۋلۆجىيەكان لەسەر ئەم تويكلە تەنكە پرويانداۋە. بنچىنەي ئەۋ دياردانە برىتىيە لە بەرز و نزمىيەكان كە بنەرەتى زنجىرە چىاكانە، پىكھاتنىيان لە جىۋلۆجىيادا پىي دەۋترى Orogenese (واتە پىكھاتنى چىاكان). ئەم پرۆسەيەش گرىنگايەتتىيەكى زۆرى ھەيە بۆ دەرکەۋتنى ئەۋ ھەلتۆقيۋەي كە چىايەكى لىۋە پەيدا دەبى ۋ بە شىۋەيەكى پىژەيى لە قولايىي تويكىلى زھوى پۆدەچى ۋ بنكەي چىنى ژىرەۋە پتەۋ دەكات.

مىژۋى دابەشبوۋنى دەريا و زھوى لەسەر پوۋي گۆي زھوى تازەكى زانراۋە، ئەگەر ھەيە دەرکەۋتنى ئۇقيانۋوسەكان بۆ نيو مىليار سال بگەپتەۋە. بەلام كىشۋەرەكان يان بەشىك لە كىشۋەرەكان كە لە كۆتايىي چاخى يەكەم يەك

بارسته بوون دواى ئەوه پەرشوبلاو بوونه وه به هۆكاری پرۆسەى دروستبوونی چیاكان له ناوچه ئۆقیانووسییه كان دەرکه وتوو (بۆ نمونە حالەتی کیشوهری باکورى ئەتلەنتیک و بەشیک له ئەوروپا).

به پیتی بیرى نوێ دەرکه وتنی زنجیره چیاكان میژووی پیکهاتنی ئەو زهوییهی دەرکه وتوو پیکدینی. هه موو پەرەسەندنکی زهوی له چاخى یه که مه وه بۆ چاخى چوارەم به پیتی قۆناغه كانی دروستبوونی چیاكان پۆلین دەرکیت، له م پرۆسەى پەرەسەندنەدا هەندى بەشى زهوی ون بوون که پیشتر دەرکه وتبوون و هەندى بەشى تر دەرکه وتن. له وه تهى سەدان ملیۆن سالا وه دابه شکاریى ناوچه کیشوهری و ئۆقیانووسییه كان گۆرانیان به سەردا هاتوو: ئیستا ناوچه کیشوهریهییه كان ته نها سی له دهی گۆی زهوی داگرده که ن.

به م جۆره به شیوهیه کی ناته واو و ته واونه کراو ئەو گۆرانیارییهی له سەدان ملیۆن سالی پابردوو پوویندا وه کورت ده بنه وه.

سه بارهت به تۆپۆگرافیای زهوییه وه قورئان ته نها باس له دروستبوونی چیاكان ده کات. بۆ ئەو تیپوانینهی ئیمه مه به ستمانه له قورئاندا ئایه تگه لیکی زۆر نییه ته نها ئەوانه نه بی که باس له گرینگیدانی خودا به مرۆف ده کات، ئەوهش به نیسبهت دروستبوونی زهوییه وه:

ئایه تی ۱۹ و ۲۰ ی سوپه تی (نوح):

﴿وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ بِسَاطًا (۱۹) لَتَسْلُكُوا مِنْهَا سُبُلًا فِجَا جًا (۲۰)﴾

ئایه تی ۴۸ ی سوپه تی (الذاریات):

﴿وَالْأَرْضَ قَرَشْنَاهَا فَنِعْمَ الْعَامِدُونَ (۴۸)﴾

ئەم راپەخە کە راخراوە و پانکراوەتەو بەریتییە لە تویکلی زەوی کە رەق بوو و ئیمەیی لە سەر دەژی، بەلام چینهکانی ژێرەو زۆر گەرم و شلە و بۆ هیچ جۆرە ژیانیک گونجاو نییە.

ئەو پرستە قورئانییانە کە تاییەتن بە چیاکان و ئاماژەکردن بە جیگرییان لە ئاکامی دیاردەکانی بەرزونزمی زۆر گرینگە.

ئایەتی ۱۹ و ۲۰ی سوپەتی (الغاشیة):

﴿وَأَلَى الْجِبَالِ كَيْفَ نُصِبَتْ (۱۹) وَأَلَى الْأَرْضِ كَيْفَ سُطِحَتْ (۲۰)﴾

ئەم ئایەتانە داوا لە بیباوەران دەکات سەرنج بدەنە هەندێ دیاردەیی سروشتی.

ئایەتی ۶ و ۷ی سوپەتی (النبا):

﴿أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ مِهَادًا (۶) وَالْجِبَالَ أَوْتَادًا (۷)﴾

ئەو میخانەیی لێرە ئاماژەیی بۆ کراوە بریتییە لەوانەیی لە چەسپاندنی رەشمال لە زەویدا بە کاردیی (اوتاد... تاکەکی (وتد) (واتا: میخ، سنگ..

زانایانی نوێی جیۆلۆجیا دەڵێن: بەرزونزمییەکانی زەوی بە شە دیارەکانی زەوی کە دوراییان لە کیلۆمەتریک بۆ دەیان کیلۆمەتر دەبێ سەقامگیر دەکات، هەر بە هۆی ئەو بەرزونزمییەو تویکلی زەوی جیگیر دەبێ.

لەم بارەووە لە چەند دەستەواژەیهکی قورئان هەندێ تێرمان لە چیاکان دەخوینینەو:

ئایەتی ۳۲ی سوپەتی (النازعات):

﴿وَالْجِبَالَ أَرْسَاهَا (۳۲)﴾

ئایه تی ۱۰ ی سورپه تی (لقمان):

﴿وَأَلْقَى فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ﴾

هه مان پرسته له ئایه تی ۱۵ ی سورپه تی (النحل) و هه مان بیروکه له ئایه تی ۳۱ ی

سورپه تی (الانبیاء) دوویات ده بیته وه:

﴿وَجَعَلْنَا فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِهِمْ﴾

ئهم ئایه تانه ده لئین که ئه و شیوازهی چیاکان پی خولقی تراوه بو چه سپان و

جیگیربوون گونجاوه، ئه وهش به ته واری له گه ل جیولوجیادا ریک ده که ویت.

(د) که شی زهوی

له پال هه ندی لایه ن که په یوهستن به ئاسمانه وه که له به شی پیشوو باسما ن

کرد، قورئان چهند دهسته واژه یه کی له خوگرتوو ه که په یوهسته به و دیاردانه ی

له ناو که شدا پووده دهن. سه باره ت به به راورد کردنیشیان به پیدراوه کانی زانستی

نوئ تیبینی ده که یه ن که هیچ نا کوکییه کی نییه له گه ل ئه و زانیارییه نوئیانه ی

ئه مرۆ له باره ی ئهم دیاردانه وه هه مانه .

به رزایی

له راستیدا ئایه تی ۱۲۵ ی سورپه تی (الانعام) گوزارشت له بیروکه یه کی ته و او

ئاسایی ده کات له باره ی ئه و هه ناسه ته نگیه ی له شوینه به رزه کان ههستی پی

ده که یه ن و هه ر چهند به رزتر بینه وه زیاتر ده بیته، ئایه ته که ده لئ:

﴿فَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ وَمَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا كَأَنَّمَا يَصْعَدُ فِي السَّمَاءِ﴾

هه نديك بانگه شهی نه وه ده که ن گوايه بيروکه ی هه ناسه تهنگی له کن عه ره به کانی سه رده می موحه ممد (درودی خوای لی بیت) زانراو بووه، به لام ده رده که وی که بابه ته که وه ها نییه: بوونی به رزایی بلند له نیوه دورگی عه ره بی که له ۳۵۰۰ مه تر زیاتر بیت وا ده کات بلتین: نالوژیکیه که خه لکی نه و کات له باره ی هه ناسه تهنگی له به رزایی زانیارییان نه بوویت. مه روه کو هه ندی نووسه ر هه ن ویستوویانه له و نایه ته دا مزگینی داگیرکردنی ناسمان ببینن، به لام وا پیده چی ده بی نه و بیروکه یه به ته واوی دور بخینه وه، به لای که مه وه په یوه ست به م نایه ته وه.

کاره بای ناو که ش

کاره بای ناو که ش و نه نجامه کانی وه کو هه وره تریشقه و ته زره له م نایه تانه دا هیمای بو کراوه:

نایه تی ۱۲ و ۱۳ی سوپه تی (الرعد):

﴿هُوَ الَّذِي يُرِيكُمُ الْبَرْقَ خَوْفًا وَطَمَعًا وَيُنزِلُ السَّحَابَ الثَّقَالَ (۱۲) وَيُسَبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهِ وَالْمَلَائِكَةُ مِنْ خِيفَتِهِ وَيُرْسِلُ الصَّوَاعِقَ فَيُصِيبُ بِهَا مَنْ يَشَاءُ وَهُمْ يُجَادِلُونَ فِي اللَّهِ وَهُوَ شَدِيدُ الْمِحَالِ (۱۳)﴾

ئایه تی ۴۳ی سوپه تی (النور):

﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُزْجِي سَحَابًا ثُمَّ يُؤَلِّفُ بَيْنَهُ ثُمَّ يَجْعَلُهُ رُكَّامًا فَتَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَالِهِ وَيُنزِلُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ جِبَالٍ فِيهَا مِنْ بَرَدٍ فَيُصِيبُ بِهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَصْرِفُهُ عَنِ مَنْ يَشَاءُ يَكَادُ سَنَا بَرْقِهِ يَذْهَبُ بِالْأَبْصَارِ﴾ (۴۳)

ئەم دوو ئایه ته گوزارشته له په یوه ندیی پوونی نئیوان دروستبوونی هه وری قورسی باران یان ته ززه و پوودانی هه وره تریشقه: به که میان هه مووان حەزی پئی ده که ن چونکه خیری پئییه، له کاتی کدا ئه وهی دووهم مایه ی ترسه و ملکه چی بریاری خودای به توانایه. په یوه ندیی نئیوان دوو دیارده که ته واو له گه ل ئه و زانیاریانه ته بایه که ئه مپۆ ئیمه له باره ی کاره بای نئیو که شه وه هه مانه.

سپیهر

به لام دیارده ی سپیهر و گواستنه وهی، له سه رده می ئه مپۆماندا زانینی هۆکاری دروستبوونی بۆته شتیکی ئاسایی ده بینین له م ئایه تانه دا بۆته بابته تی تپرامان:

ئایه تی ۸۱ی سوپه تی (النحل):

﴿وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِمَّا خَلَقَ ظِلَالًا﴾

ئایه تی ۴۸ی سوپه تی (النحل):

﴿أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى مَا خَلَقَ اللَّهُ مِنْ شَيْءٍ يَتَّقِيَاءَ ظِلَالَهُ عَنِ الْيَمِينِ وَالشَّمَائِلِ سُجَّدًا لِلَّهِ وَهُمْ دَاخِرُونَ﴾ (۴۸)

ئایه تی ۴۵ و ۴۶ ی سوپه تی (الفرقان):

﴿أَلَمْ تَرَ إِلَىٰ رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ الظَّلْمَ وَلَوْ شَاءَ لَجَعَلَهُ سَاكِنًا ثُمَّ جَعَلْنَا الشَّمْسَ عَلَيْهِ دَلِيلًا (۴۵) ثُمَّ قَبَضْنَاهُ إِلَيْنَا قَبْضًا يَسِيرًا (۴۶)﴾

دهقه قورئانییه که ئاماژه بۆ په یوه نندییه کانی نیتوان سیبهر و خۆر دهکات، ئه وهش له دهره وهی ههر شتی که په یوه نندی به ملکه چبوونی هه موو مه خلوقیک له به رامبه ر خودا هه یه به سیبهر ریشه وه. له م باره وه پیویسته باس له وه بکه یین که خه لکی سه رده می موحه ممه د (درودی خوی لی بیت) باوه ریان وابوو که گواستنه وهی سیبهر مه رجاره به گواستنه وهی خۆر له پۆژه لاته وه بۆ پۆژئاوا. به لام لیتره دا قورئان ئاماژه بۆ دیارده که دهکات بی ئه وهی هیما بۆ باوه پری سه رده مه که بکات: دهکرا ئه م باوه پری ئه و کات به دریزایی سه ده کانی دوی سه رده می موحه ممه د (درودی خوی لی بیت) ده سخۆشی خه لکی لیکه وتبایه وه و له کۆتاییشدا ده بووه هه لیه کی دیار. هه روه ها قورئان ته نها باس له پۆلی خۆر وه کو ئاماژه یه ک بۆ سیبهر دهکات. لیتره دا ده بینین هیچ نا کۆکیه ک نییه له نیتوان باسکردنی سیبهر له لایه ن قورئان و ئه و زانیارییه نه ی له باره ی ئه م دیارده یه وه له سه رده می نویدا ده یزانین.

جیهانی رووهك و جیهانی گیانله بهر

ئەم بەشە زۆر ئایەت لەخۆدەگرێ کە باس لە ئەسلی ژیان و هەندی لایەنی جیهانی رووهك و چەند بابەتیکی تری گشتی یان تایبەتی پەیوەست بە جیهانی گیانله بهران دەکات. کۆکردنەوهی ئایەتە پەرشوبلاوه کانی قورئان لە پۆلێنکردنیکی عەقلانییدا دەتوانی بیروکە بەکی گشتگیرمان بداتی لەبارە ی پێدراوه قورئانییەکان لە هەموو ئەم بابەتانه.

بە نێسبەت بابەتەکانی ئەم بەشە و بابەتەکانی بەشی دواتر، هەندی کات توێژینه وهی دەقی قورئان بە شیۆه یەکی تایبەت دژوار دەبێت ئەوێش دەگەرێتە وه بۆ دژواری وشەکان. زالبوون بەسەر ئەم دژوارییانە تەنها دوا ی شارەزابوون لە پێدراوه زانستییه کانی تایبەت بە بابەتە باسکراوه کە دیت. زەرورەتی بەراوردکردن لەگەڵ پێدراوه کانی زانست بە شیۆه یەک کە بە تایبەت گرینگی بدات بە بوونه وه ره زیندوووه کان لە رووهك و گیانله بهر و مروؤ، ئەوێش بۆ ئەوهی واتای هەندی وتە ی قورئان لەم بوارانە دا بزائین.

لێره وه دەرکی ئەوه دەکەین کە بۆچی کەسی زانا بریاری نادروستی لەبارە ی هەندی وه رگێرانی ئەم دەستەواژه قورئانییانە دەدات؟ هەمان شت سەبارەت بە تەفسیره کانی کاتی خاوه نه کانیان زانیاری زانستی پێویستییان بۆ تیگە بێشتنی دەق نییه.

(أ) ئەسلى ژيان

ئەم پرسە لە ھەموو سەردەمێکدا مەزھۇم سەرقال کردووە، جا ئەوھى پەيوەست بێت بە خۆيەوھە يان تايبەت بێت بە بوونەوھەر زیندووھەکانى دەوروبەرییەوھە. لێرەدا لە تێروانینى گشتییەوھە لێى دەکۆلینەوھە. بەلام بەشى دووھەم باس لە دۆخى مەزھۇم دەکات کە گەیشتنى بۆ زەوى و زاورێکردنى بابەتى توێژینەوھەگەلێكى چروپەرى زۆر گرینگە.

کاتى قورئان باس لەسەر ئاستى تەواو گشتى باس لە ئەسلى ژيان دەکات ئەوا ئەوھە زۆر بە کورتى لە ئايەتێکدا باس دەکات کە تايبەتە بە دروستبوونى بوونەوھەر کە پێشتر باسماں کرد و قسەمان لەبارەيەوھە کرد.

ئايەتى ۳۰ى سوپەتى (الانبیاء):

﴿أولم ير الذين كفروا أن السماوات والأرض كانتا رتقا ففتقناهما وجعلنا من الماء كل شيء حي أفلا يؤمنون﴾ (۳۰)

لێرەدا ھىچ گومانێک لە چەمكى سەرچاوەکە نییە، دەکری دەستەواژەکە مەبەستى ئەوھە بێت کە ھەموو شتێک سەرچاوەکەى ئاوە وەك ماددەيەكى بنەپەتى و جەوھەرى، يان ئەسلى ھەموو شتێكى زیندوو بریتییە لە ئاوە. ئەم دوو واتايە تەواو لەگەڵ زانستدا کۆکە: ئەوھى بەدیاریکراوى جینگیرە ئەوھە کە ئەسلى ژيان ئاویيە و ئاوە توخمى پیکھێنەرى بەکەمە بۆ ھەموو خانەيەكى زیندوو، ژيانى بى ئاوە مومکین نییە و ناکرێ، ئەگەر گەفتوگۆ لەبارەى ئەگەرى ژيان لەسەر ھەسارەيەك کرا ئەوا بەکەم پرسىار بکری ئەوھە: ئایا ئەم ھەسارەيە بېرى پێويست ئاوى بۆ ژيان تێدایە؟

به پیتی پیدراوه نوییه کان باوه ده کری که کۆنترین بوونه وهره زیندوووه کان سه ر به جیهانی پوووه که وه بووه: قه وزه گه لیک دۆزراوه ته وه که ده گه پیته وه بو پیش سه رده می (کمبری precambrien) واته له کۆنترین خاکی ناسراو. ده بی توخمه کانی جیهانی گیانله بهر که میک دواي نه وه ده رکه وتبی: نه ویش هر له ئوقیانووسه کانه وه هاتووه.

وشه ی ئاو نامازه بو ئاوی ئاسمان ده کات ههروهک واتای ئاوی ئوقیانووسه کان یان هر شله یه کی تر ده گه یه نی. به پیتی واتای یه که م ئاو توخمی پیویسته بو ژبانی هر پوووه کیک.

ئایه تی ۵۲ی سوپه تی (طه):

﴿وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ أَنْزَاجًا مِنْ نَبَاتٍ شَتَّى﴾ (۵۲)

نه وه یه که م دهسته وازه یه له باره ی (جووتیتی) له پوووه کدا و دواتر بو نه م چه مکه ده گه پیتینه وه.

وشه که به واتای دووه می، نه وه ی که واتای (شله) ده گه یه نی بی هیچ دیاریکردنیک، به شیوه نادیاریکراوه که ی بو ده لاله تکردن له دروستبوونی هر گیانله بهرک به کارهاتووه.

ئایه تی ۴۵ی سوپه تی (النور):

﴿وَاللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ مِنْ مَاءٍ﴾

دواتر ده بینین که وشه که ههروه ها به سه ر (سپیرم) یشدا ده چه سپی.

که واته مه بهسته که بریتی بیت له ئەسلی ژیان به گشتی یان ئەو توخمە ی وا دەکات پوهه که کان له خاکه وه بپوین، یاخود مه بهسته که تۆی گیانله بهر بیت، ئەوا هه موو دهسته واژه کانی قورئان له گه ل پیدراوه زانستییه نوێیه کان ته واو ته با و پیکه، له دهقی قورئاندا هه یچ شوینیک بۆ هه یچ ئەفسانه یه ک له و ئەفسانانه نییه که له سه رده می هاتنه خواره وه ی قورئاندا بلآو بوو.

(ب) جیهانی رووهك:

لێره دا ناتوانین به شیوه یه کی گشتی باس له هه موو ئەو دهسته واژه زۆرانه بکه ین که له قورئاندا هه ن و باس له و نیعمه تانه ی خودا ده کەن که په یوه ستن به مۆرکی سوو ده خشانه ی باران که ده بیته هۆی پوواندنی پوهه ک. که واته با له م بابه ته دا سی نایه ت هه لێژیرین.

نایه تی ۱۰/۱۱ سوپه تی (النحل):

﴿هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً لَكُمْ مِنْهُ شَرَابٌ وَمِنْهُ شَجَرٌ فِيهِ تُسِيمُونَ (۱۰) يُنْبِتُ لَكُمْ بِهِ الزَّرْعَ وَالزَّيْتُونَ وَالنَّخِيلَ وَالْأَعْنَابَ وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ (۱۱)﴾

نایه تی ۹۹ سوپه تی (الانعام):

﴿وَهُوَ الَّذِي أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ نَبَاتَ كُلِّ شَيْءٍ فَأَخْرَجْنَا مِنْهُ خَضِرًا نُخْرِجُ مِنْهُ حَبًّا مُتَرَاكِبًا وَمِنَ النَّخْلِ مِنْ طَلْعِهَا قِنْوَانٌ دَانِيَةٌ وَجَنَّاتٍ مِنْ أَعْنَابٍ وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَّانَ مُشْتَبِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ انظُرُوا إِلَى ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَيَنْعِهِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ (۹۹)﴾

ئایه تی ۹ بۆ ۱۱ ی سوپه تی (ق):

﴿وَنَزَّلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً مُّبَارَكًا فَأَنْبَتْنَا بِهِ جَنَّاتٍ وَحَبَّ الْحَصِيدِ (۹) وَالنَّخْلَ
بَاسِقَاتٍ لَهَا طَلْعٌ نَضِيدٌ (۱۰) رِزْقًا لِلْعِبَادِ وَأَخْيَيْنَا بِهِ بُدَّةَ مِيْنَا كَذَلِكَ
الْخُرُوجُ (۱۱)﴾

وئیرای ئەم بایه خپیدانه گشتییانه، قورئان هه ندی بایه خپیدانی تریشی تیدایه که
وردتر باس له بابه ته کان ده کات.

هاوسهنگی له جیهانی رووهك

ئایه تی ۱۹ ی سوپه تی (الحجر):

﴿وَالْأَرْضَ مَدَدْنَا وَأَلْقَيْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ وَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَوْزُونٍ (۱۹)﴾

هههه جوړایه تیی خوراك

ئایه تی ۴ ی سوپه تی (الرعد):

﴿وَفِي الْأَرْضِ قِطْعٌ مُتَجَاوِرَاتٌ وَجَنَّاتٌ مِنْ أَعْنَابٍ وَزَرْعٌ وَنَخِيلٌ صِنْوَانٌ وَغَيْرُ
صِنْوَانٍ يُسْقَى بِمَاءٍ وَاحِدٍ وَنُفِضْلُ بَعْضُهَا عَلَى بَعْضٍ فِي الْأُكُلِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ
لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ (۴)﴾

بوونی ئەم ئایه تانه شیایوی سه رنجدانه، نه وهش بۆ نه وهی سادهیی و
سه نگینی وازه به کارهاتوه کان دیاربخهین، ههروهها باسی نه و باوه پانهش نییه

که نه گونجاوه له گه ل نه و راستیه بنه ره تییانه ی له سه رده می ئیستادا سه لماوه و ساغ بوته وه . به لام نه وه ی زیاتر مایه ی سه رنجدانه نه و دهسته واژه قورئانییانه ن که تایبه تن به زۆربوون له جیهانی پوهه کدا.

زاوژی پوهه ک:

پێویسته باسی نه وه بکه ی ن که زۆربوون و زاوژیکردن له جیهانی پوهه کدا به دوو پێگا ده بیته: پێگایه کی سیکی و یه کیکی ناسیکی. له راستیدا ته نی نه وه یه که م شیایوی نه وه یه ناوی (زاوژی) ی به سه ردا بپری، هه ر نه و پێگایه نه و پرۆسه بایۆلۆژییه دیاری ده کات که ئامانجی ده رخستنی تاکیکی نوێ و هاوشیوه ی نه و پوهه که یه که هیناویه ته بوون.

به لام زاوژی ناسیکی ته نها زۆربوونه، نه و له دابه شبوونی نه ندامیکه وه په یدا ده بی که به جیا بوونه وه ی له پوهه که نه سلویه که گه شه ده کات و ده بیته هاوشیوه ی نه و پوهه که ی لیوه ی په یدا بووه: (گیارمون Guillermond) و (مانگینۆ Mangenoi) نه م زۆربوونه به (حاله تیکی گه شه کردنی تایبه ت) داده نین. نمونه یه کی ساده ش له م باره وه بریتیه له نه مام: واته لقیکی پوهه کیک، چاندنی له خاکیک و ئاودانی به شیوه یه کی گونجاو تاوه کو به هۆی په گی تازه وه نوێ بیته وه. هه ندی پوهه ک نه ندامی تایبه تیان بو نه م مه به سه ته هیه .(با جاریکی تر باسی بکه ی نه وه: دانه ویله نه نجامی پرۆسه ی زاوژی سیکیسه .)

زاوژی سیکیسی به هوی جووتبونی توخمی نیرینه له گه ل توخمی مینه وه ده بی، نه و توخمانهش له پیکهاتهی نوین و له سه ره مان پوهه ک یان به جودا کوبونه ته وه. قورئان ته نها باسی نه م پرۆسه یه ده کات.

ئایه تی ۵۲ی سوپه تی (طه):

﴿وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ أَنْجَاً مِنْ نَبَاتٍ شَتَّى﴾ (۵۲)

(نوج، کویه که ی ازواج) واته جووت، دووان. وشه که بۆ هر شتیک به کاردی که له دووان پیکهاتیبی بۆ نمونه: جووتیک پیللو، به هه مان شیوه بۆ به که یه کیش به کاردی که له نیر یان می پیکهاتیبی.

ئایه تی ۵ی سوپه تی (الحج):

﴿وَتَرَى الْأَرْضَ هَامِدَةً فَإِذَا أَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاءَ اهْتَزَّتْ وَرَبَّتْ وَأَنْبَتَتْ مِنْ كُلِّ نَوْحٍ﴾

بِهَيْج (۵)

ئایه تی ۱۰ی سوپه تی (لقمان):

﴿فَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ نَوْحٍ كَرِيمٍ﴾ (۱۰)

ئایه تی ۲ی سوپه تی (الرعد):

﴿وَمِنْ كُلِّ الْمُرَاتِ جَعَلَ فِيهَا زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ﴾

ئه وه ی زانراوه ئه وه یه که به ری پوهه که نه نجامی پرۆسه ی زاوژی پوهه که بالاکانه که سیستمیکی ناوینه یان هه یه، قوناغی پیش بهر قوناغی گو له به نه ندامه نیرینه (چقل) و نه ندامه مینه یه کانیه وه (هیلکوکه). دوا ی گواستنه وه ی هه لاله

ئەمەى دواىى بەر دەدات ئەویش دواى پىگەيشتنى ئەم دانەوئەيه دەدات. كەواتە
 ھەموو بەرىك ئەندامى نۆيرىنە و ئەندامى مەينەى لەخۆگرتووھ. ئەوھشە ئايەتە
 قورئانىيەكە دەيەوئى بىلئىت.

لەگەل ئەوھشدا پىويستە تىببىنى ئەوھ بەكەين كە بەرى ھەندى پووھك دەتوانئ
 بە بئى گولئ نەپىتئىنراو بەرھەم بدات، ((ئەمانەش برىتئىن لە بەرى (نۆربوونى
 پاكانە – عذرية التوالد) وەكو بەرى مۆز و ھەندى جۆرى ئاناناس و ھەنجىر و
 پرتەقال و ترئى، ئەمەش واتاى ئەوھ نىيە كە ئەم بەرانە لە پووھكى خاوەن
 چالاكى سىكسىيەوھ نايەن.)).

زاوئى كاتئ پووھدات كە تۆو بەرگى دەرەوھى دەكرىتەوھ و دەپوئى. ئەو
 كرانەوھى و دەكات پەگ دەربىت كە لە خاكەوھ پەيدا دەبئى.

ئايەتئك ئاماژە بۆ ئەم پوووانە دەكات:

ئايەتى ۹۵ى سوپرەتى (الانعام):

﴿إِنَّ اللَّهَ فَالِقُ الْحَبِّ وَالنَّوَى﴾

ئەگەر قورئان بوونى ئەم دوو توخمە جووتە لە جىھانى پووھكدا زۆر دووپات
 دەكاتەوھ، ئەوا چەمكى جووتبوون لە چوارچۆوھىكى گشتىترى بئىسنوور تۆمار
 دەكات.

ئايەتى ۳۶ى سوپرەتى (يس):

﴿سُبْحَانَ الَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ وَمِنْ أَنْفُسِهِمْ وَمِمَّا لَا

يَعْلَمُونَ (۳۶)﴾

دہ کریئ گریمانہی زؤر لہ بارہی واتای شتہ کان کہ خہ لک لہ سہ ردمی موخہ مہ ددا (درودی خوی لئ بیت) نہ یاندہ زانی بخریتہ پوو و دہ کریئ ئہ مروؤ بناغہ یان وہ زیفہی جووتبویون لہ شتہ زؤر بچووک یان گہ ورہ کان یان جیہانی زیندہ وەر ان یان جیہانی بیگیان ببینین. گرینگ ئہ وہیہ تیبینی ئہ وہ بکہین کہ لہ قورئاندا شتیک نابینین لہ گہ ل زانستی ئہ مروؤدا ناتہ با بیت.

(ح) جیہانی نازؤل:

لہ قورئاندا چہ ند پرسیکی پە یوہ ست بہ جیہانی گیانلہ بہرہ یہ، ئہ و ش بابہ تی سہ رنجگہ لیکہ کہ وا دہ خوازی بہ راوردیک بکہین لہ گہ ل زانیاریہ زانستیہ نوییہ کان سہ بارہت بہ م خالہ تایبہ تانہ. لیرہ دا باسیک دہ خہینہ پوو ئہ گہ رچی ناتہ و اویشہ لہ بارہی ئہ م بابہ تہ وہ کہ لہ قورئاندا ہاتووہ، خودا ناماژہ بہ خہ لفقردنی ہندی پہ گہ زنی جیہانی گیانلہ بہرہ کات بہ نامانجی ئہ وہی خہ لک سہ رنج لہ نیعمہ تہ کانی خودا بدہن. ئہ م دہ ستہ واژہ یہ وہ کو بناغہ یہ ک بقو خستہ پووی نمونہ یہ ک لہ بارہی ئہ و شیوازی قورئان باسی دہ کات سہ بارہت بہ گونجانی مہ خلوقات کہ ہاوانا ہنگہ لہ گہ ل پیداویستیہ کانی مروؤ بہ تایبہت سہ بارہت بہ جووتیاران.

نایہ تی ۵ بقو ۸ی سوپہ تی (النحل):

﴿وَالْأَنْعَامَ خَلَقَهَا لَكُمْ فِيهَا دِفْءٌ وَمَنَافِعُ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ (۵) وَلَكُمْ فِيهَا جَمَالٌ حِينَ تُرِيحُونَ وَحِينَ تَسْرَحُونَ (۶) وَتَحْمِلُ أَوْقَالَكُمْ إِلَىٰ بَلَدٍ لَّمْ تَكُونُوا بِالْغَيْبِ إِلَّا بِشِقْ

الْأَنْفُسِ إِنَّ رَبَّكُمْ لَرَعُوفٌ رَحِيمٌ (۷) وَالْخَيْلَ وَالْبِغَالَ وَالْحَمِيرَ لِتَرْكَبُوهَا وَزِينَةً وَيَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٨﴾

له پال ئەم بایه خپیدانه گشتییانه، قورئان باس له هندی پیدراو له باره ی چه ند بابه تیکی هه مه جوړ ده کات:

- زاوزیکردن له جیهانی گیانله بهر.
- باسی بوونی هندی گروپی گیانله بهر.
- وردبوونه وه له ههنگ و جالجالۆکه و بالنده کان
- وته یه ک له باره ی نه سلی شیری ناژه له وه.

۱- زاوزیکردن له جیهانی گیانله بهر

زاوزیکردن به شیوه یه کی زۆر کورت له هه ر دوو نایه تی ۴۵ و ۴۶ ی سوپه تی (النجم) دا باس ده کری:

﴿وَأَنَّهُ خَلَقَ الزُّوجَيْنِ الذَّكَرَ وَالْأُنثَىٰ (۴۵) مِن نُّطْفَةٍ إِذَا تُمْنَىٰ (۴۶)﴾

جووت، توخمی جووتبوون هه مان نه و گوزارشته یه که له نایه ته کانی تایبه ت به زاوزیتی پوهه که کان بینیمان. ورده کاری جوان له دیاریکردنی نه و بره که مه ی سپیرمدایه که پیویسته بو زاوزیکردن. له بهر نه وه ی نه و وشه یه ی بو ناماژه دان به شپیرم به کارهاتوه تایبه ته به مرۆف، بویه ئیمه له به شی داهاتوو لیدوانیک له باره ی گرینگی نه م تیبینییه پیشکه ش ده که ی.

۲- بوونی گروپی گیانله بهران

ئایه تی ۲۸ ی سورہ تی (الانعام):

﴿وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا طَائِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ إِلَّا أُمَمٌ أَمْثَالُكُمْ مَا فَرَّطْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّهِمْ يُحْشَرُونَ﴾ (۲۸)

چەند خالئیک لەم ئایە تەدا هەبە پێویستە تەفسیری بکەین. یە کەم: وا دەردە کە ویت کە قورئان باس لە چارە نووسی گیانلە بهران دواى مردنیان دەکات: بە نەسبەت ئەم خالەو هەرە کو پوونە ئیسلام هیچ پێبازئیکى نییە. چارە نووسی گشتی کە وا دەردە کە وئى بابە تی ئێرەبە، دە کرى وە کو چارە نووسی پەها یان چارە نووسی پێزەبى دیاریکراو بە پێکھاتە و سیستمیکی وەزینی وینا بکری کە کۆنترۆلی شیوازی پەفتار دەکات: گیانلە بەر وە لامدانە وە ی بۆ پالئەری دەرەکی هەمە جۆر هەبە و لە وە شدا لە پووی وەزینی هە وە ملکە چی مەرجی تاییە تە.

بە پێی قسە ی (بلاشیر) پافە کاریکی کۆنی وە کو (الرازی) پێی وا بوو کە ئەم ئایە تە واتای هەندى پەفتاری سروشتییانە یە کە گیانلە بهران ستایشی خودای پئى دەکەن... بە لام شیخ (نە بووبە کر حە مزە) لە وەرگێرانی کە ی بۆ قورئان دە لئى: ((ئە و غەریزە یە ی بە پئى حکمە تی خودایی پال بە هە موو بوونە وە ریکە وە دە نئى بۆ ئە وە ی کۆببیتە وە بە مە بە ستی زاوژیکردن و خو پێکخستن لە کۆمە لدا وا دە خوازی کە کاری هەر تاکیک بۆ کۆمە لە کە سوود بە خش بیت.)).

لە م دە یانە ی دواییدا ئەم پەفتارە گیانە وە رییانە بە وردی لیکۆلینە وە یان لە بارە وە کراو و لیکۆلە ران گە یشتوونە تە دۆزینە وە ی بوونی گروپکە لی راستە قینە ی گیانە وە ران. بێگومان لیکۆلینە وە ی ئاکامی کاری هەر گروپیک وای لە

لێکۆله ران کردوه له میژساله وه زه روره تی پێکخستنی به کۆمه له قه بوول بکه ن. به لام به نیهت هه ندی جۆره وه له میژ نییه ورده کاری ئه م پێکخستنه دۆزرا وه ته وه . بێگومان باشترین نمونه ی لێکۆلرا وه و ناسراوترین نمونه : نمونه ی ههنگه که په فتاری به سترا وه ته وه به نا وه کانی (فۆن فریش) و (لۆرینز) و (تینبیرگن) که به م هۆیه وه له سالی ۱۹۷۳ خه لاتی تو بلیان برده وه .

۳- چه ند تیرامانیکی تاییه ت به ههنگ و جالجالۆکه و بالنده

کاتی پسه پۆرانی کۆنه ندای ده مار بیان وه ئی نمونه ی سه رنجپرا کیش له باره ی ئه و سیسته ورده ی کۆنترۆلی په فتاری گیانه به ران ده کات بخه نه پوه ئه وا پهنگه ئه و گیانه به رانه ی زۆر باس بکرین بریتین له ههنگ و جالجالۆکه و بالنده کان (به تاییه تی بالنده کۆچه ره کان). به هه ر حال ده کری جهخت له وه بکرته وه که ئه م سی گروپه نمونه یه کی ئه و په ری جوان له باره ی سیسته م بالوه .

که واته باسکردنی ئه م سییه نه نمونه ییه له جیهانی گیانه به ران له قورئاندا ته وا و هاودهنگه له گه له ئه و مۆرکه گرینگه ی هه ری که له م گیانه به رانه به شیوه یه کی بیۆینه له تیروانینی زانستییدا هه یانه .

ههنگ:

ههنگ بابه تی درێژترین لیدوانه له قورئاندا:

ئایه تی ۶۸ و ۶۹ ی سوپه تی (النحل):

﴿وَأَوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَى النَّخْلِ أَنْ اتَّخِذِي مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا وَمِنَ الشَّجَرِ وَمِمَّا يَعْرِشُونَ (٦٨) ثُمَّ كُلِّي مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ فَاسْلُكِي سُبُلَ رَبِّكِ ذُلًّا يَخْرُجُ مِنْ بُطُونِهَا شَرَابٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ فِيهِ شِفَاءٌ لِلنَّاسِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ (٦٩)﴾

زانینی مه به ست له فرمانکردن به شوینکه وتنی پرتگا کانی خودا به دیاریکراوی دژواره نه گهر شه وه له تیروانینیکی گشتیه وه نه بی. به پشتبه ستن به و زانیاریبانه ی له باره ی ره فتاری هه نگه وه هه مانه، هه موو شه وه ی ده توانی بوتری شه وه یه که لیتره دا سیستمیکی ده ماریی نایاب هه یه که بنه مای ره فتاری حالته ی شه و سی گیانله به ره باسکراوه ی قورئان وه کو نمونه نیشان ده دات. زانراوه که هه نگ هوکاریکی بو دواندن هه یه شه وه ش له پتی سه ماوه. هه نگ به م شیوه یه ده توانی شه و ناراسته یه ی که پیویسته بیگریته به ر و شه و ماوه یه ی شه و گولانه ی لیوه دوره بو شه وه ی شیله یان بمژی، بزانی.

جالجالوکه (دا پیروچکه):

قورئان بو جه ختکردنه وه له ورد و ناسکی لانه که ی، ناماژه بو جالجالوکه ده کات، لانه ی شه و له هه موو ماله کان لاوازتر و بیهیزتره. ده قه که ی قورئان ده لی: شه و ی په ناگه یه کی ناآرامه و ناپاریزراوه، وه کو شه و خه لکه ی که جگه له خودا شتیکی تر ده په رستن.

ئایه تی ۴۱ ی سورہ تی (العنکبوت):

﴿مَثَلُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْلِيَاءَ كَمَثَلِ الْعَنْكَبُوتِ اتَّخَذَتْ بَيْتًا وَإِنَّ أَوْهَنَ الْبُيُوتِ لَبَيْتُ الْعَنْكَبُوتِ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ﴾ (۴۱)

له پاستییدا چنراوی داپیروچکه له داوی ناوریشمی پیکدی که له لایه ن
پژینه کانیوه دهرده درئ و پیوانه ی نه و داوانه زقر لاوازه . مرؤف ناتوانی لاسایی
وردی و باریکایی نه و چنراوه بکاته وه .

زانایانی سروشت له باره ی نه و پلانی کاره یاسابه دهره وه ده پرسن که خانه
ده مارییه کانی نه و گیانله به ره تو ماری کردوه که پتی پی دەدات چنراویکی
نه ندازه یی ته واو دروست بکات، به لام قورئان باس له مه ناکات.

بالتدهکان:

بالتدهکان بابه تی چه ندان ناماژهن له قورئاندا، له به سه رهاته کانی پیغه مبه ران
ئبراهیم و یوسف و داوود و سوله یماندا (سه لامی خویان لی بیت) هاتوه . نه م
ناماژانه په یوه ندییان به بابه ته که ی ئیره وه نییه .

پیشتر نه و ئایه ته ت بینی که له باره ی بوونی گروپی گیانله به رانی زه وینی و
بالتده کانه وه بوو .

ئایه تی ۳۸ ی سورہ تی (الانعام):

﴿وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا طَائِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ إِلَّا أُمَّمٌ أُمَّالُكُمْ مَا قَرَطْنَا فِي
الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّهِمْ يُحْشَرُونَ﴾ (۳۸)

دوو نایه تی تر که ملکه چپی په های بالندان بؤ دهسه لاتی خودا زهق ده که نه وه.

نایه تی ۷۹ ی سوږه تی (النحل):

﴿الْمَ يَرَوْنَ إِلَى الطَّيْرِ مُسَخَّرَاتٍ فِي جَوِّ السَّمَاءِ مَا يُمْسِكُهُنَّ إِلَّا اللَّهُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ﴾ (۷۹)

نایه تی ۱۹ ی سوږه تی (الملك):

﴿أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ فَوْقَهُمْ صَافَاتٍ وَيَقْبِضْنَ مَا يُمْسِكُهُنَّ إِلَّا الرَّحْمَنُ﴾

ته فسیرکردنی هر وشه یه کی هر به کیك له م نایه تانه کاریکی سه خته. نه و ته فسیره ی ده مانده نی گوزارشت به و بیروکه یه ده کات که ده لئی خودا بالنده کانی خستوته ژیر دهسه لاتی خوږه وه. واتای به که می فرمانی (امسک) بریتیه له: دهستی له سه ر شته که دانا، گرتی، شتیکی له دهستی خوږدا هه لگرت.

دهتوانین نه م نایه تانه که په یوه سستبوونیکي پته وی په فتاری بالنده له په یوه ندیی له گه ل دهسه لاتی خودا زهق ده کات وه له گه ل پیدراوه نویه کان نزیك بکه ینه وه، نه و پیدراوانه ی ناستی که مالیی هه ندی جور بالنده ی له پلاندانان بؤ به نامه ی هاتوچویه کانی پوون کردوته وه... بوونی به نامه ی کوزچکردن که له سه ر خشته ی (جینیتیکی) بؤ جانه وهر تو مارکراوه ته نها نه و ده توانی نه و ناراسته زور نالوز و دریزانه شی بکاته وه که بالنده ی که مته من و بی نه زمونی پیشوو و بی هیچ فرمانده یه ک ده یگریته بهر که دواتر له به رواریکی دیاریکراو دیته وه هه مان خال که لیوه ی ده رچووه. بؤ نمونه ئوستاز هامبورگ له کتیبه که یدا (هیز و لاوازی) باس له نمونه به ناویانگه که ی بالنده ی ئوقیانوسی هیمن ده کات که ناوی (Mutton bird) ه که گه شتیکی له شیوه ی ژماره (۸) ی ئینگلیزی ده کات که

ده گاته ماوهی ۲۵۰۰۰ کیلومه تر و شەش مانگ درێژه ده کیشی، ئیستا مایه ی قه بوو لکردنه که پینما یه زۆر ئالۆزه کانی نمونه ی ئەم گه شتانه له سه ر خانه ده مارییه کانی بالنده که تۆمار کراوه .. بێگومان ئەوه به به رنامه نه خشه ی بۆ دانراوه ..

که واته کی نه خشه کیشه که یه ..؟

بنچینه ی پیکهاته کانی شیر ی گیانله بهر

ئایه تی ۶۶ ی سوپه تی (النحل):

﴿وَإِنَّ لَكُمْ فِي الْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً نُسْقِيكُمْ مِمَّا فِي بُطُونِهِ مِنْ بَيْنِ فَرْثٍ وَدَمٍ لَبَنًا خَالِصًا سَائِغًا لِلشَّارِبِينَ﴾ (۶۶)

پیناسه ی قورئان بۆ بنچینه ی پیکهاته کانی شیر ی گیانله بهر ته و او له گه ل پیدراوه کانی زانستی نو ی هاو پیکه . ئەو شیوازه ی ئایه ته که ی پێ ته فسیر ده که ین شه خسییه ، ئەم جوړه ته فسیرانه ته نانه ت نو ییه کانی شی به پای من په سندرکراو نه ماوه . دوو نمونه له م باره وه :

– ته فسیری (ر. بلاشیر) ۱۹۶۶:

((له راستییدا له ئاژه له کانتان نامۆزگارییه ک بو تان هه یه که هه چ گومانیک ی تیدا نییه . له شیریک ی خاوینی به تام تیراوتان ده که ن بۆ که سیک بیخواته وه ، ئەو شیره له هه ناوییدا له نیوان خۆراکی هه رسکراو و خۆینه وه بو تان دیت.))

– ته فسیری ئوستاز (حمید الله) ۱۹۷۱:

((ببگومان له گیانله بهراندایا بابەتیک بۆ تێپامان هەیه. له هەناویدا له نێوان پاشه پۆ و خوینەوه وا دهکهین شیریکی پاک و سازگار بخۆنهوه.))

ئەگەر ئەم دەقانه بخهینه بهردهم هەر پەسپۆرێکی فسیۆلۆجیا ئەوا دەلی که ئەوه نۆر لیل و ناپوونه. به جۆرێک که هەرگیز هیچ سازان و هاوێکیهک له گەل شارەزاییهکانی زانیاری نوێ تەنانهت زانیاری بهراییش پوون ناکاتهوه. ئەم چەند دێره له کتیبی نووسه ره دیاره کانه. بهلام شتیکی نۆر ئاساییه که هەر نووسه رێک هەر چەند شارەزا بیت ئەگەر هەیه تووشی هەلەهێ لێدوان بیت له باره ی بابەتی زانستییهوه ئەگەر لهو بواره دا پەسپۆر نه بێ.

ئەو تهفسیره ی به لای ئیمه وه دروست ده رده که وی بریتیه له: ((له راستییدا ئیوه له گیانله به ره چوار پتیه کانتان زانستیکتان چنگ ده که وی: ئیمه له جهسته ی ئەوانه وه خوار دنه وه به کتان پی ده دهین، واته ئەوه ی له تیکه لاوبوونی نێوان ناوه پۆکی پیحۆله کان و خوینەوه دیت که بریتیه له شیریکی سازگار و خاوین که نۆشکردنی بۆ هەر به کتیک ئاسانه که بیخواته وه.))

ئەم تهفسیره نزیکه له ولێکدانه وه یه له کتیبی (المنتخب فی تفسیر القران الکرم) دا هاتوه که ئەنجومه نی بالای کاروباری ئیسلامی له قاهره بلای کردۆته وه، ئەو تهفسیره پشت به پێدراوه کانی زانستی فسیۆلۆجیای نوێ ده به ستی.

سه بارهت به وشه کانی ئەم تهفسیره به م شیوه یه پوونکردنه وه ده دهین:

گوتم ((ئەوه ی له ناو جهسته یاندايه)) و نه مگوت له هەناویدا یه ههروه کو (ر. بلاشیر) یان ئوستاز (حمیدالله) وه هایان گوت، چونکه وشه ی (بطن) به واتای:

ناوهند یان نیو شتیك دیت، ئەم وشەیهش هیچ واتایەکی توێکاری دیاریکراوی نییه. .که واتە دەلێین: ((ئەوێ لە ناو جەستە یاندا، ئەوێش وا دەردەکه ویت که ته واوله گەل سیاقه که گونجاوه.)).

سەبارەت بە چەمکی (سەرچاوه) ی پێکھاتەکانی شیر ئەوا گوزارشتەکی لە (حرف جری) (من) و واژە ی بەیەکه و بەستنی (بین) دا دەبینین. ئەو پیتە ی دوا یی تەنها نیشانە نییه لە سەر بیرۆکە ی بوونی شتیك لە نیو شتگە لێکی تر یان لە ناویدا، هەر وەک ئەوێ لە تەفسیرەکانی (بلاشیر و حمیدالله) دا دەبینین که بە فەرەنسایێ نووسیویانە، بە لکو نیشانە بۆ پووبە پوو بوونە وێ دوو شت یان دوو کەس.

بۆ ئەوێ لە تێروانی زانستییە وە لە واتای ئەم ئایە تە تێ بگەین دەبێ سوود لە زانیارییەکانی فسیۆلۆجیا وەر بگرن.

ئەو ماددە بنەرەتیانە ی بە گشتی خۆراکی جەستە دا بین دەکەن لە و کارلێکە کیمیایانە وە دین که لە کە نالی هەرسکردنە و پوودە دەن. ئەم ماددانەش لە و توخمانە وە دین که لە ناو پێخۆلەکاندا هەن. کاتی ئەم ماددانە ی لە پێخۆلەکاندا هەن دەگەنە قۆناغی خوارا و لە کارلێکی کیمیایی ئەوا لە پێی دیواری پێخۆلەکانە وە بەرە و سوپی گشتی دەپۆن. ئەم گواستنە وە ی بە دوو پێگا دەکری: یان پاستە و خۆ بە هۆی بۆرییە لیمفاوییەکان یان ناراستە و خۆ بە هۆی سوپی خوین بۆ جگەر portal circulation که ئەو ماددانە بۆ جگەر دەبات و لە وێ هەندی گۆرانیکاری تیدا دەکری، پاشان لە جگەرە وە دەردەچی تاوێ کو دوا جار بچیت بۆ سوپی خوین. بەم شێوە یە هەموو شتیك بە سوپی خویندا تێدە پەری.

پژینه‌کانی مه‌مک پیکهاته‌کانی شیر دهرده‌دهن. ئەم پژینه‌ش خۆراک له به‌رهمه‌کانی هه‌رسکردنی ئەو خۆراکانه وهرده‌گرن که به هۆی خویینی سوپاوه‌وه بۆی دیت، که‌واته خویین پۆلی ده‌ستخه‌ر و گوێزه‌ره‌وه‌ی مادده دهرهاتوه‌کان له خۆراک ده‌گێپۆ و خۆراکده‌ری پژینه‌کانی مه‌مکه که شیر به‌رهم دینن هه‌روه‌کو خۆراکی هه‌ر ئەندامیکی تر ده‌دات.

که‌واته هه‌موو شتیک لی‌تره‌وه پووده‌دات سه‌ره‌تا له پووبه‌پوو بوونه‌وه‌ی ناوه‌پۆکی پیخۆله‌کان له‌گه‌ڵ خویین له هه‌مان دیواری پیخۆله‌دا. ئەم زانیارییه دیاریکراوه ئەم‌پۆ به‌یه‌کتیک له ده‌سکه‌وته‌کانی کیمیا و فسیۆلۆجیای هه‌رس داده‌نری، له سه‌رده‌می پیغه‌مبه‌ر موحه‌ممهد(درودی خوای لی بی‌ت) هه‌رگیز زانراو نه‌بووه. زانیینی ده‌گه‌رپینه‌وه بۆ سه‌رده‌می نوێ. به‌لام دۆزینه‌وه‌ی سوپی خویین کاری (هاری) بووه و به‌نزیکه‌ی دوا‌ی ده‌سه‌ده له هاتنه‌خواره‌وه‌ی قورئان ئەم دۆزینه‌وه‌یه پووی داوه.

ئەز باوه‌پم وه‌هایه که بوونی ئەو ئایه‌ته قورئانییه که ئاماژه بۆ ئەو زانیارییه‌ ده‌کات ناکرێ ته‌فسیریکی وه‌زعییانه‌ی بۆ بکه‌ین، ئەوه‌ش به‌ تیروانین و په‌چاوکردنی دووبی ئەو سه‌رده‌مه‌ی ئەم زانیارییه‌ی تیدا دارپژراوه.

زاوژیی مرۆف

زاوژیی بابه تیگه که نه گهر له نووسراوه کۆنه کان وردبیته وه نووسراویک نادۆزیته وه تیگه یشتنی هه له ی له باره یه وه نه بوویت نه گهر که میکیش بیت. له سه ده کانی ناوه پاست به لکو ته نانه ت له سه رده میکی زۆر دووریش نا، چه ندان نه فسانه به ده وری زاوژیوه ته نرابوو! جا چون وا نابیت به تایبه تی که تیگه یشتن له پرۆسه ئالۆزه کانی زاوژیی له مرۆفی خواستوه تویکاری بزانی و وردبین بدۆزیته وه و ئه و زانسته بنه پره تیپانه دابنیت که زانسته کانی فسیۆلۆجیا و کۆرپه له زانی و له دایکبوون و هیتری لیوه هه لئینجری؟

به لام به نیسبه ت قورئانه وه بابه ته که ته واو جودایه، له چه ندان شوین باس له پرۆسیسه کانی زاوژیکردن ده کات. قورئان قوناهه کانی به وردی و دیاریکراوی باس ده کات بی نه وه ی له خویندنه وه بیدا و ته یه کی هه له ی تی بکه وی. به ده سته واژه ی ساده گوزارشت له وه ده کات که تیگه یشتنی مرۆف بتوانی په ی پی بیات و ته واو ته بایه له گه ل نه و زانیاریپانه ی دوای ماوه یه کی زۆر پاش نه و ده دۆزیننه وه.

نه گهر بابه تی زاوژیکردنی مرۆف له ده یان ئایه تی قورئاندا بی هیچ پیزیه ندییه کی پوون باسکرا بیت نه و قورئان له پتی چه ند و ته یه که وه که هه ر به کتیکیان جه خت ده کاته سه ر خالیك یان چه ند خالیك نه م بابه ته ده خاته پوو. بو نه وه ی بیروکه یه کی گشتگیرمان له باره ی بابه ته که وه هه بی ده بی هه مو نه م ئایه تانه کۆیکه ینه وه، نه وه ش وه کو بابه ته کانی پیشوو که باسمان کرد بو قسه له سه رکردن ئاسانتره.

دوو باره کردنه وهی هه ندی زانیاری:

پتویسته هه ندی زانیاری که له سه رده می دابه زینی قورئان و سه دهه کانی دواتریش نه زانراو بوون لیره دا دوو باره بکهینه وه.

زاوژی مروژ به هوی زنجیره به ک پرۆسه ی هاوبه ش له نیوان هه موو مه مکداره کان پرووده دات. سه ره تای ئه م زنجیره به به پیتاندنی هیلکۆکه به ک له فالوب که له نیوه ی ده وه ی بپنویژی له هیلکه دان جوئ بوته وه. هۆکاری پیتینه ر بریتیه له تقوی پیاو یان به دیاریکراوی سپیرم، به ک خانه ی به ره مهینه ر بو پیتاندن به سه: که واته بو ئه وه ی پیتاندن پروویدات بریکی زۆر که م له م تقواوه به سه که ژماره به کی ئیجگار زۆر سپیرمی تیدا به (له به ک ئاوه اتنه وه ی نیردا ده یان ملیون سپیرم هه به). سپیرم به هوی گورچیله کانه وه به ره م ده هینری و به شیوه به کی کاتی له ئامیری هه لگرتن و له و که نالانه هه لده گیری که له کوتاییدا ده چنه وه بو پیره وه کانی میزه وه، به دریزی ئه م پیره وانه پزینی پاشکۆی جیا جیا هه ن که ده رهاویشته به کی زیده بو سپیرمه که زیاد ده که ن به لام ئه م ده رهاویشته به هیچ توخمیکی پیتینه ری تیدا نییه.

له خالکی دیاریکراوی کۆنه ندامی زاوژی مینه هیلکه ی پیتینه راو هیلانه ده کات، له پتی به کیک له فالوبه کانه وه دپته خوار بو ناو مندالان و له ویدا جیگیر ده بیت، زۆر نابات خۆی به مندالانه وه هه لده واسی و ده چپته نیو ئه ستورایی مندالان و پاشان دوا ی دروستبوونی ویلاش ده چپته نیو ماسولکه که به وه. بو نمونه ئه گه ر هاتوو هیلکه پیتینه راوه که له بری مندالان له فالوب جیگیر بوو ئه وا سکپریه که ده پچری.

کاتی ده توانین کۆرپه له به چاوی ئاسایی ببینین له سه شتوهی پارچه
 گۆشتیک ده ده که وی که سه ره تا ناتوانین هیچ پوآله تیکی مرفانیهی تیدا
 بناسینه وه، به چند قوناغیکی به که به دواي به که و پله پله له م پارچه گۆشته
 گۆرپانکاری پووده دات، په یکه ری ئیسک که ماسولکه ده وری داوه و کۆنه ندای
 ده مار و کۆنه ندای سوپی خوین و هه ناو و هیت دروست ده بن.

ئه وه ئه م زانیارییه به که له گه ل قورئان له باره ی زاوژیوه به راوردی ده که یه ن.

زاوژیکردنی مرفۆ له قورئان؛

که لاله کردنی بیروکه به که له ناوه پۆکی قورئان له باره ی ئه م بابه ته وه کاریکی
 ئاسان نییه . دژواری به که م له وه دایه که وته کانی تاییه ت به زاوژی مرفۆ له
 هه موو قورئاندا په رشوبلاوه، به لام ئه مه دژوارییه گه وه که نییه، ئه وه ی لیته دا
 لیکۆله ر سه رگه ردان ده کات گه رتی وشه کانه .

له راستیدا وه رگه رپان و ته فسیری هه ندی برکه که هیشتا له سه رده می
 ئیستاماندا بلاوه بیروکه به کی ته واو هه له له باره ی ئایه ته کانی تاییه ت به م بابه ته
 ده دات به و زانیایه ی که ده یانخویننه وه، بۆ نمونه زۆریه ی ئه م ته فسیرانه ده لێن
 مرفۆ سه ره تا له (په له خوین) یک یان (پیکه وه نووسان) یک چی ده بی. ئه م وته یه
 زانای پسپۆر له بواری خویدا هه رگیز قه بوولی ناکات: هه رگیز نه سلێ مرفۆ شتیکی
 له م جۆره نه بووه . دواتر ده بینین چۆن ئه و که سانه به هۆی نه بوونی پۆشنبیری
 زانستییه وه ده که ونه ئه م هه له یه وه .

نمونه‌ی ئەم تیبینییه وا دهکات له وه تی بگهین که به ستنه وه‌ی زانیارییه زمانه وانیه کان و زانیارییه زانستییه کان بو تیگه یشتن له وته کانی قورئان له باره‌ی زاوژیوه چهنده گرینگابه تیه کی گه وره‌ی مه به .

قورئان به کهم جار ته رکیز دهکاته سه ره ئه و گورانکارییه به که له دوا‌ی به کانه‌ی کوربه له له مندالدا نا کوتای سکیپی پئیدا تیده په‌پی .

ئایه تی ۶ بو ۸ ی سوپه تی (الانفطار):

﴿عَلِمَتْ نَفْسٌ مَّا قَدَّمَتْ وَأَخَّرَتْ (۵) يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ مَا غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ (۶) الَّذِي خَلَقَكَ فَسَوَّاكَ فَعَدَلَكَ (۷) فِي أَيِّ صُورَةٍ مَا شَاءَ رَكَّبَكَ (۸)﴾

ئایه تی ۱۴ ی سوپه تی (نوح):

﴿وَقَدْ خَلَقَكُمْ أَطْوَارًا (۱۴)﴾

له پال ئەم تیبینییه گشتیه وه ده‌قی قورئان سه رنج به ره و چهنده خالیکی تری تاییهت به زاوژی مرؤه پاده کیشی، ده‌کری به م شیوه به پۆلین بکرین:

۱- پیتاندن به هوی بریکی زۆد که می توواو نه‌نجام ده‌دری.

۲- سروشتی توواوی پیتینه‌ر.

۳- لانه‌کردنی هیلکه‌ی پیتینراو.

۴- گه‌شه‌کردنی کوربه له.

۱- پیتانندن به هوی بریکى زور که می تۆواوهوه

قورئان ئەم زانیارییه ۱۱ جار دووباره دهکاتهوه به بهکارهیتانی ئەم تهعبیره که دهیبینین له:

نایه تی ۷ی سوپه تی (النحل):

﴿خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ﴾

نطفه: وشه که له (فعل)یکهوه هاتوه به واتای: پڑا، دلۆپا، تکا، وهکو نامازه که کیش بۆ ئەو ناوهی دواى به تالکردنی له سه تلدا ده میتنیه وه. که واته هیمایه بۆ بریکى زۆر که می شله یه ک، لیره وه واتای دووه می ده بیته (دلۆپه ناویک). مه به ست لیره دلۆپیک له ناوی نیرینه یه (تۆواو). بۆیه هه مان ئەم وشه یه له نایه تیکى تر دا به وشه ی (منی - تۆواو) ده به ستریته وه:

نایه تی ۳۷ی سوپه تی (القیامة):

﴿أَلَمْ يَكْ نُطْفَةَ مِنْ مَنِيٍّ يُمْنَى (۳۷)﴾

نایه تیکى تر هه یه نامازه به وه ده کات که تۆواوه که له (قرار)یک داده نری. ئەم (قرار)هش هه روه ک ته واو پوو نه هیمایه بۆ کۆنه ندایى زاو زی.

نایه تی ۱۳ی سوپه تی (المؤمنون):

﴿لَمْ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةَ فِي قَرَارٍ مَكِينٍ (۱۳)﴾

سیفه تی (مکین) که ده قه که وه سفی (قرار)ی پى ده کات ته عبیر له بیرۆکه ی شوینی جیگیر ده کات. له هه ر باریکدا بیت مه به ست لیتی ئەو شوینه یه له

کۆنه‌ندامی دایک که مرۆف تئیدا گه‌شه ده‌کات. به‌لام ئه‌وه‌ی گرینگه به‌تایبه‌تی جه‌ختی لی بکرتت‌وه بریتیه له‌و زانیارییه له‌باره‌ی برێکی که‌می پئویست بۆ پیتاندن که ته‌واو ته‌با و هاوڕیکه له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌ی ئه‌مرۆ ئیمه ده‌یزانین.

۲- سروشتی تۆواوی پیتینه‌ر

قورئان ئه‌م تۆواوه که پیتاندن مسۆگه‌ر ده‌کات به‌ چهند سیفه‌تیکی ئه‌وتۆ باس که شیاوی لیکۆلینه‌وه‌یه:

(أ) (م‌نی - تۆواو) هه‌روه‌ک پئشتر دیاریمان کرد(ئایه‌تی ۳۷ی سوپه‌تی القیامة).

(ب) (ماء دافق - ئاویکی به‌ته‌وژم): ﴿خُلِقَ مِنْ مَّاءٍ دَافِقٍ (۶)﴾ (ئایه‌تی ۶ی سوپه‌تی الطارق).

(ج) (ماء مهین - ئاویکی بئیرخ): (ئایه‌تی ۲۰ی سوپه‌تی المرسلات، ئایه‌تی ۸ی سوپه‌تی السجدة).

ده‌کری سیفه‌تی (مهین) ته‌فسیر بکه‌ین نه‌ک وه‌کو خودی تۆواوه‌که به‌لکو به‌ هۆی ده‌رچوونی له‌ کونی میزه‌وه، که‌واته ئه‌و له‌و پئیه‌وه دیت که میزی لیوه دیته‌ده‌ری.

(د) ((امشاج)) تیکه‌له: ﴿إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ أَمْشَاجٍ﴾ (ئایه‌تی ۲ی سوپه‌تی (الانسان)).

زۆرێك له لێكدەرەوانی قورئان وەكو ئوستاد (حمیدالله) پێیان وایه كه مەبەست له م تێكه‌ڵه‌یه په‌گه‌زی نێر و په‌گه‌زی مێیه. نووسه‌ره كۆنه‌كانیش هه‌روا بوون، چونكه ئه‌وان كه‌مترین بیهۆكه‌یان له‌باره‌ی فسیۆلۆجیای پیتانندن و دۆخی پیتانندی بایۆلۆجی له‌ لایه‌ن مێینه‌وه نه‌بوو، وایان داده‌نا كه وشه‌كان ته‌نها ئاماژه بۆ كۆبوونه‌وه‌ی هه‌ردوو په‌گه‌زه‌كه ده‌كات.

به‌لام موفه‌سیره نوێیه‌كان وەكو خاوه‌نی (المنتخب) كه ئه‌نجومه‌نی بالایی كاروباری ئیسلامی له قاهره‌ به‌لاوی كردۆته‌وه له‌م شیوازه‌ لاده‌ده‌ن و پێیان وایه كه دلۆپێك تۆواو ((خاوه‌ن چه‌ند توخمێکی جۆراوجۆر)) ه. ته‌فسیری (المنتخب) ورده‌کاری زیاتر له‌وباره‌وه نادات به‌لام به‌ پای من تیبینییه‌که‌ی ته‌واو به‌جێیه.

که‌واته توخمه جیاوازه‌کانی تۆواو چین؟

تۆواو له چه‌ند ده‌ردراویکی جیاواز پێکدێت که له‌م پزێنانه‌وه دین:

(أ) جووته‌ گه‌وه‌که (ده‌ردراوی پزێنه‌زاوێتی نێرینه‌ سپێرمی تێدایه، ئه‌و

سپێرمه‌ش خانه‌یه‌کی درێژکۆله‌ی کلکداره و له‌نیو شله‌یه‌کدا مه‌له ده‌كات).

(ب) کیسه‌ تۆواوه‌کان: ئه‌م ئه‌ندامانه تۆواوه‌کان هه‌لده‌گرن و که‌وتۆته‌ نزیک

په‌رۆستاتا و ده‌ردراویکی تاییه‌ت ده‌رده‌ده‌ن به‌لام هه‌یج توخمێکی پیتینه‌ریان تێدا نییه.

(ج) په‌رۆستاتا: شله‌یه‌ک ده‌رده‌ده‌ت که چه‌ری توند و بۆنیکی تاییه‌ت ده‌ده‌ت به

تۆواو.

(د) ئەو پزئێنانهی پاشکۆی پزێهوهکانی میزن: بریتین لەو پزئێنانهی ناسراون بە (کوپیپر Cooper) یان (میری mery) که شلەیهکی پەوان دەردەدەن، هەرەها پزئێنەکانی (لیتری litre) که ماددەیهکی لینج دەردەدەن.

ئەو هەش ئەم تیکەلانی (أمشاج) که وا دەردەکهوێ قورئان لەبارەیانەوه دەدوێ.

بەلکو لێره دا زیاتر لەمەش هەیه: ئەگەر قورئان لەبارە ی شلەیهکی پیتینەر که لە توخمی جیا جیا پیکدی دەدوێ، ئەوا سەرنجمان بۆ ئەوه پادەکیشی که وه چە ی مروژ بە هۆی شتیکه وه که ده کری له م شلەیه ی دەربینین بەرده وامی هەیه. ئەمەش واتای ئایەتی ۸ ی سوپەتی (السجده) یه:

﴿ثُمَّ جَعَلَ نَسْلَهُ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ مَاءٍ مَهِينٍ (۸)﴾

سلاله: وشه که واتای (شتیکی دەرھینراو یان لە شتیکی تر دەرھاتووه) ده گه یه نی، یان (باشترین و جوانترین به شی شتیك). شیوازی تهفسیره که هەر چۆنیک بیت مه بهسته که بریتیه له به شیک له گشت.

ئەو هێ ده بیته هۆی پیتاندنی هیلکۆکه و زاوێ دهسته بهر ده کات بریتیه له خانه یه کی زۆر درێژ که درێژییه که ی به پێوه ی ۱: ۱۰,۰۰۰ ملم ده پێوړی. یه ک توخمی نیو ده یان ملیۆن که له دۆخیکی ئاساییدا له پیاویکه وه دەرده چی ده توانی بجپته ناو هیلکۆکه وه ((ده کری بخه ملینین که له دۆخیکی ئاساییدا له اسم سیجای تۆواودا ۲۵ ملیۆن سپێرم هه یه، ئەوه له کاتی کدا که له هەر ئاوهاتنه وه یه کی پیاودا چه ندان سه نتمه تر سیجا تۆواو هه یه). ژماره یه ک زۆر له رێگا ده میتنه وه و ناتوانن ئەو رێگایه بپرن که له (زی) وه له پێی بۆشایی و

فالوبه وه دهگاته هیلکۆکه . که واته به شیکی زۆر بچوک که له تۆواو ده رچوه و پیکهاته یه کی ئالۆزی هه به چالاکیه که ی سه رکه وتوانه ئه نجام ده دات .

چۆن واقورماو نه بین له به رده م ئه و هاوړیکی و سازانه ی له نیوان قورئان و زانیاری زانستیدا هه به ! .

۳- لانه کردنی هیلکۆکه له کۆنه ندای زاورۆی مینه

هیلکۆکه دوا ی ئه وه ی ده پیتتیری دینه خوار ی بۆ ئه وه ی له بۆشایی مندالدان لانه بکات ئه وه ش پنی ده گوتری لانه کردنی هیلکۆکه . قورئان مندالدان ئه و شوینه ی هیلکۆکه ناوده نی شوین .

ئایه تی ۵ سوپه تی (الحج):

﴿وَتَقْرَأْ فِي الْأَرْحَامِ مَا نَشَاءُ إِلَىٰ آجَلٍ مُّسَمًّى﴾

جیگه ریبونی هیلکۆکه به هوی چهند دریزبوونه وه یه کی راسته قینه وه دینه دی ، هه ره کو تۆویک که ره گه کانی بچینه نیو زه و بیه وه ئه ویش له دیواری مندالدانه وه ئه وه ی پتیویست بیت بۆ گه شه کردنی کۆرپه له وه ری ده گرت . ئه م دریزبوونه وانه وا له هیلکۆکه ده کات به مندالدانه وه بلکی . . . میژووی زانینی ئه م زانیاریانه بۆ سه رده می نو ی ده گه رینه وه .

قورئان پینج جار نامازه بۆ ئه م پتیه لکان و خۆپتیه هه لواسینه ده کات : یه که م جار له ئایه تی ۱ و ۲ سوپه تی (العلق):

﴿اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ (۱) خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ (۲)﴾

علق: وشه که ناماژه بو شتیک دهکات که هه لده واسی (به شتیکه وه گیرده بی).
 نه وه واتای یه که مه. په له خوینیش واتایه که هر له م واتایه وه رگیراوه. نه مه زور
 له ته فسیره کان ده بینین به لام نه مه راست نییه و ده بی وریای بین: مرؤه هه رگیز
 به قوناغی په له خویندا تینا په پی. هه مان شت به سهر ته فسیریکی تر دا ده سه پی
 که بریتیه له ((پیوه نووسان)). نه وه واژه یه کی ناراسته. واتای یه که می وشه که
 واته شتیک هه لده واسی و گیرده بی نه وا واتایه یه که ته واو له گه ل واقیعی چه سپاوی
 نه مرؤدا ریک و ته بایه.

قورئان نه م زانیارییه له چوار نایه تی تر دا باس دهکات و له و گورانکارییه یه ک
 له دوا یه کانه ده دوی که سهرتا له دلۆپه تقواویکه وه ده ست پی دهکات تا
 کوناییی سکپری.

نایه تی ۵۱ سوپه تی (الحج):

﴿فَإِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ﴾

نایه تی ۱۴ سوپه تی (المؤمنون):

﴿ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً﴾

نایه تی ۶۷ سوپه تی (غافر):

﴿هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ﴾

نایه ته کانی ۲۷ و ۲۸ سوپه تی (القیامة):

﴿أَلَمْ يَكْ نُطْفَةٍ مِنْ مَنِيِّ يُمْنِي (۲۷) ثُمَّ كَانَ عَلَقَةً فَخَلَقَ فَسَوَّى (۲۸)﴾

ئەو ئەندامەى سىکپى پى دەبىت قورئان بە وشەيەكى عەرەبى وەسفى دەكات
 كە ئەمپۆ ئامارەيە بۆ مندالدان ھەروەك بينيمان. لە ھەندى ئايەتیش ناوى دەنيت
 (قرار)..(ئايەتى ۱۲ى سوپەتى المؤمنون و ئايەتى ۲۱ سوپەتى المرسلات)..

۴- گەشەکردنى كۆرپە لە لە مندالدا

گەشەکردنى كۆرپە لە لە مندالدان ھەروەكو قورئان باسى دەكات تەواو ھارپىك
 و تەبايە لە گەل ئەو ھى ئەمپۆ ئيمە لە بارەى قوناغەكانى گەشەکردنى كۆرپە لە وە
 دەيزانين، ئەم وەسفەش ھىچ قسەيەكى وەھاي تيدا نيبە كە زانستى نوئى بتوانى
 پەخنەى لى بگرى.

كاتى قورئان دەلى كۆرپە لە دواى قوناغى پيۆھلكان بە قوناغى (گۆشتپارە -
 مضغە) دا دەپوات پاشان دواى ئەو پيکھاتەى ئيسكى داپۆشراو بە گۆشت
 دەرەكەوى...ئايەتى ۱۴ى سوپەتى (المؤمنون):

﴿مَّمْ خَلَقْنَا الطُّفْلَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا
 الْعِظَامَ لَحْمًا﴾

المضغۃ: ئامارەيە بۆ شتىك كە وەك پشكە گۆشتىك وايە، گۆشتەكە واتا
 گۆشتىكى تازە و گەش. ئەم جياکردنە وەيە پيۆستى بە ئاوپلیدانە وە ھەيە.
 كۆرپە لە لە قوناغى بە كەمى گەشەکردنیدا بارستەيەكى گچكە بە وەكو پشكە
 گۆشتىك دیتە بەرچاؤ. پەيكەرى ئيسك لە ناو ئەم بارستەيە دا گەشە دەكات. دواى
 ئەو ھى ئيسكە كان دروست بوون بە ماسولكە دادەپۆشرتن: ماسولكە لە گەل وشەى
 گۆشت دەسازى.

زانراوه که هندی بهش له میانهی ماوهی گه شه کردنی کورپه له دا وه ها دیته بهرچاو که له گه ل نه و شیویه ی مروژ له دواپوژ وه ریده گری نه گونجاوه، له کاتیکیا هندی بهشی تر هاوگونجاوی به کترن.

ئوهش واتای وشهی (مخلوق) ه که به واتای دروستکراو به پیزه ده گه یه نی. نایه تی ۵۱ سوپه تی (الحج):

﴿فَإِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ مِنْ مُضْغَةٍ مُخَلَّقَةٍ وَغَيْرِ مُخَلَّقَةٍ﴾

هه روه ها قورئان باس له ده رکه وتنی هه سته کان و هه ناویش ده کات:

نایه تی ۹۱ سوپه تی (السجدة):

﴿وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ﴾

هه روه ها ئاماژه بو دروستبوونی (په گه ز) یش ده کات:

نایه تی ۴۵ و ۴۶ سوپه تی (النجم):

﴿وَأَنَّهُ خَلَقَ الزُّوجَيْنِ الذَّكَرَ وَالْأُنثَىٰ (۴۵) مِنْ نُطْفَةٍ إِذَا تُمْنَىٰ (۴۶)﴾

هه روه ها نایه تی ۱۱ سوپه تی (فاطر) و نایه تی ۳۹ سوپه تی (القیامة) باس له دروستبوونی په گه ز ده کات.

هه روه کو گوتمان ده بی هه موو ئه م وتانه ی قورئان له گه ل نه و زانیاریانه ی بهراورد بکرین که له سه رده می نویدا ساغ بوونه ته وه، ریککه وتنی وته کانی قورئان له گه ل زانیارییه نوییه کان پوون ده بیته وه، به لام نه وهش گرینگه که بهراورد بکرین به باوه پی گشتی که له م باره وه له سه رده می هاتنه خواره وه ی قورئان باو بووه

تاوه کو تی بگهین که هاوسه رده مانى ئه و ماوه یه تا چ راده یه ک له هه بوونی ئه و زانیارییه نهی قورئان له باره ی ئه م پرسانه وه ده یانخاته پوو دووربوونه . که مترین گومانى تیدا نییه که ئه و هاوسه رده مانه له و سه رده مه دا ته فسیری ئه و سه رده مان نه زانیوه وه ک ئه وه ی ئه مپۆ ئیمه ده یزانین، ئه وه ش چونکه پیدراوه کانی زانیاریی نوێ بۆ ته فسیرکردنی کۆمه کیمان ده کات. له راستیدا پسپۆران له باره ی ئه م پرسانه وه تا راده یه ک تاوه کو سه ده ی تۆزده م زانیارییه کی پوونیان نه بوو.

به دریتزایی سه ده کانی ناوه راست ئه فسانه و بیروبوچوونی تیۆری که هیچ بنه مایه کیان نه بوو ریئسای باوه ره جیاوازه کانی ئه م بابته بوون، به لکو چه ندان سه ده دوای سه ده کانی ناوه راستیش هه ر به رده وامییان هه بوو.

قۆناغی به کلاکه ره وه له میژووی کۆرپه له زانی به قسه یه کی هارفی ده سته پیکرد که له سالی ۱۶۵۱ گوتی که هه ر شتیکی زیندوو یه که م جار له هیلکۆکه وه دیت و، کۆرپه له ش پله پله و به ش دوای به ش دروست ده بی، له م سه رده مه دا زانستی تازه له م بابته دا سوودی زۆری گه یاند ئه ویش به داهینانی وردبین که به ماوه یه کی له سه رده می پێشوو داهینرا بوو، وێرای ئه وه ش مشتومر له باره ی پۆلی هه ر یه که له هیلکۆکه و تۆواو گه رم بوو. (بوفون) زانای گه وره ی سه روشتییه کان سه ر به لایه نگرانی بیروکی هیلکۆکه بوو. هه روه ها له نیویاندا (بۆنیت) هه بوو که داکوکی ده کرد له تیۆری تیکه لاوبوونی تۆوه کان، ئه و تیۆره ده لێ: هیلکه دانی میننه یان په گه زی مرۆژ تۆوی هه موو بوونه وه ره مرۆبیه کانی تیدا بووه و چوونه ته نێو یه کتره وه. ئه م گریمانه یه له سه ده ی هه ژده هه ندی لایه نگری کرا.

قورئان زیاتر له هه زار سال به ر له م سه رده مه که باوه ره وه همییه کان باو بوو خه لکی فیکرد، و ته کانی قورئان له باره ی زاوژی مرۆفه وه به چه ند واژه یه کی

ساده گوزارشت له چند راستیهکی سهرهتایی دهکات که بۆ زانینی سهدان سال خهرج کرا.

قورئان و پهروهدهی سیکسی:

سهردهمی ئیستامان پیتی وایه که له هه موو بوارهکاندا دۆزینهوهی زۆری ئه نجام داوه. وا گومان ده بات که له باره ی پهروهدهی سیکسیه وه شتی نوئی پیشکهش کردوه و کردنهوهی ده رگاگان بۆ لاوان تا گرفتهکانی ژیان بزنان له دهسکهوتهکانی سهردهمی نوئییه و سهدهکانی پیشوو سه بارهت به م بابه تانه تاریکاییهکی نووتهک بووه و زۆر تکیش ده لئین ئایینهکان بی دیاریکردن له مه بهر پرسن.

به لام هه موو ئه مانه ی خستمانه پوو به لگه یه بۆ ئه وهی که له وه ته ی چوارده سه ده له مه و به ره وه چهندان پرسی تیۆری له باره ی زاوژی مروفه وه بۆ زانیاری خه لک خراوه ته پوو ئه وهش به پیتی توانا چونکه زانیاری توئیکاری و فسیؤلۆجی نه بووه که پئی بدات به تیروته سه لی باس له م بابه تانه بکری. به کارهیتانی زمانیکی ساده بۆ ئه وهی گوئگرانی په یامه که تیی بگه ن پئویست بوو تا وه کو له وه بگه ن که ده وتری.

په یامه که لایه نه کرده نییه کانیشی فه رامۆش نه کردوه. ئیته له قورئاندا سه بارهت به ژیانی کرده یی و تاییهت به ره وتاری سیکسی که پئویسته خه لک په یره وی بگه ن له هه موو دۆخیکی ژیاناندا ورده کارییه کی زۆر ده بینین. قورئان ژیانی سیکسی پشتگوئی نه خستوه. دوو ئایه تی قورئان هه یه تاییهت به ژیانی

سینکسی. قورئان ئەمە بە واژه گەلیک باس دەکات که وردەکاری و شەرمی پێویست بۆ ئەم بابەتە بەیەکەوه دەبەستیتەوه. کاتی سەیری تەفسیری ئەم دوو نایەتە دەکەین بەکەم شت که سەرئەج پادەکێشی جیاوازی نیوانیانە.

لە بەردەم تەفسیری ئەم دوو نایەتەدا زۆر پارا بووم و قەرزاری ئەو تەفسیرە (د.عەبدولکەریم جیروی) ئوستازی پێشووێ کۆلیژی پزشکی بەیروتم که ئیستا دەبخەمەپوو.

نایەتی ۶ و ۷ی سوپەتی (الطارق):

﴿خُلِقَ مِنْ مَّاءٍ دَافِقٍ (٦) يَخْرُجُ مِنْ بَيْنِ الصُّلْبِ وَالتَّرَائِبِ (٧)﴾

دەقەکی قورئان نامازە بۆ شوینی سینکسی پیاو بە وشە (صلب) دەکات، بەلام بۆ شوینی سینکسی ژن لە وشە (الترايب) که وشەیکێ کۆیە نامازە بۆ دەکات.

ئەم تەفسیرە زۆر جیاوازه لەگەڵ ئەو تەفسیرە نووسەرە فەرەنسی و ئینگلیزییەکان دەیدەن که دەلێن: ((مروؤ له شلهیهکی بلاو دروست بووه که له نێوان بربیره پشتم و ئیسکهکانی سینگه وه دیته دهری)). ئەم تەفسیرە بە شێوەیەکی تەواو مایە تیگەبشتن نییە.

دەستەواژه قورئانییەکان نامازە دەکەن بۆ پەفتاری پیاوان لە پەیوەندی کارێگریان لەگەڵ ژنەکانیان لە دۆخی جیاوازدا.

بەکەم جار پێنمایی هەیه بۆ پەوتاری پێویست لە ماوهی بێنۆژیدا، هەردوو

نایەتی ۲۲۲ و ۲۲۳ی سوپەتی (البقرة) نامازە بۆ ئەوه دەکات:

﴿وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ أَذَىٰ فَاعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّىٰ يَطْهُرْنَ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ (۲۲۲) نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأَثُوا حَرْثَكُمْ أَنَّىٰ شِئْتُمْ وَقَدِّمُوا لِأَنفُسِكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ مُلَاقُوهُ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ (۲۲۳)﴾

سه ره تاي ئەم دەسته واژه يه واتايه كي ته واو پوونی هه يه: سه رامکردنی په یوه ندیی سیکسی له گه ل ژنیکی سه یزدار مه سه له یه کی برپاوه ته وه. به شی دووه می ناماژه بۆ نه و کێلگه یه ده کات که هیشتا تۆی پتوه نه کراوه. که واته دهسته واژه که به شیوه یه کی ناراسته وخۆ و به وینه یه کی مه جازی جهخت له نه و گرینگیه ده کاته وه که پتویسته لای مروژ پوون بیت که نامانجی کوتایی په یوه ندیی سیکسی بریتیه له مندال خستنه وه، رسته ی کوتایی ناموژگاریه کی تیدایه وا درده که وی که تاییه ته به پیشه کیه کانی په یوه ندیی سیکسی.

پینمایه کانی ئیره خاوهن موژکیکی گشتین – به بۆنه ی ئەم ئایه تانه وه هندی که س له باره ی گرفت ی رینگرتن له سکپری ده پرسن: قورئان نه لیره و نه له هیچ شوینیکی تر ناماژه یه کی بۆ نه وه تیدا نییه. هه روه ها له قورئاندا هیچ ناماژه یه ک بۆ له باربردن نییه، به لام زۆریک له وه دهسته واژانه ی پشتر له باره ی گۆرانکاریه یه ک له دوا ی یه که کانی کۆرپه له باس کران ته واو پوونن که مروژ سه ره تاي دروستبوونی به قوناغیک ده ست پی ده کات که وهک (العلقه) یه ک وایه، که واته له م دۆخه دا پیزگرتنی که سی مروژ خۆی ده سه پینی، ئەم پیزگرتنه ی قورئان زۆر جهختی لی ده کاته وه ریشه ییانه سه رکۆنه کردنی له باربردنه. ئەم هه لویسته ش هه لویستی هه موو ئایینه کانی یه کتا په رستییه له م سه رده مه ی

له مانگی رهمه زاندا تهنها له شهودا و له کاتی بی پۆژوویدا پئی به په یوه ندیی سیکسی دراوه. نایه تی تاییهت به مانگی رهمه زانیش بریتییه له: نایه تی ۱۸۷ی سوپه تی (البقرة):

﴿أَحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ فَالآنَ بَاشِرُوهُنَّ وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ﴾

به پیچه وانه ی شهوه، بۆ حاجییانی له کانی پۆژه رهمیه کانی چه جدا هیچ هه لاواردنیک نییه. نایه تی ۱۹۷ی سوپه تی (البقرة):

﴿فَمَنْ قَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ﴾

که واته چه رامکردنه که به کلاکه رهوه به ههروه که چه رامکردنی راو و شه پر و هیت له م ماوه یه دا.

به بۆنه ی ته لاقه وه قورئان جاریکی تر نامازه بۆ بیئویژی دهکات: نایه تی ۴ سوپه تی (الطلاق):

﴿وَاللَّائِي يَئْسَنَ مِنَ الْمَحِيضِ مِنْ نِسَائِكُمْ إِنْ ارْتَبْتُمْ فَعِدَّتُهُنَّ ثَلَاثَةَ أَشْهُرٍ وَاللَّائِي لَمْ يَحِضْنَ وَأُولَاتُ الْأَحْمَالِ أَجَلُهُنَّ أَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ﴾

ئه و ماوه یه ی که لییره دا نامازه ی بۆ کراوه بریتییه له و ماوه یه ی ده که ویتته نیوان راگه یاندنی ته لاق تا ئه و کاته ی ده بیته راستی. ئه و ژنانه شی قورئان له باره یانوه ده لی له بیئویژی بیه یوا بوون مه به ست لییان ئه وانن که گه یشتونه ته ته مه نی بیئومییدی واته به هوی به ته مه نداچونه وه چه یزیان

نه ماوه . قورئان وه كو خۆپاریژییهك ماوهی سی مانگی بۆ داناون . دواى ئه و
ماوهیه ئه و ژنانه ته لاقدر اوانه ی بینویژیان نه ماوه شوو بکه نه وه .

سه بارهت به م ژنانهش كه هیشتا بینویژ نه بوون یان سكهپن ته لاقى پاستى
ته نها دواى دانانى سكه كه یان ده بی .

هه موو ئه م یاسایانه له گه ل پیدراوه فسیۆلۆجییه كان ته واو پێك و ته بایه .
زیده بارى ئه مه ده توانین له قورئاندا له ده قه گه لیكى تایبهت به بیوه ژنبوون هه مان
بریارى یاسایی دروست ببینین .

به پێى هه موو ئه م وته تیوریانه ی تایبهت بوون به زاوژى و ئاراسته ی كرده یی
كه قورئان سه بارهت به ژيانى سێكسى ژن و میرده كان دایده پێژى تیبینى ئه وه
ده كه ین كه هیهچ یه كێك له م وتانه ی هینامان له گه ل پیدراوه كانى زانیارییه نوییه كان
و دهره نجامه كانى ناكوکی نییه .

ریوایه تهکانی قورئان و ریوایه تهکانی تهورات

چاوپیداخشاندنیک گشتی

خوینہری قورئان ژمارہیہک گرینگ لہو بابہ تانہ دہبینی کہ تہورات خستونہ تہ پوو. بابہ تہ کان بہر لہ ہموو شتیک ریوایہت و گپرانہ وہی تاییہت بہ پیغہ مہران و پاشایانی ئیسرائیلن: نوح و ئیبراہیم و ئیلیا و یونس و ئہییوب و موسا و تالوت و داوود و سولہ یمان، تہنہا باس لہ ریوایہ تہ سہرہ کییہ ہاوبہ شہکان دہکین و ئہوانہی تہنہا ئاماژہیہکی پاگوزہریان پتکراوہ پشتگویی دہخہین: پاشان دواي ئہوہ بہ شیوہیہکی نہوعی ریوایہ تہکانی تاییہت بہ پووداوہ گہورہکان باس دہکین: بۆ نمونہ دروستکردنی ئاسمانہکان و زہوی و دروستکردنی مروژ و لافاوہک و دہرچوونی موسا. پاشان لہ کوتاییدا ئہوہی پھیوہندی ہییہ بہ مسیح و دایکی، ئہوش لہ چوارچیتوہی پھیمانی نویدا(ئینجیل).

بہراوردکردنیک لہ نیوان قورئان و ئینجیلہکان و زانیاریہ نوییہکان

سہبارہت بہ پتکگرتنی نیوان قورئان و ئینجیلہکان یہکہ مجار دہبی تیبینی ئہوہ بکہین کہ ہیچ بابہتیک لہ بابہ تہکانی ئینجیلہکان نییہ کہ لہ پوانگی زانستیہوہ پرخنہی وروژاندبیت لہ قورئاندا نہبیت — لہ بہشی دووہمی ئہم کتیبہدا ئاماژہمان پتیدا.

مسیح لہ قورئاندا بابہتی گہلک ئاماژہیہ. بۆ نمونہ: راگہ یاندنی لہ دایکبوونی مہریہم بۆ باوکی، راگہ یاندنی پہرجووی لہ دایکبوونی مہسیح بۆ مہریہم، سروشتی مہسیح کہ پیغہ مہریک شوینی یہکہم لہ نیو پیغہ مہراندا دہگری، سیفتی و ہکو

مه‌سیح، نه‌و نیگایه‌ی پټی مروؤفی ناراسته کرد و پالپشت و هم‌وارکاری ته‌وړاتیش بوو، مژده‌دان و قوتابیه‌کانی و په‌رجووه‌کانی و هه‌لکشانی دواجاری بۆ لای خودا و پۆلی له پۆزی دوايي و ..هتد..

سوږه‌تی (ال عمران) و سوږه‌تی (مریم) برکه‌گه‌لیکی درټیزیان بۆ خټزانی مه‌سیح ته‌رخان کردوه. نه‌م دوو سوږه‌ته له‌دایکبوونی مه‌ریه‌م دایکی مه‌سیح، ته‌مه‌نی مندالی، بوونی به‌دایک به‌ شیوه‌یه‌کی یاسابه‌ده‌ر ده‌گټنه‌وه. مه‌سیح هه‌میشه له قورئان به‌(کوپی مه‌ریه‌م) ناو ده‌بری. قورئان به‌ شیوه‌یه‌کی بنجیانه نه‌ژادی مه‌سیح ده‌باته‌وه سهر دایکی، نه‌وه‌ش شتیکی ته‌واو لوژیکیه‌ چونکه مه‌سیح هیچ باوکیکی بایؤلوجی نییه.

قورئان له میانه‌ی نه‌ژادی دایکیه‌وه، مه‌سیح ده‌خاته نیو زنجیره‌ی نوح و ئیبراهیم و باوکی مه‌ریه‌م(که له قورئاندا به‌ عمران ناوده‌بری).

نایه‌تی ۲۳و۲۴ی سوږه‌تی (ال عمران):

﴿إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ آدَمَ وَنُوحًا وَآلَ إِبْرَاهِيمَ وَآلَ عِمْرَانَ عَلَى الْعَالَمِينَ (۲۳) ذُرِّيَّةً بَعْضُهَا مِنْ بَعْضٍ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (۲۴)﴾

که‌واته مه‌سیح نه‌وه‌ی نوح و ئیبراهیمه له دایکی مه‌ریه‌م و باوکی عیمرانه‌وه. خوینه‌ری قورئان هیچ هه‌له‌یه‌ک له ناوه‌کان نابینی وه‌کو نه‌وه‌ی له ئینجیله‌کان ده‌بیینی، مه‌به‌ستمان له هه‌له‌کانی تاییه‌ت به‌ پیشینانی مه‌سیح و ده‌سکاریکردنی په‌چه‌له‌که‌کانه له په‌یمانی کۆن(ته‌وړات) که له به‌شی یه‌که‌م و دووه‌می نه‌م کتبه‌دا توټزیمان‌وه.

جاریکی تر بابه تییبون و دهکات ئاماژه بکین به بانگه‌شهی ئه‌وانهی بی هیچ بنه‌مایه‌ک ده‌لین گوایه موحه‌مه‌د (درودی خوای لی بیت) دانهری قورئانه و نقر شتی له تهورات وهرگرتوووه. ئه‌گه‌ر ئه‌وه پراست بیت ده‌پرسین چ شتی‌ک پالی پیوه‌نا یان ئه‌و به‌لگه‌یه چ بوو که قه‌ناعه‌تی پی هینا واز له گواستنه‌وه‌ی زانیارییه‌کانی تهورات له‌باره‌ی پیشینانی مه‌سیحه‌وه بیتنی و له قورئاندا پراستکردنه‌وه بو ئه‌و زانیارییانه به جوریک بکات که زانیارییه نوپیه‌کان نه‌توانن بیکه‌نه ئامانجی تیری په‌خه‌کانیان له کاتی‌کدا ده‌قه‌کانی ئینجیله‌کان و تهورات به هیچ جوریک له‌م روانگه‌یه‌وه په‌سندکراو نییه؟

پیکگرتنی‌ک له نیوان قورئان و تهورات و زانیارییه نوپیه‌کان

لیزه‌دا هندی لایه‌نی تایبته به‌م پیکگرتنه تایبته به تهورات باسما‌ن لی‌وه کردوووه. بو نمونه له توپژینه‌وه‌یه‌کی په‌خه‌بیانه‌ی به‌شی تایبته به تهورات له‌م کتیبه‌ باس له دروستکردنی جیهان کرا، هه‌روه‌ها ئه‌م بابه‌ته له گپرا‌نه‌وه‌ی قورئانیش ئاماژه‌ی پی کرا. هندی به‌راوردکاریشمان کرد بۆیه پیویست ناکات بگه‌پینه‌وه سه‌ر ئه‌م بابه‌ته.

زانیارییه میژووییه نوپیه‌کان زور ته‌ماوی و لیل دیارن و پیدراوه‌کانی ئارکیۆلۆجیاش (زانستی شوپنه‌وار) ئه‌وه‌نده هه‌زاره به جوریک ناکری له‌به‌ر پۆشنایی زانیارییه نوپیه‌کان سه‌باره‌ت به‌گرفته‌کانی په‌یوه‌ست به‌پاشاکانی ئیسپرائیل به‌راوردکاری بکری، ئه‌مانه‌ش بابه‌تی ریوایه‌ته‌هاوبه‌شه‌کانی نیوان قورئان و تهوراتن.

سه بارهت به په یامبه ران، ئەم بابەتانه ده کړی یان ناکړی به کومه کی پیدراوه نو ییه کان باسیان بکړی نه وه نده ی پووداوه گێردراوه کان سوودیکی میژوویان هه یه یان نییه، ئەمانه ش شوینه وار یکیان جیهیشتوه که توانیوانه پیمان بگن. لیره دا دوو بابەت هه یه که له نیوان قورئان و تهراتدا پیوايه تی هاویه ش هه یه و شیاوی ئاوپ لیدانه وهن و شایسته ی ئه وهن له بهر پوونا کایی زانیارییه کانی سه رده م تو یزینه وه یان له باره وه بکړی. ئەم دوو بابەت هه بریتین له:

- لافاره که.

- ده رچوونی موسا له میسر.

یه که میان گرینگه چونکه له میژووی شارستانیتیه کان ئەو شوینه وارانه ی به جی نه هیشتوه که له تهراتدا یه، له کاتی کدا پیدراوه نو ییه کان سه بارهت به پیوايه تی قورئان هه چ په خنه یه ک ناو روژینی.

دوهه میس بویه گرینگه چونکه گێرانه وه ی قورئان و گێرانه وه ی تهرات وه ها ده رده که وی که له هیله گشتیه کان یان ته واو و ته واو کاری یه کتر بن و له بهر نه وه ش وا ده رده که وی پیدراوه نو ییه کان پالپستیکی میژووی به رچا و له هه ردوکیان ده کات.

لافاوکه

به بیر هیئانه وهی گێرانه وهی تهورات و نه و ره خنانه ی ناراسته ی ده کری

له به ره نجامی لیکرئینه وهی گێرانه وهی پوودای لافاوکه به پیتی په یمانی کۆن (تهورات) له به شی یه که می ئه م کتیبه دا ئه م تیبینیانه ی خواره وه هاته ئاراهه :
له تهوراتدا ته نها یه ک گێرانه وه له باره ی لافاوکه وه نییه به لکو دوو گێرانه وه هه یه به لام له سه رده می جیاوازا نووسراونه ته وه :

- گێرانه وهی (یه هوی) که بو سه ده ی ئوی پیش زاین ده که پیته وه .

- گێرانه وهی (که هه نووتی) که بو سه ده ی شه شه می پیش زاین ده که پیته وه ، بۆیه ش ئه م ناوه ی لیتراوه چونکه دانراوی کاهینه کانی ئه و سه رده مه یه .

ئه م دوو گێرانه وه یه له پال یه کتره وه نایه ن به لکو ره که زه کانی یه کیکیان له که ل ئه ویتر ده چنه ناو یه ک و پیکدا هه لده پزین و برکه کانی هه ر سه رچاوه یه ک له که ل برکه کانی سه رچاوه که ی تر به ئالوگۆر به دوا ی یه کتردا دین . کۆمیتنه کانی وه رگێرانی به شی (التکوین) ی باوکه دیقۆ مامۆستا له قوتابخانه ی کتیبی پیروژ له قودس به باشی ئاماژه بو ئه م دابه شکارییه ی برکه کان له نیتوان دوو سه رچاوه که ده کات: گێرانه وه که به بیروکه یه کی یه هوی ده ست پی ده کات و کۆتایی دیت: لیره دا به تیکرایی ۱۰ برکه ی یه هوی هه یه ، له نیتوان هه ر دوو برکه یه کدا برکه یه کی ده قی که هه نووتی هه یه (واته به تیکرا ۹ برکه ی که هه نووتی) . ئه م برکه نه فره بنچینه ن و پوونیش نین مه که ر ته نها له پووی به دوا ی یه کدا هاتنی پووداوه کان، له

نیوان دوو دهقدا ناسازی و ناتەبایی زەق هەیه. باوکه دیفۆ دەلی: ((ئەوان دوو گێرپانەوێ لافاوەکن که تێیدا هۆکارەکانی پوودانی لافاوەکه لە یەکتەر جیاوازن، هەرۆهکو زەمەنی پوودانی جودایە و ژمارەیی ئەو گیانلەبەرەنەش که نوح لە کەشتییەکیدە بارکردوون هەر لە یەکتەر جیاوازن.))

گێرپانەوێ لافاوەکه لە تهورات لە چوارچێوە گشتییەکیدە پەسندکراو نییە و ئەوەش لەبەر پۆشنایی زانیارییە نوێیەکان دوو هۆکاری هەیه:

(۱) تهورات مۆرکێکی جیهانیانە دەداتە لافاوەکه.

(ب) لە کاتێکدا برکەکانی سەرچاوەیی یەهوی هیچ میژووێک بۆ لافاوەکه نادات بە دەستەو، که چی گێرپانەوێ که هەنووتی کاتی لافاوەکه بە سەردەمێک دیاری دەکات که مومکین نەبوو کارەساتێکی لەم جۆرەیی تێدا پوودات.

بەلگەکانی ئەم حوکمە ئەمانەن:

گێرپانەوێ که هەنووتی وەها دیاری دەکات که کاتی لافاوەکه پووی داوێ تەمەنی نوح ۶۰۰ سالێ بوو. بەلام ئەوێ زانراوێ ئەوێه که بە پێی ئەو پەچەلەکانەیی لە ئیصحاخی پینجەمی بەشی التکوین باس کراوێ نوح ۱۰۵۶ سالێ دوای ئادەم لە دایک بوو (ژێدەری ئەم پەچەلەکانەش هەر که هەنووتییە و لە بەشی یەکەمی ئەم کتیبەدا باسما لێوێ کرد). لەوێشەوێ بەرەنجامی ئەوێ دەستگیردەبێ که لافاوەکه ۱۶۵۶ سالێ دوای خولقاندنی ئادەم قەوماوێ. لە لایەکی ترەوێ خشتەیی پەچەلەکی ئیبراهیم که بەشی التکوین (۱۱، ۱۰ - ۳۲) بەپێی هەمان سەرچاوە دەیخاتەپوو پێی دەدات بەوێ لە دایکبوونی ئیبراهیم بە ۲۹۲ سالێ لە دوای لافاوەکه بخەملێنین، لەبەرئەوێ دەزانین که ئیبراهیم لە

دەرووبەری ١٨٥٠ سال پێش زاین ژیاوە کەواتە کاتی لافاوە کە بە پیتی تەوڕات بە ٢١ یان ٢٢ سەدە پێش مەسیح دیاری دەکری. ئەم حیسابە بەوپەڕی وردییەوه لەگەڵ ئاماژەکانی نووسراوە کۆنەکانی تەوڕات یە کدە گرێتەوه کە ئەو دیاریکردنە میژووییە زنجیرەبیانە شوینیکی باش بەر لە دەقی تەوڕات داگیردەکن، ئەوەش لە سەردەمی کدا بوو کە پتووستیی بۆ زانیارییەکانی مۆییه کان لەم بابەتەوه وای دەکرد پندراوەکانی ئەم زنجیرە میژووییە پووداوەکان لای خوینەرەکانی بی هیچ مشتومڕێک پەسندکراو بیت - بە جۆرێک کە لەویدا هیچ دژە بەلگەیک نەبوو. ((لەوتە ی پسیقپان هەندی زانیارییان لەبارە ی زنجیرە ی پووداوەکان لە سەردەمی کۆندا دەست کەوتوو و ئەم سالا وەهەمیانی نووسەرە کەهەنووتییەکانی تەوڕات جیی متمانە نەماوە بەرپرسیان بەخیرایی لە کتیبەکانی تەوڕاتیان سپیونەتەوه.))

ئەمڕۆ چۆن دەتوانین وینای ئەوه بکەین کە لە سەدە ی ٢١ یان ٢٢ ی پێش زاین کارەساتیکی جیهانییانە ژیاوی لەسەر پووی زهوی سپیوتەوه (بیجگە لە سەرنشینانی کەشتییە کە)؟ لەو سەردەمەدا لە چەند شوینیکی زهویدا شارستانییتی گەشەکردوو هەبوون و شوینەوارییان گەشەتیبوو نەوهکانی دواتر. بۆنموونە، بە نسیبەت میسرەوه، لە ماوه ی ناوەندا بوو کە لە دوا ی کۆتاییهاتی دەولەتی کۆن و سەرەتای دەولەتی ناوەراست بوو. بە پوانین لەم زانیارییانە ی لەبارە ی میژوو ئەم سەردەمەوه هەمانە ئەوا ئەو قسە یه مایه ی پیکەنینە کە بوتری لافاوە کە لەو سەردەمەدا هەموو شارستانییتیەکانی لەناوبردوو.

بەم پیتی و لە پوانگە ی میژووییەوه دەتوانری لەوه دلتیا بین کە گێرپانەوه ی لافاوە کە بەو شیوه یه ی تەوڕات پێشکەشی دەکات بە شیوه یه کی لەگەڵ زانیارییە

نوییہ کان ناکوکہ . بونی دوو گپرانہ وہ به لگہ یه کی به کلاک ره وہ یه له سہر نہ وہ ی
که مروفہ کان دہسکاری کتیبہ پیروزہ کانیان کردوہ .

گپرانہ وہ ی لافاوه که له قورئاندا

قورئان گپرانہ وہ یه کی گشتگیری جیاواز دہخاتہ پوو و له پوانگہ ی میژوویشہ وہ
هیچ ره خنہ یه ک ناووزئینی .

قورئان له باره ی لافاوه که وه گپرانہ وہ یه کی به رده وام و یه کپارچه پیشکش
ناکات . چہندان سوپرت هه ن باس له و سزایه ده که ن که به سہر گہ لی نوحدا هات .
به لام له هه موو گپرانہ وه کان تیروتہ سه لتر له سوپرتی (هود) دایه له نایه ته کانی ۲۵
بؤ ۰۰۴۹ . سوپرتی (نوح) یش به شیوه یه کی تابیبت باس له ناموزگاریی نوح بؤ
که له که ی ده کات ، نایه ته کانی ۱۰۵ بؤ ۱۱۵ ی سوپرتی (الشعراء) یش هه ر هه مان
بابه ت دوپات دہ کاتہ وه .

له کاتیکدا تہورات باس له لافاویکی جیہانی دہکات بؤ سزادادانی سہرجه م
مروفایه تی بیباوہر ، قورئان به پیچہ وانہ وه نامازہ بؤ چہندان سزا دہکات که
داباریوہ ته سہر گروپگہ لی دیاریکراو .

نایه ته کانی ۳۵ بؤ ۲۹ سوپرتی (الفرقان) نامازہ بؤ ئوہ ده که ن:

﴿وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَجَعَلْنَا مَعَهُ أَخَاهُ هَارُونَ وَزِيْرًا (۳۵) فَقُلْنَا اذْهَبَا إِلَى
الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا فَدَمَرْنَاهُمْ تَدْمِيرًا (۳۶) وَقَوْمِ نُوحٍ لَمَّا كَذَّبُوا الرُّسُلَ
أَغْرَقْنَاهُمْ وَجَعَلْنَاهُمْ لِلنَّاسِ آيَةً وَأَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ عَذَابًا أَلِيمًا (۳۷) وَعَادًا وَتَمُودَ

وَأَصْحَابَ الرُّسِّ وَقُرُونًا بَيْنَ ذَلِكَ كَثِيرًا (۳۸) وَكُلًّا ضَرَبْنَا لَهُ الْأُمَمَالَ وَكُلًّا تَبَرْنَا تَثْبِيرًا ﴿۳۹﴾

به لآم ئایه ته کانی ۵۹ بۆ ۹۲ی سوڤه تی (الاعراف) باس له و سزایانه ده کات که دوو چاری گه له کانی (نوح و عاد و سه مود و سه دوم و مه دین) بووه .

به م پییه قورئان کاره ساتی لافاوه که وه کو سزایه که به شیوه یه کی تاییه ت به سه ر نه ته وه ی نوحدا هاتوو ده خاته ږوو: ئه مه ش یه که م جیاوازی بنه ږه تی نیاوان هر دوو گتپانه وه که یه .

به لآم جیاوازی جه وه ری دووه م بریتیه له وه ی که قورئان به پپچه وانیه ته و ږاته وه زه مه نی لافاوه که دیاری ناکات و هیچ ئاماژه یه کیش له باره ی ماوه ی کاره ساته که به دهسته وه نادات .

به لآم هۆکاره کانی لافاوه که له هر دوو گتپانه وه دا له یه که وه نزیکه . گتپانه وه ی که مه نووتی ته و ږات (التکوین ۷ ، ۱۱) باس له دوو هۆکار ده کات و ده لئ: ((له و ږۆده دا کانیواوه کان له که لیتنیکی قوول وه هه لقولان و هه و ږه کانی ئاسمانیش کرانه وه)). به لآم قورئان له دوو ئایه تی ۱۲ و ۱۱ی سوڤه تی (القمر) ئه مه دیاری ده کات:

﴿فَفَتَحْنَا أَبْوَابَ السَّمَاءِ بِمَاءٍ مُنْهَمِرٍ (۱۱) وَقَجَرْنَا الْأَرْضَ عُيُونًا فَالْتَقَى الْمَاءُ عَلَى أَمْرٍ قَدْ قَدِرَ (۱۲)﴾

قورئان به شیوه یه کی ئاشکرا ناوه ږۆکی که شتییه که و ئه وه ی تییدایه دیاری ده کات . خودا فرمانی به نوح کرد له که شتییه که دا هه موو ئه وانه دابنی که دوا ی لافاوه که ده ژین و نوحیش ئه م فرمانه ی به ئه مانه ته وه جیبه جی کرد .

ئایەتی ۴۰ی سوپەتی (ھود):

﴿أَحْمِلْ فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ وَأَهْلَكَ إِلَّا مَنْ سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ وَمَنْ آمَنَ وَمَا آمَنَ مَعَهُ إِلَّا قَلِيلٌ﴾ (۴۰)

مەبەست لە (من سبق عليه القول) واتە ئەو کەسە لە خیزانە کە دوورخراوە تەوہ کە کوپە نەفرە تلیکراوە کە ی نوحە، ئایەتی ۴۵ و ۴۶ی ھەمان سوپەت پێمان دەڵێ کە لالانەوہی نوح لە خودا ھێچ لە مەسەلە کە ی نەگۆری. قورئان نامازە بۆ ئەوانە ی سەر کەشتییە کە دەکات کە جگە لە خاووخیزانی نوح ژمارە یەکی کە می ئیمانداران بوون.

تەوہرات نامازە بەوانە لە نیتوان سەرنشینانی کەشتییە کە ناکات. لە راستیدا تەوہرات لە بارە ی ناوہ پۆکی کەشتییە کەوہ سیّ ریوایەت دەخاتە پوو:

– بە پیتی ریوایەتی کە ھەنووتی: نوح و خیزانە کە ی بیّ ھێچ ھاویڕیک، لە ھەر جۆرئیکیش جووتیک.

– بە پیتی ریوایەتی بەھودی: جیاکاریبە ک ھە یە لە لایە ک لە نیتوان گیانلە بەرە پاکە کان و بآئندە کان، لە لایە کی ترەوہ لە نیتوان گیانلە بەر پیسە کان (کەشتییە کە ھوت جووتی لە جۆری یە کە م تیدابووہ، نیر و می، لە جۆری دووہ مەیش تەنھا یە ک جووت).

– بە پیتی ریوایەتە دەسکاریکراوە کانی بەھوی (التکوین ۷، ۸): جووتیک لە ھەر جۆرئیکی پاک و پیس.

به لām گێرانه وهی فیعلی لافاوه که که له نایه تهکانی ۴۱ بۆ ۴۹ ی سوپه تی (هود) و نایه تهکانی ۲۳ بۆ ۳۰ سوپه تی (المؤمنون) و گێرانه وهی تهورات دایه جیاوازییه کی نهوتو که ده لاله تیکی تایبه تی هه بی ناخه نه پوو:

تهورات ده لای نه شوینه ی که شتییه که له نگه ری لی گرت چیا ی نارارات بوو، به لām قورئان ده لای چیا ی جودی بوو (نایه تی ۴۴ ی سوپه تی هود). نه م چیا به ش بریتییه له لوتکه چیاکانی نارارات له نه پمینیا (باکوری ئیستای کوردستان - و. کوردی)، به لām هه چ شتیک نییه بیسه لمینی که مرؤف بۆ نه وهی سازان له نیوان دوو پیاویه ته که چی بکن ده سکاری ناوه کانیان نه کردوه. (ر. بلاشیر) جهخت له سه ر نه مه ده کاته وه: به پای نه م نووسه ره بارسته یه کی چیا یی به م ناوه له دوورگی عه ره بی هه یه. به لām په نگه پیکه وتنی ناوه کان کاریکی دروستکراو بیته.

له کۆتاییدا، جیاوازی له نیوان پیاویه تهکانی قورئان و پیاویه تهکانی تهوراتدا هه یه و گرینگیشن. هه ندی له م جیاوازیانه له هه ر پشکنینیکی په خنه کارانه پزگاریان ده بی چونکه له ویدا پیدراوه باهه تییه کان بزرن. به لām نه گه ر له توانادا هه بوو لیکنۆلینه وه و دلنیایی له پیدراوه کانی کتێبه پیروژه کان بکری نه وه ش به هاوکاری پیدراوی دلنیاوه نه وا ته وا پوون ده بیته وه که پیاویه تی تهورات له باره ی لافاوه که وه له پووی کات و ماوه وه له گه ل ده سکه وته کانی زانیاری نویدا ویک نایه ته وه.

به پێچه وانه ی نه وه وه، پوون ده بیته وه که پیاویه تی قورئان له هه ر په گه زیک خالییه که ببیته مایه ی په خنه ی باهه تییا نه. له سه رده می پیاویه تی تهوراته وه تا

سەردەمی هاتنەخوارەوہی قورئان ئایا خەلک زانیاریگەلیکی وایان دەست کەوتووہ
 کە پووناکاییەک بخاتە سەر پووداویکی وەکو ئەمە؟ بە دلتیاییەوہ نەخیر، لە
 پەیمانی کۆنەوہ تا قورئان تاکە بەلگەنامە کە لەبەر دەستی خەلکدا بووہ لەبارە
 ئەم چیرۆکە کۆنەوہ تەنھا و بە دیاریکراوی تەورات بووہ. ئەگەر هۆکارە
 مەوییەکان نەتوانی ئەو گۆرانکارییان پافە بکات کە بە سەر پێوایەتەکاندا هاتووہ
 بۆ ئەوہی لەگەڵ زانیارییە نوێیەکانی بسازینی ئەوا دەبێ پافەبەکی تر پەسند
 بکەین ئەویش ئەوہیە کە کتیبیکی تر هەبێ لە لایەن خوداوە لە دوا تەوراتەوہ
 نێردراوہ.

دەرچوونی موسا له میسر

له گەل دەرچوونی موسا له میسر که بریتییه له قونای یه کم به ره و جیگیربوون له خاکی که نعان پویه پووی بووداویکی گه وری گرینگ ده بینه وه، بووداویکی میژووی حاشاهه لئه گر، و پرای نه وهی بانگه شه گه لیک لیره و له وی ده بینن که ده یه وی داپشته یه کی نه فسانه یی به م بووداوه به خشی به لام بووداوه که ده چیتته نیو سیاقیکی زانراو و ناسراوه وه.

گێرانه وهی دەرچوونی موسا له میسر له په یمانی کۆن له گەل گێرانه وهی پویشن له بیابان دوی دەرچوونه که و گێرانه وهی نه و هاوپه یمانیتییه ی خودا له جیای سینا به رپای ده کات، نه م سی گێرانه وهی به کتیبی دووه می تهورات یان پینج به شه که ی موسا پیکدینن. بیگومان قورئان شوینیکی گه وری بو گێرانه وهی دەرچوونه که تهرخان کردوه: گێرانه وهی په یوه ندیه کانی موسا و هاوونی برای له گەل فیرعه ون و گێرانه وهی دەرچوون له میسر له زیاتر له ۱۰ سوپهت به درژی هیه وه کو: الاعراف، یونس، طه، الشعراء، یان به گێرانه وهی چوپرتر یان تهنا به باسکردنیکی ساده. ناوی فیرعه ونیش که که سایه تییه کی سه نته ره له لایه نی میسرپییه وه ۷۴ جار و له ۲۷ سوپهتی قورئان دووباره بوته وه.

توژینه وهی هه ر دوو گێرانه وهی دەرچوونه که له قورئان و تهورات به شیوه یه کی تایبته سه رنجراکیشه، جیاواز له وهی له باره ی لافاوه که وه بینیمان، دوو گێرانه وهی که لیره دا سه بارهت به ره گه زه بنجیه کان هاوړیکن. به دلنیا ییه وه هندی جیاوازی هیه به لام گێرانه وهی تهورات به هایه کی میژوویی مه زنی هیه ههروه کو دواتر ده بینن، به جوړیک نه و ده مانخاته سه ره پتی دۆزینه وهی

که سایه تیی فیرعهون یان دروستتر که سایه تیی هردوو فیرعهونی په یوه ندار به بابته که وه، قورئان له م گریمانه یه ی که له تهوراته وه دهست پی دهکات زانیاریی نویی پییه، بۆ ئه م دوو سه رچاوه نووسراوه ش ئه و پیدراوه نوییانه ده خریتته سه ر که زانستی ئارکیۆلۆژیای میسری ده یاندا ت به دهسته وه. به مه و به پیکگرتنی قورئان و تهورات و زانیارییه کانی سه رده م ده گینه ئه وه ی پوودا وه که به گویره ی کتیبه پیروزه کان له سیاقیکی میژوویدا دیاری بکه ین.

دهرچوونه که به گویره ی تهورات

گیرانه وه که ی تهورات به چوونی به هود بۆ میسر له گه ل به عقوب بۆ دیده نی یوسف دهست پی دهکات. ((پاشایه کی نوی له میسر هاته سه ر ته ختی فه رمانپه وایی و یوسفی نه ده ناسی.)) (الخرج ۱ ، ۸)، ئه وه ماوه ی چه وساندنه وه بوو، فیرعهون بنیاتنانی دوو شاری به سه ر یه هوددا سه پاندبوو شاره کانیش به پیی تهورات ناویان (پیتۆم) و (په مسیس) بوو. ئه م پاشایه بۆ ئه وه ی زیاده بوونی عیبرییه کان رابگری بۆ سه ریدا سه پاندبوون که ده بی هه موو مندالئیکی کوپه بخره ناو پووباره وه. وێرای ئه مه ش به لام دایکی موسا توانی تا دوا ی سی مانگ له له دایکبوونیشی موسا بشاریتته وه و بیپاریزی، به لام له کۆتایی ته مه ندا بریاری دا بیخاته ناو سه به ته یه ک له سه به ته کانی که ناری پوویار. کچیکی فیرعهون ده دیدۆزیتته وه و هه لئیده گرتته وه پاشان ده یدا ته وه دهست دایکی بۆ ئه وه ی شیری پی بدات، ئه وه ش دوا ی ئه وه هات کاتی خوشکی موسا چاودیری سه به ته که ی ده کرد تا وه کو بزانی کی هه لئیده گرتته وه، وا خۆی نیشاندا که نایناسی و به کچی

فیرعونی گوت که دایه نیک دهناسی بۆ شیرپیدانی منداله که، ئەم دایه نهش هر دایکی منداله که بوو. منداله که وهکو منداله کانی فیرعون مامه له ی له گه ل ده کرا و ناوی لئیرا (موسا).

موسا به گه نجیتی ده چیتته ولاتی مه دین و له وی هاوسه رگری ده کات و ماوه یه کی زۆر ده مینیتته وه. له ویدا ورده کارییه کی گرینگ هیه کاتی به شی (الخروج ۲، ۲۳) ده لی: ((له میانه ی ئەم ماوه درێژه دا پاشای میسر مرد)).

خودا فرمان به موسا ده کات بۆ دیداری فیرعون بپروات تاوه کو براکانی له میسر ده ربینتی (گیرانه وه ی ئەم باسه له پیاویه تی پووداوی (هه لگیرسانی ناگر). هاپوون له جیبه جیکردنی ئەم ئه رکه دا یارمه تی براکه ی ده دات. بۆیه هر که موسا ده گاته خاکی میسر له گه ل براکه ی ده چیتته لای فیرعون..

فیرعون داواکاری ده رچوونی یه هود تانیفه ی موسا له میسر په ت ده کاته وه. خودا دووباره بۆ موسا ده رده که ویتته وه و فرمانی پی ده کات داواکارییه که ی دووباره بکاته وه. به پی تهورات ئه و کات ته مه نی موسا هه شتا سال بووه. موسا به جادووه وه بۆ فیرعون ده یسه لمینتی که توانا و هیزی یاسابه ده ری سه روو سه روشتی هیه، به لام ئەمه به س نییه، ئه و کات خودا چه ندان گورز له میسر ده وه شینتی: ئاوی پوو یار ده بیتته خوین، هیرشی بۆقه کان و میشووله و میشه شین، مردنی مه رومالات و ده رکه وتنی لوه له سه ر پیستی مرۆف و گیانله به ران و دابارینی ته زه و کولله و تاریکایی و مردنی مندالی تازه له دایکبوو، و پرای ئه وه ش فیرعون په تی ده کرده وه عیبرییه کان له میسر ده رچن.

ئەو کات لە شاری پەمسیس هەڵدین کە ژمارەیان (٦٠٠٠٠٠) پیاو بوو (بە بێ حسابکردنی خێزانەکانیان)) (الخروج ١٢ ، ٣٧) - دواتر دەبینین ئەم ژمارەیه زیاده‌پره‌وی تێدا کراوه - .. لەویدا ((فیرعون گالیسکه جه‌نگیبه‌که‌ی سازدا و سوپای برد. (٦٠٠) گالیسکه له‌ باشترین گالیسکه‌کانی و هه‌موو ماشینه‌ جه‌نگیبه‌کانی میسری برد که ئەفسه‌ره‌کان لییان ده‌خوپی .. ئیتر پاشای میسر که‌وته‌ پاره‌دووی ئیسرائیلییه‌ هه‌لاتوو‌ه‌کان)) (الخروج ١٤ ، ٦ - ٨). میسرییه‌کان له‌ که‌نار ده‌ریاوه‌ ده‌گه‌نه‌ گروپی موسا، کاتی موسا داروه‌کازه‌که‌ی به‌رز کرده‌وه‌ ده‌ریاکه‌ له‌ به‌رده‌می کرایه‌وه‌ و پیاوه‌کانی چوونه‌ ناویه‌وه‌ بێ ئه‌وه‌ی قاچه‌کانیان ته‌ربیت)) . میسرییه‌کان پاره‌دوویان نان و ئەسپ و ماشین و سواره‌کانی فیرعون چوونه‌ ناو ئاوه‌که‌وه‌)) (الخروج ١٣ ، ٢٣) ((ئای ده‌ریاکه‌ وه‌کو خۆی ئی هاته‌وه‌ و ماشین و سواره‌کانی هه‌موو سوپای فیرعون که‌ چووبوونه‌ ناو ده‌ریاکه‌وه‌ نقوم کرد و تاکه‌ پیاویکیشیان نه‌مایه‌وه‌)) (الخروج ١٤ - ٢٨ و ٢٩) ..

ده‌قی به‌شی (الخروج) ته‌واو پوونه‌ . فیرعون سه‌رکرده‌ی پاره‌دوونه‌ره‌کان بوو . بێگومان له‌ ناویشچوو چونکه‌ به‌شی (الخروج) دیاری ده‌کات که (تاکه‌ پیاویکیشیان نه‌مایه‌وه‌). زنده‌باری ئه‌وه‌ش ته‌هورات ئەم ورده‌کارییه‌ی له‌ (مزامیر داود) یش دووباره‌ کردۆته‌وه‌: (المزمور ١٠٦ ئایه‌تی ١١ ، المزمور ١٣٦ له‌ ئایه‌تی ١٣ بۆ ١٥: ((ستایش بۆ ئه‌و خودایه‌ی ده‌ریای (البوص)ی کرده‌ دوو له‌ت و وای کرد ئیسرائیل به‌ ناوه‌ندیدا بپرات و فیرعون و سوپاکه‌شی خسته‌ ناو ده‌ریای (البوص)ه‌وه‌)) . به‌پیتی رپویه‌تی ته‌هورات که‌واته‌ گومانی تێدا نییه‌ که‌ فیرعون له‌ ده‌ریادا مردووه‌ . ته‌هورات وشه‌یه‌کیش له‌ باره‌ی ته‌رمی ئەم فیرعونه‌وه‌ نالی ..

دەرچوونہ کہ بہ گویرہی قورئان

گنپرانہ وہی قورئان لہ بارہی دەرچوونہ کہ وہ لہ ہیلہ گشتیہ کانی لہ گنپرانہ وہی تہورات دہچی. دہبی ئہم گنپرانہ وہیہ دوویارہ بہ یہ کہ وہ بہ ستریتہ وہ چونکہ لہ چند پہ گہ زیکی پہ رشوبلاوی نیو چند برگہ یہ کی قورئان پیکہاتوہ. ہاوشیوہی تہورات، قورئانیش ناوی ہیچ کہ سیک ناہینئ کہ پئ بدات بہ دیاریکردنی کہ سایہ تیی ئہ و فیرعہ ونہی لہ کاتی دەرچوونہ کہ حوکمی میسپی دہ کرد. ہہ مور ئہ وہی دہیزانین ئہ وہیہ کہ یہ کیک لہ ئہندامانی ئہ نجومہ نہ کہی فیرعہ ون ناوی ہامان بوہ و شہش جار ناوی لہ قورئاندا ہاتوہ: ئایہ تہ کانی ۶ و ۸ و ۲۸ ی سوپہ تی (القصاص)، ئایہ تہ کانی ۲۴ و ۳۶ ی سوپہ تی (غافر)، ئایہ تی ۳۹ ی سوپہ تی (العنکبوت).

فیرعہ ون چہ وسینہرہ وہی یہ ہود:

ئایہ تی ۶ ی سوپہ تی (ابراہیم):

﴿وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ أَنْجَاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ وَيُذَبِّحُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ وَفِي ذَلِكَ بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ ﴿٦﴾﴾

ئایہ تی ۱۴۱ ی سوپہ تی (الاعراف) یش باسی چہ وساندنہ وہی بہ ہہ مان واژہ دوویارہ کردوتہ وہ. بہ لام قورئان ہاوشیوہی تہورات ئاماژہ بہ ناوی ئہ و دوو شارہ ناکات کہ یہ ہود بہ بیگار (سوغرہ) بنیاتیان نا.

بہ لام پووداوی دانانی موسا لہ لیواری پووبار لہ ئایہ تہ کانی ۳۹ و ۴۰ ی سوپہ تی (طہ) و ئایہ تہ کانی ۷ بق ۱۲ ی سوپہ تی (القصاص) گنپردراوہ تہ وہ. گنپرانہ وہی

قورئان ده بیژیت: خیزانی فیرعه ون موسایان هه لگرتۆته وه. ئایه ته کانی ۸وی سوپه تی (القصص) ده لی:

﴿فَالْتَقَطَهُ آلُ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَرِّمًا إِنَّ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا كَانُوا خَاطِئِينَ (۸) وَقَالَتِ امْرَأَتُ فِرْعَوْنَ قُرْتُ عَيْنٍ لِي وَلَكَ لَا تَقْتُلُوهُ عَسَىٰ أَنْ يَنْفَعَنَا أَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَدًا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ (۹)﴾

که له پوری ئیسلامی ده لی که (ناسیای) هاوسه ری فیرعه ون چاودیری موسای کردوه. به لام قورئان نالی که هاوسه ری فیرعه ون هه لیگرتۆته وه به لکو خانه واده که ی هه لیانگرتۆته وه.

به لام لاویتی موسا و مانه وه ی له خاکی مه دیه ن و هاوسه رگی کردنی، هه موو نه مانه له ئایه ته کانی ۱۳ بۆ ۲۸ی سوپه تی (القصص) گێردراونه ته وه.

خوینەر له به شی یه که می سوپه تی (طه) و له ئایه تی ۲۰ بۆ ۳۵ی سوپه تی (القصص) پووداوی ده رکه وتنی ناگر ده خوینیته وه.

قورئان هاوشیوه ی ته و پات به دریزی باسی نه و ۱۰ گورزه ناکات که خودا وه کو سزایه ک له میسری وه شاندا، به لکو زۆر به کورتی ته نها باسی پینج گورز ده کات (ئایه تی ۱۲۲ی سوپه تی الاعراف) که بریتیین له لافاو و کولله و نه سپی و بۆق و خوین.

قورئان پووداوی ده رچوون له میسر ده گێپێته وه بی نه وه ی نه و دیاری کردنه جوگرافیانه ی باس بکات که ته و پات ئاماژه ی پی بکات یان باسی نه و ژمارانه بکات که له ریوایه تی ته و پاتدا هاتوه که باوه پیکردنی دژواره. چۆن ۶۰۰۰۰ پیاو

به خاووخیزانه وه به پیتی وتی ته و پرات توانیویانه ماوه یه کی دریز له بیاباندا
بمینه وه؟!

سه بارهت به مردنی فیرعه ونیش که راهه دووی عیبرییه کانی دهنا قورئان به م
شیه وه باسی دهکات: نایه تی ۷۸ ی سوپه تی (طه): ﴿فَأَتَّبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ بِجُنُودِهِ
فَغَشِيَهُمْ مِنَ اللَّيْلِ مَا غَشِيَهُمْ (۷۸)﴾

ئه م نایه ته ده لی: یه هود هه لاتن و فیرعه ونیش له ناوچوو به لام تهرمه که ی
دوژرایه وه، ئه وه ش ورده کارییه کی گرینگه گنپانه وه ی ته و پرات ناماژه ی بۆ ناکات.
نایه تی ۹۰ بۆ ۹۲ ی سوپه تی (یونس):

﴿وَجَاوَزْنَا بِبَنِي إِسْرَائِيلَ الْبَحْرَ فَأَتَّبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ وَجُنُودُهُ بَغْيًا وَعَدُوًّا حَتَّى إِذَا
أُذِرْكُمُ الْفُرْقَ قَالَ أَمَنْتُ أَنَّهُ لَأِ إِلَهَ إِلَّا الَّذِي آمَنْتَ بِهِ بَنُو إِسْرَائِيلَ وَأَنَا مِنَ
الْمُضِلِّينَ (۹۰) أَلْآنَ وَقَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ وَكُنْتَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ (۹۱) فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ
بِيَدِنَا لِتَكُونَ لِمَنْ خَلَقَ آيَةً وَإِنَّ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ عَنْ آيَاتِنَا لَغَافِلُونَ (۹۲)﴾
ئه م بره که یه دوو دیاریکردن ده خوازی:

(ا) گیانی ده سدریژی و دوژمنایه تی ناماژه بۆکراو، ئه وه ش به تیپوانین به و
هه ولانه ی موسا بۆ قه ناعهت پیکردنی فیرعه ون.

(ب) مه به ست له پزگارکردنی فیرعه ون جهسته یه تی، له به ره وه ی نایه تی ۹۸ ی
سوپه تی (هود) دیاری دهکات که خودا برپاری سزای ناگری بۆ فیرعه ون و
که سوکاره که ی برپوه ته وه. نایه ته که ده لی:

﴿يَقْدُمُ قَوْمَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَأَوْرَدَهُمُ النَّارَ وَيَشْسَ الْوَرْدُ الْمَوْدُودُ (۹۸)﴾

کهواته سه بارهت به و بابه تانهی به راورد کردن له گه لّ پیدراوه میژووی و جوگرافیایی و شوینه وارییه کان هه لده گری پتویسته تیبینی نه وه بگری که گێرانه وهی قورئان و تهورات له م خالانه له به کتر جیاوازن:

- قورئان ناوی شوینه کان ناهینی، چ نه و شارانهی عیبرییه کانی گروپی موسا بنیاتیان نا یان نه وانهی له کاتی ده رچوونه که پیددا پویشن.

- قورئان باسی مردنی به کیک له فیرعه ونه کان ناکات نه و کاتهی موسا له مه دیه ن بوو.

- قورئان هیچ پیدراویکی تاییهت به ته مه نی موسا نادات به ده سته وه نه و کاتهی له گه لّ فیرعه ون قسه ی کرد.

- قورئان باسی هیچ ژماره به کی دیاریکراو سه بارهت به گروپی موسا ناکات که تهورات ژماره که ی زۆر گه وره کردوو و گه یاندوو به تیبیه ژماره به کی نامه عقول (۶۰۰۰۰) پیاو به خاووخیژانیا نه وه گروپیکی زیاتر له دوو ملیۆنی دروست ده که ن).

- تهورات هیچ ئاماژه به کی تیدا نییه تاییهت بیت به دۆزینه وهی ته رمی فیرعه ون دوا ی مردنی.

خاله هاوبه شه کانی نیتوانیشیان نه مانه ن:

- قورئان چه وساندنه وهی به هودی گروپی موسا له لایه ن فیرعه ونه وه ته نکید ده کاته وه.

- هر دوو گێرانه وه که ناوی پاشای میسری تیدا نییه.

- قورئانیش ته نکید له مردنی فیرعه ون دوا ی ده رچوونی له میسر ده کاته وه.

بہراوردکردنیك لہ نیوان پیدراوہکانی کتیبہ پیروزہکان و زانیارییہ نوییہکان

گپرانہوہکانی قورئان و تہورات تاییہت بہ مانہوہی (بنی اسرائیل) لہ میسر و دەرچوونیان لئی ہندی لاین دہخاتہ پوو کہ دہکری بیٹہ بابہتی بہراوردکاری لہ گہل زانیارییہ نوییہکان. قسہی ہق ئوہیہ کہ نمہ دہکری بہ لام بہ شیوہیہکی وہکیہک نا، بہ جوریك کہ ہندی لاین بړك گرفت دہورویئنی لہ کاتیکا لایہنی تر ہن ہیچ ماددہیہکی لیتویژینہوہیان لئ شین نابی.

۱- توژیئینہوہیہک دواى وردہکاریی گپرانہوہکان:

عیبرییہکان لہ میسر

وا دہردہکوئی کہ بہ راستی بتوانین بلین: عیبرییہکان بہ درژیایی ۴۰۰ یان ۴۳۰ سال لہ میسر ماونہتہوہ بی ئوہی بکہوینہ ہلہیہکی گہورہوہ، بہ پیئ ئوہی لہ تہوراتدا نووسراوہ (التکوین ۱۵ ، ۱۳ - الخروج ۱۲ ، ۴۰) - مانہوہیان بہ نیشہجیبوونی (یوسف کوری یہعقوب) و براکانی لہ میسر دہست پی دہکات، ئوہی بہ ماوہیہکی زور دواى سہردہمی ئیبراہیم بوہ. بیجگہ لہ تہورات کہ ہر ئو زانیارییانہ دہدات کہ تازہ خستمانہ پوو، قورئانیش کہ نامازہ بق ئم نیشہجیبوونہ دہکات بی ئوہی کہترین نامازہی زہمنی بق بہدواہکدہاتنی پووداوہکان بکات، ئیمہ جگہ لہم دووانہ ہیچ بہلگہنامہیہکی ترمان لہ بہردہستدا نییہ کہ بتوانی ئم خالہمان بق پوون بکاتہوہ.

له (پ.مونتې p.montet) هوه بۆ (دانیل پۆپس Daniel Rops)، پسیپۆپان ئیستا پییان وایه دواى تیپروانین له هه موو نه گه ره کان بزواتى (هیکسۆس) له سه دهى ۱۷ ی پیش زاین هاوکات بووه له گه ل گه یشتنى یوسف و که سوکاره که ی. له شارى (نه فاريس) له ده لئا شا هیکسۆس پیشوازییه کی جوانى له یوسف و براکانى کردوه.

ئهم خه ملاندنه به دلنیا ییه وه به روونى دیاره ناکۆکه له گه ل نه وه ی کتیبى پاشایانى یه که م له تهورات (۶ ، ۱) پیمان ده لئى، نه و کتیبه ده رچوون له میسر به ۴۸۰ سال به ر له بنیاتنانى پرستگای سلیمان (له ۱۷۱ ی پیش زاین) دیارى ده کات. که واته ئهم خه ملاندنه ده رچوون له میسر به نزیکه ی ۱۴۵۰ سال به ر له زاین دیارى ده کات. به م جوړه ده بی چون بۆ ناو میسر له نئوان (۱۸۸۰ ۱۸۵۰) ی پیش زاین روویدا بیت. به لام ئه مه به دیاریکراوى ئه م ماوه یه که ئیستا وا گریمان ده کری ئیبراهیمی تیدا ژیاوه و به نزیکه ی ۲۵۰ سال له یوسف دووره، ئه م باوه پره ی نه مپۆش پشت به پیدراوه کانی تری ده به ستی. به م پییه ئه م برپه گه یه کتیبى پاشاکانى یه که م له تهورات له تیپروانینی زنجیره ی زه مه نی رووداوه کان په سندکراو نییه. دواتر ده بینین که ئه م تیۆره ی لیڤه داکۆکی لى ده که ی ن ناتوانی په لپی لى بگری جگه له و به ره لستیه ی ده کری له م کتیبى پاشایانى یه که مه وه هه لئنجری، به لام نه بوونى ورده کارى پوون تیدا تایبه ت به پیدراوه کانی زنجیره ی زه مه نی رووداوه کان هیچ نرخیکى بۆ ناهیلئته وه.

ئهو شوینه وارانەى عیبرییه کان وه کو نیشانه یه ک بۆ مانه وه یان له میسر به جییان هیشتووه زۆر لیله نه گه ر پیدراوه کانی کتیبه پیروژه کانی لى هاویر بکه ی ن. له گه ل نه وه شدا هه ندی به لگه نامه ی هیرۆگلیفی هه یه که ئاماژه بۆ نه وه ده کات گوايه له

میسر دهسته یه که کریکاران دوزراوه ته وه به ناوی (ئه پیرو) یان (هابیرو) یان (هابیرو). هه ندیک وای ده بینین، جا هه له بن یان راست، نه وانه عیبرییه کان. به م ناوه نامازه کراوه بۆ کریکارانی بنیاتنان و کریکاره کشتوکالییه کان و کریکارانی تری پنین... هتد... له کوپوه هاتورن؟ وه لامدانه وهی نه مه به راستی دژواره. ههروه کو باوکه دیقو ده بیژیت: ((ئه وان سه به دانیشتووای ولات نین و ناسنامه شیان له هیچ چینیکی کرمه لگادا نییه و یه کار و یه که رهوشیان نییه)). نووسراویکی سه رده می (تحتمی سییه م) ی هه یه به (سیاس) ناویان دینی. زانراوه که (ئه مونوفیسی دووه م) له سه ده ی پازده ی پیش زاین ۳۶۰۰ که سی لیمان وه کو به ندرکراوه له که نعان وه هیتاوه، نه وان به شیکی به رچاوه له دانیشتووای شام (سوریا و فه له ستین) پیکدینا ههروه که باوکه دیقو ده لی. له ده وروبه ری ۱۳۰۰ ی پیش زاین و له سه رده می ده سه لاتی (سیتی یه که م) دا هه ر نه م نه بیرویانیه که نعان پشتیویان له ناوچه ی (بیت - شیان) نایه وه. له سه رده می ده سه لاتی (ره مسیسی دووه م) دا هه یانبوو له کانه به رد یان گواستنه وه ی میخه کان بۆ کاره کانی فیرعه ون ئیشیان ده کرد (ده روزه گه وره کانی ره مسیس میامون). له تهوراتیشه وه باسی نه وه کراوه که عیبرییه کان له سه رده می ده سه لاتی ره مسیسی دووه مدا شاری ره مسیس (رع - مسیس) ی پایته ختی باکوریان بنیاتناوه. نووسراوه میسرییه کان دوا جار نامازه بۆ نه م نه بیرویانیه له سه ده ی دوازه ی پیش زاین له سه رده می ده سه لاتی ره مسیسی سییه مدا ده که ن.

نه م نه بیرویانیه ته نها له میسر باس نه کراون. ئایا واژه که ته نها به سه ر عیبرییه کاندای ده چه سپن؟ له وانه یه سوودبه خش بیت نه گه ر باسی نه وه بکه ین که

پهنگه وشه که به کهم جار ئاماژهی بۆ ئه و کرێکارانه کردبیت که به بیگار ئیش دهکن ئهوش بۆ ئهوهی هیچ بیرۆکهیهک له بارهی ئهسلایانهوه ههبت، دواتر ئه م وشهیه وهک سیفهتیکه پیشهیهی بهکارهینرا.

بابهتهکه ههرجیهک بیت ئهوا له سهردهمی په مسیسی دووهم (به پیتی وتهی تهورات) عیبرییهکان یان ئه پیرۆ (به پیتی دهقهکانی هیرۆگلیفی) ئه و کاره گه ورا نه یان جیه جی کردوو که فیرعه ون فه رمانی پیکردوون و دهشکرێ بگوتری ئه وان له کارپیکردنی زۆره ملییانه به شداریان کردوو. هیچ گومانیک له وه دا نییه که په مسیسی دووهم به هودی ده چاوسانده وه: ههردوو شاری (په مسیسی) و (بیتوم) که له بهشی (الخروج) باس کراون ده که ونه بهشی پۆژه لاتی ده لتای نیل. (تانیس) و (قه نظیر) که ۲۵ کیلومه تر له به کتر دوورن هاوشیوهی ئه م دوو شاره کۆنه ن. له ویدا پایته ختی باکور هه بوو که په مسیسی دووهم بنیاتی ناوه. په مسیسی دووهمیش فیرعه ونی یاخییه.

موسا له م چوارچێوه یه دا به وه له د بوو. پێشتر ئه و بارودێخه مان بینی که چۆن له په و باره که پزگاری بوو، ناوه که شی میسرپیه. (پ. مؤنتی) ئه مهی به باشی له کتێبه که یدا (میسر و تهورات) سه لماندوو، (مسو Msew) یان (مس Mesy) دوو ناون له فرههنگی ناوی که سه کان له زمانی هیرۆگلیفی (رانک Ranke) و (موسا) ش گواستنه وهی ئه م ناوه یه له قورئان.

به لاکانی میسر

له ژیر ئه م ناوه دا، تهورات ئاماژه بۆ ۱۰ سزا دهکات که خودا به سه ر دانیشتوانی میسری داباراند، ههروه ها ورده کاریی ژۆر له باره ی هه ر به لایه ک له م به لایانه باس دهکات. به لام قورئان ته نها ئاماژه به پینج له م سزایانه دهکات و ژۆرئیکیشیان هه ر زیاده یه که له چند دیارده یه کی سروشتی که بریتین له لافاو و کولله و ئه سپی و بۆق و خوین.

به لام بلابوونه وه ی کولله و بۆق له تهوراتدا باس کراوه. ههروه ک باسی ئاوی پوو باره کانیش دهکات که گزراون بۆ خوین و هه موو ولاتیان نقوم کردووه. به لام قورئان ئاماژه بۆ خوین دهکات و هه موو ورده کارییه کی زیده ی تری دوور ده خاته وه. سه باره ت به م خوینه ده کریئ گریمانه ی ژۆر بو تری.

به لام گورز و به لاکانی تر (میشووله و میشه شینه و لووی پیست و ته زده و تاریکایی و مردنی مندالی تازه له دایکبوو و مه رومالات) که تهورات وه سفیان دهکات له بنجینه ی جیاوازه وه دین، ههروه ک خالی پریوایه تی لافاوه که که کزبوونه وه ی چند ره گه زیکی سه رچاوه گه لی جیاواز دروست بووه.

رێرهوی دهرچوونه که :

قورئان هه یچ ئاماژه یه ک له باره ی رێره وه که نادات به دهسته وه له کاتی کدا تهورات ژۆر به وردی ئاماژه به رێره وه که دهکات. هه ر یه ک له باوکه دیقۆ و پ. مؤنتی لیکۆلینه وه یان له م رێره وه کردووه. وا گریمان ده کریئ که خالی سه ره تای

دهرچوون له تانیس — قه نتره وه بیته. به لام سه بارهت به پاشماوهی پنگاکه له هیچ شوینیک شوینه واریکی نه و تو نه دۆزراوه ته وه که پرواته که ی ته و پرات ته ئکید بکاته وه، هه روه کو له تواناشدا نییه نه و شوینه دیاری بکری که تئیدا ده ریا کراوه ته وه تا وه کو گروپه که ی موسا برۆن.

په رجوو (معجزه ی ده ریا):

هه ندیک وا گریمانه یان کردوه که به کاریگه ریی هه ندی هۆکاری که ردوونی یان زه مینی په یوه ست به ته قینه وه یه کی گرکانیکی دووره وه داکشانیک پرویدا وه، به پی ئه م وته یه عیبرییه کانیش کشانه وه ی ئاوی ده ریا یان قۆستۆته وه، میسرپییه کانیش که راوه دوویان ده نان به هۆی هه لکشانی ئاوی ده ریا وه نقووم بوون. به لام نه مه هه موو ته نها گریمانه یه و به س.

۲- شوینی ده رچوونه که له سائنامه فیرعه و نییه کان:

سه بارهت به دیاریکردنی میژووی ده رچوونه که ده کری به شیوه یه کی نرخدار بگه یه چه ند پیدراویکی ئیجابی. زۆر له میژه (منبتاح) به جینشین و جیگره وه ی فیرعه ون (په مسیسی دووه م) داده نری که له سه رده می نه ودا موسا له میسر ده رچوو. (ماسپیرۆی شوینه و ارناسی به ناویانگی میسرپی له سه ره تای سه ده ی بیستم له کتیبه که یدا به ناوی (رئبه ری سه ردانکه ری مؤزه خانه ی قاهره) (۱۹۰۰) نووسیویه تی: منبتاح (به پی وته یه کی پیشینان نه سلئ نه سه که نده رییه، فیرعه ونی سه رده می ده رچوونه که یه، واته نه وه ی له ده ریادا له ناوچوو.) نه متوانی

ئو به لگه نامانه به دهست بئیم که ماسپیرو ئەم رایه‌ی خو‌ی له‌سه‌ر دامه‌زاندوو به لام جیددییه‌تی نووسەر به‌سه‌رماندا ده‌سه‌پئینی که نرخیکی گه‌وره بۆ قسه‌که‌ی دابنئین.

ئەگەر (پ.مۆنتی) لێ هه‌لاوێزین، به‌راستی ئه‌و شوینه‌وارناسه‌ میسرپیانه یان پسپۆرانه‌ی ته‌فسیری ته‌هورات که‌من که له‌و به‌لگه‌نامانه‌یان کۆلیوه‌ته‌وه که له‌وانه‌یه له قازانج یان دژی ئەم گریمانه‌یه‌ن. به‌لکو به‌ پیچه‌وانه‌وه له‌م ده‌یانه‌ی دوایدا، گه‌شه‌سەندنی گریمانه‌گه‌لیکمان بینی که هەر به‌کێکیان له‌ویتر جیاوازه، وا ده‌رده‌که‌وی که ئەم گریمانا‌نه‌ ئامانجی ته‌رچکردنیان هەر بۆ ئه‌وه بووه به‌ده‌م سازانی ورده‌کاریه‌کی گێرانه‌وه‌کانی کتێبه‌ پیروژه‌کان بیت، ئه‌وانه‌ی ئەم گریمانا‌نه‌یان ته‌رچکردوو به‌باخیان به‌ لایه‌نه‌کانی تری ئەم کتێبانه‌ نه‌داوه. به‌م جو‌ره‌ ده‌رکه‌وتنی ئەم گریمانه‌یه یان ئه‌ویتر ده‌بینین که وا ده‌رده‌که‌وی له‌گه‌ڵ لایه‌نیک‌ی رېوایه‌تیک ساز و ته‌بايه بی ئه‌وه‌ی خاوه‌نی ئەم گریمانه‌یه خو‌ی ماندوو بکات و به‌راوردی بکات به‌ پێندراوه‌کانی تری کتێبه‌ پیروژه‌کان، له‌ هه‌مان کات پێکگرتنی به‌ هه‌موو ئه‌و پێندراوانه‌ی میژوو و شوینه‌وارناسی و هتد... ده‌بخه‌نه‌پوو.

له‌ سه‌یرترینی ئه‌و گریمانا‌نه ئه‌و گریمانه‌یه‌ی (ج.دی میلی) ه (۱۹۶۰) که لافی ئه‌وه لێ ده‌دات گوايه توانیویه‌تی کاتی ده‌رچوونه‌که دیاری بکات که بریتیه‌ له ۹ی نیسانی ساڵی ۱۴۹۵ی پێش زایین، ئه‌وه‌ش ته‌نها له‌ رپی حیسابی سالنامه‌کان. به‌م پێیه (تحتمسى دووهم) که له‌م میژوو‌ه‌دا پاشا بوو ده‌بیته‌ فیرعه‌ونی سه‌رده‌می ده‌رچوونه‌که. له‌به‌رئه‌وه‌ی مؤمیای تحتمسى دووهم وه‌سفی لوی پیتست (أورام جلدیه)ی له‌سه‌ر نووسراوه، نووسەر به‌ (به‌له‌کی) وه‌سفی ده‌کات - بی ئه‌وه‌ی هۆی ئه‌وه بزاین -، له‌به‌رئه‌وه‌ش که یه‌کێک له‌و به‌لایانه‌ی

به سهر میسردا هات و تهورات باسی دهکات بریتی له لیری پیست (طفح جلدی) بۆیه گریمانه که ده بیته شتیکی برهواپیکراو. ئه م بیناکردنه سهیره هرگیز مه سه له کانی تری پروهیه تی تهورات ره چاو ناکات به تاییه تی ئامازه ی تهورات بۆ شاری ره مسیس، ئه و ئامازه یی هه موو گریمانه کان له باره ی دیاریکردنی میژووی ده رچوونه که پووچال ده کاته وه بهر له وه ی به کیک له ره عامسه کان بیته پاشای میسر.

سه باره ت به لووه کانی پیستی تحتسی دووه م هیچ شتیکی نییه پاساوی به لگه بوونی بهینیه وه له سهر ئه وه ی که ئه م پاشای میسر په فیرعه ونی سه رده می ده رچوونه که یه، له بهر ئه وه ی تحتسی سییه می کوپی و ئه مینوفیسی دووه می نه وه ی، تووشی لووی پیست ببوون، هه ندیک کردۆته گریمانه ی بوونی نه خووشی له م خانه واده یه. به م پییه گریمانه ی ئه وه ی تحتسی دووه م فیرعه ونی ده رچوونه که یه گریمانه یه که ناکرئ داکۆکی لی بکرئ.

هه روه ها ئه و گریمانه یی (دانییل پۆپس) له کتیه که یدا به ناوونیشانی (گه لی تهورات) هیناویه ته وه که تیدا پۆلی فیرعه ونی ده رچوونه که ده داته ئه مینوفیسی دووه م، وا ده رده که وی که بنچینه ی گریمانه که ی له وه ی پیشوو پته وتر نییه. به به لگه ی ئه وه ی که تحتسی سییه می باوکی زۆر نه ته وه په رست بووه، دانییل پۆپس ئه مینوفیسی دووه م ده کاته چه وسینه ره وه ی عیبرییه کان و خه سووه که ی شازن (حتشبسوت) ی به ناوبانگ موسای هه لگرتۆته وه بی ئه وه ی هۆکاریک بۆ ئه وه بزانی.

به لام باوکه دیفۆ له کتیبه که یدا (میژوی کۆنی ئیسپرائیل) گریمانە که ی که ده لئى فیرعه ونه که په مسیسی دووه بووه له سه ر بناغه یه کی پته وتر داده نئى. نه گه رچی نه و گریمانە یه له گه ل هه موو خاله کانی پریوایه تی تهورات تیك ناکاته وه به لام گریمانە یه که به های پیدراویکی سه ره کی هیه که بریتیه له بنیاتنانی هه ردوو شاری په مسیس و بیتوم که له ده قی تهوراتدا باس کراون. به م پئیه ناکرئى و دابنرئى که ده رچوونه که به ر له ده سه لات گرتنه ده ستی په مسیسی دووه پوویداوه، نه وه ش پوویداویکه سالنامه کانی دریتۆن و فاندیه به سالی ۱۲۰۱ ی پیش زاینی دیاری کردوه، هه روه ها سالنامه ی پۆتۆن به سالی ۱۲۹۰ ی پیش زاینی دیاری کردوه. نه و دوو گریمانە یه ی پیشتر باسما ن کرد له به ر هۆیه کی زه رووی په ت ده کرینه وه نه ویش نه وه یه که په مسیسی دووه فیرعه ونی چه وساندنه وه یه که تهورات باسی ده کات.

به رای باوکه دیفۆ ده رچوونه که له نیوه ی یه که م یان ناوه راستی ده سه لاتى په مسیس پوی داوه. دیاری کردنی نه م میژوه له لایه ن باوکه دیفۆوه ته و او ناورده: نه و بۆیه ئاماژه به م ماوه ده کات تا کاتی پئویست بداته گروپی موسا له خاکی که نعان جیگیر بیته و منبتاحی جینشینی په مسیسی دووه بتوانئى به نی ئیسپرائیل ملکه چ بکات، شایه تی نه مه ش نه و په یکه رانه یه که ده گه رپته وه بۆ سالی پینجه می ده سه لاته که ی.

ده کرئى به دوو به لگه به ره لستی نه م گریمانە یه بکه ین:

(۱) تهورات له به شی (الخروج ۲ ، ۲۳) ئاماژه بۆ نه وه ده کات که پاشای میسر له ده می مانه وه ی موسا له مه دیه ن مردووه. به شی (الخروج) باسی نه وه ده کات

که ئه و پاشایه هر دو شاری په مسیس و بیتوم به بیگار (سوخره) به عبیره کان دروست کرد. ئه و په مسیسی دوه مه. به م پیته نابی ده رچونه که پویدا بیت مه گهر له سرده می جینشینی ئه م پاشایه نه بیت. به لام باوکه دیقو ده لئی ئه و گومانی هیه له سرچاوه که ی تهوړات بو ئایه تی ۲۲ ی ئیصحا حی دوه می به شی (الخروج).

(ب) ئه وه ی مایه ی سرسامی زیاتره ئه وه یه که باوکه دیقو که به رپوه به ری قوتابخانه ی کتیبی پیروزه پی وایه که فیرعون له کاتی راوه دونانی هه لاتوه کان مردوه، ئه وه ش ورده کارییه که وا ده کات پوودانی ده رچونه که له زه مه نیکي تر ئه ستم بیت مه گهر له کوتایی ده سه لاتیک.

له راستیدا ئیمه پیویسته ئه وه دووباره بکهینه وه که هیچ گومانیکي تیدا نییه که فیرعون له کاتی ئه م راوه دونانه مردوه. له م خالده دا هه ردوو ئیصحا حی ۱۲ و ۱۴ ی به شی الخروج یه کلاکه ره وه ن: (فیرعون گالیسکه که ی ناماده کرد و سوپا که ی برد...) (۱۴ ، ۶).. (پاشای میسرپ راوه دووی ئیسرانیلییه کانی نا که به ده ست به رزکراوه یی ده رچوون) (۱۴ ، ۸).. (ئاوه که وه کو خوی لیته اته وه و هه موو ئه و سوپایه ی فیرعونی نقوم کرد که به دواياندا چوو بوونه ناو ده ریاهه. که سیان لی نه مایه وه) (۱۴ ، ۲۸ - ۲۹).. زیاتر له وه ش (المزمور) ی ۱۳۶ ی داوود مردنی فیرعون دوویات ده کاته وه که بو یه هوده سه ری که چ کردوه... ئه و (یه هوه) ی فیرعون و سوپا که ی خسته ناو ده ریای (البوص) ه وه) (۱۳۶ ، ۱۵).

که واته ئه و کاته ی فیرعون له خاکی مه دیه ن بووه فیرعونه و نیک مردوه و یه کیکي تریش له کاتی ده رچونه که دا مردوه. که واته بو موسا یه ک فیرعون

نه بووه به لکو دوو فیرعهون بووه: فیرعهونیکى چهوساندنهوه و فیرعهونیکى ده رچوون له میسر. بهم پئییه گریمانه ی باوکه دیقو که ده لئى یه ک فیرعهون بووه که بریتییه له په مسیسی دووه مایه ی په زامه ندی نییه چونکه هه موو شتیک پوون ناکاته وه. بابه ته کانی داماتووش به لگه ی زیاتری دژ بهم گریمانه یه تیدایه.

۳- په مسیسی دووه فیرعهونی چهوساندنهوه – منبتاح فیرعهونی

ده رچوون:

(پ.مۆنتی) به شیوه یه کی دروست که له پوری نه سکه نده ریی یه که می به کاره ی ناوه که ماسپیرو ئاماژه ی بو کردووه که زۆر دواى نه وه له که له پوری کلاسیکی مه سیحی ده بیینین. (پ.مۆنتی) نه م تیۆره له کتیبی (میسر و تهورات) ده خاته پوو، له ویدا به لگه ی زیاتر هه یه که پالپشتی ده کات به تاییه تی نه وه ی ریوایه تی قورئان هیتاویه تی به لام نه م زانا به ناوبانگه ی بواری شوینه وار هه رگیز ئاماژه ی بو ناکات. بهر له وه ی گفتوگۆی له باره وه بکه یین با بگه پئیینه وه بو تهورات. به شی الخروج ئاماژه یه کی تیدایه بو وشه ی په مسیس نه گه رچی ناوی فیرعهون نه هاتووه و په مسیسیش له تهورات ناوی یه کیک له و شاره باسکراوانه یه که به کاری بیگارانیه ی عیبرانییه کان دروست کراوه. نه مرۆش نه وه زانراوه که نه و دوو شاره له ناوچه ی تانیس – قه نتری به شی پۆژه لاتى ده لتای نیل بوونه که له ویدا په مسیس پایته ختی باکوری دامه زراندووه. بیگومان بهر له په مسیسیش له م ناوچه یه دا بینایه ی تریش هه بووه به لام گۆپانی نه م ناوچه یه بو شویتنیکى گرینگ بو نه م پاشایه ده گه پئته وه. له وه دا نه و هه لکو لئینانه ی له م ده یانه ی دواى

له ویدا کراون به لگه یه کی یه کلاک ره وهن. ئەم پاشایه عیبرییه به کۆیله کراوه کانی له بنیاتنانی ئەم پایته خته دا به کارهێناوه.

ئەمڕۆ خویندنه وهی ناوی په مسیس له تهورات کهس سه رسام ناکات: له وه تهی (شامبلیون) سه ده و نیویک له مه و بهر کلیلی پیته هیرۆگلیفییه کانی دۆزیوه ته وه وشه که بلۆ بوته وه.. ئەمڕۆ راهاتووین له سه ر خویندنه وهی ئەم ناوه و گوکردنی له گه ل زانینی واتاکه ی. به لام پتویسته وینای ئەوه بکهین که پیته هیرۆگلیفییه کان له سه دهی سییه می پیش زاین ون بوون و ناوی په مسیسیش ته نها له تهورات و هه ندی کتیبی یۆنانی و لاتینی که ناوه که یان که م و زۆر شیواندبوو پارێزرا بوو، بۆ نمونه تاسیت به م جۆره له سالنامه که یه وه له باره ی په مسیسه وه ده دوی.. به لام تهورات به وه پری وردییه وه ناوی په مسیسی پاراستوه و له پینج به شه که ی موسا چوار جار ناوی ده هینی (التکوین ۴۷، ۱۱ الخروج ۱، ۱۲ و ۱۱، ۲۷ العدد ۳۳، ۳ و ۲، ۵).

که واته تهورات له نوسخه عیبری و یۆنانی و لاتینییه که یدا به شیوه یه کی جوان ناوی په مسیسی پاراستوه.

که واته ئەو پیدراوانه ی پیشوو ئەمانه ده سه لمینی:

(أ) ناکری ده رچونه که وینا بکری بهر له گه یشتنی یه کیک له په مسیسه کان بۆ ده سه لات له میسر.

(ب) موسا له سه رده می په مسیسی دووه بنیاتنه ری هه ردوو شاری په مسیس و بیتوم له دایک بووه.

(ج) ئەو کاتەی موسا لە خاکی مەدیەن بوو ئەو فیرعەونەیی حوکمی میسری دەکرد مرد. پاشماوەی بەسەرھاتی موسا دەکەوتتە دەسەلاتی منبتاح جینشینی ئەم پاشایە.

بەلکو لەو زیاتریش، تەوڕات پەرگەزێکی تری زۆر گرینگ لە دیاریکردنی کاتی دەرچوونەکە لە سائنامە فیرعەونییەکانەو دەھێتێ: مەبەست ئەو ئاماژەیە بۆ ئەوێ کە تەمەنی موسا ۸۰ سال بوو کاتی بە فەرمانی خودا ھەولیدا فیرعەون براکانی ئازاد بکات: ((تەمەنی موسا ۸۰ سال و ھارون ۸۲ سال بوو کاتی لەگەڵ فیرعەون دوان)) (الخروج ۷، ۷). تەوڕات ئەو شەمان پێ دەئێ کە ئەو فیرعەونەیی موسا لە سەردەمی وی لەداک بوو ئەو کاتە مرد کە موسا لە ولاتی مەدیەن بوو، ئەمەش وێرایی ئەوێ پێوایەتی تەوڕات بێ ئەوێ بە گۆرانی ناوی پاشا بکات لە گۆرانی ئەو بەردەوام دەبێت. کەواتە ئەو دوو پەرگەییە تەوڕات کۆی ماوەی دەسەلاتی ھەردوو پاشاکە لەخۆدەگرێ کە موسا لە سەردەمی ئەواندا ژیاو و بریتییە لە ۸۰ سال.

بەلام دەزانین کە پەرمسیسی دووھم بۆ ماوەی ۶۷ سال حوکمی کردووە (لە ۱۳۰۱ی تا ۱۲۳۵ پێش زاین بە پێی سائنامەیی دریتۆن و فاندییە یان لە ۱۲۹۰ تا ۱۲۲۴ی پێش زاین بە پێی سائنامەیی پوتون). سەبارەت بە منبتاحی جینشینی شوینەوارناسانی میسری ناتوانن ماوەیەکی دیاریکراوی دەسەلاتەکی بدەن بە دەستووە بەلام لە ۱۰ سال کەتر نییە، چونکە چەند بەلگەیک ھەن لەبارەیی سالی دەیەمی دەسەلاتەکی، ھەرۆک باوکە دیفۆ ئاماژەیی بۆ دەکات. بەلام مانیتۆن بیست سال بۆ دەسەلاتەکی دادەنێ. بە نیسبەت منبتاحووە دریتۆن و فاندییەش دوو ئەگەر دەئێن: یان ئەوێ تا لە سالی ۱۲۳۴ ھو ۱۰ سال حوکمی

کردوو، یان به پیتی قسهی پوتون بۆ ماوهی بیست سال له ۱۲۲۴هوه تاوه کو
 ۱۲۰۴ی پیش زاین حوکمی کردوو. شوینه و ارناسانی میسری له باره ی کۆتایی
 حوکمی منبتاحه وه هیچ شتیك نازان: هه موو ئه وه ی ده زانی ئه وه یه که میسر بۆ
 ماوه ی چاره که سه ده یه ک گرفتاری چه ندان ته نگژه ی ترسناکی ناوه خویی بوو.

ئه گه رچی سالنامه کانی ده سه لات ورد نین به لام به درێژایی ده ولته تی هیچ
 ماوه یه کی تر نییه که دوو ده سه لاتی یه ک به دوا ی یه ک بتوانی بگاته هه شتا سال
 یان تیپه رپنی جگه له ماوه ی په مسیسی دووم و منبتاح. پیدراوه کانی تهورات
 تاییه ت به ته مه نی موسا کاتی ده ستی کرد به ئازادکردنی براکانی، نیشانه ی
 به دوا ی یه کداهاتنی ده سه لاتی په مسیسی دووم و منبتاحه. هه موو شتیك ری
 به وه ده دات بیر له وه بکه ی نه وه که موسا له سه ره تای ده سه لاتی په مسیسی
 دووم له دایک بووه، کاتیکیش دوا ی ۶۷ سال مرد ئه و له مه دیه ن بوو، دوا ی ئه وه
 موسا له به رانه ر منبتاحی کوپ و جینشینی په مسیس بوویه دا کوکیکار له
 عیبرییه کان. ئه گه ر منبتاح بیست سال حوکمی کردبیت ئه و پهوداوانه له نیوه ی
 دوومه ی ده سه لاته که ی پووینداوه، ئه وه ش به پیتی بیرو پای پۆتون ته واو پتی
 تیده چی. له کۆتایی ده سه لاتی منبتاحیش موسا عیبرییه کانی له میسر برده
 ده ری و فیرعه ونیش له کاتی راوه دوونانیان گیانی له ده ست دا، قورئان و
 تهوراتیش نامازه بۆ ئه وه ده که ن.

ئه م پوونکردنه وه یه ته واو پیک ده که وی له گه ل زانیارییه کانی کتیبه پیرۆزه کان
 له باره ی بیشکه ی موسا و هه لگرتنه وه ی له لایه ن خانه واده ی فیرعه ونه وه.
 ئاشکرایه که په مسیسی دووم له ده می مردنیدا به ته مه ن بووه. هه ندیک وتوو یانه
 ته مه نی ۹۰ یان ۱۰۰ سال بووه. به م پیه له سه ره تای ده سه لاته که ی که ۶۷

سالی خایاندووہ تہ منی ۲۳ یان ۲۳ سال بووہ. لہم تہ منہ دا دہ کری خیزاندار بوویت و لیرہ دا ہیچ ناسازیہک نیہ لہ گہ لئو قسہ یہی قورئان کہ دہ لئ (یہ کیک لہ ئەندامانی خانہ وادہی فیرعون) موسایان لہ کہ ناری پوویاری نیل لہ ناو بیٹشکہ یہ کدا دوزیہ وہ و هاوسری فیرعون داوا لہ شووہ کە ی کرد بہ زیندووی بیہیلئتہ وہ. بہ لام تہورات دہ لئ کہ کچہ کە ی فیرعون دوزیتہ وہ. بہ تیروانین لہ تہ منی پەمسیسی دووہ لہ سەرہ تای دہ سەلاتیدا تہ واو پئی تیدہ چی ئە گەر کچیکی ہہ بوویت ئەو موسای دوزیبیتہ وہ، کہ واتہ لہم خالہ دا پیوایہ تی قورئان و پیوایہ تی تہورات ہہرگیز ناکوک نین.

لیرہ دا گریمانہ ی داریژراو بہ شیوہ یہ کی رہا لہ گہ لئ قورئاندا هاوړیکہ. بہ لام بہ پیچہ وانہ وہ، تہ نہا لہ گہ لئ برگہ یہ کی تہوراتدا ناکوکہ ئەویش بریتیہ لہ ئایہ تی یہ کە می ئیصحاہی شہ شہم لہ بەشی الملوک (ئەوہش بە شیک نیہ لہ تہورات و پیویستہ نامازہ بہ مہ بکری). ئەم برگہ یہ مایہ ی مشتومرئکی زڈہ و باوکہ دیفوش پیڈراوہ کانی زنجیرہ ی پووداوہ کانی ئەم نووسراوہ ی پەیمانہ کون رەت دہ کاتہ وہ کہ کاتی دەرچوون لہ میسر بہ نیسبەت بنیاتنانی پەرسنگہ ی سولہ یمانہ وہ دیاری دہ کات. لہ بەرئہ وہ ی ئەم برگہ یہ پاریزی لئ دہ کری بویہ ئەوہش دہ بیتہ ئەوہ ی بہا ی بە لگہ ی یہ کلاک رەوہ ی پی بدرئ لہ دژی ئەو تیورہ ی ئیمہ لیرہ دا خستمانہ پروو.

گرفتنی په یکه‌ری سالی پینجه‌می منبتاح:

هه‌ندیک پریان وایه که له‌وانه‌یه له ده‌قی په‌یکه‌ری به‌ناوبانگی سالی پینجه‌می ده‌سه‌لاتی منبتاح په‌لپیک هه‌بیت له‌سه‌ر نه‌و پرسه‌ی لیره له‌باره‌ی ده‌رچوون له میسر خرایه‌روو که نه‌ویش به دوا کاری سه‌رده‌می ده‌سه‌لاتی نه‌م فیرعه‌ونه داده‌نری.

نه‌م په‌یکه‌ره گرینگایه‌تییه‌کی گه‌وره‌ی هه‌یه چونکه تاکه به‌لگه‌نامه‌ی ناسراوی هیرۆگلیفیه که تیدا ئاماژه بو وشه‌ی (ئیسپرائیل) ده‌کری. نه‌م په‌یکه‌ره له (طیبه) له په‌رسته‌یه‌کی فیرعه‌ون دۆزاوه‌ته‌وه و میژوه‌که‌ی به به‌شی یه‌که‌می ده‌سه‌لاتی منبتاح ده‌خه‌ملتیری. نه‌م به‌لگه‌نامه‌یه ئاماژه بو زنجیره‌یه‌ک ده‌کات که فیرعه‌ون به‌سه‌ر دراوسیه‌کانی میسر به‌ده‌ستی هیناوه به تایه‌تی له کۆتایی به‌لگه‌نامه‌که ئاماژه ده‌کات به سه‌رکه‌وتن به‌سه‌ر (ئیسپرائیل که سپردایه‌وه و تووی نه‌ما...). به پشتبه‌ستن به‌مه هه‌ندیک ده‌لین که بوونی وشه‌ی (ئیسپرائیل) نه‌وه له‌خۆده‌گری که یه‌هود له سالی پینجه‌می ده‌سه‌لاتی منبتاح له خاکی که‌نعان بوینه و ده‌رچوونی عیبرییه‌کانیش له میسر به‌ر له‌م کاته پرویداوه.

وا پیناچی نه‌م په‌لپه‌قه‌بوولکراو بیت، نه‌مه‌وا ده‌گه‌یه‌نی که ماتوول عیبرییه‌کان له میسر هه‌بوون که‌واته یه‌هود له خاکی که‌نعان نه‌بوون، نه‌مه‌ش مه‌سه‌له‌یه‌که پتی تیناچی. وپرای نه‌وه‌ی باوکه دیقۆ لایه‌نگری دۆزی په‌مسیسی دووه‌مه، له کتیه‌که‌یدا (میژووی کۆنی ئیسپرائیل) سه‌باره‌ت به نیشه‌جیبوون له خاکی که‌نعاندا نووسیویه‌تی: ((سه‌باره‌ت به باشوور نه‌وا میژووی جیگیربوونی نه‌و گروپانه‌ی سه‌ر به عیبرییه‌کان بوون له ناوچه‌ی (قادش) دیاریکراو نییه و نه‌وه به‌ر

له ده‌رچوون له میسرپه ((. که‌واته نه‌و پئی وایه جیگی‌ربوونی هه‌ندی گروپ که له کاتیکی غه‌یری کاتی ده‌رچوونی گروپی موسا له میسرپه‌وانیش له میسرپه ده‌رچوونه شتیکی مه‌عقوله.. (ئه‌بیرو) یان (هابیرو) که هه‌ندیکی پتیان وایه ئیسرائیلییه‌کانن به‌ر له په‌مسیسی دووه‌م له شام بوونه واته به‌ر له ده‌رچوون: به‌پئی یه‌کیک له به‌لگه‌نامه‌کان ئه‌مینوفیسی دووه‌م کۆمه‌لیک دیلی هیناوه که ۲۶۰۰ که‌س بوونه و وه‌کو بیگار له میسرپه‌کاریه‌یناون. هه‌روه‌ها له سه‌رده‌می سیتی به‌که‌م ژماره‌یه‌کی زۆریان له خاکی که‌نعان هه‌بوون به‌جۆریک له ناچه‌ی بیت — شیان پش‌تۆبیان نایه‌وه، (پ.مۆنتی) له کتێبه‌که‌یدا (میسرپه‌ و تهورات) باسی ئه‌مه‌ ده‌کات. به‌م پئییه‌ ته‌واو مه‌عقوله‌ دیته به‌رچاو که منبتاح ئه‌م په‌گه‌زانه‌ی له‌سه‌ر سنووری ولاته‌که‌ی سزادا‌بیت له کاتی‌کدا له ناوه‌وه‌ی ولاتا‌دا هه‌میشه ئه‌وانه هه‌بوون که دواتر له ده‌وری موسا خ‌پوونه‌وه بو ئه‌وه‌ی له میسرپه‌ پابکه‌ن. به‌م پئییه‌ش په‌یکه‌ری سالی پینجه‌می منبتاح هه‌رگیز هیچ ناکۆکییه‌کی له‌گه‌ل ئه‌م گریمانه‌یه‌ی لی‌ره خرایه‌پوو نییه‌.

زیاتر له‌وه‌ش ده‌رکه‌وتنی وشه‌ی (ئیسرائیل) له میژووی گه‌لی یه‌هودی هه‌رگیز په‌یوه‌ست نییه‌ به‌ جیگی‌ربوونی کۆمه‌لی موسا له خاکی که‌نعان. بنجی وشه‌که به‌م شیوه‌یه:

به‌پئی به‌شی التکوین (۲۲، ۲۹) ئیسرائیل ناوی دووه‌می یه‌عقوب کوپی ئیسحاق و نه‌وه‌ی ئیبراهیمه. به‌گویره‌ی قسه‌ی ئه‌وانه‌ی له‌باره‌ی ته‌رجه‌مه‌ی مه‌سکونی په‌یمانی کۆنیان نووسیوه (۱۹۷۵) په‌نگه‌ واتا‌که‌ی بریتی بیت له: (تاوه‌کو خودا به‌هیز ده‌رکه‌وی). دوا‌ی ئه‌وه‌ی ناوه‌که به‌سه‌ر پیاوی‌کدا سه‌پا،

مایه‌ی سه‌رسورمان نییه که دواتر وه‌کو زیندوو هیشتنه‌وه‌ی یادی باوکی به‌که‌م وه‌سفی ته‌واوی کومه‌لئکی پی بکری.

که‌واته ناوی ئیسرائیل زور پیش موسا ده‌رکه‌وتووه، واته سه‌تان سال به‌ر له‌و. نه‌وه‌ی که ببینن ناوه‌که له‌سه‌ر په‌یکه‌رئک هه‌یه که میژووه‌که‌ی بۆ فیرعون منبتاح ده‌گه‌رپته‌وه شتئکی سه‌یر نییه. ئەم ئاماژه‌یه به‌ هیچ باریک نابیتته به‌لگه‌یه‌ک به‌ قازانجی میژووی ده‌رچوونی موسا به‌ر له‌ سالی پینجه‌می ده‌سه‌لاتی منبتاح. له‌ راستیدا کاتی په‌یکه‌ره‌که ئاماژه بۆ کومه‌لئک ده‌کات و ناوی ده‌نی (ئیسرائیل) ناتوانی ئاماژه به‌ جیگیربوونیکی سیاسییانه‌ی ئەو کومه‌له‌یه بکات چونکه ئەم تو‌مارکردنه ده‌گه‌رپته‌وه بۆ کوتاییی سه‌ده‌ی بیستویه‌کی پیش زاین که مه‌مله‌که‌تی ئیسرائیل دروست نه‌ببوو تا سه‌ده‌ی ده‌یه‌می پیش زاین. که‌واته ئەوان ئەو کات ته‌نی گروپئیکی مرۆیی بوون.

له‌ سه‌رده‌می ئیستادا ئەوه زانراوه که ماوه‌یه‌کی دریز له‌ دروستبوون له‌نیوان هه‌شت یان نۆ سه‌ده پیش ده‌رکه‌وتنی ئیسرائیل له‌ میژوودا که‌وتۆته‌وه. ئەم ماوه‌یه به‌وه مۆرکی گرتبوو که کومه‌له‌ نیوه – ده‌شته‌کییه‌کانی هه‌موو ناوچه‌که سه‌قامگیر بوون، له‌وانیش به‌ تاییه‌ت ئەموری و ئارامیه‌کان، هه‌روه‌ها به‌ ده‌رکه‌وتنی باوانی په‌که‌می نیو ئەم کومه‌لانه مۆرکی گرتبوو له‌نیواندا ئیبراهیم و ئیسحاق و یه‌عقوب – ئیسرائیل. ناوی ئیسرائیل وه‌کو ئاماژه‌یه‌ک بۆ کومه‌لی به‌رای به‌کارهاتوو که بریتیی به‌ له‌ تۆوی که‌سایه‌تییه‌کی سیاسی دوا‌ی ده‌سه‌لاتی منبتاح ده‌رکه‌وت به‌ جوړئک مه‌مله‌که‌تی ئیسرائیل له‌ ۹۲۱ی پیش زاین تا وه‌کو ۷۲۱ی زاینی به‌رده‌وام بوو.

۴- باسکردنی مردنی فیرعهون له کاتی دهرچوونه که له لایهن کتیبه

پیروژه گانه وه:

مردنی فیرعهون له کاتی دهرچوونه که خالیکی زۆر گرینگی گێرانه وه کانی قورئان و تهوراته. ئه وهش له دهقه کاندایه وه پهری پوونی دهرده که وئ. سه بارهت به تهورات مردنی فیرعهون تهنها له پینچ به شه که ی موسا باس نه کراوه به لکو له (مزامیر داود) یش باس کراوه: له لاپه ره کانی پیشوو ژیده ره کانی ئه مه مان پوون کردۆته وه.

ئه وهی زۆر مایه ی سه رسوپرمانه ئه وهیه که نووسهره مه سیحیه کان له به رانه بر مردنی ئه م فیرعهونه دا بیده نگن. باوکه دیقۆ به وه داکۆکی له دۆزه که ده کا که ده لئ دهرچوون له میسر له به شی به که م یان نیوه ی ده سه لاتنی په مسیسی دووه م پووی داوه، هه رگیز ئه وهی له بهر چاوه نه گرتوووه که ئه م فیرعهونه له کاتی پاوه دوونان مردوووه، ئه وهش واتای ئه وهیه - گریمانان هه رچییه ک بن - پووداوه که نابئ قه ومابیت تهنها له کۆتایی ده سه لاتدا نه بی. له کتیبه که یدا (میژووی کۆنی ئیسرائیل) وا دهرناکه وئ که به پێوه به ری قوتابخانه ی کتیبی پیروژ له قودس که مترین بایه خ بداته ناسازی نیوان ئه و دۆزه ی به رگری ئی ده کات و پیدراوه کانی دوو به شه که ی تهورات.

به لام (پ. مۆنتی) له کتیبه که یدا (میسر و تهورات) کاتی دهرچوونه که له سه رده می منبتاح دیاری ده کات به لام به یه ک وشهش باسی مردنی فیرعهون ناکات که سه رۆکی پاوه دوونه ره کان بوو.

ئەم ھەلۆیستە سەیرە جیاوازه لە گەڵ ھەلۆیستی یەھود: ئایەتی ۱۵ی مزموری داود ژمارە ۱۲۶ کە ستایشی خودا دەکات چونکە ((فیرعەون و سوپاکە ی فریئدایە ناوی دەریای البوصەو)) باسی زۆرێک لە سروتەکانیان دەکات. ئەوان ھارپێکی نێوان ئەم ئایەتە و بڕگە ی الخروج (۱۴، ۲۸ و ۲۹) دەزانن کە دەلی: ((ئاوھە و ھەکو خۆی لێھاتەو و ئامراز و سوارەکانی ھەموو سوپای فیرعەونی داپۆشی کە بەدوایانەو چوو بوونە ناو دەریاو و کەسیان لێ نەمایەو)). بە پای ئەوان کەترین گومان لەو دا نییە کە ئەم فیرعەونە لە گەڵ سوپاکەیدا لە ناوچوو. ھەمان ئەم دەقانە لە کتێبەکانی تهوراتی مەسیحی ھەن.

نووسەرە مەسیحییەکان بە ئەنقەست و پێچەوانە ی ھەموو پوونییەک، مردنی فیرعەون دوور دەخەنەو. بەلام لەمە زیاتر، ھەندیکیان باسی ئەم ئامازە یە دەکەن کە لە قورئاندا ھاتوو بەو ھەش داوا لە خۆینەران دەکەن کردە یەکی نزیکخستنەو ی سەیر ئەنجام بدەن. بەم جۆرە دەتوانین لەو ھەرگێرانی تهورات کە لە ژێر سەرپەرشتی قوتابخانە ی کتێبی پیروژ لە قودس ئەنجام دراو ئەم لێدانە ی باوکە کوروا ییە - کە مامۆستایە لەم قوتابخانە یە - سەبارەت بە مردنی فیرعەون بخوینینەو، دەلی:

((قورئان ئامازە ی بۆ دەکات (واتە مردنی فیرعەون) (لە ئایەتەکانی ۹۰ بۆ ۹۲ ی سوپەتی یونس). بەپێی کە لە پوری میلیی بێت فیرعەون بە سوپاکە یەو قوتدراو (ئەمەش دەقی پیروژ نایلی) ئیستا ئەو لە ژێر دەریا نیشتەجی بوو و فرمانرەوایی مەملەکەتی مروۆفی دەریا دەکات واتە گۆلکی دەریا)) واتە ھەقە ..

ئەو خوینەرەى شارەزای ناوهرۆكى قورئان نىيە لەم حالەتەدا پەيوەندييەك لەنيوان قسەى قورئان كە ناكۆكە لەگەڵ دەقى تهورات و ئەم خورپافە پىكە نىناوييە دروست دەكات كە هەرەك دەوترى لە ئەفسانەى ميللييەوه سەرچاوهى گرتووه و لە لىدوانەكەدا دواى ئاماژەكردن بۆ قورئان پەنجەى بۆ پراكيشراوه .

پاستىيى وتەكەى قورئان سەبارەت بەم بابەتە هىچ پەيوەندييەكى بەم بابەتەوه نىيە كە ئەم كتيبە هيمای بۆ دەكات: ئايەتەكانى ۹۰ بۆ ۹۲ى سوپەتى يونس دەلێن كە بەنى ئيسرائيل كاتى فیرعەون و سوپاكەى پراویان دەنان ئەوان لە دەریاکە پەرىنەوه و فیرعەونیش لەناو دەریا لە سەرەمەرگدا هاوارى دەکرد:

﴿أَمِنْتُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا الَّذِي آمَنْتُ بِهِ بَنُو إِسْرَائِيلَ وَأَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ (۹۰)﴾ خوداش وهلامى دایەوه: ﴿أَلَأَنْ وَقَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ وَكُنْتَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ (۹۱)﴾ فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدْنِكَ لِنَكُونَ لِمَنْ خَلَقَكَ آيَةً وَإِنَّ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ عَنْ آيَاتِنَا لَغَافِلُونَ (۹۲)﴾

سەبارەت بە مردنى فیرعەون هەر ئەمەیه هەموو ناوهرۆكى ئەم سوپەتە. ئە لەم سوپەتە و ئە لە ئايەتى هىچ سوپەتێكى تردا شتێك هەیه پەيوەندى هەبیت بەو وهمانەى نووسەر لەبارەى تهوراتەوه زەقى کردوونەتەوه. دەقى قورئان بە سادەیی و بە شێوهیەكى تەواو پوون دەلى كە جەستەى فیرعەون پزگاركراره و ئەویش پىدراویكى سەرەكییه .

لەو سەرەدەمەى قورئان لە پێى موخەمەدەوه (درودى خواى لى بىت) گەيشتە خەلك تەرمى هەموو ئەو فیرعەونانەى كە خەلك لە سەرەدەمى ئىستادا بە راست یان هەلە گومانیان هەیه لەوهى پەيوەنديیان هەبووه بە دەرچوونەكەوه لە گۆرستانەكانى شىوى پاشایان لە (طیبة)ى كەنارەكەى تری نیل بەرامبەر شارى (أقصر)ى ئىستا نىژرابوون. لە سەرەدەمى موخەمەددا (درودى خواى لى بىت)

هه موو شتیك له م بارهیه وه نه زانراو بوو و ئه و ته رمانه ش نه دۆزانه وه ته نها له كوتاییی سه ده ی نۆزده نه بی. هه روه كو قورئان ده ئیت جه سته ی ئه م فیرعه ونه پزگار كراوه. ئه م فیرعه ونه هه ر كام بیت ئیستا له هۆلی مۆمیا كراوه كانی پاشاییه له مۆزه خانه ی میسری له قاهره و سه ردانكه ران ده توانن ببینن. كه واته واقع ته واو جیاوازه له و ئه فسانه پێكه نیناوییه ی باوكه كوروایه به هه ك به قورئان گریداوه.

۵- مۆمیا ی منبتاحی فیرعه ون؛

له سا لی ۱۸۹۸ (لۆریت Loret) له شیوی پاشایان له (طیبه) مۆمیا ی منبتاح كوری په مسیسی دووه می دۆزیه وه، هه موو شتیك پێ به وه ده دات كه باوه پ بکه ین ئه وه فیرعه ونی ده رچوونه كه یه - لیروه وه مۆمیا كه بۆ قاهره گو یزرایه وه و (ئه لیۆت سمیس) له ۸ی ته ممووزی ۱۹۰۷ به سته ره كانی كرده وه.

(ئه لیۆت سمیس Elliot smith) له كتیبه كه یدا (مۆمیا ی پاشایی The Royal Mummies) (۱۹۱۲) وه سفی پرتۆكۆلی ئه م پرۆسه یه و پشکنینی جه سته كه ده كات. ئه و كات پاراستنی مۆمیا كه گونجاو بوو ئه كه رچی دواتر له هه ندی خالدا به ره و خراببوون پۆشت. له م میژوه وه مۆمیا كه به سه ر و سینگ ده رخواوی له مۆزه خانه ی قاهره دا بۆ سه ردانكه ران نمایش كراوه، به لام به شه كه ی دیکه ی جه سته ی به پارچه كوتالێك دا پۆشراوه به جۆرێك تا ئه م دواییه مۆزه خانه كه ش وینه ی فۆتۆگرافی ته واوی جه سته ی مۆمیا كه ی نه بوو جگه له و وینانه ی له كتیبه كه ی ئه لیۆتا هه بووه (۱۹۱۲)..

له حوزه‌یرانی ۱۹۷۵ ده‌سه‌لاتدارانی بالای میسر پئیمان پیدام دیراسه‌ی به‌شه‌کانی جه‌سته‌ی فیرعه‌ون بگه‌م که تا ئه‌و کاته داپۆشرا بوو هه‌روه‌ها پئیشیان پیدام هه‌ندی وینه‌ی بگرم. کاتی به‌راوردیک کرا له‌نیوان دۆخی ئیستای مؤمیاکه له‌گه‌ل ئه‌وه‌ی زیاتر له ۶۰ سال له‌مه‌وبه‌ر به‌جوانی پوون بۆوه که دۆخی مؤمیاکه به‌ره‌و خراپبوون چوو و به‌شیککی ون بووه. هه‌ندیکی به‌هۆی ده‌ستی مرۆڤ و هه‌ندیکی تری به‌هۆی زه‌مه‌نه‌وه زه‌ره‌رمه‌ند بووه.

هۆکاری ئه‌م خراپبوونه سروشتیه‌ش به‌گۆرانی دۆخی پاراستنی مؤمیاکه‌وه ته‌واو پوون ده‌بیته‌وه له‌وه‌ته‌ی له‌کۆتایی سه‌ده‌ی نۆزه‌وه له‌گۆرپکی گۆرستانی شاری (طیبة) دۆزراوه‌ته‌وه که بۆ ماوه‌ی زیاتر له‌سی هه‌زار سال له‌وی بووه. ئیستاش له‌ژیر پارێزه‌ندیکی شووشه‌یی ساده نمایش کراوه که به‌شپوه‌یه‌کی ته‌واو له‌که‌شی ده‌روه‌ه جیای ناکاته‌وه و پێگه له‌پیسبوونی به‌ته‌تۆلکه‌ی میکروباوی ناگریت، هه‌روه‌ها دووچاری جیاوازی پله‌کانی گه‌رمی ده‌بی که به‌هۆی شیداری وهرزییه‌وه توشی ده‌بی. له‌به‌ر هه‌موو ئه‌م هۆیانه مؤمیاکه ته‌واو دووره له‌و دۆخی که توانی بۆ ماوه‌ی سی هه‌زار سال خۆی له‌و هۆکارانه‌ی خراپبوون بپاریزی. به‌سته‌ره‌کان و سیفته‌ی مانه‌وه له‌ناوه‌ندیکی داخراوی وه‌ک گۆپی له‌ده‌ست داوه که له‌وی پله‌ی گه‌رما جیگیرتر و هه‌وا که‌م شیدارتره له‌که‌شی هه‌ندی کاتی شاری قاهره. بنگومان له‌گۆره‌کانی (گیبه‌ی) دووچاری کیشه‌ی مارومپروو و گۆپدزه‌کان بووه که ئه‌وانه‌ش بوونه‌ته هۆی هه‌ندی زیان، به‌لام وێپای ئه‌مانه‌ش وه‌ک ده‌رده‌که‌وی دۆخه‌که له‌مرۆ گونجاوتر بووه.

له‌کاتی پشکنینی ئه‌م مؤمیایه له‌حوزه‌یرانی ۱۹۷۵ به‌ده‌سپیشخه‌ری خۆم ده‌ستم به‌هه‌ندی لیکۆلینه‌وه‌ی تایبه‌ت کرد. هه‌ردوو دکتۆر(مه‌لیجی) و

(په مسیس) یش به تیشکی سینی لیکۆلینه وه یه کی پزیشکییان کرد. له هه مان کاتیش د. مسته فا مه نیلاوی به هۆی درزێک له دیواری قه فه سه ی سینگه وه لیکۆلینه وه یه کی له ناوه وه ی قه فه سه ی سینگ و سک کرد، به وه ش یه که م لیکۆلینه وه به دووربینی ناوه کی له سه ر مۆمیا که ئه نجام درا. به وه ش زۆر ورده کاریی گرینگی ناو جه سه ته که بینرا و وینه ی گیرا.

ئه وه ی ده کری له م لیکۆلینه وه یه هه ئینجری بریتییه له تیبینی کردنی چه ندان ئافه تی گه وره له گه ل کهلینیک له جه سه ته که دا - په نگه هه ندیکیان کوشنده بن - بی ئه وه ی بتوانین بلین که هه ندیکیان پیش یان دوا ی مردنی فیرعه ون پووی داوه. ئه م فیرعه ونه یان به پیتی ریوایه ته کانی کتیبه پیرۆزه کان به هۆی نقومبوونه وه خنکاوه، یان به هۆی شکانی زۆر تونده وه که به ر له قووتدانی ده ریا که پووی داوه مردووه یان له وانیه به هۆی هه ردوو هۆکاره وه بووبیت.

به سه تنه وه ی ئه م هه موو ئافه ته به و خراپبوونه ی باسی هۆکاره کانمان کرد وا ده کات پاراستنی ئه م جه سه ته مۆمیاکراوه له داها توودا دژوار بیت گه ربیتوو ریوشوینی پتویست بۆ پزگارکردنی له ئاینده یه کی زۆر نزیک نه گیریته به ر. ئه م ریوشوینانه له له ده سه چوونی تاکه شایه تی ماددی تاوه کو ئه مرۆمان دوورده خاته وه. شایه ت له سه ر مردنی فیرعه ونی ده رچوونه که و له سه ر ئه و پزگاربوونه ی خودا بۆ جه سه ته که ی ویستی.

ئه وه ی هه میشه مایه ی ئومیده ئه وه یه مرۆف کاربکات بۆ پاراستنی شایه ته کانی میژووی، به لام ئه وه ی لیره دا مه به سه شتیکی له مه گرینگتره: ئه و شایه تییه کی ماددییه له جه سه ته یه کی مۆمیاکراوی که سیک که موسای ناسیوه و دژایه تی داواکارییه کانی کردووه و پاوه دووی ناوه و له کاتی ئه و پاوه دووانه دا مردووه.

خوداش تهرمه که ی له له ناوچوونی تهواو پاراستووہ بۆ ئه وه ی بیته نیشانه و به لگه یه ک بۆ خه لگ هه روه ک له قورئاندا نووسراوه .

چ پوونکردنه وه یه کی جوانی ئایه ته کانی قورئانه ئه وه ی تاییه ته به جه سته ی فیرعه ون که هۆلی مۆمیاکراوه پاشاییه کانی خانه ی شوینه واری قاهره به هه موو ئه وانه ی ده به خشی که ده یانه وی له پیدراوه کانی دۆزینه وه نوویه کان به دوا ی به لگه ی راست و دروستی کتیه پیروژه کاندا بگه رین!

قورئان و فهرمووده‌کانی پیغه‌مبهر و زانستی نوی

قورئان و فهرمووده‌کانی پیغه‌مبه‌ر و زانستی نوی

قورئان تاکه ژنده‌ری عه‌قیده و شه‌ریعت نییه له ئیسلام. به‌لکو سوننه‌تی پیغه‌مبه‌ر له کرده‌وه و وته‌کانی پیغه‌مبه‌ر(درودی خوی لی بیت) سه‌رچاوه‌ی دووه‌مه که زاناکان به بایه‌خیان به ده‌سخستنی بۆته ته‌واوکه‌ری سه‌رچاوه‌ی یه‌که‌م، ته‌نانه‌ت له سه‌رده‌می ژیانی پیغه‌مبه‌ریش وێپای دوی کوچی دوا‌ییکردنی. زانیارییه‌کانی ئەم سه‌رچاوه‌یه ته‌نها پشتی به گواستنه‌وه‌ی زاره‌کی ده‌به‌ست. بۆیه ئەوانه‌ی ئەم قسه و کرده‌وانانه‌یان له ده‌قدا کۆکردۆته‌وه لی‌کۆلینه‌وه‌ی سه‌ختیان ئەنجام داوه وه‌کو کۆکردنه‌وه‌ی پووداوه‌کانی هه‌ر به سه‌رهاتیک‌ی پابردوو. بۆیه خه‌می یه‌که‌م له کاره قورسه‌که‌یاندا یه‌که‌م خال بریتی بووه له وردبینه‌بون له تۆمارکردنی ئەم زانیارییه‌یه که تایبه‌تن به هه‌ر پووداویکی ژیانی موحه‌مه‌د(درودی خوی لی بیت) و هه‌ر وته‌یه‌ک له وته‌کانی، به‌لگه‌ش بۆ ئەم بایه‌خپیدانه له پووی وردببون و تۆمارکردنی ئەو فه‌رموودانه ئەوان هاتوون ناوی هه‌موو ئەو که‌سانه‌یان هه‌یناوه که وته و کرده‌وه‌کانی پیغه‌مبه‌ریان(درودی خوی لی بیت) گواستۆته‌وه، ئەوه‌ش به هه‌لکشان بۆ یه‌که‌م که‌س له‌وانه‌ی راسته‌وخۆ فه‌رمووده‌که‌یان له موحه‌مه‌ده‌وه(درودی خوی لی بیت) وه‌رگرتوه، ئەوه‌ش به نامانجی ناشکراکردنی دۆخی گێپه‌ره‌وه(الراوی) له هه‌موو زنجیره‌ی گێپه‌ره‌وه‌که‌دا و دوورکه‌وته‌وه له و پاوویه‌یه‌ی شایه‌تی په‌وشتی باش و پاستگوییان بۆ نادری‌یان هه‌ر شتیکی تر که له نیشه‌نه‌کانی لاوازی پاری بیت و ببیته هۆی پشت پێ نه‌به‌ستنی له و فه‌رمووده‌یه‌ی له پێی ئەوه‌وه گێپه‌راوه‌ته‌وه. له‌وه‌شدا زانیانی ئیسلام له‌وه‌ی له پیغه‌مبه‌ره‌که‌یان (درودی خوی لی بیت) گێپه‌راوه‌ته‌وه بیوینه‌ن.

به م جۆره کومه ئیک و ته و کرده وهی پیغه مبه ر(درودی خوی لی بیت) ده رکوت و ئیستا له زانسته ئیسلامیه کاندا به (زانستی فرموده) ده ناسری. نه گه رچی وشه ی (الحديث) په ننگه ته نها ناماژه بیت بو و ته به لام ریواته کانی تایبته به کرده وه کانی پیغه مبه ریش (درودی خوی لی بیت) ده گریته وه.

یه که م کومه له فرموده راسته وخو ده یان سال دوی کوچی دوی پیغه مبه ر(درودی خوی لی بیت) بلاوکرایه وه. بری نه و فرمودانه ی له سه ده ی یه که می دوی کوچی دوی کردنی کۆکرانه وه دیاریکراو بو، گه وه رترین کومه له فرموده دوی زیاتر له دو سه ده به سه ر کوچی دوی کردنی ده رکوت که فراوانترین و متمانه پیکراوترین زانیاری کۆکردوته وه، به شیوه یه کی گشتی (صحیح البخاری) به راستترین کتیب دوی قورئان داده نری. (هوداس Houdas) و (مارسی Marcais) له سالانی ۱۹۰۳ و ۱۹۱۴ له ژیر ناویشانی (فرموده ئیسلامیه کان) ته رجه مه ی فرهنسیان کردوه. له سالانه ی دواپیش چاپتی عه ره بی له گه ل ته رجه مه ی ئینگلیزی له لایه ن دکتور محمه د حه سن خان له زانکوی ئیسلامی مه دینه ی منه ووره خرایه بازاره وه. به م پتیه نه وانه ی عه ره بی نازانن ده توانن به زمانی تر شاره زای فرموده کان ببن. به لام له به رامبه ر به های هندی ته رجه مه ی پوژئاواییه کان وریایی پیویسته به ته رجه مه ی فرهنسیشه وه، هندی کات خوینره ده توانی شتی ناراست و پیچه وانه ی راستیه کانی تیدا بدوژیته وه، که هه ندیکیان ته ئویل و لیکدانه ون نه ک ته رجه مه یه کی راسته قینه، به لکو هندی جار به لاپیدا بردنی گه وده ی واتای راستینه ی فرموده که هیه تا ناستیک وای لی ده کات شتیک بلی که مه به سته نییه.

لیره دا وا ده بینین که گونجاو بیټ به راوردیک له نیتوان کۆمه له فرموده کان و ئینجیله کاندا بکهین له پووی بنجی ئه و ده قانهی تییاندایه: سیفه تیکی هاوبهش له نیتوان هه موویاندا هه یه له و پووه وهی که ئه م فرمودانه و ئینجیله کان هه موویان به قه له می که سانیک نووسراون که به چاوی خۆیان ئه و پووداوانه یان نه بینیه که گواستویانه ته وه، هه روه ها دواي تپه پبوونی ماوه یه که به سه ر ئه و پووداوانه ی باسیان لیه ده کات ده رکه وتوون. هه روه ها کۆمه له فرموده کان وه کو ئینجیله کان وایه له و پووه وهی که هه موویان به راست و دروست دانه تراون، بۆیه پسپۆرانی بواری فرموده ته نها ژماره یه کی که میان به کۆی را په سندکردوه، وا ده بی له یه که کۆمه له فرموده له پال فرموده ی دروستدا، فرموده ی گومانلیکراو یان په تکراوه هه بی.

به لام به پیچه وانه ی ئینجیله یاسایه کان که نه که وتۆته به ر په خنه و په لپ لیگرتن و پرای ئه وهی به قه له می که سانیک نووسراون که به چاوی خۆیان ئه و پووداوانه یان نه بینیه که گواستویانه ته وه که چی کۆمه له فرموده کان ته نانه ت نه وانه شی که به تایبه ت به راست داده نرین له لایه ن مامۆستایانی هزی ئیسلامیه وه که وتوونه ته به ر نه شته ری پشکنینی په خنه ی قول بق دیاریکردنی ئاستی په سندکردن و کارپیکردنیان. به لام کتیبی بنه رته ی که قورئانه هه میسه به و سه رچاوه یه ماوه ته وه که نا کرئ له باره ی راستو دروستیه وه ببیته جیی مشتومر، چونکه ئه و له پیغه مبه ره وه (درودی خواي لی بیټ) به شیوه یه کی کۆرایی و بی پچپان گواستراوه ته وه و له سه رده می ژیا نی خۆیدا به قه له می که سانیک نووسراوه ته وه که هه موویان شایه تی ئه و پووداوانه بوون که تۆماریان کردوه. به راوردیکم کرد له نیتوان ئه و سه رنجانه ی له لیگۆلینه وه ی فرموده کان دهستم که وت له گه ل ئه و سه رنجانه ی پیشته سه باره ت به قورئان و زانستی نوی

خستمنه پوو. ئاکامی ئەم بەراورده زۆر گرینگ بوو: چونکه جیاوازییه که زۆر پوون و سه رسوپهینه ر بوو له نیوان وردی و دروستی زانیارییه قورئانییه کان له حاله تی به راوردکردنی به پیدراوه کانی زانستی نوێ هه ر کاتیک ئەو زانیارییه تاییه ت بن به زانسته که ردوونیه کان له گه ل ئەگه ری په خنه ی پوون بۆ هه ندی زانیاریی فەرمووده کان په یوه ست به بابته گه لیک که ده چیته ناخی مه یدانى زانستیه وه، بابته تی لیکۆلینه وه که شمان لیره دا هه ر ئەم فەرموودانه ن.

ئەم بەراوردکردنه هه لێنام ئەم سه رنجه ده رپه ریم: ئەگه ر قورئان سه روشی بپه گومانی خودا نه بی چون موحه ممه د (درودی خوی لی بیت) چواره سه ده له مه وه به ر توانی باسی راستیه گه لیکى زانستی له قورئاندا باس بکات که ته نها پيشکه وتنى زانستی له سه ده نوپیه کانی توانی بیان دۆزیته وه؟ ئەمه ش پێچه وانە ی ئەو فەرموودانه ی که ئاماژه یان بۆ هه ندی بابته ی زانستی کردوه که شیاوی په خنه لیگرتن و گومانه؟ من کاتی ئاماژه بۆ هه ندی له م فەرموودانه ده که م ته نها ئەم فەرموودانه م گه ره که که به شیوه یه کی گشتی به راست دانراون وه کو فەرمووده کانی (صحيح البخاری). به لام لیره دا ئەوه شم له بیرناچیت که زانا پسپۆره کانی فەرمووده ناسی له کۆی ئەو فەرموودانه ی (الظنية الثبوت) ن ئەو فەرموودانه یان پۆلین کردوه که شیاوی په خنه لیگرتن، ئەو فەرموودانه و ئەوانه شیان لیک جیا کردۆته وه که له کۆی فەرمووده (القطعية) کان پۆلین کراون، سه باره ت به فەرمووده کانی (الظنية الثبوت) ئەوه یان په چاو کردوه که به قه له می که سانیک نووسراون که پشتیان به گواستنه وه ی زا ره کی به ستوه، به مه ش له ئاکامی هه له ی ئەو پاوویه ی ئەم فەرموودانه یان به پێگای هه والی (آحاد) وه گواستۆته وه وردی یان که م ده بیته وه، ئەوانه ی توانای ته واوی

له بهرکردنی نه وهی بیستووایانه نه بووه و ئاگاداری درځی ئه و قسه یه ش نه بوون که گواستووایانه ته وه.

به م جوړه سر له نوئ لامان یه کلاده بیته وه که راستیه زانستیه کانی قورئان هر وه ک پیشتر پوونمان کرده وه، هه موویان به لگه ی نه وهن که ده قه کانی قورئان ده قه لیکن دهستی مرقفی تیدا نییه و بیگومان سروشی خودایی، نه وهش پیچه وانه ی ده قی فرموده (الظنیة) کان له (أخبار الأحاد) که له پوی (الثبوت) وه ناکرئ بگاته ئاستی سروشی خودا که (متواتر) ه، نه وهش به هوی نه وهی پهنه گه هه لئ پاوویه کانی تی بکه وی. سه رباری هه مو نه وهش له وانه به فرموده که راست بیت و گومانی تیدا نه بیت به لام ماتوول له باره ی بابه تیکی دونیاییه که په یوه ندی به ئاینه وه نییه نه و کات هیچ جیاوازییه ک نییه له نیوان پیغه مبه ر(درودی خوای لی بیت) و که سئکی تر، له وپاره وه له زاری پیغه مبه ره وه (درودی خوای لی بیت) له (صحیح المسلم) دا هاتووه: ((إذا أمرتكم بشيء من دينكم فخذوا به، وإذا أمرتكم بشيء من رأيي فإنما أنا بشر)) هه روه ها (السرخسی) له (أصول) ه که یدا له زاری پیغه مبه ری (درودی خوای لی بیت) گواستوته وه: ((إذا أتيتكم بشيء من أمر دينكم فاعملوا به، وإذا أتيتكم بشيء من أمر دنياكم فأنتم أعلم بأمر دنياكم))، به شئوه یه کی گشتی خودی پیغه مبه ر(درودی خوای لی بیت) پشتیوانی له سه رنجه کانمان ده کات و دانی به و جیاوازییانه دا ناوه که له نیوان بابه ته زانستیه بیگومانه کانی قورئان که زانستی نوئ پالپشتی کردووه و هه ندئ له و بابه تانه ی فرموده دا هه یه که وه حی نییه کاتی فرموده که په یوه ست بیت به کارئک له کاره کانی دونیا که پهنه گه هه ندئ جار له گه ل راستیه کانی زانستی نوئ تیك نه کاته وه، نه وهش زیان به پایه ی

پیغه مبه ریتی یان مروی موحه ممد (درودی خوی لی بیت) ناگه نی به لام له
 هه موو باریکدا سوو به خشه چونکه له م بابه تانه دا وینه یه کمان ده داتی له باره ی
 تیگه یشتنه کانی نه و سهرده مه و پاوو چوونیان سه باره ت به هندی بابه تی
 زانستیانه .

له دیارترین نه و فرموده دونیایه نا ئاینیه (الظنیانه) ژماره یه ک له و
 فرمودانه که په یوه ستن به پزشکیه وه به زانینی نه وه ی که قورئان به
 شیوه یه کی تاییه ت هیچ ناماژه یه کی هونه ریمانمان ناداتی له باره ی پیشه ی
 پزشکیه تی جگه له و ناماژه پیکردنه ی له نایه تی ۶۹ ی سوپه تی (النحل) دا نه بی
 که ده لی له هه نکویندا چاره سهر هیه به لام به بی نه وه ی پوونکردنه وه ی زیاتر
 بدات، به لام فرموده کان نه م جوړه بابه تانه یان زقر تیدایه . به م جوړه له صحیح
 البخاری به شیکی تاییه ت هیه به پزشکیه تی . زنده باری نه وه فرموده ی تری
 تاییه ت به چاره سهر هه ن که ناو پته ی به شه کانی تری صحیح البخاری کراون .
 لیږه دا هیچ گومانیک نییه که نه م لاپه رانه گه لیک فرموده ی (الظنیه) یان تیدایه ،
 نه گه رچی نه م بابه ته په یوه سته به کاروباری دونیای نا ئاینیه وه ، له و باره وه ش
 پیغه مبه ر (درودی خوی لی بیت) وتوویه تی : ((فأنتم أعلم بأمور دنیاکم)) . به لام
 به تیروانینی نیمه کوی گشتی نه م فرمودانه که په یوه ستن به بابه ته
 پزشکیه کانه وه زقر گرینگن چونکه بیروکه ی نه و سهرده مه مان له باره ی نه م
 بابه ته پزشکیه جیاوازانه وه پی ده دن .

به م جوړه له م فرمودانه دا بیروکه گه لیک له باره ی نازار و چاوپیسی و جادوو و
 توانای پرکاربوون له شوینه واره کانی جادوو که شف ده که ین، ده بی بشزانین که
 لیږه دا قده غه کردنیک هیه له وه ی به به کاره ی نانی قورئان بو نه م به سته پاره

پهیدا بکهین، ههروههها فرمودهیه کیش ههیه هیما بۆ ئهوه دهکات که ههندی خورما له ئه نجامه کانی جادوو ده تپاریزی و ههروههها دهشکرێ دژی پتوه دانه ژه هراوییه کان به کار بهیتری.

ئه مه و پتویست ناکات سه رسام بین کاتی له باره ی سه رده میکه وه ده دوین که توانا هونه ری و ده رمانسازیه کانی تیدا سنوردار بوون، ئه گه ر بینیمان له ویدا نامۆزگاری ههیه بۆ په نابردنه بهر ههندی پتوشوینی پتویست یان چاره سه ری سروشتی وه ک: خوینبه ردان و که له شاخ و داخ کردن و سه رتاشین دژی ئه سپی و به کارهینانی شیر ی حوشر و ههندی ده نکۆله ی وه کو په شکه و ههندی پوهه کی وه کو (القسط الهندی) و خۆله میشی سه سیر له و سوودانه ی بۆ پاگرتنی خوینبه ربوون ههیه تی، چونکه له بارودۆخی دژواردا ده بی هه موو هۆکارێکی شیواو به کار بهیتری که په نگه به راستی سوود به خش بیت. به لام له گه ل ئه وه شدا به لای ئیمه وه نامۆزگاری کردن به خواردنه وه ی میزی حوشر بۆ چاره سه رکردنی ههندی حاله ت پیروکه یه کی باش و قه بوولکراو نییه .

ههروههها له سه رده می ئیستاماندا وا ده رده که وی سه خت بیت ههندی پوونکردنه وه ی په یوه ست به زانستی نه خۆشییه کان قه بوول بکرین، ئه وه ش وه کو ئه م پوونکردنه وانه :

- (أ) له باره ی (بنجینه ی تا) وه چوار دهق ههیه که پتی وایه (الحمی هی من فیح جهنم - تا له هالوی دۆزه خه وه یه) - کتاب الطب، به شی ۲۸، لاپه ره ۴۱۶.
- (ب) قسه یه ک ههیه سه باره ت به (بوونی چاره سه ر بۆ هه موو نه خۆشییه ک) له فرموده دا هاتوه که: ((لم ينزل الله داء إلا وأنزل له علاجاً)) - کتاب الطب - به شی ۱، لاپه ره ۲۹۵، له و فرموده یه ی باسی میش دهکات پوونکردنه وه یه ک

ههیه بۆ ئەم تیگه‌یشتنه: ((إذا وقع الذباب في إناء أحدكم فليغمسه كله، ثم ليطره، فإن في أحد جناحيه داء و في الآخر شفاء)) - كتاب الطب، به‌شی ۵۸، لاپه‌ره ۴۵۲، كتاب بدء الخلق، باسی ۵۴، به‌شەکانی ۱۶ و ۱۵، لاپه‌ره ۳۳۵.

(ج) قسه‌یه‌ك هه‌یه سه‌باره‌ت به (له‌بارچوون) له‌كاتی بینینی جوړه ماریکی دیاریکراو که ده‌بیته هۆی (کویریوون) یش، ئەمه‌ش له‌باسی (بدء الخلق) له‌هه‌ردوو به‌شی ۱۴ و ۱۳ له‌لاپه‌ره‌کانی ۳۳۰ - ۳۳۵ دا‌هاتوو.

(د) هه‌روه‌ها له‌باره‌ی خوینبه‌ریوونی جیا له‌سوپی مانگانه، له (كتاب الحيض) له‌باسی شه‌شەم له (صحيح البخاري) دا‌دوو‌فرموده له‌باره‌ی خوینبه‌ریوونی ده‌روه‌ی سوپی مانگانه (به‌شی ۲۱، ۲۸) دا‌هاتوو. ئەم دوو‌فرموده‌یه تایبه‌تن به‌دوو‌ئافه‌ت، فرموده‌یه‌کیان ته‌ئکید له‌وه‌ده‌کاته‌وه که خوینبه‌ریوونه‌که به‌هۆی ده‌ماریکه‌وه‌یه، به‌لام فرموده‌که له‌باره‌ی ما‌که‌کانه‌وه هه‌یچ پوونکرده‌وه‌یه‌کی نه‌دا‌وینه‌تی، حاله‌ته‌که‌ی تر باسی ئافه‌ه‌تی‌که ماوه‌ی هه‌وت ساله‌جیا له‌خوینی بینوویی خوینی لی‌ده‌پوات، له‌م باره‌وه‌ش فرموده‌که هه‌ر ته‌ئکید له‌وه‌ده‌کاته‌وه که خوین لی‌پویشتنه‌که به‌هۆی ده‌ماره‌وه‌یه. ده‌کرئ چه‌ند گریمانیه‌ك بلیین له‌باره‌ی هۆکاری پاسته‌قینه‌ی ئەم تیگچوونانه به‌لام بۆ د‌نیا‌بوونه‌وه له‌م دیاریکردنه که په‌نگه پاستیش بی‌ت زانینی ئەو به‌لگه‌یه‌ی ئەو کات پش‌تی پی‌به‌ستوو د‌ژواره.

(ه) هه‌روه‌ها وته‌یه‌ك هه‌یه له‌باره‌ی (نه‌ته‌نینه‌وه‌ی هه‌ندی نه‌خۆشی)، ئەوه‌ش له‌چه‌ند شوینیکی (صحيح البخاري) دا‌هه‌یه، جارێك له‌كاتی قسه‌کردن له‌باره‌ی هه‌ندی حاله‌تی تایبه‌ته‌وه وه‌کو: گولی، تاعون، گه‌پی حوشر، جارێکی تریش به‌شیوه‌یه‌کی گشتی. به‌لام ئەو وتانه له‌باره‌ی ئەو حاله‌ته تایبه‌تانه‌وه هه‌ندی قسه‌ی

پنچہوانہی تری لہ گہ لدا دین. بہم جوڑہ ہندی فرمودہی تر ہن ناموژگاری دہکات کہ نہ چینہ ئو شوینانہی تاغونی لئیہ، ہرہوہا ناموژگاریمان دہکات بہخیرایی لہ کہسی گول رابکہین.

لہ ہموو ئوانہ ئوہمان دہست دہکوی کہ دہتوانین بلین ہندی فرمودہ ہئیہ لہ بابہتی پزیشکایہتی و چارہسہرکردن لہ پووی زانستیہوہ قہبوولکراو نییہ و گومان سیبہری بہسہردا کردوہ، سہرباری ئوہش پہیوہستن بہ کاروباری دونیاوہ نہک بابہتی ٹایین. سوودی ناماژہ پیکردنیشی تہنہا بؤ بہراوردکردنیہتی لہ گہل دہقہ زانستیہکانی قورئان کہ لیکولینہوہیان سہلماندوویہتی کہ: ہرگیز لہوہدا شتیکی ناراستی تیدا نییہ، بؤیہ ئہم بہراوردکارییہ سوودیکی گہورہی ہبوو چونکہ ہرہوک بینیمان گہواہی بؤ قورئان دہدات کہ سروشی خودایہ و گومانی تیدا نییہ و دہبی مروژ دان بہمہدا بنیت.

زیدہباری ئہم نمونانہی فرمودہ کہ لہ پیشہوہ باسمان کرد کہ لہ بابہتی پزیشکایہتی و چارہسہر لہ پووی زانستیہوہ قہبوولکراو نہبوو، ہندی فرمودہی تریشمان ہئیہ کہ لہ (أخبار الأحاد)ن و پہیوہندیان بہ کاروباری ٹایینہوہ نییہ بہلام دہکرتنہ تہفسیر بؤ ہندی ٹایہتی قورئان لہ بارہی گہردوون و خولگہی خور و قوناغہکانی دروستبوونی کورپہلہ کہ لہم سہردہمہماندا ناکری و ہکو تہفسیری ٹایہتہکان قہبوول بکرتین.

بہم چہشنہ پیشتر لہ باسی ٹایہتہ زانستیہکان لہ بارہی خورہوہ دہرکوت کہ ﴿تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا﴾ ٹایہتی ۲۸ی سورہتی (یس)، بؤمان پوون بووہوہ کہ ئوہ لہ سہیروسہمہرہکانی زانیارییہ گہردوونییہکانی قورئانہ کہ تہنہا لہ زانستی نویدا دوزراوہتہوہ. بہلام فرمودہیہک ہئیہ کہ رہنگہ بہ تہفسیری ٹایہتہ

قورئانییه که دابنری پیتی وایه که (کاتی خۆر ئاوا بوو ئەوا لە ژێر عەرشى خودادا کړنپووش دەبات و مۆلەتى لى وەرده گری که به پښگى خۆیدا بگه پښته وه و دووباره کړنپووش بباته وه. له کۆتاییدا ده گه پښته وه ئەو شوینەى لى وهى هاتووه بۆ ئەوهى سەرله نوێ هه لى بپښته وه). ده قى ئەسلى ئەم فەرمووده یه له بابەتى (بدء الخلق) (صحیح البخارى) دا هاتووه. ئەگه رچى ئەم فەرمووده یه لى له وه رگپرانى دژواره به لام وینه یه کى مه جازى له خۆده گری که زانیاریى تايبەت به (خولگى خۆر به دەورى زهوى) تى دایه که له پوآله تى دا له گه لى زانستى نویدا ناگونجى که پى چه وانە کى سه لماندووه. ئەم فەرمووده یه له واتای دياریدا دەرده که وى که له (ظنى) زیاتره و له (أخبار الأحاد) يشه هه روه که له زانستى فەرمووده دا هاتووه، هه ر فەرمووده یه کيش وه ها بوو سوودى بۆ (العلم القطعي) نییه .

هه مان شت سه باره ت به قوئاغه کانى دروستبوونى کۆرپه له ش وایه، بپگه یه که له فەرمووده یه کدا هاتووه که به شپوه یه کى سه یر کاته پى وى سته کانى گه شه سه ندنى کۆرپه له له قوئاغه سه ره تايبه کانیدا ديارى ده کات، ئەوه ش هه ر له هه مان باسى (بدء الخلق) له (صحیح البخارى) دا هاتووه، قوئاغى که هه یه به چل پۆز ديارى کراوه که تى دایا توخمه پى که پښنه ره کانى مروؤ کۆده بپښته وه، پاشان قوئاغى کى تر وه که ئەوهى پى شوو کۆرپه له ده بپښته (علقة)، پاشان قوئاغى سى يه م له ماوه ی چل پۆزى تر دا ده بپښته کوته گۆشتى که (مضغه). پاشان دواى ئەوه فریشته دى ت بۆ ديارى کردنى تاینده ی ئەم مروؤه، پاشان پۆحى به به ردا ده کرى، وه سفکردنى گه شه کردنى کۆرپه له له م فەرمووده (الظنى) ه دا له گه لى زانیارییه زانستیه نوپیه کاندایى که ناکاته وه. به لام ده قى قورئان له مباره یه وه سه باره ت به و ديارى کردنه زه مه نییه بپښته نگ بووه که ما یه ی هپچ په خنه یه که نییه .

له راستیدا پیویسته خوینەر بزانی که پینماییه کانی پیغه مبهەر (درودی خوای لی بیت) له کاتی مردنیدا بۆ دوو کۆمه له دابهش بوو:

– له لایه ک ژماره یه کی زۆر ئیماندار هه بوون که قورئانیان له بهر بوو و بهرده وام وه کو پیغه مبهریان (درودی خوای لی بیت) ده خوینده وه . زیده باری نه وهش ته واری قورئان تۆمار کرابوو، نه م تۆمار کردنهش له سهرده می پیغه مبهەر (درودی خوای لی بیت) و به فرمانی وی کرابوو.

– له لایه کی تریشه وه هاوه له نزیکه کانی پیغه مبهەر (درودی خوای لی بیت) و ئیمانداران نه وانه ی به چاوی سه ر په فتار و گفتاری ویا ن دیتبوو هه موو نه وانه یان له یادگی خویان له بهر کردبوو و سه ربیاری قورئان بۆ ناسینی عه قیده و شه ریهت پشتیان پی ده بهست.

به لام زۆری نه برد نه م پینماییهانی قورئان و پیغه مبهەر له دوا ی کۆچی دوا یی پیغه مبهەر (درودی خوای لی بیت) له دوو کۆمه له ی جیا کۆکرانه وه . کۆمه له ی یه که م بریتی بوو له دهقه کانی قورئان که به شیوه یه کی فه رمی له سهرده می هه ردوو خه لیفه کان نه بوو به کر و عوسمان کۆکرایه وه به تایبه تی له خه لافه تی نه مه ی دوا یی دوا دهقی قورئان به سه ره موو هه ریم و شاره ئیسلامیه کان گشتیتندرا . هه موو نه وهش له نیوان سالی دوا زده و سالی بیستو چواری کۆچی به ناگاداری هه موو شایه ته یانه کان له وه ی بیستوویانه و له بهریان کردوو یان تۆماریان کردوو نه نجام دراوه .

سه باره ت به فه رموودهش یه که م کۆمه له فه رمووده چل سال دوا ی کۆچکردن (ی پیغه مبهەر له مه که وه بۆ مه دینه) ده ره که وت.

لیره به پئویستی ده زانین که جهخت له پینکهنه چوونی ئەم دوو کۆمه له یه بکهینهوه: قورئان و فهرمووده، جا له روانگهی ئەده بییه وه بیت، یان هندی کات له روانگهی ناوه پۆکیان له باره ی هندی بابتهی زانستیانه وه. به م جۆره ئەسته مه هیچ به راوردیک له نیوان شیوازی قورئان و شیوازی فهرمووده بکری، ههروه ها ئەگەر ئیتمه ناوه پۆکی دهقه کانی قورئان و ناوه پۆکی دهقه کانی فهرمووده مان له و بابته تانه ی په یوه نندیان به زانسته کانه وه هه یه نه ک عه قیده و یاسا دانان به یه که وه به راورد کرد و، له گه ل پیدراوه کانی زانستی نوی پیکمان گرتن ئەوا به راستی جیاوازییه کانی نیوانیان واقورماومان ده که ن:

یه که م: له لایه که وه بیروباوه پی زانستی قورئانی هندی کات له پوا له تیدا قه بوولکراو نه بووه، به لام کاتی له ژیر پۆشنایی زانیارییه نوییه نه گۆره کان لئی کۆلراوه ته وه ده رکه وت که پیدراوی زانستی وای تیدایه که زانست له سه رده می نویدا ته نی توانیویه تی حه قیقه ته که ی سه له مینی.

دووه م: له لایه کی تره وه سه باره ت به هندی دهقی فهرمووده که په یوه سه ته به بابته زانستییه کان و هیچ په یوه نندییه کی به ئایینه وه نییه ئەوا هندی پابوؤچوونی تیدایه که ئەمپۆ له پوی زانستییه وه قه بوولکراو نییه، به لام وا ده رده که وی بۆمان که ئەم فهرموودانه گوزارشت له تیگه یشتنه کانی ئەو سه رده مه له باره ی ئەم بابته تانه وه ده که ن، ته نانه ت ئەگەر له وه شدا راست بن که وه پال خودی موحه ممه د (درودی خوی لی بیت) دراون. ئەم پابوؤچوونه دونیایان ه خزینراونه ته نیو کۆمه لیک ده قه وه که په یوه سه تن به عه قیده و شه ریه ته ی ئیسلامی که هه مووان کۆکن له سه ر دانان به دروستبوونیان و مشتومرپنه کردن له باره یانه وه.

دواجار ئه و جیاوازیبانه ی پئی گه یشتین سه بارهت به کاروباره زانستییه
 دنیاییه کانی نیوان قورئان و فره مووده خودی موحه ممه د(درودی خوی لی بیت)
 پشتیوانی لی ده کات کاتی ده لی: ((کاتی به شتیکی ئایینه که تان فره مانم پیکردن
 نه جامی بدهن، نه گهریش سه بارهت به شتیکی له رای خوم فره مانم پیکردن نه و
 من مرؤفم.)). له ریوایه تیکی تریشدا هاتوه: ((نه گهر شتیکی له باره ی کاروباری
 دنیا که تانه وه باس کرد نه و ئیوه خوتان شاره زاترن به کاروباری دنیا تانه وه.)).
 به م جوره کوتایی به م به راورد کردنه ی نیوان قورئان و فره مووده له کاروباره
 زانستییه دنیاییه کان دینین و جهخت له وه ده که ینه وه که نه م جیاوازیبانه به
 شیوه یه کی سه رسوره یته ره ده یسه لمینی که: قورئان سروشیکی نووسراوی گومان
 لی نه کراوه، بویه له هه مووه له یه کی زانستی له م جوره پاریزراوه. به لام قسه ی
 موحه ممه د(درودی خوی لی بیت) له باره ی نه م کاروباره دنیاییبانه که سروشی
 تیدا نییه ته نانهت نه گهر وه پالدرانه که ی راستودروست بیت نه و هه ر قسه ی مرؤفه
 هه له ده کا و ده شپیکئی نه وهش هه ر به پئی قسه ی خودی موحه ممه د(درودی
 خوی لی بیت) که پیشتر ئاماژه ی پیدرا، بویه جیاکاری له سه ر نه م بنچینه یه
 له نیوان قسه ی قورئان و قسه مرؤبییه دنیاییه کانی موحه ممه د جیاکارییه کی
 پیویسته و هیزه بق قورئانیش و ته ئکید کردنه وه یه له وه ی که سروشیکیه جیی
 گومان نییه، هه روه ها هیزیسه بق خودی موحه ممه دیش(درودی خوی لی بیت)
 نه وهش به وه ی که به لگه یه که بق راستگویی نه و له گواستنه وه ی و ته کانی خودا له
 پئی وه حیه وه که ته واو له قسه ی مرؤف جودایه، نه وهش وه کو به راست زانینی نه و
 وته ی موحه ممه د(درودی خوی لی بیت): ((نه گهر به پئی راوبوچوونی خوم
 شتیکی پی گوتن نه و منیش مرؤفم)).

دوماهییه کی گشتی

له کۆتایی ئه م توێژینه وه به دا به پوونی ده رده که وی که پای باو له ولاته که ماندا که پێداگری له سه ر ده کری له باره ی ده قی ئه و کتیبه پیرۆزانه ی ئه م پۆ له به رده ستماندایه له گه ل واقیع تیک ناکاته وه . بینیمان له چ دۆخ و له چ سه رده میك و به چ پنگایه ک کۆکراوه ته وه و نووسینی ئه و توخمانه ی په یمانی کۆن و ئینجیله کان و قورئانی ئی پیکهاتوو ه گواستراوه ته وه ، له به رئه وه ی دۆخی له دایکبوونی ئه م سی کتیبه ته واو لیک جیاواز بووه بۆیه ناکامی زۆر گرینگی په یوه ست به راستو دروستی ده قه کان و هه ندی لایه نی ناوه پۆکیانی ئی که وتۆته وه .

په یمانی کۆن له کۆمه لیک دانراوی ئه ده بی پیکهاتوو ه . به نزیکه یی له ماوه ی نۆ سه ده به ره م هاتوو ه ، له کۆمه لیک ده قی زۆر لیک دوور و جودا پیکهاتوو ه و مرۆ به درێژیی سه له کان ده سکاری کردوو ه ، هه ندی به ش بۆ هه ندی به شی تر که پێشتر هه بووه زیادکراوه ، به جۆرێک ئه م پۆ هه ندی کات ناسینه وه ی سه رچاوه ی ئه م ده قانه زۆر دژواره .

ئامانجی ئینجیله کان له پێی گێرانه وه ی کرده وه و ته کانی مه سیح به و پێنمایانه ی ویستوو یه تی دوا ی ته واو بوونی په یامه که ی له سه ر زه وی بۆیان به جی به یلی بریتی بووه له ناساندنی مرۆ، شتی خراپ ئه وه یه که ئینجیله کان به پێنووسی ئه و که سانه نه نووسراوه که خۆیان ئه و پووداوانه یان بینیه که گێراویانه ته وه . به ساده یی بریتییه له گوزارشتی قسه بیژان به ناوی تائیفه یه هودییه مه سیحیه جیاوازه کان له و زانیاریانه ی ئه و تائیفانه سه باره ت به ژیا نی گشتی مه سیح هه یانبوو ه ئه وه ش له شیوه ی قسه ی زاره کی یان نووسراوی

ده ماوهدم که دواى ئه وهى پۆلى ناوه ندگىرى له نىوان که له پورى زاره کى و ده قى کۆتايى ده گىرا ئه مرۆ نه ماون.

له بهر پۆشنایى ئه مه دا ده بى ئه مرۆ بهوانینه نووسراوه به هودیه - مه سیحیه کان، ئه گه ریش بهانه وى بابه تى بين ده بى واز له تیگه یشتیه ته فسیریه کلاسیکیه کان بێنن.

ئاکامى حه تمى فره یى سه رچاوه کان بریتى بوو له و ناسازى و ناکۆکیانه ی چه ندان نمونه مان له باره وه هینایه وه . له بهر ئه وه ی نووسه رانى ئینجیله کان له به رانه ر مه سىحدا هه مان ئاره زوى زلکردنى هه ندی شتیان وه کو نووسه رانى ئه ده بى داستان له سه ده گانى ناوه راست به رامبه ر داستانه لیریکه پاله وانیتیه کان هه بوو بۆیه ئه نجامى ئه مه ئه وه بوو که پووداوه کان لای هه ر پراوییه ک به شیوه یه کى تایبه ت خراوته پوو، بۆیه راستو دروستی ئه و شتانه ی گىردارونه ته وه له زۆر حاله تدا زۆر جیى گومانه . له م دۆخه دا هه ندی و ته له نووسراوه به هودى مه سیحیه کان که ره نگه په یوه ندیه کیان به زانیاریه نوویه کانه وه هه بى پتویسته به پارێزیه وه بتویژرته وه .

ناسازى و شتى نامه عقول و ناکۆکی له گه ل پیدراوه گانى زانست له گه ل هه موو ئه وانى پيشوو به ته واوى پوون ده بیته وه . به لام حه په سانى مه سیحیه کان ئه و کاته به راستى گه وره ده بى که په ی به هه موو ئه مانه ده بن، هه ول و کۆششى زۆرێک له و نووسه ره په سمیانه قوول و به رده وام بووه که تا ئه و کاته داویانه بۆ شار دنه وه ی ئه و شتانه ی به هوى توێژینه وه نوویه کان به ئاسانى پوون ده بنه وه، ئه و شتانه ی ئه و نووسه رانه له ژیر ناو نیشانی پاله وانیتى جه ده لیانیه ی زیره کانه ی پۆچوو له پۆمانسیه تى ستایشکارانه شار دویانه ته وه . چه ند نمونه یه کمان دا به ده سته وه که هیمای بۆ ئه م عه قلییه ته ده کرد به تایبه تى سه باره ت به هه ر دوو په چه له کى مه سیح

له ئینجیله کانی متی و لوقا که له پووی زانستییه وه ناساز و په تکراره بوو. ئینجیلی یوحناش به هوی جیاوازییه زۆر گرینگه کانی له سی ئینجیله که ی تر به شیوه یه کی تایبته سهرنجی به لای خۆیدا پراکیشابوو به تایبته نه وه ی په یوه سته به و که لینه ی سه باره ت به دامه زانندی قوریانی پیروژ نه زانراو بوو.

* * *

هاتنه خواره وه ی قورئان میژوو یه کی هیه ته واو جیاوازه له میژووی په یمانی کۆن و ئینجیله کان. هاتنه خواره وه ی ماوه ی بیست سالی خایاندوو و له گه ل هاتنی جیبریل بۆ لای موحه ممه د (درودی خوی لۆ بیته) و هیتانی قورئان موسلمانان کان له بهریان ده کرد به لکو ته نانه ت له سه رده می ژانی موحه ممه دیشدا (درودی خوی لۆ بیته) به نووسین تو مارکراوه . کۆکردنه وه کانی دواتری قورئان که له سه رده می خه لیفه عوسماندا کرا سوودی وه رگرت له و چاودیرییه ی نه وانیه ده که یان له بهر بوو نه نجامیاند، دوا ی نه وه ی له سه رده می هاتنه خواره وه ی قورئاندا فیتری بیوون و دواتریش به رده وام ده یانخوینده وه . ناشکرشه که ده که له سه رده مه وه به شیوه یه کی ورد به پارێزوا ی ماوه ته وه . قورئان گرفت ی په یوه ست به پاستودروستی نییه .

قورئان نه ک هر خالییه له ناسازییه کانی گپرا نه وه که نه وه سیفه تیکی زه قی سه رجه م دارشته کانی ئینجیله کانه ، به لکو بۆ هر که سیک که بابه تییانه و له ژیر پۆشنایی زانستدا بیتویژیتته وه مۆرکی تایبته ی خوی دهرده خات که بریتییه له سازانی ته واو له گه ل پیدراوه زانستییه نوییه کان . به لکو له مه زیاتریش هه روه کو ساغمان کرده وه ، خوینهر هه ندی و ته ی زانستی وای تیدا ده دۆزیتته وه که نه سته مه وینای نه وه بکری موقفیک له سه رده می موحه ممه د (درودی خوی لۆ بیته)

توانیویہ تی دابینی، بہ م پیہ زانیاریہ زانستیہ نویہ کان پئی دەدات بہ تیگہ یشتنی ہندی ئایہ تی قورئان کہ تا ئیستا تہ فسیریکی دروستی بۆ نہ کراوہ .

بہ راورد کردنی ژمارہ یەک لہ پیوایہ تہ کانی تہورات لہ گہ ل پیوایہ تی ہمان بابہ ت لہ قورئان جیاوازیہ بنہ پرتیہ کانی نیوان قسہ ناہہ سندکراوہ کانی تہورات لہ پووی زانستیہ وہ و تہ کانی قورئان کہ تہ واو لہ گہ ل پیدراوہ نویہ کانی ساز و کۆکہ دہردہ خات: لہ میانہ ی ہردوو پیوایہ تی خولقاندن و لافاوہ کہ وہ بہ لگہ یہ کمان لہ سہر ئہ مہ بینی. لہ کاتیگدا لہ دەقی قورئان سہ بارہ ت بہ میژووی دہرچوونی موسا زانیاریہ کی بہ نرخ دہبینن کہ دہخریتہ پال پیوایہ تی تہورات و وا دەکات ہردوو پیوایہ تہ کہ تہ واو کۆک و ساز بیت لہ گہ ل پیدراوہ کانی شوینہ وارناسی کہ پئی دەدات بہ دیاری کردنی سہردہ می موسا، بہ لام سہ بارہ ت بہ بابہ تی ترہوہ جیاوازی زۆر گرینگ دہبینن کہ ہموو ئہ و بانگہ شانہ دہپوچینی تہ وہ کہ کہ مترین بہ لگہ شیان نیہ گواہ موحممەد (درودی خوی لئ بیت) قورئانی لہ تہوراتہ وہ و ہرگرتوہ .

مروؤ ناتوانی وینای ئہ وہ بکات کہ زۆریک لہ وتہ زانستیہ کان لہ دانراوی مروؤن، ئہ مہش بہ ہوی دۆخی زانیاریہ کان لہ سہردہ می موحممەد (درودی خوی لئ بیت). بۆیہ تہ واو پەواہ کہ وہا تہ ماشای قورئان بکریت کہ گوزارشتی وەحییہ لہ خواوہ و دەبی شوین و پایہ یەکی تایبہ تی بدریتی چونکہ راستو دروستی بابہ تیکہ ناکری گومانی لئ بکری بہ جۆریک لہ خۆگرتنی پیدراوہ زانستیہ لئ کۆلراوہ کانی ئہ م سہردہ مہمان وا دہردہ خات کہ گزہری (تحدی) ی ہر تہ فسیریکی وەزعی دەکات. بہ راستی ئہ و تہ قەلایانہ نہ زۆکن کہ ہەول دەدات کہ تہنا بہ پشتبەستن بہ ئیعتیباراتی ماددی تہ فسیریک بۆ قورئان بدۆزیتہ وہ.....

ئاۋەرۈك

- ۵..... مۇرىس بۇكاي كىيە؟
- ۹..... پىشەكى.....
- ۲۵..... تەۋرات (كتىبى پىرۆز).....
- ۲۷..... كى دانەرى پەيمانى كۆنە؟
- ۳۰..... سەرچاۋە و پىشەى كىتیبى پىرۆز.....
- ۳۵..... بەشەكانى پەيمانى كۆن.....
- ۴۰..... تەۋرات يان پىنج بەشەكى موسى.....
- ۴۸..... كىتیبە مېژوۋىيەكان.....
- ۵۰..... كىتیبە پىتقە مەراپە تىبەكان.....
- ۵۲..... كىتیبەكانى ھۆنراۋە و دانايى(الحكمة).....
- ۵۶..... پەيمانى كۆن و زانستى نوى.....
- ۵۸..... بەدپەئنانى جىهان.....
- ۵۹..... گىرپانەۋەى يەكەم لەبارەى بەدپەئنانەۋە.....
- ۶۶..... گىرپانەۋەى دوۋەم.....
- ۶۸..... مېژوۋى خولقاندنى جىهان و مېژوۋى دەرکەوتنى مرقۇ لەسەر زەۋى.....
- ۶۹..... ۱- لە ئادەمەۋە بۇ ئىبراھىم.....
- ۷۰..... پەچەلەكەكانى ئىبراھىم.....
- ۷۱..... ۲- لە ئىبراھىمەۋە بۇ سەردەمى مەسىحى.....
- ۷۲..... لاقاۋەكە.....
- ھەلۋىستى نووسەرە مەسىحىيەكان بەرانبەر ھەلە زانستىيەكان لە دەقەكانى پەيمانى كۆن و
- ۷۸..... لىكۆلىنەۋەى پەخنەبىيانە لەبارەيەۋە.....
- ۸۹..... ئىنجىلەكان.....
- ۹۷..... بىرەئنانەۋەيەكى مېژوۋىيى، يە ھودىيەت - مەسىحىيەت و پۇلس.....
- ۱۰۴..... چۈر ئىنجىلەكە، سەرچاۋەكانىيان - مېژوۋىيان.....

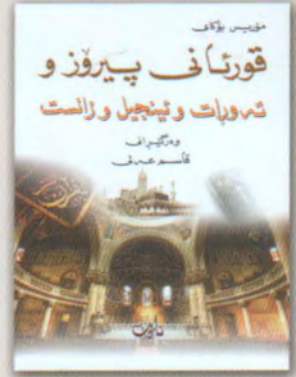
- ١١١..... ئینجیلی متی.....
- ١١٧..... ئینجیلی مرقس.....
- ١٢٣..... ئینجیلی لوقا.....
- ١٢٧..... ئینجیلی یوحنا.....
- ١٣٣..... سه‌رچاوه‌ی ئینجیله‌کان.....
- ١٤٠..... میژووی ده‌قه‌کان.....
- ١٤٨..... ئینجیله‌کان و زانستی نوێ، دوو دره‌خته بڼه‌چه‌ی مه‌سیح.....
- ١٥٨..... دوو دره‌خته بڼه‌چه‌ی مه‌سیح.....
- ١٥١..... بڼه‌چه‌کانی عیسا‌ی مه‌سیح کوږی داوود کوږی ئیبراهیم.....
- ١٥٣..... بڼه‌چه‌ی مه‌سیح پێش داوود.....
- ١٥٥..... بڼه‌چه‌ی مه‌سیح دوا‌ی داود.....
- ١٥٧..... جیاوازییه‌کان به‌ پتی ده‌سنووس و به‌راوړد به‌ په‌یمانی کښ.....
- ١٥٧..... - ئینجیلی متی.....
- ١٥٧..... - ئینجیلی لوقا.....
- ١٥٨..... توێژینه‌وه‌یه‌کی په‌خڼه‌گرانه‌ی ده‌قه‌کان.....
- ١٥٨..... ماوه‌ی نټوان ئاده‌م بۆ ئیبراهیم.....
- ١٦٠..... ماوه‌ی نټوان ئیبراهیم بۆ داوود.....
- ١٦١..... ماوه‌ی دوا‌ی داوود.....
- ١٦٢..... کۆمیتتی ږافه‌کاره‌ نوێیه‌کان.....
- ١٦٤..... ناسازی و هه‌ندی بابه‌تی ناماقوولی ږیوايه‌ته‌کان.....
- ١٦٥..... ږیوايه‌ته‌کانی ئازاره‌کان.....
- ١٦٦..... نه‌بوونی ږیوايه‌تی دامه‌زاندنی قوربانی پیرۆز له‌ ئینجیلی یوحنا.....
- ١٦٧..... چۆن ته‌فسیری ئه‌م که‌لینه‌ له‌ ئینجیلی یوحنادا ده‌کړی؟.....
- ١٧٠..... ده‌رکه‌وتنی مه‌سیح دوا‌ی هه‌ستانه‌وه‌ی.....
- ١٧٣..... به‌رزیوونه‌وه‌ی مه‌سیح.....
- ١٧٥..... دوا‌قسه‌کانی مه‌سیح، paraclet له‌ ئینجیلی یوحنا.....

- قورئانی پیرۆز و زانستی نوێ..... ١٨٥
- دەسپێک..... ١٨٧
- پاست و دروستیی قورئان، مژۆوی نووسینەوہی..... ٢١٠
- بەدیھێنانی ئاسمانەکان و زەوی..... ٢١٩
- خالەکانی جیاوازی و چۆنیەکی لەگەڵ ڕیوایەتی تەوڕات..... ٢١٩
- شەش قۆناغەکی بەدیھێنان..... ٢٢٠
- لە بابەتی بەدیھێنانی ئاسمانەکان و زەویدا، قورئان هیچ ڕیزبەندییەکی دیاری ناکات..... ٢٢٥
- پروۆسە ی بنەرەتیی پێکھاتنی بوونەوہر و سەرکێشانی بۆ پێکھاتنی جیھانەکان..... ٢٢٧
- ھەندئ پێدراوی زانستی نوێ لە بارە ی پێکھاتنی بوونەوہر..... ٢٢٢
- سیستمی خۆر..... ٢٢٢
- کاکێشانەکان..... ٢٢٢
- دروستبوون و گەشەسەندنی کاکێشان و ئەستێرە و سیستەمە ھەسارەییەکان..... ٢٢٤
- چەمکی فرەیی جیھانەکان..... ٢٢٦
- ماددە ی گەردوونی بۆلۆبۆوہ لە نێوان ئەستێرەکاندا پێکگرتنێک لە گەڵ پێدراوہ قورئانییەکان
لە بارە ی بەدیھێنانەوہ..... ٢٢٨
- پێکگرتنێک لە گەڵ پێدراوہکانی قورئان لە بارە ی بەدیھێنانەوہ..... ٢٢٩
- وہلامدانەوہ ی ھەندئ بەلپ و ڕەخنە..... ٢٤٢
- گەردوونناسی لە قورئان..... ٢٤٦
- تێڕامانیکی گشتی لە ئاسمان..... ٢٤٦
- سروشتی تەنە ئاسمانییەکان..... ٢٥٠
- خۆر و مانگ..... ٢٥٠
- ئەستێرەکان..... ٢٥٢
- ھەسارەکان..... ٢٥٢
- ئاسمانی دونیا..... ٢٥٥
- پێکھاتە ی ئاسمانی..... ٢٥٦
- بوونی دوو خولگە بۆ مانگ و خۆر..... ٢٥٨

۲۵۹.....سه بارهت به مانگ.....
 ۲۶۰.....سه بارهت به خۆر.....
 ۲۶۱.....ئامازه کردن بۆ هاتوچۆی مانگ و خۆر له بۆشایی ئاسمان به جووله په کی تاییهت.....
 ۲۶۴.....به دوای په کداهاتی پۆز و شه و.....
 ۲۶۷.....په ره سه ندنی جیهانی ئاسمانیی.....
 ۲۷۰.....فراوانبوونی بوونه وه.....
 ۲۷۱.....داگرکردنی ئاسمان.....
 ۲۷۵.....زهوی.....
 ۲۷۵.....ئه و ئایه تانه ی ئامانجی گشتییان هه به.....
 ۲۷۹.....سوپی ئاو و ده ریاکان.....
 ۲۸۷.....ده ریاکان.....
 ۲۹۰.....به رزی و نزمی زهوی (توپۆگرافیا).....
 ۲۹۲.....که شی زهوی.....
 ۲۹۲.....به رزایی.....
 ۲۹۴.....کاره بای ئاو که ش.....
 ۲۹۵.....سئیه ر.....
 ۲۹۷.....جیهانی پوهه ک و جیهانی گیانله به ر.....
 ۲۹۸.....ئه سلی ژیان.....
 ۳۰۰.....جیهانی پوهه ک.....
 ۳۰۱.....هاوسهنگی له جیهانی پوهه ک.....
 ۳۰۱.....هه مه جۆرایه تیی خۆراک.....
 ۳۰۲.....زاوژتی پوهه ک.....
 ۳۰۵.....جیهانی ئازه ل.....
 ۳۰۶.....زاوژتکردن له جیهانی گیانله به ران.....
 ۳۰۷.....بوونی گروپی گیانله به ران.....
 ۳۰۸.....چهند تیرامانیکی تاییهت به ههنگ و جالجالۆکه و بالنده.....

- هنگ..... ۳۰۸.....
- جالجالتوکه (دایرچکه)..... ۳۰۹.....
- بالنده کان..... ۳۱۰.....
- بنچینه ی پیکهاته کانی شیر ی گیانله بهر..... ۳۱۲.....
- زاوژی مړوځ..... ۳۱۶.....
- دویاره کړنده وی هندی زانیاری..... ۳۱۷.....
- زاوژکړدن ی مړوځ له قورئان..... ۳۱۸.....
- پیتانندن به هوی بریکی ندر که می تقواوه وه..... ۳۲۰.....
- سروشتی تقواری پیتینه ر..... ۳۲۱.....
- لانه کړدن ی هیلکوکه له کوته ندامی زاوژی مینه..... ۳۲۴.....
- گه شه کړدن ی کورپه له له مندالنداندا..... ۳۲۶.....
- قورئان و په روه رده ی سینکسی..... ۳۲۹.....
- پیوایه ته کانی قورئان و پیوایه ته کانی تهوړات..... ۳۳۵.....
- چاوپنځاشاندنیک ی گشتی..... ۳۳۷.....
- به راورد کړدنیک له نئیوان قورئان و ئینجیله کان و زانیاریه نوییه کان..... ۳۳۷.....
- پیکگرتنیک له نئیوان قورئان و تهوړات و زانیاریه نوییه کان..... ۳۳۹.....
- لافاوه که..... ۳۴۱.....
- به بیرمه یانه وه ی گپړانه وه ی تهوړات و نه و په خفانه ی ناراسته ی ده کړی..... ۳۴۱.....
- گپړانه وه ی لافاوه که له قورئاندا..... ۳۴۴.....
- ده رچوونی موسا له میسرپ..... ۳۴۹.....
- ده رچوونه که به گویره ی تهوړات..... ۳۵۰.....
- ده رچوونه که به گویره ی قورئان..... ۳۵۳.....
- به راورد کړدنیک له نئیوان پندراوه کانی کتیبه پیروژه کان و زانیاریه نوییه کان..... ۳۵۷.....
- تویژینه وه یه ک دوی ورده کاری گپړانه وه کان..... ۳۵۷.....
- عیریه کان له میسرپ..... ۳۵۷.....
- به لاکانی میسرپ..... ۳۶۱.....

- ۳۶۱..... پێپه‌وی ده‌رچوونه‌که.....
- ۳۶۲..... په‌رچوو(معجزه)ی ده‌ریا.....
- ۳۶۲..... شوینی ده‌رچوونه‌که له‌ سالفامه‌ فیرعه‌ و نییه‌کان.....
- ۳۶۷..... په‌مسیسی دووه‌م فیرعه‌ونی چه‌وساندنه‌وه - منبتاح فیرعه‌ونی ده‌رچوون.....
- ۳۷۲..... گرفتگی په‌یکه‌ری سالی پینجه‌می منبتاح.....
- ۳۷۵..... باسکردنی مردنی فیرعه‌ون له‌ کاتی ده‌رچوونه‌که له‌ لایه‌ن کتێبه‌ پیروژه‌کانه‌وه.....
- ۳۷۸..... مۆمیای منبتاحی فیرعه‌ون.....
- ۳۸۲..... قورئان و فهرمووده‌کانی پێغه‌مبه‌ر و زانستی نوی.....
- ۳۸۵..... قورئان و فهرمووده‌کانی پێغه‌مبه‌ر و زانستی نوی.....
- ۳۹۹..... دوماهییه‌کی گشتی.....

لہم کتبہ دا؛ د. مؤسسہ بؤکای لہ ری چہ ند
 لیکن لینہ وہیہ کی زانستیانہی بہ اور دکاریانہ لہ نیوان ہر سی
 کتبہی ئاسمانی: (تہ و پرات و ئینجیل و قورئان) و (زانستی
 نوی) دا دہیسہ لمینی کہ دووانہ کہی یہ کہم دہستی مؤقیان
 گہیشتوتی و ہلہ و ناسازی و زانیاری چہ وتی کہ وتوتی،
 بہ لام قورئان دہستیکی پاک پاراستوویہ تی و دہسکاری مؤق
 نہیشیواندوہ، ہاوپکی زانستہ و ہیچ دہقیکی تیدا نیہ
 پیچہ وانہی زانستی نوی بوہستیہ وہ، بڑیہ ناچیتہ عہقلہ وہ
 کہ سیک کہ لہ ژینگہیہ کی دور لہ زانست پہ روہردہ بوویت
 بتوانیت کتبہیک دابنی کہ دوی زیاتر لہ چوارده سہدہ ہیچ
 برگہیہ کی تیدا نہ بی دژ بہ زانست بوہستیہ وہ، ئہمش
 بہ لگہیہ بؤئہ وہی کہ قورئان دانراوی خودایہ و ہیچ
 پہیوہندیہ کی بہ دانان و دارشتنی (موحہ ممہدی پیغہ مبرہ وہ
 نیہ .. (وہرگیر)